

e-ISSN 2353–3218

ISSN 2299–7164

Vol. 28 (2025)

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

Special Issue

KOMISJA
NAUK
FILOLOGICZNYCH

Uniwersytet
Wrocławski

KOLEGIUM
MIĘDZDZIEDZINOWYCH
STUDIÓW INDYWIDUALNYCH

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

GUEST EDITORS

AGNIESZKA KOŁODZIEJ, EWA KOMISARUK

EDITOR-IN-CHIEF

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

ASSOCIATE EDITORS

KATARZYNA BUCZEK, ALEKSANDRA R. KNAPIK,
MONIKA PIECHOTA

ASSISTANT EDITORS

PAWEŁ GIWOJNO, TOMASZ GÓRSKI

HONORARY EDITORS

CAMELIA M. CMECIU, ANNALISA COSENTINO,
JOANNA ESQUIBEL, FRANCISZEK GRUCZA,
LUIGI MARINELLI, CAMILLA MIGLIO

ISSN 2299-7164

VOL. 28 (2025)

SPECIAL ISSUE

WROCLAW

2025

GUEST EDITORS

AGNIESZKA KOŁODZIEJ, EWA KOMISARUK

EDITOR-IN-CHIEF

PIOTR P. CHRUSZCZEWSKI

ASSOCIATE EDITORS

KATARZYNA BUCZEK, ALEKSANDRA R. KNAPIK, MONIKA PIECHOTA

ASSISTANT EDITORS

PAWEŁ GIWOJNO, TOMASZ GÓRSKI

HONORARY EDITORS

CAMELIA M. CMECIU, ANNALISA COSENTINO, JOANNA ESQUIBEL, FRANCISZEK GRUCZA, LUIGI MARINELLI, CAMILLA MIGLIO

SCIENTIFIC BOARD OF THE COMMITTEE FOR PHILOLOGY OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES, WROCLAW BRANCH

Piotr Blumczyński (Belfast, Northern Ireland), Piotr Cap (Łódź), Camelia M. Cmeciu (Bucharest, Romania), Piotr P. Chruszczewski (Wrocław), Marta Degani (Verona, Italy), Robin Dunbar (Oxford, UK), Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk (Poznań), Francesco Ferretti (Rome, Italy), Stanisław Gajda (Polish Academy of Sciences), Piotr Gąsiorowski (Poznań), Franciszek Grucza (Warszawa), Philippe Hiligsmann (Louvain-la-Neuve, Belgium), Rafael Jiménez Cataño (Rome, Italy), Ewa Kęłbowska-Lawniczak (Wrocław), Tomasz P. Krzeszowski (Warszawa), Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Konin), Lorenzo Magnani (Pavia, Italy), Michiko Ogura (Chiba, Japan), Marek Paryż (Warszawa), John Rickford (Stanford, USA), Tadeusz Sławek (Katowice), Aleksander Swedek (Poznań), Elżbieta Tabakowska (Kraków), Marco Tamburelli (Bangor, Wales), Kamila Turewicz (Łódź), Jerzy Welna (Warszawa), Roland Willemyns (Brussels, Belgium), Donald Winford (Ohio, USA), Anna Wojtyś (Warszawa), Władysław Zabrocki (Poznań)

REVIEWERS OF VOL. 28 [2025] SPECIAL ISSUE

Stefano Aloe (University of Verona, Italy), Vladimír Benko (Bratislava, Slovakia), Dubravka Bogutovac (Zagreb, Croatia), Anna Car (Kraków), Chen Li-Chi (Bydgoszcz), Maciej Czerwiński (Kraków), Dejan Đurić (Rijeka, Croatia), Irene Elmerot (Stockholm, Sweden), Agata Firlej (Poznań), Anna Gawarecka (Poznań), Tomasz Górski (Warszawa), Vladimir Gvozden (Novi Sad, Serbia), Arkadiusz Halawin (Wrocław), Milena Hebal-Jezińska (Warsaw), Libuše Hečková (Prague, Czech Republic), Jana Hoffmannová (Prague, Czech Republic), Petr Hrtánek (Ostrava, Czech Republic), Robert Kulmiński (Warszawa), Amelia Macioszek (Wrocław), Mirosława Michalska-Suchanek (Katowice), Sylwia Nowak-Bajcar (Kraków), Patrycjusz Pająk (Warszawa), Vladimír Papoušek (České Budějovice, Czech Republic), Vladimír Petkevič (Prague, Czech Republic), Krystyna Pieniążek-Marković (Poznań), Wawrzyniec Popiel-Machnicki (Poznań), Svitlana Romaniuk (Warszawa), Tetiana Sverdan (Prague, Czech Republic), Kristina Vorontsova (Kraków), Jadwiga Waniakowa (Warszawa), Aleksander Wiater (Wrocław)

PROOFREADING

Editors, DTP: Wydawnictwo Publikkore, Oleh Beley, Małgorzata Grochocka, Ludmiła Hilton, Natalia Romanyszyn

Published by / adres wydawcy:

Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch

Komisja Nauk Filologicznych Polskiej Akademii Nauk, Oddział we Wrocławiu

ul. Podwale 75, 50-449 Wrocław

<http://www.pan.wroc.pl>

College for Interdisciplinary Studies, University of Wrocław

Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych, Uniwersytet Wrocławski

ul. Kręta 1, 50-237 Wrocław

<https://kmsi.uwr.edu.pl/>

Committee for Philology of the Polish Academy of Sciences, Wrocław Branch /

Komisja Nauk Filologicznych Oddziału PAN we Wrocławiu

Chairperson / przewodniczący: prof. dr hab. Piotr P. Chruszczewski

Deputy chairpersons / wiceprzewodniczący: dr Katarzyna Buczek, dr Aleksandra R. Knapik

Secretaries / sekretarze: dr Agata Figiel, dr Monika Piechota

from 2023 © Copyright by Oddział Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu & Kolegium Międzydziedzinowych Studiów Indywidualnych Uniwersytetu Wrocławskiego
All rights reserved

ISSN 2299–7164 (PRINT EDITION)

ISSN 2353–3218 (ON-LINE EDITION)

Table of Contents

MARCIN MAKSYMILIAN BOROWSKI	
Psychopaci Fiodora Dostojewskiego (casus Nikołaja Stawrogina)	7
OLGA CZERNIKOW	
Between Laughter and Horror: Humour and the Grotesque in Karel Michal's <i>Bubáci pro všední den</i> [<i>Everyday Spooks</i>]	19
MAŁGORZATA FILIPEK	
Portugal in the Notes from Radovan Vučković's Travels	31
BOHUMIL FOŘT	
Czech Structuralism between Semiotics, Linguistics, and Aesthetics	43
ERIK GILK	
Olbracht's Literary Portrayal of Subcarpathian Ruthenia and Its Jewish Community	53
ILONA GWÓZDŹ-SZEWCZENKO	
When Mme de Rênal was Kissing Julien's Feet, the Whole Revolution Cinema in Ústí Roared with Laughter: Eroticisim and Sex in the Times of Real Socialism and After the Political System Transformation in Vladimír Páral's Prose	67
ANTON IVASHCHUK	
L'état Actuel et les Perspectives de L'enseignement de la Traduction Médicale en Ukraine : Analyse Statistique et Orientations de Développement	79
PRZEMYSŁAW JÓŹWIKIEWICZ	
Oficjalne nazwy grzybów makroskopijnych z komponentem kolorystycznym „czerwony, żółty, niebieski” w języku ukraińskim i polskim	89
JOANNA KULA	
Cultural Identity of the North Caucasus in Contemporary Russian Literature (A Study of Alisa Ganieva's Novels)	107
MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK	
Ba'ta – storytelling a narracja kulturowa. Perspektywa lingwistyczna – uwagi wstępne	119
LENKA PŤAK	
Polish and English Equivalents of Czech Negative Adjectives Ending in -telný in the Multilingual Parallel Corpus InterCorp	135
JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC	
Українські мовознавчі осередки 20–х років XX століття. Представники, праці, дискусії ...	149

EWA SZPERLIK

6 Yugoslavia as a Non-place in Prose Works about Transition by Rade Jarak (*Yu puzzle*)
and Mirjana Novaković (*Tito je umro*) The Twilight of the Yugo-nostalgic Paradigm (?) 167

ADRIAN JAN ZASINA

The Representation of Taiwan in Czech Online Media Discourse between 2017 and 2020. 179

MARCIN MAKSYMILIAN BOROWSKI
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Neofilologii
marcin.borowski@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0003-3486-8150

Psychopaci Fiodora Dostojewskiego (casus Nikołaja Stawrogina)¹

Fyodor Dostoyevsky's Psychopaths (The Case of Nikolai Stavrogin)

Abstract

The subject matter of this article is the character of Nikolai Stavrogin from Fyodor Dostoevsky's *Demons*. The research perspective combines literary analysis with concepts drawn from contemporary psychopathology, incorporating diagnostic criteria from both DSM-5 and ICD-10. The research material consists primarily of Dostoevsky's novel itself, supported by theoretical literature from psychiatry and psychology. Through this interdisciplinary approach, the article argues that Stavrogin displays features consistent with dissocial (antisocial) personality disorder, suggesting that this psychopathological lens offers a compelling explanation for his morally ambiguous and enigmatic behavior.

Keywords: Fyodor Dostoyevsky, *Demons*, Nikolai Stavrogin, psychopathy, psychopath, psychopathology

Słowa kluczowe: Fiodor Dostojewski, *Biesy*, Nikołaj Stawrogin, psychopatia, psychopatologia

Psychopatologia jako kierunek w nauce zaczęła się kształtować na początku XIX wieku, ale jej intensywny rozwój nastąpił dopiero w drugiej połowie tego stulecia, czyli już po śmierci Fiodora Dostojewskiego. Sam pisarz nigdy w swoich dziełach nie posłużył się terminem „psychopata” czy „psychopatia”, jednak za jego czasów słowo to było już znane. Wśród czytelników, którzy mieli okazję zetknąć się z pierwszym

1 Działanie naukowe sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki, Grant MINIATURA8, nr rej.: 2024/08/X/HS2/00364. Dane badawcze projektu (DOI: 10.34616/J60AY6) dostępne na stronie: <https://uwr.rodruk.pl/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.34616/J60AY6>.

wydaniem *Biesów* [Бесы 1871–1872], pojawiły się głosy, że jest to karykaturalna powieść pełna „koszmarnych mistycznych uniesień i »psychopatii«” (Vatsuro 1990: 140). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że żadne z ówczesnych pojęć, które mogły być znane Dostojewskiemu i jemu współczesnym, nie jest tożsame z dzisiejszym rozumieniem słowa „psychopata”.

Ograniczenia objętościowe artykułu nie pozwalają na szersze omówienie ewolucji znaczenia słowa „psychopatia”. Podkreślić należy, że termin ten zawsze był nieprecyzyjny i do dziś „stanowi jedno z najbardziej wieloznacznych i kontrowersyjnych pojęć z zakresu psychiatrii i psychologii klinicznej” (Jakubik 2005: 238), a jego znaczenie obejmowało różne desygnaty, począwszy od „choroby duszy” (greckie ψυχή „dusza” + πάθος „cierpienie; choroba”) (Kępiński 1977: 9; Żmigrodzki 2024), aż do współczesnego „dysocjalnego zaburzenia osobowości” (Pużyński [1992] 2000: 172). W XIX wieku słowem „psychopatia” określano wszelkie zaburzenia osobowości (Burns 1953: 193), współcześnie wyodrębniono konkretne cechy osobowości dysocjalnej (amoralnej, antysocjalnej, asocjalnej, psychopatycznej, socjopatycznej)². Są to:

- skłonność do uporczywego lekceważenia i naruszania norm społecznych,
- brak empatii (lub zmniejszona zdolność do empatii / bezwzględne nieliczenie się z uczuciami innych),
- impulsywność, porywcość, słabo kontrolowane wybuchy gniewu,
- egocentryzm,
- niezdolność do szczerego żalu za wyrządzenie krzywdy innym / obwinianie innych za swoje czyny,
- skłonność do manipulacji i patologicznego kłamania,
- powierzchowność / płytkość reakcji emocjonalnych (często z jednoczesną łatwością ich nawiązywania),
- potrzeba ciągłej stymulacji umysłowej.

Nie wszystkie z wyżej wskazanych właściwości muszą występować u danego psychopaty (niektóre mogą być też mniej wyraźne lub ukryte). Trzeba także zaznaczyć, że psychopatia nie jest chorobą psychiczną, osoby nią dotknięte potrafią odróżnić dobro od zła, przyjmują do wiadomości istnienie norm społecznych i prawnych, posiadają również zdolność kontrolowania swoich emocji i powstrzymywania się od agresywnych reakcji. Szczególne cechy osobowości sprawiają, że osoby asocjalne popadają w konflikty z prawem częściej niż ogół społeczeństwa, jednak nie oznacza to, że każdy psychopata jest jednocześnie przestępcą (Viding 2019: 12). Istnieje nawet koncepcja „psychopatów odnoszących sukcesy” („successful psychopaths”) (Glenn, Raine 2014: 148–159; Stevens 2012: 139–149), którzy doskonale radzą sobie w życiu osobistym i osiągają wysokie pozycje społeczne dzięki cechom psychopatycznego charakteru (odporność na stres, brak odczuwania strachu, asertywność, dominacja), błędnie odbieranym przez innych jako charyzma czy specyficzny, czarujący magnetyzm (Kiehl, Buckholtz 2010).

Pierwszą monografią obszernie omawiającą psychiczne odstępstwa od normy bohaterów prozy Dostojewskiego była pozycja *Достоевский как психопатолог* (*Dostoyevskiy kak psikhopatolog*)

2 Cechy osobowości dysocjalnej są różnorako definiowane, a ich wyliczenie w pracach naukowych nie jest identyczne. Niżej zestawienie i ogólną charakterystykę psychopatów przygotowałem na podstawie *Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych* (Pużyński [1992] 2000: 172), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Zimmerman [2013] 2022: 749–754) oraz wybranych prac naukowych (Cierpiałkowska 2007: 313; Cierpiałkowska, Zaleska 2008: 545–580).

Władimira Czyża – doktora medycyny, którego Bluma Zeigarnik (autorytet rosyjskiej patopsychologii) wymienia wśród twórców pierwszych laboratoriów psychologicznych (Zeygarnik 1986). Czyż, pisząc o „psychopatologii”, ma na myśli wszystkie stany „psychicznie nienormalne”, które zgodnie z grecką etymologią nazywa też „chorobami duszy” (Chizh 1884: 2), i poświęca uwagę licznym bohaterom niemieszczącym się jego zdaniem w obszarze określanym jako norma zdrowia psychicznego. Termin „psychopatyczny” pojawia się w jego pracy czterokrotnie: dwa razy w kontekście możliwej dziedziczności cech patologicznych (Chizh 1884: 7–8) i dwa razy w wyraźnym połączeniu z „moralną ślepotą” będącą udziałem Swidrigajłowa i Smierdiakowa (Chizh 1884: 13 i 68–70; w tym miejscu Czyż odwołuje się do określenia Jamesa Pricharda – Prichard 1835). Słowa „psychopata” (a dokładnie: „psychopaci”) Chizh używa tylko raz – w odniesieniu do członków rodziny Karamazowów (Chizh 1884: 114), łącząc je w tym przypadku wyraźnie ze skłonnością do popadania w szaleństwo. Co ciekawe, wśród „psychopatologicznych”, czyli „nieprawidłowo ukształtowanych psychicznie ludzi”, wymienia kilka postaci z *Biesów*: Kapitana Lebiadkina, jego siostrę, [Andrieja] Lembke i Kiryłowa (Chizh 1884: 3), nie wskazując Mikołaja Stawrogina. W całej monografii Czyża główny bohater *Biesów* wspomniany jest tylko trzykrotnie (Chizh 1884: 61 i 113) i całkowicie zmarginalizowany.

Więcej uwagi poświęca Stawroginowi rosyjski psychiatra Dmitrij Amienicki, który poddaje go analizie psychiatrycznej i diagnozuje u niego proces rozszczepienia osobowości (Amenitskiy 1915: 3). Tymi śladami podąża także kolejny psychiatra i psycholog Nikołaj Bogdanow, rozpoznając u Stawrogina schizofrenię mającą tłumaczyć jego odbiegające od normy zachowania (Bogdanov 2009: 241–252). Protagonista *Biesów*, który należy do najbardziej niejednoznacznych i kontrowersyjnych bohaterów Dostojewskiego, był wielokrotnie omawiany i analizowany także przez polskich badaczy. Danuta Kułakowska interpretowała go jako „antychrysta” nihilistycznego (Kułakowska 1981: 110–126), Maria Janion i Ryszard Przybylski dyskutowali o jego (nie)moralności (Janion, Przybylski 1996), Mirosława Michalska-Suchanek wnikliwie zinterpretowała jego samobójstwo (Michalska-Suchanek 2015: 120–152). To zaledwie kilka przykładów prac poświęconych Stawroginowi. W obszernej literaturze naukowej brakuje jednak uwzględnienia aspektu psychopatologicznego, który, moim zdaniem, pozwala na nową i pełniejszą interpretację zachowań bohatera. Uważam za uprawnioną tezę, że z punktu widzenia współczesnej psychopatologii protagonista *Biesów* wpisuje się niemal idealnie w „schemat psychopaty”.

Budując postać Stawrogina, Dostojewski posługuje się właściwym sobie zabiegiem (stosowanym na przykład także w konstruowaniu postaci Andrieja Wiersiłowa) namnażania niejednoznaczności – znaczna część wiedzy narratora pochodzi z plotek i opowieści, które nie uzyskują jednoznacznego potwierdzenia i pozostawiają czytelnika w sferze domysłów. Jednakże na podstawie nawet tak niepewnych początkowych i szczątkowych danych dotyczących bohatera już na samym wstępie powieści można dostrzec w jego zachowaniu oznaki psychopatii, które uzyskują potwierdzenie w dalszym postępowaniu Stawrogina (przedstawionym już z perspektywy narratora wszechwiedzącego).

Stawrogin ma ewidentną skłonność do ciągłego łamania norm społecznych i do zachowań skandalicznych. Jest posądzany o sympatyzowanie z ludźmi z marginesu społecznego, o szczególnie upodobanie do otaczania się alkoholikami, przestępcami i szumowinami (s. 36)³. Krążą też plotki o jego

3 Wszystkie odniesienia do *Biesów* pochodzą z następującego wydania: Достоевский, Федор (1974) „Бесы.” [W:] Василий Базанов, Тамара Голованова (red.) *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том десятый*. Ленинград: Издательство «Наука» [Dostoyevskiy, Fedor (1974) „Besy.” [W:] Vasily Bazanov, Tamara Golovanova (red.) *Polnoye sobraniye sochineniy v tridsati tomakh. Tom desyaty*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka] i zostały oznaczone numerem strony.

rozpuście i zachowaniach skrajnie agresywnych, jak na przykład dwa celowo sprowokowane pojedynki (w jednym z nich zabił przeciwnika i został za to osądzony; s. 36). Bohater dopuszcza się czynów „niesłychanych”, „obrzydlivych”, w dodatku – jak się wydaje – zupełnie pozbawionych racjonalnego powodu. Podczas spotkań towarzyskich zachowuje się jak człowiek niespełna rozumu: chwyta nagle Pawła Gaganowa za nos i ciągnie go za sobą wzdłuż korytarza (s. 38–39); obejmuje panią Liputin w pasie i całuje w usta (s. 41); gryzie Iwana Osipowicza w ucho (s. 42–43). Oprócz wywoływania skandali towarzyskich zdradza skłonność do działań przestępczych, nie tylko bierze udział w pojedynkach, lecz także zachęca Fiedkę Katorżnego do zabicia swojej żony (s. 229).

Brak zasad moralnych zarzuca między innymi Stawroginowi Iwan Szatow, który, opierając się na plotkach, oskarża go o przynależność do tajnego towarzystwa zdziczałych lubieżników, w którym miał zachowywać się jak markiz de Sade i deprawować dzieci (s. 201). Szatow twierdzi także, że Stawrogin zachowuje obojętność wobec dobra i zła (co nie znaczy, że ich nie rozróżnia), jest mu wszystko jedno, czy popełni czyn bardzo podły, czy niezwykle wzniosły, ponieważ z obu tych skrajności czerpie jednakową przyjemność. Zdaniem Szatowa poślubienie niepełnosprawnej fizycznie i intelektualnie Marii Lebiadkin było „haniebnie i nikczemnie”, „dlatego, że tu hańba i bezsens osiągnęły poziom geniuszu!” (s. 202).

Stawrogin wykazuje właściwą psychopatom skłonność do łamania zasad moralnych w wielu innych sytuacjach, na przykład wtedy, gdy w rozmowie o samobójstwie mówi Aleksiejowi Kiryłłowowi, że zabawiał się myślą o tym, by dokonać „bardzo podłego czynu i... śmiesznego, aby ludzie pamiętali go przez tysiąc lat i pluli przez tysiąc lat” (s. 187).

Protagonista *Biesów* posiada także inną cechę wpisującą się w obszar psychopatii – wykazuje niemal całkowity brak empatii⁴. Ignoruje uczucia innych, traktuje ich bezdusznie, często wręcz okrutnie, ma skłonność do stosowania przemocy fizycznej. Już w dzieciństwie i w okresie dojrzewania cechował się emocjonalnym chłodem i zdystansowaniem wobec osób najbliższych, co jest charakterystyczne dla rozwijającej się psychopatii. Jako mały chłopiec sprawiał wrażenie, że nie kocha swojej matki (s. 35), a z wiekiem ta sytuacja nie uległa zmianie. Gdy rozpoczął służbę wojskową, zignorował powszechny zwyczaj „pokazywania się mamie w mundurze”, rzadko pisał do rodzicielki, a z czasem w ogóle przestał przysyłać listy (s. 36). Kiedy podał się do dymisji, również nie odwiedził rodzinnego miasta (s. 36). Stawrogin nie jest zdolny do okazywania głębszych uczuć: gdy Liza Drozdowa chce wzbudzić w nim zazdrość, zbliżając się do Piotra Wierchowieńskiego – reaguje na to z całkowitą obojętnością (s. 55).

Deficyt umiejętności współodczuwania staje się widoczny między innymi wtedy, gdy Liza pyta Stawrogina o jego małżeństwo z Marią Lebiadkin. Bohater, wypowiadając słowa bardzo raniące, a z punktu widzenia rozmówcy wręcz straszne, zachowuje całkowity spokój, nie przejawia żadnych emocji: „Na jego twarzy nie odbiło się ani zakłopotanie, ani gniew. Po prostu stanowczo, a nawet z wyrazem pełnej gotowości odpowiedział na fatalne pytanie” (s. 353). Nie zwraca też uwagi na przerażenie własnej matki, która z nieprzytomnym wyrazem twarzy unosi rękę, jak gdyby chciała obronić się przed strasznymi

Cytaty podaję w przekładzie własnym. Tom, z którego korzystałem, nie zawiera rozdziału *У Тихона* [*U Tikhona*], który może wpływać na interpretację zachowań Stawrogina. Fragment ten nie został jednak dopuszczony do druku przez cenzora i nie wszedł do ostatecznej wersji powieści (Dolinin 1963: 16–17), w związku z czym zdecydowałem się nie uwzględniać go w niniejszej analizie.

4 Albert Camus, wspominając Stawrogina, stwierdza: „Dziedzina, którą włada, to obojętność” (Camus [1942] 1971: 182). O przenikającej Stawrogina „chłodnej obojętności” pisze również Janion, uznając ją za oznakę braku jakiegokolwiek „wyższego” celu (Janion, Przybylski 1996: 67–68).

wieściami, podczas gdy syn „spojrzał na nią, na Lizę, na widzów i nagle uśmiechnął się z bezgraniczną wyniosłością; nieśpiesznie wyszedł z pokoju” (s. 353).

Brak empatii w oczywisty sposób łączy się z łatwością wyrządzania krzywdy innym, co ujawnia się podczas wcześniej już zarysowanych skandalicznych czynów bohatera. Kiedy publicznie poniżył rozmówcę ciągnąc go za nos, „nie tylko się nie zmieszał, lecz przeciwnie – uśmiechał się złośliwie i wesoło, »bez cienia skruchy« [...] z zaciekawieniem przyglądając się twarzom tych, którzy krzyczeli” (s. 38–39). Równie skandalicznie zachował się, gdy ponownie obraził poniżonego mężczyznę lekceważącymi przeprosinami, wywołując tym samym powszechne oburzenie: „Niedbałość przeprosin równała się nowej zniewadze. Krzyk wzmógł się jeszcze bardziej. Nikołaj Wsiewołodowicz wzruszył ramionami i wyszedł” (s. 38–39).

Charakterystyczny dla psychopatów chłód emocjonalny Stawrogin przejawia również wtedy, gdy przygotowuje się do samobójstwa. Dostojewski podkreśla, że lekarze na podstawie wyników sekcji zwłok stwierdzili, że w momencie targnięcia się na swoje życie był całkowicie poczytalny. Ponadto dowody wskazują na fakt, że był to czyn dobrze zaplanowany oraz dokonany z premedytacją i pełną świadomością „aż do ostatniej chwili” (s. 516). Protagonista zadbał o mocny sznur „najwyraźniej przyszykowany i wybrany wcześniej” (s. 516), a także o jego mocne namydlenie, co może świadczyć o determinacji. O stanowczości bohatera, a także o jego racjonalnym myśleniu w ostatnich chwilach świadczy zapasowy gwóźdź i pozostałe utensylia przygotowane w razie porażki pierwszej próby samobójstwa przez powieszenie.

Przeświadczenie o braku zdolności do empatii zakłóca tylko jedna informacja dotycząca dzieciństwa Stawrogina: miał on wielokrotnie płakać wraz ze Stiepanem Wierchowieńskim nad trudnym losem swojego wychowawcy czy też z powodu wzniosłych uniesień (s. 35). Trudność z oceną tej relacji to wynik zabiegów, jakie Dostojewski celowo stosuje, by „rozmywać fakty”, nie dawać czytelnikowi pewnej informacji, lecz pozostawiać go w sferze domysłów. Mowa w tym przypadku o zmianach pozycji narratora, który czasem opowiada z perspektywy przyjaciela Stiepana Wierchowieńskiego (ograniczonej), a momentami wciela się w rolę narratora wszechwiedzącego, często płynnie przechodząc od jednego sposobu narracji do drugiego. O patologicznej więzi łączącej Wierchowieńskiego i jego wychowanka opowiada narrator wszechwiedzący, jednak jego relacja jest silnie nacechowana histerycznym, górnolotnym sposobem wyrażania się Stiepana Trofimowicza. Można zatem wysnuć przypuszczenie, że obiektywizm narratora został w tym miejscu skażony wcześniejszą, subiektywną relacją Wierchowieńskiego, który o opiece nad Stawroginem opowiadał swojemu przyjacielowi. Poza tym – nawet jeśli odrzucimy tezę o „skażeniu” pozornie obiektywnej narracji – lży Stawrogina nie muszą przeczyć tezie o jego braku empatii. Psychopaci uczą się imitować emocje, których nie odczuwają, i „zakładać maskę”, by manipulować innymi (o czym będzie mowa w dalszej części artykułu). Histeryczne lży byłyby w tym przypadku świadectwem uczenia się przez naśladowanie nauczyciela, próbą zaspokojenia jego oczekiwań, czyli też pierwszymi ćwiczeniami w wywieraniu wpływu na otoczenie. Tezę tę potwierdza fakt, że Stawrogin, po oddzieleniu od swojego wychowawcy, zaprzestał podobnych zachowań, gdyż nie były mu już potrzebne.

Brak głębszych uczuć nie oznacza, że psychopaci w ogóle nie odczuwają emocji – przeciwnie, zazwyczaj cechuje ich nadmierna impulsywność i porywczosć. Osoby o dysocjalnym zaburzeniu osobowości potrafią kontrolować swoje emocje i powstrzymać się od agresywnych reakcji, ale przychodzi im to trudniej niż innym ludziom. Stawrogin, który odczuwa złość „chłodną”, „spokojną”, „tak jakby rozumną”, a przez to „najohydniejszą i najstraszniejszą, jaka tylko może istnieć” (s. 164),

nie jest człowiekiem pozbawionym impulsywności, przeciwnie – bardzo gwałtownym i trudno mu panować (jak większości psychopatów) nad własnymi negatywnymi emocjami. Porywczosć bohatera ujawnia się w napadach niepohamowanego gniewu, co widać na przykład w scenie spotkania z Fiedką Katorżnym, kiedy złapał włóczęgę i z całej siły uderzył nim o most (s. 220), albo wtedy, kiedy chwycił Wierchowieńskiego za włosy i rzucił nim o ziemię (s. 321).

Biorąc pod uwagę wysilek, jakiego wymaga panowanie nad gniewem, jest to dla bohatera jeden ze sposobów testowania „swojej siły”, sprawiający mu perwersyjną przyjemność. Podobnie jak w przypadku powstrzymania się od reakcji na otrzymany od Szatowa cios w twarz – dla psychopaty wyzwaniem nie byłby sam cios, ale pohamowanie impulsywnej, agresywnej odpowiedzi. Sytuację protagonisty Dostojewski porównuje do położenia człowieka, który chwyciłby w dłonie rozpaloną do czerwoności żelazną sztabę, aby wypróbować swoją wytrzymałość, i zniósłby coś, czego nie da się wytrzymać (s. 164). Tak więc – jeśli na tę cechę Stawrogina spojrzemy przez pryzmat psychopatii – jego samokontrola nie będzie efektem braku impulsywności, lecz wynikiem tej impulsywności i prób jej przewyciężenia w celu uzyskania jeszcze silniejszej stymulacji.

Płytkość reakcji emocjonalnych Stawrogina skutkuje – jak u większości psychopatów – niezdolnością do utrzymania długotrwałych związków, choć samo nawiązywanie relacji nie sprawia mu trudności. Łatwość krótkotrwałego oczarowywania („uwodzenia”) innych może się przejawiać jako specyficzna cecha osób o dyssocjalnym zaburzeniu osobowości w postaci powierzchownego, silnie działającego osobistego uroku (Kiehl, Buckholtz 2010). Stawrogin jako „psychopata odnoszący sukcesy” potrafi zjednać sobie inną osobę specyficznym magnetyzmem, a nawet ją zachwycić: Liza Ignie do niego, jednocześnie zmierzając ku „upadkowi”; Daria Pawłowna jest gotowa poświęcić mu życie, godząc się nawet na brak wzajemności w miłości (s. 230, s. 665); przez jakiś czas całe miasto jest nim zafascynowane: „Wszystkie nasze damy oszalały na punkcie nowego gościa. [...] Nasi eleganci spoglądali na niego z zazdrością i zupełnie tracili przy nim rezon” (s. 37)⁵.

Stawrogin specyficzną charyzmą oddziaływał także na swoich „uczniów”: uwiódł intelektualnie, rozkochał w swoich ideach Kirillowa (s. 189), Szatowa (s. 191, s. 196) i Piotra Wierchowieńskiego (s. 321), a potem porzucił ich, gdy się znudził. Również to zachowanie jest charakterystyczne dla osób z zaburzeniem dyssocjalnym – ich urok jest ulotny lub staje się podstawą patologicznych związków. Jako osoby wysoce egocentryczne i pozbawione umiejętności współodczuwania, psychopaci zazwyczaj wykorzystują innych, często wyrządzając im krzywdę, na którą pozostają obojętni. Niebezpieczne połączenie magnetyzmu i braku wrażliwości na uczucia innych bardzo dobrze oddają słowa Lizy, która nie umie się oprzeć zgubnemu wpływowi Stawrogina i przyrównuje swój los do sytuacji ćmy płonącej od przyciągającego ją ognia świecy (s. 399).

Z jednej strony zatem psychopaci mogą być obdarzeni specyficznym urokiem, potrafią bez problemu zachowywać się czarująco, z drugiej zaś przestrzeganie norm społecznych, powstrzymywanie wybuchów złości, imitowanie uczuć wymaga od nich ciągłego wysiłku. Podobnie Stawrogin, jeśli chce, potrafi obracać się w towarzystwie i robić dobre, nawet bardzo dobre wrażenie, jednak jest to dla niego wyczerpujące i zawsze nadchodzi moment, kiedy „maska spada”:

5 Relacje Stawrogina z kobietami Przybylski zrównuje z podbojami Don Juana. Obaj mają nieodparty urok i łatwość w zdobywaniu niewieścich serc: „[...] podbijają wszystkie kobiety od niechcenia, automatycznie, niekiedy nawet wbrew swojej woli [...], kobiety kładą się przed nimi pokotem” (Przybylski 1985: 142).

Odnowił takie znajomości, o których ona [Warwara Pietrowna] już nawet nie mogła marzyć, i wszędzie przyjmowano go z wielką przyjemnością. Ale bardzo szybko zaczęły do Warwary Pietrowny docierać dość dziwne wieści: młody człowiek jakoś szaleńczo i nagle oddał się hulance. (s. 36)

[...] był to najwytworniejszy dżentelmen spośród wszystkich, jakich dane mi było kiedykolwiek widzieć – niezwykle dobrze ubrany, zachowujący się z godnością właściwą tylko komuś przywykłemu do najwyższych form ogłady. [...] Spędził u nas około pół roku – ospale, cicho, dość ponuro; pojawiał się w towarzystwie i z niezmienną starannością spełniał wszelkie wymogi naszej gubernialnej etykiety. [...] Ale minęło kilka miesięcy – i nagle zwierz pokazał pazury. (s. 37)

Właściwie można by stwierdzić, że każdy psychopata, jeśli chce funkcjonować w społeczeństwie, musi cały czas „nosić maskę” – starać się podporządkować normom, które go nie interesują, i symulować uczucia, których nie doświadcza. Być może Dostojewski dzięki niezaprzeczalnie trafnej intuicji właśnie tę konieczność dostrzegł i zilustrował w postaci Stawrogina, nie tylko przejawiającego zachowania osoby o dysocjalnym zaburzeniu osobowości, ale nawet wyglądającego tak, jakby nosił maskę: „Wydawałoby się pisany przystojniak, a jednocześnie jakoś odpychający. Mówiono, że jego twarz przypomina maskę [...]” (s. 37). Bohaterowi udaje się przez jakiś czas ukrywać przed otoczeniem prawdziwe uczucia, a właściwie ich brak. Jego prawdziwą naturę zauważają tylko „osoby czyste”, potrafiące intuicyjnie wnikać pod protezę stworzoną na potrzeby społeczeństwa – szalona Maria w swojej przeczuwającej morderstwo historii (s. 214–219) i dzieci: „Nikołaj Wsiewołodowicz wszedł do pokoju; dziecko, zobaczywszy go, przylgnęło do staruszki i zanosło się strasznym, dziecięcym płaczem” (s. 185).

Kolejnym wyróżnikiem psychopatów jest egocentryzm; w przypadku Stawrogina wykazanie tej cechy nie wymaga szczególnych zabiegów. Jest silnie skoncentrowany tylko na sobie, na zaspokajaniu własnych zachcianek, nie bierze pod uwagę potrzeb innych. Nie interesują go uczucia matki, kochających go kobiet, zapatrzonych w niego byłych przyjaciół, nie przejmuje się też tym, że jego działania mają na nich destrukcyjny wpływ albo mogą doprowadzić do tragedii. Jest niczym wampir – wysysa siły życiowe z kolejnych ofiar i niszczy je w poszukiwaniu egoistycznego zaspokojenia. Jest (co również typowe dla psychopatów) przekonany o swojej wyjątkowości, a w jego wybitność nie wątpią też inni bohaterowie, którzy obdarzają go mianem „księcia Harry’ego” (s. 36) czy też Iwana Carewicza (s. 325).

Stawrogin wpisuje się w model psychopatyczny również tym, że nie ma wyrzutów sumienia, jest niezdolny do szczerego żalu⁶, chociaż nie zaprzecza popełnionym czynom i wielokrotnie przyznaje się do wyrządzenia krzywdy innym. Wyartykułowanie własnej winy nie jest jednak równoznaczne z poczuwaniem się do niej. Psychopaci mogą nazywać uczucia i je okazywać, ale w rzeczywistości ich nie doświadczają. Większość wyrażanych przez nich emocji jest wynikiem manipulacji. „Wyznanie win” Stawrogina można, moim zdaniem, potraktować jako bardzo zręczną manipulację. W liście do Darii Pawłowny (s. 513) z pozorną szczerością przedstawia niektóre ze swoich postępów, proponuje wspólną przyszłość, jednocześnie odtrącając bohaterkę i ostrzegając ją przed sobą. List ten – jeśli interpretować go przez pryzmat psychopatii – ma na celu wywołanie silnych ambiwalentnych uczuć, by jeszcze bardziej uzależnić emocjonalnie adresatkę, a potem napawać się jej „upadkiem”. Podobne intencje Stawrogina

6 Na marginesie należy zaznaczyć, że tej tezie mogłaby przeczyć spowiedź przed ojcem Tichonem, jednak – jak zaznaczyłem na wstępie – nie biorę w niniejszym artykule pod uwagę fragmentu, który nie został zamieszczony w końcowej wersji powieści. Jednocześnie uważam, że zachowanie Stawrogina podczas tej rozmowy również może zostać wpisane w model psychopatyczny – kwestia ta wymaga jednak dłuższego wywodu i poświęcę jej uwagę w odrębnym tekście.

dostrzec można w scenie rozmowy z Liżą po wspólnie spędzonej nocy (s. 397–402). Bohater zapewnia kochankę o swojej miłości, z teatralną afektacją mówi o swoim cierpieniu i przyznaje się do pośredniego udziału w zabójstwie żony – wszystkie te zachowania można interpretować jako próbę wywarcia wpływu na Liżę i uniemożliwienie jej odejścia oraz jako starania wzbudzenia maksymalnie silnych emocji (bez znaczenia czy pozytywnych, czy negatywnych), których Stawrogin uporczywie poszukuje i które są dla niego źródłem szybko przemijającej satysfakcji.

W obu wspomnianych wyżej sytuacjach Stawrogin przejawia także inne cechy psychopatycznej konstrukcji psychiki: tendencję do patologicznego kłamstwa, dominacji i chęć kontrolowania innych. Właściwości te cechują go stale i są ujawniane wielokrotnie w innych miejscach powieści. Choć nie jest aż tak odrażającym, podłym oszustem jak Piotr Wierchowieński, potrafi jednak doskonale manipulować faktami, słowami i przemilczeniami, że wprowadza słuchaczy w błąd. Sposób prowadzenia rozmowy dostosowuje do osoby, z którą się komunikuje: ze szczerym Kiryłowem rozmawia jak ktoś prostolinijny, z kryminalistą Fiedką Katorżnym – jak przestępca, z podłym Piotrem Wierchowieńskim – jak łotr. Emocjonalny chłód Stawrogina, manipulowanie otoczeniem (w tym przypadku przede wszystkim matką) i kłamstwa przez przemilczenie możemy zaobserwować choćby w scenie, w której Barbara Pietrowna pyta syna, czy Maria Timofiejewna jest jego żoną. A on, korzystając z „przemoznego wpływu”, jaki miał na rodzicielkę, zamiast odpowiedzi milcząco całuje ją w rękę i patrzy z pobłażliwym uśmiechem, który powinien wystarczyć za całe wyjaśnienie (s. 146). Jeśli spojrzymy na ten epizod przez pryzmat psychopatii, to możemy stwierdzić, że pozornie czuła przemowa Stawrogina do Marii Timofiejewny, jego „niezwykła czułość” w oczach, jego „najbardziej pełna szacunku poza” to w istocie elementy prowadzonej gry, mające wprowadzić w błąd wszystkich obecnych. Tym bardziej, że kierując uspokajające słowa do swojej niepełnosprawnej intelektualnie żony, Stawrogin jednocześnie kłamliwie zapewnia otoczenie, że nie jest ona jego małżonką: „[...] choć jestem pani najwierniejszym przyjacielem, to jednak pozostaję dla pani kimś obcym – nie mężem, nie ojcem, nie narzeczonym” (s. 146).

Psychopaci odczuwają silną potrzebę psychicznej stymulacji i zazwyczaj cierpią z powodu nudy. Przymus ciągłego otrzymywania bodźców, charakterystyczny dla osób dotkniętych dysocjalnym zaburzeniem osobowości, może być przyczyną ich ciągłej pogoni za doświadczeniami niebezpiecznymi i ryzykownymi. Ponadto brak predyspozycji do odczuwania wstydu, wyrzutów sumienia oraz obniżony poziom lęku utrudniają odnajdowanie „dreszczyku emocji”, co może prowadzić do zachowań odbieranych powszechnie jako lekkomyślne i niedorzeczne. Wszystkie te cechy posiada także Stawrogin, który w obłudnym liście do Darii Pawłowny zdobył się na odrobinę szczerości, pisząc: „Nie ma we mnie ani oburzenia, ani wstydu – więc i rozpaczy być nie może” (s. 515). Bohater odczuwa silną potrzebę intelektualnej i emocjonalnej stymulacji, przy czym istotny jest sam silny bodziec – nieważne pozytywny czy negatywny. (Bardzo celnie podkreślił to Szatow, pytając: „Kiedy ugryzł pan gubernatora w ucho – czuł pan rozkosz? Czuł pan?”; s. 201). Nikołaj Wsiewołodowicz bez przerwy poszukuje silnych wrażeń, ale z powodu braku umiejętności odczuwania głębszych emocji, wyrzutów sumienia czy strachu, jego wysiłki kończą się porażką. Co najwyżej doświadcza chwilowego pobudzenia, które go rozczarowuje i po którym powraca dręcząca go nuda:

Przypomnę raz jeszcze czytelnikowi, że Nikołaj Wsiewołodowicz należał do tych natur, które nie znają strachu. Na pojedynku potrafił stać spokojnie pod lufą przeciwnika, zachowując zimną krew; celować i zabijać z okrutnym opanowaniem. (s. 164)

Wypróbowałem moją siłę wszędzie. [...] i tak jak przez całe moje życie – okazywała się bezgraniczna. [...] Ale jak tę siłę wykorzystać – tego nigdy nie wiedziałem, nie wiem i teraz [...]. Tak jak zawsze, potrafię zapragnąć uczynić coś dobrego i czuję z tego powodu przyjemność; obok tego pragnę także zła – i ono również sprawia mi przyjemność. Ale oba te uczucia – jak dawniej – pozostają zbyt miłkie [...]. (s. 514)

Ta właściwa psychopatom potrzeba i trudności z jej zaspokojeniem, niejako wpisane w konstrukcję osób o dyssocjalnym profilu osobowości, mogą wyjaśniać wiele postępów Stawrogina: „wypróbowywanie własnej siły” (s. 514), „poszukiwanie brzemienia” (s. 227), absurdalne wybryki, skandale, łamanie prawa, pojedynki, a zwłaszcza ten z Gaganowem, kiedy Nikołaj Wsiewołodowicz kilkakrotnie wystawił się na kulę przeciwnika, po czym celowo i demonstracyjnie spudłował (s. 222–228). Potrzebą intelektualnej stymulacji można również wytłumaczyć poszukiwania nadrzędnej życiowej idei, które w tym ujęciu prowadzą się do prób przeżywania emocji, dodatkowo pobudzanych zapatrzeniem w niego „uczniów-biesów”, mogących dawać psychopacie pokroju Stawrogina krótkotrwałą satysfakcję, podobnie jak skandale i wchodzenie w krótkotrwałe intensywne relacje (jak z Darią czy Lizą)⁷.

Trudności z zaspokojeniem tego rodzaju potrzeb mogą łączyć się w sylwetce psychopaty z rozwiązłością seksualną, która niekoniecznie wiąże się z silnym popędem, będąc raczej wchodzeniem w relacje erotyczne „dla zabawy” (Visser 2020: 371), co również dotyczy Stawrogina. O jego ekscesach seksualnych czytelnik dowiaduje się głównie z niepotwierdzonych plotek – jak na przykład z pogłoski o romansie z żoną Szatowa (s. 112); o innych bohater mówi sam: „Próbowałem wielkiej rozpusty i wyczerpałem w niej siły; ale nie lubię rozpusty i nigdy jej nie pragnąłem” (s. 514). A jeśli wierzyć jego słowom (należy pamiętać o ciągle podejmowanych przez niego próbach manipulacji), to seksualne ekscesy nie były w jego przypadku celem samym w sobie, tylko znów pogonią za czymkolwiek, co wywoła ekscytację.

Poszukiwaniem bodźców można także wyjaśnić skandaliczne małżeństwo Stawrogina. Choć Piotr Wierchowieniński jest patologicznym kłamcą, to niewykluczone, że jego opowieść o przyczynie poślubienia Marii Lebiadkin zawiera ziarno prawdy: mógł to być okrutny eksperyment polegający na poszukiwaniu rozrywki i silnych emocji, jakie wywołuje łamanie norm społecznych i gra ze społeczeństwem (s. 150). Jeśli spojrzymy na Stawrogina jak na psychopatę, to należy zauważyć, że jego zachowanie nie jest ukierunkowane na dręczenie czy celowe ośmieszenie Marii Lebiadkin – niepełnosprawna kobieta to tylko przypadkowa ofiara, środek do celu, którym jest igranie z otoczeniem, z normami społecznymi, przy jednoczesnym czerpaniu krótkotrwałej przyjemności z publicznego szoku lub pogardy⁸.

Hervey Cleckley, amerykański psychiatra i pionier w dziedzinie psychopatii, sporządził listę szesnastu cech opisujących osobę, u której zdiagnozowano psychopatyczne zaburzenie osobowości. W dużej mierze pokrywają się one z właściwościami omówionymi wcześniej, poza jedną, która mogłaby stanowić pewną kontrtezę dla rozpatrywania postaci Stawrogina w kontekście osobowości dyssocjalnej:

7 Przybylski stwierdza, że Stawrogin „układał poważne światopoglądy” z beztrząsą, a potem odwracał się od nich „z gestem wielkopańskiego zblazowania” (Przybylski 1985: 143). W innej pracy dochodzi do wniosku, że kolejne zdrady przekonań wynikały z tego, iż wyznawane przez Stawrogina idee nie były wyrazem wiecznej prawdy, a brak wiary doprowadził w jego przypadku do „rozkładu Ego” (Janion, Przybylski 1996: 36–40).

8 Michalska-Suchaek kwalifikuje ten czyn jako wyzwanie, które „miało stać się dla Stawrogina probierzem własnej wielkości i pełni władzy nad sobą”. „Nikczemność, odraza, obrzydzenie, niechęć, poniżenie, upokorzenie, pogarda, zhańbienie – to niemało do udźwignięcia” (Michalska-Suchaek 2015: 126). Interpretacja ta nie jest w sprzeczności z moją „analizą psychopatyczną”, wręcz przeciwnie – idealnie ją dopełnia.

rzadkie spełnianie gróźb samobójczych czy wręcz (wspomnianą w dalszej części jego pracy) „specyficzną i charakterystyczną odporność na taki akt” („suicide threats rarely carried out” / „specific and characteristic immunity from such an act” – Cleckley [1941] 1976: 338–339 i 359). Co prawda nowsze charakterystyki psychopatów w większości tego założenia nie powielają, a niektórzy specjaliści wręcz je negują (Maram 2016: 129–130), to nawet jeśli weźmiemy ten punkt pod uwagę, to śmierć głównego bohatera *Biesów* nie neguje moich założeń o jego psychopatycznej konstrukcji. Poza tym nie wszystkie cechy wskazywane przez specjalistów muszą przejawiać się w danej psychopatycznej jednostce. Incydentalność samobójczego czynu wśród osób dys socjalnych może podkreślać wyjątkowość postaci Stawrogina. Targnięcie się na własne życie jest logiczną konsekwencją jego psychopatii połączonej z pogłębioną autorefleksją. Protagonista jako psychopata będzie zawsze „głodny”, będzie ciągle potrzebował silnej stymulacji, która ze względu na konstrukcję jego organizmu potrwa bardzo krótko. Bohater zdaje sobie sprawę, że nie potrafi długo odczuwać silnych emocji, jednocześnie ich potrzebuje (nie chce być „tylko letnim”), pozostaje mu więc albo ciągła gonitwa, którą jest już zmęczony, albo ciągła nuda, która go zabija. W takim przypadku racjonalnie wybiera śmierć i w pewnym sensie powiększa poczet „logicznych samobójców” Dostojewskiego⁹. Eve Maram pisze, że psychopaci mogą odczuwać dyskomfort z powodu niemożności dostosowania się do życia w społeczeństwie i braku głębszych uczuć, co może się skończyć samobójstwem lub – zwłaszcza w przypadku „psychopatów odnoszących sukcesy” – czymś w rodzaju „samobójstwa społecznego”, sabotowaniem swojego bardzo udanego, lecz wypełnionego pustką życia (Maram 2016: 129–130). Opis ten bardzo dobrze charakteryzuje Stawrogina.

Dramat Stawrogina, według Nikołaja Bierdiajewa, jest „tragedią wyczerpania niezwyklej, wyjątkowo utalentowanej jednostki, wyczerpania bezgranicznymi, nieskończonymi dążeniami” (Berdyayev 1994: 82). Halina Chałacińska stwierdza, że bohater znudził się życiem i „doświadczając wszelkich wcieleń ego, nie odnalazł żadnego” (Chałacińska 1988: 89). Wielu badaczy łączy jego upadek z utratą wiary lub nieumiejętnością jej znalezienia (Janion, Przybylski 1996: 36–37; Kułakowska 1981: 124–125). Według Michalskiej-Suchanek samobójstwo Stawrogina „zyskuje status «aktu wiary» – wiary w pustkę”, jest „ostatnim wybuchem buntu przeciwko transcendencji”, autoegzekucją nihilizmu w osobie reprezentanta upadającej epoki oraz „jedyną możliwością dokonania prawdziwie wolnego wyboru” (Michalska-Suchanek 2015: 138–146).

Analiza postaci Stawrogina jako psychopaty w pewnym sensie z tymi interpretacjami koresponduje, choć odchodzi od dyskusji na płaszczyźnie *sacrum–profanum* i prowadzi do monofonicznego odczytania bohatera, a takie podejście – biorąc pod uwagę polifoniczną naturę twórczości Dostojewskiego – zawsze jest nieco ryzykowne. Jednocześnie „pryzmat psychopatyczny” jest interpretacją pełną – wyjaśnia całościowo konstrukcję psychiczną postaci wraz z jej wszystkimi zachowaniami. Przyjęta przeze mnie perspektywa uwidacznia niekwestionowany geniusz Dostojewskiego. W XIX wieku nie powstał jeszcze wzorzec psychopaty, ale osoby dotknięte dys socjalnym zaburzeniem osobowości istniały od zawsze, a autor *Biesów* dzięki niezwykle rozwiniętemu zmysłowi obserwacji, intuicji i literackiemu talentowi skonstruował bohatera, który w ten model osobowości idealnie się wpisuje. Intencją autorską było stworzenie postaci reprezentującej pogrążoną w nihilizmie Rosję (Urbankowski 1994: 129) – psychopata jest w tym przypadku przedstawicielem idealnym.

9 „W pewnym sensie”, ponieważ zgadzam się z twierdzeniem Michalskiej-Suchanek, że zakwalifikowanie samobójcy jako „logicznego” wymaga jego „ideowo spójnego, opartego na zasadach logiki wyводу” czy innej „zaprezentowanej w sposób zwarty argumentacji” (Michalska-Suchanek 2015: 55).

Bibliografia

- Amenitskiy, Dmitriy (1915) „Psikhiatricheskij analiz Nikolaya Stavrogina (*Besy Dostoyevskogo*).” [W:] *Sovremennaya psikiatriya*, 1; 28–41. / Аменицкий, Дмитрий (1915) „Психиатрический анализ Николая Ставрогина (*Бесы Достоевского*).” [W:] *Современная психиатрия* 1; 28–41.
- Amenitskiy, Dmitriy (1935) „Psikhopaticheskiye tipy v Brat'yakh Karamazovykh.” [W:] Sergey Davidenkov (red.) *Problemy psikiatrii i psikhopatologii*. Moskva: Biomedgiz; 551–565. / Аменицкий, Дмитрий (1935) „Психопатические типы в *Братьях Карамазовых*.” [W:] Сергей Давиденков (red.) *Проблемы психиатрии и психопатологии*. Москва: Биомедгиз; 551–565.
- Berdyayev, Nikolay (1994) *Filosofiya tvorchestva, kul'tury i iskusstva: v dvukh tomakh*. Том II. Moskva: Iskustvo. / Бердяев, Николай (1994) *Философия творчества, культуры и искусства: в двух томах*. Том II. Москва: Искусство.
- Bogdanov, Nikolay (2009) „Patografiya Nikolaya Stavrogina.” [W:] *Voprosy literatury* 1; 241–252. / Богданов, Николай (2009) „Патография Николая Ставрогина.” [W:] *Вопросы литературы* 1; 241–252.
- Burns, Charles L.C. (1953) „Forgotten Psychiatrist – Baron Ernst von Feuchtersleben, M.D., 1833.” [W:] *Journal of the Royal Society of Medicine* 47 (3); 190–194.
- Camus, Albert ([1942] 1971) *Le Mythe de Sisyphe*. Paris : Librairie Gallimard.] Tłum. pol. Joanna Guze. *Mit Syzyfa i inne eseje*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie.
- Chałacińska, Halina (1988) *Idea teatru w powieściach Dostojewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Chizh, Vladimir (1884) *Dostoyevskiy kak psikhopatolog*. Moskva: Universitetskaya tipografiya (Mikhail Katkov). / Чиж, Владимир (1884) *Достоевский как психопатолог*. Москва: Университетская типография (Михаил Катков).
- Cierpiałkowska, Lidia (2007) *Psychopatologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Cierpiałkowska, Lidia, Marina Zalewska (2008) „Psychopatologia.” [W:] Jerzy Strelau, Dariusz Doliński (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Tom 2. Gdańsk: GWP; 545–580.
- Cleckley, Hervey ([1941] 1976) *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*. Fifth Edition: private printing for non-profit educational use.
- Comer, Ronald, Jonathan Comer (2028) *Abnormal Psychology*. New York: Worth Publishers.
- Dolinin, Arkadiy (1963) *Posledniye romany Dostoyevskogo. Kak sozdavalis' «Podrostok» i «Brat'ya Karamazovu»*. Moskva–Leningrad: Sovetskiy pisatel'. / Долинин, Аркадий (1963) *Последние романы Достоевского. Как создавались «Подросток» и «Братья Карамазовы»*. Москва–Ленинград: Советский писатель.
- Dostoyevskiy, Fedor (1974) „Besy.” [W:] Vasilij Bazanov, Tamara Golovanova (red.) *Polnoye sobraniye sochineniy v tridsati tomakh. Tom desyatyy*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka. / Достоевский, Федор (1974) „Бесы.” [W:] Василий Базанов, Тамара Голованова (red.) *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том десятый*. Ленинград: Издательство Наука.
- Glenn Andrea, Adrian Raine (2014) *Psychopathy: An Introduction to Biological Findings and Their Implications*. New York and London: New York University Press.
- Jakubik, Andrzej (2005) „Diagnostyka osobowości dyssojalnej.” [W:] *Studia Psychologica UKSW*, 6; 237–248.
- Janion, Maria, Ryszard Przybylski (1996) *Sprawa Stawrogina*. Warszawa: Sic!
- Kepliński, Antoni (1977) *Psychopatie*. Warszawa: PZWL.
- Kiehl, Kent A., Joshua W. Buckholtz (2010) “Inside the Mind of a Psychopath.” [W:] *Scientific American Mind*, 21, 4; 22–29. [Na:] <https://www.scientificamerican.com/article/inside-the-mind-of-a-psychopath/> [data dostępu: 09.03.2025].

- Kuřakowska, Danuta (1981) *Dostojewski. Dialektyka niewiary*. Warszawa: KsiąŹka i Wiedza.
- Maram, Eve (2016) *Psychopathy Within*. Asheville: Chiron Publications.
- Michalska-Suchanek, Mirosława (2015) *Samobójcy Fiodora Dostojewskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Patrick, Christopher (red.) (2019) *Handbook of Psychopathy*. New York – London: Guilford Press.
- Pospiszył, Kazimierz (1985) *Psychopatia*. Warszawa: PWN.
- Prichard, James Cowles (1835) *A treatise on Insanity and Other Diseases Affecting the Mind*. London: Sherwood, Gilbert a. Piper.
- Przybyłski, Ryszard (1985) *Wtajemniczenie w los. Szkice o dramatach*. Warszawa: PIW.
- Pużyński, Stanisław et al. (red.) ([1992] 2000) [*The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: clinical descriptions and diagnostic guidelines*, Geneva: World Health Organization] Tłum. pol. Celina Brykczyńska et al. *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*. Kraków–Warszawa: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Stevens, Gregory W., Jacqueline K. Deuling, Achilles A. Armenakis (2012) “Successful Psychopaths: Are They Unethical Decision-Makers and Why?” [W:] *Journal of Business Ethics* 105, 2; 139–149.
- Urbankowski, Bohdan (1994) *Dostojewski: Dramat humanizmów*. Warszawa: ALFA.
- Vatsuro, Vadim et al. (red.) (1990) *F. M. Dostoyevskiy v vospominaniyakh sovremennikov v dvukh tomakh. Tom vtoroy*. Moskwa: Khudozhestvennaya literatura. / Вацуро, Вадим et al. (red.) (1990) *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников в двух томах. Том второй*. Москва: Художественная литература.
- Viding, Essi (2019) *Psychopathy: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Visser, Beth (2020) “Psychopathy and sexuality: impersonal and exploitive.” [W:] Matt DeLisi, (red.) *Routledge International Handbook of Psychopathy and Crime*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group; 371–381.
- Zeygarnik, Blyuma (1986) *Patopsikhologiya*. Moskwa: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [Na:] <https://psylib.org.ua/books/zeigb01/index.htm> (data dostępu: 08.03.2025). / Зейгарник, Блюма (1986) *Патопсихология*. Москва: Издательство Московского университета. [Na:] <https://psylib.org.ua/books/zeigb01/index.htm> (data dostępu: 08.03.2025).
- Zimmerman, Mark et al. ([2013] 2022) “Personality Disorders.” [W:] Michael First et al (red.) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [Fifth Edition] Text Revision (DSM-5-TR™*. Washington: American Psychiatric Association; 749–754.
- Żmigrodzki, Piotr et al. (2024). *Wielki słownik języka polskiego*. [Na:] https://wsjp.pl/haslo/do_druku/115123/psychopatia [data dostępu: 08.03.2025].

OLGA CZERNIKOW

University of Wrocław, Faculty of Languages, Literatures and Cultures

olga.czernikow@uwr.edu.pl

ORCID: 0009-0003-6290-1090

Between Laughter and Horror: Humour and the Grotesque in Karel Michal's *Bubáci pro všední den* [*Everyday Spooks*]¹

Abstract

Karel Michal (1932–1984) made his debut as a humourist and has, to this day, been regarded by many readers and critics primarily as the author of bold humoresques, distinguished by their unbridled imagination and inventive language. The uncompromising character and freshness of wit for which he became known were fully displayed in the 1961 volume *Bubáci pro všední den* [*Everyday Spooks*], perhaps the author's most recognisable work. However, in *Everyday Spooks* laughter and humour are constantly accompanied by horror, which often appears as their grim reverse. The aim of this paper is to examine the affinity between horror and humour, and their impact on the semiosphere. Individual short stories from the cycle are analysed in order to identify negative humour as a paradoxical device for generating positive values.

Keywords: Karel Michal, *Everyday Spooks*, Czech literature, negation, grotesque, humour

Karel Michal (born Pavel Buksa, 1932–1984) first presented himself to readers as the author of witty satirical feuilletons, co-authored with Dušan Karpatský and published in *Plamen* magazine between 1960 and 1961. These texts, forming the *Černé a bílé* [Black and White] cycle, were not signed with the authors' names but with a pictogram of black and white chess knights. However, the style – sparkling with humour, Vančura-like in its ornamentality, at times displaying bravado, and saturated with discreet insinuations and more or less veiled allusions – already bore the unmistakable tone of Michal's later prose. This tone, which fairly quickly emerged in its full rhetorical force, appeared at the very beginning of the writer's

¹ This paper is partly based on a chapter from a PhD dissertation to be published in 2025.

literary path, in a volume of short stories published in 1961 and entitled *Everyday Spooks* [*Bubáci pro všední den*]².

The collection secured Michal's status as one of the most distinctive authors of the late 1950s and early 1960s and was to become his most recognisable, or at least most frequently reprinted, work. The main reason for its popularity is undoubtedly its fresh, original humour, as well as its clear references to the reality of life in a socialist state, though communicated through a fable-like code. However, it should be noted that here both humour and the fable itself are conceived in a rather subversive manner. Michal's humour has little in common with traditionally understood merriment, while the fable convention undergoes such sweeping transformation that it becomes, in effect, an anti-fable.

In Michal's work, the peculiar, at times plebeian humour, occasionally permeated with subtle sadness, is combined with the uncanny, which is less fable-like and more reminiscent of a penny dreadful. The juxtaposition of comedy and horror, even when the horror at first appears quite harmless, becomes – as we shall see – a source of discomfort and a sobering shock. In order to better illuminate the nature of this shock and the specific characteristics of Michal's frightening yet comic universe more generally, I will use an example from a different text which only seemingly diverges from the Czech writer's work. In his essay "Zweimal Chaplin," Theodor W. Adorno recalls his first encounter with the great comedian as follows:

Together with many others we were invited to a villa in Malibu, on the coast outside of Los Angeles. While Chaplin stood next to me, one of the guests was taking his leave early. Unlike Chaplin, I extended my hand to him a bit absentmindedly, and, almost instantly, started violently back. The man was one of the lead actors from *The Best Years of Our Lives*, a film famous shortly after the war; he lost a hand during the war, and in its place bore practicable claws made of iron. When I shook his right hand and felt it return the pressure, I was extremely startled, but sensed immediately that I could not reveal my shock to the injured man at any price. In a split second I transformed my frightened expression into an obliging grimace that must have been far ghastlier. The actor had hardly moved away when Chaplin was already playing the scene back. All the laughter he brings about is so near to horror [*Grauen*]; solely in such proximity to cruelty does it find its legitimation and its element of the salvational.³ (Adorno [1964] 1996: 60–61)

Confrontation with the non-human, manifesting as iron claws "growing out" of the sleeves⁴ of a living person gives rise to justifiable horror, even though the phenomenon is rationalised a moment later. An ordinary part of a social encounter, conventional through and through – someone taking their leave – is suddenly invaded by an uncanny element that overturns the ordinary and the conventional. A crack appears: a distortion, a deviation from the norm. Chaplin's parody elicits laughter and, to some degree, relief, but it does not restore balance; on the contrary, it seems to render the aberration even more unsettling. The proximity of horror and laughter, noted by Adorno, forms the very foundation of the grotesque and of the literature inspired by that tradition.

But the ludicrousness that accompanies the grotesque is not an innocently cheerful kind of fun that invites a carefree smile. It is a negative, diabolical form of ridicule. Much ink has been spilled on the

2 All quotes from the book are from the English translation by David Short (Michal [1961] 2008).

3 Translation slightly modified.

4 Harold Russell (1914–2002), whom Adorno discusses in this passage, in fact had two prosthetic arms, having lost both hands in a grenade explosion.

“evil” roots of laughter, including in treatises by the Romantics (Jean Paul [1804] 2000: 523–524) and in Baudelaire’s “On the Essence of Laughter” (Baudelaire [1885] 1956). The grotesque amplifies and exposes this negativity – which is why Michał Głowiński calls it “an appeal through negation” (Głowiński 2003: 10). According to the Polish scholar:

the grotesque, in its most outstanding and original manifestations, challenges the established image of the world, lays bare complications and the flip sides of phenomena, often unexpected or surprising, those to which one pays no attention in everyday life (often for ideological reasons).⁵ (Głowiński 2003: 10)

The contestation of accepted conventions, the deformation of the image to the point of the ridiculous, peculiarity, exaggeration – all these features signal a distortion of the natural order, a departure from the norm and its replacement by an “anti-norm” (see Jennings [1963] 2003: 45). In Czech culture, in a sense, horror literature itself is an anti-norm. As Patrycjusz Pająk notes, Biedermeier, the foundation upon which modern Czech culture gradually built itself, with its love of the mundane, the routine, and a down-to-earth stance, pushed to the margins anything that strayed beyond this desirable golden mean (Pająk 2014). Commenting on this assertion, Anna Gawarecka adds:

All references to the aesthetics of horror, with its emphasis on ontological excess, transgression, suspense or the breakdown of epistemological automatism, may therefore be treated as a specific deviation from the cultural norm, requiring both an in-depth philosophical justification and functionalising mechanisms that would make it possible to legitimise the presence of horror in the world represented in literary works. (Gawarecka 2015: 261–262)

Gawarecka emphasises that under socialism the marginalisation of works showing inclinations towards mysticism or spiritualism was particularly strong, even when there was some “justification,” *i.e.* when they otherwise fulfilled the demands of the ideology. Gawarecka adds: “The publication of *Everyday Spooks*, a collection of short stories by Karel Michal, in 1961 thus seems even more surprising” (Gawarecka 2015: 263).

Indeed, the publication of short stories that veer towards grotesque fantasy and, moreover, openly mock the dysfunctional socialist state may well seem surprising, given the thoroughness of the censorship and police apparatus at the time. According to Viola Fischerová, the reason lay in the objective qualities of the text itself. In the afterword to the Polish edition of the volume, she writes: “at the meeting of the commission charged with approving books for publication on behalf of the KSČ, *Bubáci...* was approved by none other than Jiří Hendrych – the second most important figure in the party and its chief ideologue [...]. Well, he liked it” (Fischerová 2008: 152).

Viola Fischerová’s account, based primarily on her own recollections, cannot be verified today, but an analysis of the internal reviews (which served as censorship protocols⁶) in the archives of the Museum of Czech Literature (Památník národního písemnictví) indicates that the original manuscript was nonetheless subjected to numerous revisions. Moreover, one of the stories, “The Ballad of Doodledoor,” owing to its potentially “controversial” content (the main character is an officer of the security services),

⁵ All translations, unless otherwise indicated, are mine – O.C.

⁶ The censorship procedures of the 1960s are further discussed in the publication *V obecném zajmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014* (Wögerbauer *et al.* 2015).

was referred back to the relevant branch of the Ministry of the Interior even after it had been approved for publication.

Based on archival material from the Československý spisovatel publishing house (held in the collection of the Museum of Czech Literature), it can be established that *Bubáci...* was not spared censorship procedures, that the text was returned to the author several times, and that its final version is the result of certain – though it is unclear which, or how many – alterations made by Michal in line with the reviewer's suggestions. From the final protocol confirming that the book had been approved for publication, dated 4 April 1961, we also learn that the volume originally contained a short story entitled "Legacy" ("Odkaz"), probably not preserved today. In the editor's concluding note we read: "After unsuccessfully trying to rewrite 'Legacy', Michal removed the short story from the book and added the short story 'The Dead Cat'" (LA PNP 1960–1961).

The final contents of the book were thus as follows: "Strength of Character," "How Piml Struck Lucky," "The Dead Cat," "An Extraordinary Occurrence," "The Cockabogey," "The Ballad of Doodledoor," "Cookie." Each of the stories follows a similar pattern: a supernatural being suddenly enters the life of an ordinary citizen of 1960s Czechoslovakia, overturning the existing order and exposing its fragile foundations. These more or less grotesque monstrosities crop up in workplaces, state institutions, offices, blocks of flats, and sometimes pubs or streets in a perpetual state of construction. If a traditionally conceived "Gothic" setting does appear, it is always in a pastiche style, confronting classical Gothic conventions with the everyday, practical functioning of the spaces in question. Thus, when the White Lady appears in the castle cloister ("How Piml Struck Lucky"), the castle administrator is terrified not so much by the sight of the ghost as by the prospect of reporting the encounter to a state institution, which naturally produces cognitive dissonance: on the one hand, he feels obliged to report what he has seen, while on the other, he is convinced that, as a conscientious worker and upright citizen of a socialist state, he cannot possibly have seen it. In the end, driven by official loyalty, he decides to report the matter to the Department for the Protection of Historical Monuments, which naturally backfires (he is transferred to another post because "anyone who is capable of instilling in others a belief in ghosts cannot, in this day and age, remain in charge of a state-owned castle" (Michal [1961] 2007: 56)).

The ghost in "An Extraordinary Occurrence" haunts the barracks corridors or the latrine and, like the White Lady, makes the characters afraid not of its existence but of the potential trouble it may bring (the officers, however, quickly find a solution to the problem: "Anyone who sees it will be punished. [...] For spreading alarm and undermining morale" (Michal [1961] 2007: 118)). The attics in "The Ballad of Doodledoor" are by no means haunted repositories of old trunks or mysterious enchanted objects, but the setting for regular thefts, observed by an otherwise amiable, though apparently repulsive, apparition. Finally, on a busy street in Prague one can buy a magic ring that turns a human being into a bear, or find an egg from which hatches a chicken-like, not particularly friendly creature with workaholic tendencies, while in the sewers one may encounter a dwarf who, upon request, will dispose of any enemy. The juxtaposition of the supernatural and uncanny with what is all too familiar, its oppressive everyday quality and absurdity, is in itself comical. The condition of "disappointed expectation," emphasised in so many theories of comedy (Dziemidok 2011), is fulfilled on multiple levels: where we expect horror and the demonic, we get comic deformity ("The Cockabogey," "The Ballad of Doodledoor"); where we expect pious trepidation in the face of the supernatural, we witness irritation leading to malice and beatings ("The Cockabogey," "How Piml Struck Lucky"). Contrast and a certain deflation of expectations, on

which the humour of the stories relies, are also the main instruments of defamiliarisation, which force the characters (and with them the readers) to leave the safe sphere of automatism and view a given situation from a completely different perspective. Michal's humour, however, is "layered": it is amusing not only to see how the protagonists react to the appearance of the uncanny in a rationalised (though by no means rational) everyday world, but also how they desperately try to incorporate the uncanny into the framework of a joyless, yet at least familiar, daily life.

By depicting the actions of protagonists confronted with the uncanny, Michal follows the Chaplin-impersonator, ready at a moment's notice to turn the horror and pathos of dramas into a prank. In its spontaneity and liveliness, the humour in *Everyday Spooks* is close to Czech *recese* humour⁷, with all its – also quite radical – methods and consequences. The slogan coined by the founders of the *Recese* movement, "jest is a must" (*sranda musí bejt!*), could just as well be taken as the motto of Michal's stories. In *Everyday Spooks*, the supernatural creatures seem to appear only to induce a state of discomfort in the haunted unfortunates and make them doubt their own senses – much like the "victims" of *recese* pranks. In doing so, the spooks themselves display an ironclad composure (reminiscent of the impassivity with which *recese* practitioners carried out their pranks in public spaces), since, as beings belonging to a realm situated beyond good and evil, they are simply incapable of making moral judgements about their actions. The comic power of *Everyday Spooks* is thus born from the inexhaustible energy of clownery, from the provocative impulse to compromise reality with brilliant and cruel gags which – just like those of Chaplin – are also disturbing. Liberated from all rules, gravitating towards the absurd (while targeting the absurd nonetheless), laughter "absorbs" the grim potential of horror and thus becomes ghastlier and more dangerous than horror itself. Indeed, the spooks, although mostly ugly and repellent, can hardly be seen as genuinely frightening. Apparently, neither do the characters perceive them as such: unlike in horror stories, in Michal's work the horror generally lasts only a moment and arises from surprise rather than fear. The ease with which the human protagonists rationalise the irrational is, as already noted, an important and perhaps the strongest source of comedy in Michal's stories.

Although the appearance of each spook causes a brief episode of panic, a moment later it is integrated into procedures so mundane, so ordinary, and so formalised that the uncanny evaporates without a trace. A transformed bear attends a job interview like any other candidate, Houska's supervisors weigh the possibility of including Cockabogey on the appropriate payroll, and the attic phantom gives testimony as a witness in a theft case. All the phantoms speak to people in the most natural manner possible, sometimes demonstrating their knowledge of "earthly," specifically Czech, historical context ("I am Cockabogey, not a reforming Protestant"⁸ – says Cockabogey (Michal [1961] 2007: 146)), and a certain clear-headedness (when an officer asks "What are you doing?," the ghost haunting the military barracks immediately replies: "Haunting [...] Any idiot can see that" (Michal [1961] 2007: 111)). The human protagonists take these retorts at face value; some even – whether involuntarily or by conscious decision – adopt the logic of the supernatural world and begin to apply it as if it were the most natural thing imaginable. Yet this logic is, in fact, the only truly "terrible" aspect of their existence.

7 "Recese" (also spelled "recese") eludes definition. It denotes both a kind of humour (close to practical jokes or pranks), a type of behavior (somewhat like brief happenings), and an artistic – or perhaps social – movement that developed in the 1930s, based on such behaviour or humour.

8 In the Czech original: "Jsem plivník, ne Chelčický" (Michal 1961: 86).

For it is a logic that admits no exceptions or modifications, the logic of an automaton. It is also the medium through which Michal charts a gradation of humour: from the relatively innocent (when he describes playful interactions between the real and supernatural worlds), through humour that is sour (when he uses as a shield the absurdities of bureaucracy and socio-political life in a socialist state), to the truly dark (when logic becomes the reverse of morality). Let us consider the first two. Cockabogey is surprised that its owner wishes to be rid of it, because according to its logic, the one who “sat on” the egg is entitled to own the kobold, not to mention that, as a wealth-generating creature, it must surely be desirable. The fact that this magical assistance spells disaster to the man who lays paving stones never occurs to it, because it simply lacks such a disposition: empathy is entirely alien to it. The confrontation between Houska’s tribulations and Cockabogey’s contentment provokes laughter: the reader laughs at the mutual incompatibility of the two systems of thought, but also at the absolute incompetence of the socialist official apparatus, which has no appropriate column for Cockabogey and thus becomes completely useless in resolving the problem.

The same occurs in the short stories “How Piml Struck Lucky” and “An Extraordinary Occurrence” - the discrepancy between what a citizen of a socialist state is permitted to see and what they actually see creates dissonance and draws the characters into less (Mikys) or more serious (Piml) trouble. In both cases, it is the general, systemic principle rather than individual experience that prevails: the officers in the barracks unanimously decide that they have not seen a ghost, while administrator Piml can do no more than nail a picture of Jan Hus at the Council of Constance to the wall and cast a meaningful glance at this eloquent symbol of the struggle for truth.

All the administrative absurdities with which the characters must grapple – only to discover that they have done so needlessly – are portrayed as though in a distorting mirror, grotesquely disfiguring what is already ridiculous in itself. Michal identifies such satirical deformation with humour, as can be inferred from his essay “View from the Ground Floor” (“Pohled z přízemí”), dating from roughly the same period as *Everyday Spooks*. The writer notes that “literary humour and literary satire, in successful cases, are ultimately identical. The distinction between them, which is otherwise very vague, is a matter of the author’s original intention or a historical literary definition”⁹ (Michal [1960] 2001: 573). In the same essay, Michal emphasises the negative foundation of all humour:

Every humour has an object [...] Something is funny or it is not funny. If it is funny, it is because of some trait, and that trait is something bad, no matter how one tries to pretend otherwise. There is no need, though it is apparently becoming a habit, to beg mercy for literary humour by explaining that if something is good, laughing at it will not harm it. A good person does not laugh at good things. Why should we? They are logical and appropriate. Still, we can and must laugh at the big and tiny nonsense that clings to every human action and slows it down, just as various aquatic creatures slow down the ship to whose bottom they have attached themselves.¹⁰ (Michal [1960] 2001: 575)

9 “Literární humor a literární satira splývají v dobrém případě v jedno v závěrečném účinu, a doposud mlhavě platné rozlišení je záležitostí literární historie nebo prvotního autorského záměru.”

10 “Každý humor má svůj objekt [...] Něco buď je, nebo není směšné. Je-li to směšné, je to směšné pro něco, a to něco je nedobré, ať je to cokoli, a ať se to sebevíce tváří jako něco jiného. Není třeba, jak se leckdy stává zvykem, žadonit o milost pro literární humor vysvětlováním, že dobré věci smích neuškodí. Dobré věci se dobrý člověk nesměje. Není proč. Je logická a správná. Smát se však můžeme a musíme rozličným nesmyslům a nesmyslíkům, které se na ni nalepují jako na kterékoliv lidské konání a zpomalují její běh jako přílepkový běh lodi, k jejímž kýlu přilnuly.”

A world haunted by spooks is neither logical nor properly functioning (examples of its dysfunction are innumerable, so let us limit ourselves to the meagre repertoire of oppressive “big and tiny nonsense” characteristic of the socialist state: the imperative of endlessly exceeding production norms which, taken literally, has a destructive and demoralising effect on workers; red tape inflated to such gargantuan proportions that it paralyses entire workplaces; the obligation to share a flat with random, often repulsive people; the pressure to denounce one’s neighbours and co-workers; the subordination of individual experience to officially sanctioned views, *etc.*). In line with Michal’s concept mentioned above, sarcastic humour seems fully justified in biting back¹¹.

Still, the mockery has a deeper, hidden meaning. “Every good literary humour has its more or less obvious morality [...]. However, the notion of morality cannot be equated with moralising,” the author stresses in the essay quoted above (Michal [1960] 2001: 573). Mockery, however merciless, becomes a tool that reveals the wavering or even outright disappearance of moral values, but also attempts to restore them. Michal’s subject is thus akin to the jester figure, ruthless yet concerned: a figure whose universal aim is to dispel illusions and unapologetically mock the “excellent foppery of the world” (Shakespeare [1605] 2004: 27). Ultimately, a fool is someone who, through laughter (including bad laughter and ridicule), directs the attention of others to what is flawed, evil, and harmful – following the principle that, in order to fight evil, one must first see and define it. The jester’s negative humour, paradoxically, serves to safeguard positive values.

As already mentioned, one source of comedy in Michal’s work is the ease with which the real world “absorbs” the uncanny and feeds it into the machinery of socialist everyday life. The fairy-tale creatures cannot fully realise their fairy-tale potential because that machinery blocks it in exactly the same way as it blocks people’s aspirations to function normally within the state. A paragraph, a rubric, or a mere provision has more power than all the ghosts, dwarves, and kobolds put together. Moreover, contrary to fairy tales, the encounter with a supernatural power does not change the characters’ lives, or the characters themselves, for the better – on the contrary, it brings their dark sides to the surface. Houska, after his battle with Cockabogey, gets drunk and refuses to work; the accountant Mikulášek decides that, having been wronged, he will now use his appearance and physical strength to bully and rob others; the policeman claims the merit earned by the attic spook in order to gain a promotion; and the editor Kotlach, tormented by life in a shared flat and by the ideological demands imposed by his superior, finally decides to take advantage of the repeated offer made by the murderous (though fortunately inept) dwarf and almost kills a random drunk. In this sense, *Everyday Spooks* is an anti-folktale or anti-fairy tale, revealing the real advantage that evil holds over good.

The spooks themselves have no intrinsic sense of the boundary between good and evil; they possess only their logic. Its absurdity provokes laughter, yet at the same time it is disturbing in how closely it resembles the logic of all doctrinal systems: unshakeable and inhumanly consistent. When the dead cat hears a question on a radio show about how to radically prevent crop blight, it answers with complete simplicity: “Stop growing grain crops [...]. Don’t grow any new ones and burn the old ones” (Michal [1961] 2007: 75). One may laugh at how detached from reality this advice is, but the laughter turns into a shudder of horror when the same cat concludes that it is more beneficial to kill people than to cure them,

¹¹ “Každý dobrý literární humor má totiž svou více nebo méně evidentní morálku. [...] Pojem morálky nelze ovšem ztotožnit s moralizováním.”

because it requires less effort and reduces the risk of further diseases developing (Michal [1961] 2007: 86).

Michal's humour is founded on the prominence of the so-called "negative trait" (Dziemidok 1958): the flaw, the blemish, the inefficiency, the gap between the way things should be and the way things really are. A world haunted by spooks does not function properly: the weak are humiliated, the hard-working are ostracised, the two-faced are rewarded and admired. While the realm of the spooks is amoral, the human world is simply immoral, and it glorifies immorality, seemingly accepting it as the final state. One evil feeds another, creating a kind of closed circuit. The appearance of a supernatural being does not interrupt this perpetual motion, but it does introduce visible deviations that draw the reader's attention precisely to the cracks in the seemingly infallible mechanism of the socialist state, as well as to the distortions and fractures in the intricate structure of human relations.

The grotesque clearly exposes the ugliness of everyday, ordinary evil: the harmful and petty actions of various Prouzas, Tomečeks and Hammerníks, comrades whose obstinacy and blind zeal make the lives of others unbearable. The critique is total, aimed both at the system and at individuals. As far as the former is concerned, Michal, as befits a *recese* artist, plays a prank on the regime – one composed of bizarre stories which, at first glance, seem completely innocent, but in fact constitute a reservoir of merciless derision and righteous accusation. It is a bold, perhaps audacious gesture, a provocative prank of the kind that Michal relished, since several years after leaving Czechoslovakia he admitted in an interview with Karel Hviždala that he missed "playing cat and mouse" with the communists (Hviždala [1981] 1992: 118). Michal was well aware of the consequences of adopting the prankster's stance (in the purely literary sense) even before the publication of *Everyday Spooks*. In the essay quoted above, he wrote:

All humour, all satire, must choose between two fundamental risks: excessive restraint or exaggeration. By deliberately diluting, tempering, or silencing what is funny, silly, petty, or just plain wrong, we achieve nothing. Exaggeration is a risk, but it is an occupational risk, an honourable risk - a risk whose perpetrator will not be castigated.¹² (Michal [1960] 2001: 578)

In *Everyday Spooks*, Michal clearly opts for the second risk: by introducing creatures from another world into the reality of the drab socialist state, he brings to light every ludicrous feature of the inept system and lays it bare in grotesque, pseudo-folktale magnification or multiplication. Still, it should be noted that his unmasking humour targets not only the absurdities of the socialist machinery, but also human characters. In *Everyday Spooks*, individual morality is portrayed as a relative value, subordinated to personal goals: career, the accumulation of wealth, the satisfaction of ambition. In fact, it can hardly be called morality.

This is especially clear in "The Ballad of Doodledoor," where the creature, itself amoral like all the other spooks, learns the rules of human coexistence and human ethics from a police sergeant. When he asks about "what else is not allowed," the sergeant replies in a way that could almost read as a moral code in miniature:

12 "Každý humor, každá satira si musí volit mezi dvěma zásadními riziky: nedotáhnout, nebo přetáhnout. Vědomým nedotahováním, vědomým zastíráním nebo zamlčováním toho, co je kolem nás stále ještě směšné, pitomé nebo malicherně zlé, se nedosáhne ničeho. Přetáhnout je riziko, ale je to riziko profese, riziko čestné, a nikdo rozumný nebude na pachatele strkat psí hlavu."

“Stealing’s not allowed, whether from lofts or anywhere else, or killing, or saying things that aren’t true, and it’s not allowed to cheat people of things they’ve been promised or exploit their labour for private gain.”

“And do all people know that?”

“They all know it, but they don’t always observe it. The ones that don’t are wicked and everybody else has to help prevent such wickedness succeeding.” (Michal [1961] 2007: 167–168)

Doodledoor, the most human of the spooks, absorbs this accelerated course in ethics with the eagerness of a child and looks forward to further conversations with the police sergeant, whom he henceforth calls his “friend.” The narrator tells us: “He had begun to relish conversations about what was good and what wasn’t,” then adds: “If spooks could blossom, he would have burst into bloom like a rose-bush over those two nights” (Michal [1961] 2007: 169). Doodledoor is perhaps the only character in the whole of Michal’s cycle who undergoes any significant transformation. From an amoral – neither evil nor good – spook, he becomes a sensitive, altruistic being. Let us note a reversal of a classic folktale motif. Whereas in folktales the human protagonist, usually in a “weak” position in the world – due to origin, poverty, or mere averageness – is suddenly “promoted” socially, intellectually, or materially through the intervention of supernatural forces, or gains magical powers that secure success, in “The Ballad” it is a being from another world who is transformed through contact with earthly ordinariness and its ordinary representative.

Nor do the paradoxes end there. When Doodledoor overhears the sergeant’s conversation and realises that the man has no intention of keeping his word to the spook and has claimed all the credit for himself, the arc of his metamorphosis is inverted. Doodledoor, disillusioned as only someone whose newly built world has just collapsed can be, intuitively begins to do evil:

He opened a dormer window and slipped down into the loft. He took a huge piece of white cloth down from a line, spread it out on the floor, piled onto it all the other pieces of cloth he could find, made a bundle of them, then crawled back out of the window and, bent double under the weight, set off across the roof. He didn’t know where to take it, but he did know he was going to take it away somewhere where no one would find it. And the same thing tomorrow, and the day after. He viewed it as a duty, because he had understood everything. For he lacked imagination. He was only a spook. And he did have such a small head. (Michal [1961] 2007: 187–188)

The passage concludes the story, leaving the reader with a bitter punchline: a human being, as Michal sees him, is no better than the monster; yet, unlike the phantom, humans possess the tools (reason, feeling) to act in accordance with a human ethical code, but deliberately fail to use them. The ironclad, non-human logic of the spook-world exposes the fragility of the relativised logic of the human world. Above all, it reveals the rotten foundations of the human moral system. “The Ballad” and the following “Cookie,” which concludes the cycle, are essentially sad, if not tragic, stories, unmasking reality in its grotesque, diabolic form. It is a reality populated by a variety of more or less rotten individuals, who together form more or less rotten communities, which in turn make up a completely rotten system.

This anti-folktale world, a world *à rebours*, is somewhat reminiscent of the universe of Gogol’s *Dead Souls*, where evil, though not revealed in its extreme form, is clothed in the ordinary, sometimes even lawful, yet still immoral acts committed by assorted robbers, crooks, and swindlers, evoking a peculiar

sense of amusement tinged with disgust and sadness. The comical exchange between Chichikov and Sobakevich, in which the latter claims that “there is but one – and only one – decent man [...]; and even he, if the truth were to be told, is a swine” (Gogol [1835–1852] 1996: 92), could equally apply to the world of Michal’s accountants, paving-stone workers and editors, their superiors, and the superiors of their superiors, who, through their learned, automated actions, consciously or unwittingly reinforce the absurd construction of an equally absurd reality.

To conclude, in *Everyday Spooks* laughter is perpetually entwined with horror, but the horror arises not where we expect it, i.e. in the intervention of the supernatural world, but in the various situations and behaviours which, though grotesquely exaggerated, tell the reader – both then and now – more about reality than many realistic novels. The seemingly innocuous humoresques are thus transformed into miniatures imbued with a spirit of scepticism, wrapped around the theme that interested Michal most: human morality and its transformations conditioned by circumstance and the temporal context of his age. Perhaps this is where we should look for the reason why his little book of short stories has remained so unusually popular: in its original presentation of banal truths and its return to primordial problems, comically and grotesquely distorted, yet still recognisable and thoroughly real.

References

- Adorno, Theodor W. ([1964] 1996) [*Zweimal Chaplin*. Berlin]. Translated into English by John MacKay. “Chaplin Times Two.” [In:] *The Yale Journal of Criticism*. Vol. 9.1 (1996); 57–61.
- Baudelaire, Charles ([1885] 1956) [*De l'essence du rire*. Paris]. Translated into English by Gerard Hopkins. “The Essence of Laughter.” [In:] Peter Quennel (ed.) *The Essence of Laughter and Other Essays, Journals, and Letters*. New York: Meridian; 107–130.
- Dziemidok, Bohdan (1958) “O niektórych koncepcjach komizmu.” [In:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne*. Vol. XIII; 79–103.
- Dziemidok, Bohdan (2011) *O komizmie. Od Arystotelesa do dzisiaj*. Gdańsk: Słowo / Obraz / Terytoria.
- Fischerová, Viola (2008) “O straszylach i upiorach Karla Michala.” [In:] Michal Karel *Straszyl na co dzień*. Wrocław: Atut; 145–161.
- Gawarecka, Anna (2015) “Groźna codzienność i codzienna groza. O grze z konwencjami horroru w literaturze czeskiej (wokół opowiadań Karla Michala).” [In:] Mieczysław Balowski (ed.) *Doświadczenie codzienności w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej UAM, Wydawnictwo “Pro”; 259–270.
- Głowiński, Michał (2003) “Groteska jako kategoria estetyczna.” [In:] Michał Głowiński (ed.) *Groteska*. Gdańsk: Słowo / Obraz / Terytoria; 5–15.
- Gogol, Nikolai ([1835–1852] 1996) [*Mërtvyje dushi*. Petersburg]. Translated into English by Bernard Gulibert Guernsey. *Dead souls*, Susanne Fusso (ed.). New Haven: Yale University Press.
- Hvížďala, Karel ([1981] 1992) *České rozhovory ve světě*. Praha: Československý spisovatel; 105–120.
- Jean-Paul ([1804] 2000) [“Vorschule der Ästhetik.” Dresden]. Translated into Polish by Krystyna Krzemieniowa. “Estetyka. Kurs przygotowawczy.” [In:] Tadeusz Namowicz (ed.) *Pisma teoretyczne niemieckich romantyków*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 383–544.
- Jennings, Lee Byron ([1963] 2003) “The term «grotesque».” [In:] Lee Byron Jennings, *The ludicrous demon: aspects of the grotesque in German post-Romantic prose*. Berkeley: University of California Press; 1–27.

- LA PNP (1960–1961) *Literární archiv Památníku národního písemnictví Československý spisovatel*, fas. Karel Michal, *Bubáci pro všední den*, Lektorská průvodka.
- Michal, Karel (1961) *Bubáci pro všední den*. Praha: Československý spisovatel.
- Michal, Karel ([1961] 2007) [*Bubáci pro všední den*]. Translated into English by David Short. *Everyday spooks*. Prague: Karolinum.
- Karel, Michal, Milena Masáková (eds.) ([1960] 2001) “Pohled z přizemí.” [In:] Karel Michal, *Soubor díla*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; 571–580.
- Paják, Patrycjusz (2014) *Groza po czesku. Przypadki literackie*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Shakespeare, William ([1605] 2004) *The Tragedy of King Lear*. Barbara A. Mowat and Paul Werstine (eds.). New York: Simon & Schuster, Washington Square Press.
- Wögerbauer Michael, Píša Petr, Šámal Petr, Janáček Pavel (2015) *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Vydání 1. Praha: Academia.

MAŁGORZATA FILIPEK

University of Wrocław, Faculty of Languages, Literatures and Cultures

malgorzata.filipek@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0001-6230-151X

Portugal in the Notes from Radovan Vučković's Travels

*I know so little about Portugal,
less than about any other country [...] I have ever visited. [...] Portugal is a wonderland.
Is it possible not to see this?*¹

Abstract

The article analyses the accounts of the Serbian writer and literary historian Radovan Vučković (1935–2016) from his trip to Portugal, included in the book *Read Cities*, a travel diary documenting the writer's numerous journeys to European cities in 2008–2010. He visits such Portuguese cities as Porto, Braga, Guimarães, Batalha, Évora, Coimbra, Lisbon, Cascais and Estoril, following the itineraries offered by travel agencies. Taking part in an organised trip allows one to experience a foreign reality only superficially. Vučković focuses on describing historic sacred and secular buildings, as well as monuments dedicated to Portuguese rulers and the discoverers of new lands. In his accounts, he refers to Ivo Andrić's works *Portugal*, *the Green Country* and *Byron in Sintra*, and his manner of depicting foreign places is reminiscent of the travel prose *Cities and Chimeras* by Jovan Dučić (1873–1943), an outstanding Serbian poet and diplomat who served as ambassador in both Iberian countries during the interwar period.

Keywords: Radovan Vučković, travel, Portugal, history, tourism, travel writing, Jovan Dučić

Knowledge of the distant part of the European continent, represented for centuries by the Iberian Peninsula was limited in the minds of the Serbs to events such as military campaigns and trade relations². Already at the end of the 18th century, the writer, thinker and founder of the University of Belgrade

1 Radovan Vučković (2010) *Čitanje gradova. Dnevnik putovanja*. Belgrade: Službeni glasnik; p. 441. All Serbian translations, unless otherwise noted, are mine – M.F.

2 Nenad Fejić (1988) *Španija u Dubrovniku u srednjem veku*. Belgrade: Prosveta.

Dositej Obradović (1742–1811) recommended Cervantes' masterpiece in his work *Advice on Common Sense* [*Savjeti zdravog razuma*], which entered Serbian cultural circulation only in the mid-19th century (Stojanović 2005: 145–188). Many Serbian writers used motifs from *Don Quixote* in their own works (Stojanović 2005: 17–114).

At the end of the 19th century, Vojislav Ilić (1862–1894) introduced elements of the topography of the Iberian Peninsula into Serbian poetry, as well as figures associated with it. One of them was the Arab prince Abd al-Rahman (734–788) of the Umayyad dynasty, who, after fleeing Damascus and seizing Cordoba in 756, made it the capital of the emirate (Nastić 2012: 283). The poet portrayed Abd al-Rahman in the series *Four Poems of the Caliph Abu-el-Rahman* [*Četiri pesme kalife Abu-el-Rahmana*]. The second figure was Luiz de Camões (1524–1580), author of the Portuguese national epic *Os Lusíadas* (1572), who appeared in the drama *The Poet* [*Pesnik*]³. The Iberian Peninsula became a destination for Serbs only at the beginning of the 20th century⁴, especially after the First World War, when it was visited by prominent representatives of Serbian literary life who were staying beyond the Pyrenees as diplomats, journalists or tourists⁵. The most important event which drew public attention was the Spanish Civil War (1936–1939), described both by Yugoslav volunteers fighting on the side of the Republic and by war correspondents⁶.

After the Second World War, the UN General Assembly's appeal to break off diplomatic relations with the regimes of Francisco Franco and António Salazar (Miłkowski, Machcewicz 1998: 394) restricted

-
- 3 Ilić's *Poet* was also published in Portuguese in Lisbon in 1943, thanks to the actor, director, translator, and theater historian Mihailo Kovačević (1891–1961), who was living in the Portuguese capital in the 1940s. See Јовановић (2003: 265–269). An anonymous critic attacked Ilić in the newspaper *Liberty* [*Sloboda*] in Niš in February 1893 for allegedly plagiarising the Russian poet Koltsov. Ilić responded in the magazine *Male novine* (1893, issue 51), publishing the text of the work that he was accused of plagiarizing alongside his own poems. The work is based on the poem *Kamoens* by Austrian writer Friedrich Halm (1806–1871). According to Rista Odavić, Ilić indicated this in the subtitle of the manuscript. This information does not appear in the printed version. *The Poet* was first performed at the National Theatre in Belgrade in 1901, together with *The Death of Pericles* [*Periklova smrt*] and *Radoslav* [*Radoslav*], and was the most successful of the three, although the overall production was considered disappointing.
- 4 In 1905, Svetozar Zorić published his impressions of Spain in the *Serbian Literary Newspaper* [*Srpski književni glasnik*], devoted mainly to Andalusia.
- 5 These included Jovan Dučić – *Letter from Spain* [*Pismo iz Španije*]; Jelena Dimitrijević – *Seven Seas and Three Oceans. A Journey around the World* [*Sedam mora i tri okeana. Putem oko sveta*]; Stanislav Krakov – *The Charm of Sintra* [*Čar Sintre*], the *Spain* series (*Španija*) from the volume *Putopisi* (2017); Rastko Petrović – *In the Shadow of the Toledo Mystery* [*Iza misterije Toleda*], *Theatre! Theatre!* [*Teatar! Teatar!*]; Ivo Andrić – *Spanish Reality and the First Steps in It* [*Španska stvarnost i prvi koraci u njoj*], *Portugal, the Green Country* [*Portugal, zelena zemlja*], *Byron in Sintra* [*Bajron u Sintri*]; Miloš Crnjanski – *In the Land of Bullfighters and Sun* [*U zemlji toreadora i sunca*].
- 6 In their works, Miloš Crnjanski – *In Spain 1937* [*U Španiji 1937*] – and Oto Bihalji-Merin – *Spain between Death and Birth* [*Španija između smrti i rađanja*] – wrote about the civil war in 1937. In the 1970s, a five-volume collection of memoirs by participants in the fighting was published: *Spain (1936–1939). Collection of Memoirs of Yugoslav Volunteers in the Spanish War* [*Španija (1936–1939). Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu*] (Belgrade 1971). Miodrag Kujundžić published his impressions at that time – *White Houses and Black Bulls* [*Bele kuće i crni bikovi*], *Letopis Matice srpske*, vol. 147, book 407, no. 4, April 1971, pp. 197–231; Miodrag Popović – *Journey to Spain* [*Put u Španiju*], in *Putopisni dnevnik*, Belgrade 2006, pp. 139–157; and Milka Lučić published her impressions from a journey she made in the 1970s in the book *Mediterranean Ceremony. Sentimental Journal of a Journey through the Mediterranean and Its Imaginary Oxbow Lakes* [*Mediteranska ceremonija. Sentimentalni dnevnik s putovanja po Sredozemlju i njegovim imaginarnim rukavcima*] (Belgrade 2010).

travel to the Iberian Peninsula, and writers from Yugoslavia were able to travel beyond the Pyrenees only from the 1970s onwards⁷. The 1980s saw the publication of books by Gordana Kuić (1942–2023), who, inspired by the homeland of her ancestors, created two series of novels about the fate of Sephardic Jews, from their expulsion from Spain in 1492 and arrival in the Balkans, to the collapse of Yugoslavia in the 1990s⁸. The decade also saw the work of Gordana Ćirjanić (1957)⁹, for whom Spain is the homeland of her husband, the anti-Franco journalist and half-Portuguese José Antonio Novais Tomé (1925–1993), and of their daughter Julia.

In Serbian circles, Portugal was even less known than Spain. Ivo Andrić (1892–1975), who served as vice-consul in Madrid in 1928–29, dedicated the work *Portugal, the Green Country* [*Portugal, zelena zemlja*, 1931] to the neighbouring country, and in *Flying over the Sea* [*Leteći nad morem*, 1932], he quoted the words of Luiz Camões. The author of the Portuguese national epic also attracted the attention of Miloš Crnjanski (1893–1977), who devoted an essay, *Camões* [*Kamuinš*, 1975], to the poet, addressing the dispute among Iberian scholars regarding the origin of the creator of the poem “about sailing Africa around [...] the Cape of Good Hope” (Crnjanski 1975: 254). Stanislav Krakov (1895–1968) included his journalistic impressions of Portugal, originally published in the newspaper *Vreme*, in the text *The Charm of Sintra* [*Čar Sintre*, 1931], in which he referred to Byron’s stay in the eponymous town near Lisbon. In the story *Byron in Sintra* [*Bajron u Sintri*, 1935], Andrić also recalled the English poet’s visit.

Mihailo Petrović Alas (1868–1943), a mathematician, inventor, professor at the University of Belgrade and member of several foreign scientific societies, described the part of the Portuguese state far removed from Europe in three notes entitled *Around the Azores Islands* [*Oko Azorskih ostrva*, 1939]¹⁰, written while taking part in eel fishing in the Atlantic. Journalist Milka Lučić (1942) portrayed an imaginary journey to Lisbon in the footsteps of the modernist poet Fernando Pessoa (1888–1935) in a 1970s travel essay¹¹, which was based largely on her real travels across mainland Spain and the Balearic

7 Miodrag Kujundžić published his impressions at that time – *White Houses and Black Bulls* [*Bele kuće i crni bikovi*], *Letopis Matice srpske*, vol. 147, book 407, no. 4, April 1971, pp. 197–231; Miodrag Popović — *Journey to Spain* [*Put u Španiju*], in *Putopisni dnevnici*, Belgrade 2006, pp. 139–157; Milka Lučić published her impressions from a journey she made in the 1970s in the book *Mediterranean Ceremony. Sentimental Journal of a Journey through the Mediterranean and Its Imaginary Oxbow Lakes* [*Mediteranska ceremonija. Sentimentalni dnevnik s putovanja po Sredozemlju i njegovim imaginarnim rukavcima*] (Belgrade 2010).

8 G. Kuić is the author of the following novels: *The Smell of Rain in the Balkans* [*Miris kiše na Balkanu* (1986)], *The Blooming of Linden Trees in the Balkans* [*Cvat lipe na Balkanu* (1991)], *The End of the Day in the Balkans* [*Smiraj dana na Balkanu* (1995)], *Ghosts over the Balkans* [*Duhovi nad Balkanom* (1997)], *The Legend of Luna Levi* [*Legenda o Luni Levi* (1999)], *The Tale of Benjamin Baruch* [*Bajka o Benjaminu Baruhu* (2002)], *Ballad about Bokhoreta* [*Balada o Bohoreti* (2006)].

9 Gordana Ćirjanić is the author of notes printed in Belgrade magazines and later published in book form, such as *Letters from Spain* [*Pisma iz Španije*] and *Other Letters from Spain* [*Druga pisma iz Španije*], as well as a series of novels and short stories set on the Iberian Peninsula. The novel *A House in Puerto* [*Kuća u Puerto*] was translated into Spanish.

10 Mihailo Petrović (1998) “Oko Azorskih ostrva. Putopisi.” Second part. In: *Mihailo Petrović: Sabrana dela* 12, ed. Slobodanka Peković. Belgrade: Zavod za udžbenike; 273–297.

11 Lučić, Milka (2010) “Naš vodič Don Kihot.” [In:] *Mediteranska ceremonija. Sentimentalni dnevnik s putovanja po Sredozemlju i njegovim imaginarnim rukavcima*. Belgrade: Službeni glasnik; 94–126.

Islands. The writer Dejan Tiago-Stanković (1965–2022)¹² linked his life with Portugal, placing the plot of his novel *Estoril* [*Estoril*, 2015], set during the Second World War, in that country.

Contemporary Serbian literature owes its most extensive notes on travels to the Iberian Peninsula to the scholar of modernism and expressionism, and noted expert on the works of Ivo Andrić¹³, Radovan Vučković (1935–2016). In his book *Read Cities. Travel Diary* [*Čitanje gradova. Dnevnik putovanja*, 2010], he continued the travel-writing career, which he began in the 1990s¹⁴, *Read Cities* comprises notes from numerous corners of Europe¹⁵ that the author visited between 2 April 2008 and 10 April 2010, spending 94 days over the course of 24 months on one- or multi-day trips. The longest of these, lasting a week, included visits to Spain and Portugal. Vučković's stay in Portugal lasted from 2 to 10 April 2010. The title of the entry reads PORTO–LISBON, 2–10 APRIL 2010 (*PORTO–LISABON, 2–10. APRIL 2010*), and the two main cities are marked by the dates of arrival and departure. He also visited towns such as Guimarães, Braga, Évora, Coimbra, Batalha, Alcobaça, Sintra, Cascais, Estoril and the westernmost point of the European continent – Cabo da Roca.

The trip to Portugal, like his stays in other countries, was accompanied by historical reflections on local history and contemplations of the past, prompted by visits to sites of sacred and secular architecture. The author referred to Roman times, the era of Vandal, Visigothic and Arab rule, and mentioned the expulsion of the Islamic population from the Iberian Peninsula. He alluded to the beginnings of the Portuguese state and listed its early rulers, headed by Afonso Henriques (1109–1185). His notes also contain references to the flourishing of Portugal under Prince Henry the Navigator (1394–1460), when the country became a colonial power. He mentions the weakening of the state after the accession of the Spanish King Philip II to the Portuguese throne, liberation from Spanish rule, the loss of Brazil, the conquest by Napoleon's troops, the transition from monarchy to a republic in 1910, and the rise of the pro-fascist dictatorship of António de Oliveira Salazar (1889–1970), which ended on 25 April 1974 with the so-called “Carnation Revolution,” during which Salazar's successor, Prime Minister Marcelo Caetano (1906–1980), relinquished power, thus initiating the building of Portuguese democracy.

The author of *Read Cities* finds “exciting and intricate” (Vučković 2010: 441) the history of a country that shrank from a global colonial power to its present size. He explains the origin of the

12 Dejan Tiago-Stanković was the author of the short-story collection *From Here I Was, I Am No More and Other Lisbon Stories* [*Odakle sam bila, više nisam i druge lisabonske priče*], the novel *Zamalek* (2020), the translator of José Saramago's works and Fernando Pessoa's poetry into Serbian, as well as the Portuguese translations of Dragoslav Mihailović's novel *When the Gourds Blossomed* [*Kad su cvetale tikve*], Ivo Andrić's *The Cursed Courtyard* [*Prokleta avlija*] and *The Bridge on the Drina* [*Na Drini ćuprija*], Miloš Crnjanski's *Embahade*, and Dušan Kovačević's play *The Professional* [*Profesionalac*].

13 Compare: *Andrić. Istorija i ličnost* (2002); *Andrić: paralela i recepcija* (2006); *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma* (1979); *Moderna drama* (1982); *Danica i druge zvijezde* (1980); *Krležina dela* (1986); *Avangardna poezija* (1989); *Od Ćorovića do Ćopića* (1989); *Moderna srpska proza: kraj 19. i početak 20. veka* (1990); *Srpska avangardna proza* (2000); *U znaku tradicije i avangarde* (2004); *Moderni roman XX veka* (2005); *Vojvođanska književna avangarda* (2006); *Paralele i ukrštavanja* (2009).

14 R. Vučković, *Zbogom, Sarajevo* (1994, 2012); *U nevremenu: dnevnički zapisi*, Belgrade 2004; *Put na Istok. Dnevnik putovanja* (2012).

15 The map charted by the writer's travels includes, among others: Trebinje, Dubrovnik, Belgrade, Prague, Karlovy Vary, Vienna, Herceg Novi, Podgorica, Sjenica, Novi Pazar, Čačak, Banja Luka, Verona, Pisa, Rome, Florence, Venice, Graz, Sarajevo, Istanbul, Athens, Mycenae, Delphi, Salzburg, Paris, Munich, Berlin, Zagreb, St. Petersburg, Moscow, Madrid, Toledo, Barcelona, Figueres, Girona, Copenhagen, Stockholm, Porto, Lisbon, as well as Guimarães, Braga, Évora, Coimbra, Évora, Sintra, Cascais, Estoril.

country's name, which is derived from the combination of the Roman settlements *Portus* and *Cale*. Vučković devotes considerable attention to events in the history of individual cities, such as Lisbon, founded by the Carthaginians in 1200 BC, already thriving in Roman times, occupied by the Moors in the early 8th century, liberated in the mid-12th century by the first king, and proclaimed the capital of Portugal in 1255. The city experienced particular growth at the beginning of the 16th century. However, in 1755 it suffered a devastating earthquake and was subsequently rebuilt, so that "the most important part of today's architectural and cultural heritage was created in the 18th century" (Vučković 2010: 442–443).

Participation in a guided tour significantly limits individual travel practices (Barthes [1957] 2000: 157). Thus, Vučković, who began his encounter with the country in Porto, where he arrived by plane from Belgrade via Frankfurt, visited Portugal in a set order. Upon arrival, he was transported by bus with other tourists to the hotel, and in the following days reached the most popular and most attractive tourist destinations. Guided bus tours, with breaks for sightseeing ("in some places we stayed longer when we had to take a closer look at some buildings" (Vučković 2010: 445)), enabled the author to form an impression of the area's topography, which in turn facilitated his later solo wanderings. Vučković noted that the itinerary did not include museum visits, and he did not visit any himself: "Museums are specialised and there is none among them that would suit my preferences [...]. I am flexible with group tours with comprehensive explanations from guides" (Vučković 2010: 461). By choosing to take part in an organised trip, the writer was able to pursue his own interests only when the other participants were resting after the exertions of sightseeing or out shopping.

During the trip the author visited cathedrals, monasteries, churches and royal palaces, and walked through numerous squares and streets. Streets, which contain the imprinted history of a city and form elements of its structure rooted in social consciousness, preserve the memory of the fate of many generations, as evidenced by their architecture, reflecting shifts in style, taste and fashion. The value of streets as spatial and social forms depends on their ability to create mental images that are easy to remember. These images arise from the physical characteristics of the street (its width or length), the appearance of façades, the proximity of landmarks or distinctive buildings, and the orientation that indicates where the street leads. Their creation is aided by the social character of the street, that is, who lives there and who moves through it. Through its spatial form and social life, the street becomes a sign that anchors a specific place in memory (Jałowiecki, Szczepański 2009: 397–399).

During his stay in Portugal, Vučković visited the districts of Lisbon (*Baixa*, *Alfama*, *Belém*, *Oriente*), Porto (*Ribeira*), and Coimbra (*Cenrar*), and saw numerous cathedrals (in Porto, Braga, Coimbra, Lisbon), monasteries (the Holy Cross in Coimbra, the Hieronymites in Lisbon, Our Lady of Batalha and Alcobaça), churches (the Church of the Clerics and the Franciscans in Porto, the Franciscan Church in Évora), and more. The writer was also interested in secular buildings, including the Porto Stock Exchange, the city hall, and buildings from the late 19th and early 20th centuries "with elements of neoclassical and baroque style" (Vučković 2010: 447), Vasco da Gama's house, the University of Coimbra, the Royal Palace in Sintra, and the Castle of St George, from where "you can [...] admire the view of Lisbon" (Vučković 2010: 460). He also visited the Belém Tower, the Oriente train station, the shopping centre and the Vasco da Gama Tower, which is "the largest building [...] in Portugal" (Vučković 2010: 463), as well as the oceanarium opened during Expo 1998. Numerous monuments also attracted his attention - those dedicated to Portuguese rulers (Pedro V, Pedro IV, Pedro Manuel, João I, Dionysius), explorers (including images of Henry the Navigator, Vasco da Gama, Pedro Álvares Cabral and Ferdinand

Magellan), the poet Luís de Camões, the politician Sebastião José de Pombal, the military commander Nuno Álvares Pereira, and the obelisk commemorating the triumph of the British-Portuguese troops over Napoleon's army, where "the ecstasy of the victor is expressed by an allegory at the top of the column in the form of a lion aiming at [...] an eagle, and by soldiers with weapons depicted at the base" (Vučković 2010: 447).

The writer admired Porto's steel bridges, especially the two-level Dom Luís I Bridge, the more than two-kilometre-long 25 April Bridge in Lisbon, and the over seventeen-kilometre-long Vasco da Gama Bridge. He walked along the streets of Portuguese cities (e.g. Santa Catarina Street in Porto, Broken Ribs Street in Coimbra, Rua Augusta in Lisbon) and visited numerous squares, such as Batalha Square and Liberty Square in Porto, "several squares and streets that [...] form the old centre" (Vučković 2010: 450) of Guimarães, Restorers Square and Marquis of Pombal Square in Lisbon, and others.

The Catholic Easter holidays, which coincided with his stay in Portugal, prompted reflections from a writer who came from a different religious tradition. The column with hooks on which people were once hanged near the entrance to the cathedral in Porto made him realise "how the Catholic Church, while preaching [...] the faith, committed [...] violence [...], persecuted and cruelly punished people of other faiths and non-believers" (Vučković 2010: 446). At the Sanctuary of Bom Jesus do Monte near Braga, he was struck by the "long [...] stairs in two rows surrounded by statues of saints" (Vučković 2010: 450) and by the "fanatic believers" (*ibid.*) who climbed the steps on their knees to "cleanse themselves of sins" (*ibid.*). In Braga, the capital of the Minho province, which claims to be the religious centre of Portugal, the writer noted the presence of many clergy and numerous processions.

Sintra is the only Portuguese city about which the writer, by his own admission, knew anything before he arrived in Portugal. This was thanks to Andrić's two works, "the travel diary *Portugal, the Green Country*. Then [...] *Byron in Sintra*" (Vučković 2010: 455). In the town, Vučković visited the Royal Palace, where his attention was drawn to the walls covered with azulejo tiles and the richly decorated ceilings of the halls. He was not troubled by the inability to visit the Pena Palace, famous for its vibrant colours; he only regretted that he had not been able to reach the Moorish Castle and could look at the "magnificent 8th-century fortress" only "from afar and from below" (Vučković 2010: 457). To compensate for the lack of opportunity to visit some of Sintra's attractions, the tourists from Belgrade were offered a drive along the Atlantic coast, with stops in several small towns. They stopped in Estoril, and at Cabo da Roca admired the "endless expanses of the Atlantic Ocean" (*ibid.*). They had lunch in Cascais, where beachgoers, despite the early spring, "tried to overcome the waves [...] in cold water" (*ibid.*).

Vučković leads the reader through a foreign space along predetermined routes intended for organised groups. The space recorded in the writer's accounts is subordinated to the requirements of the "plot," which develops according to the location of places renowned for their monuments and historical events (Kowalski 2002: 71). In the structure of Vučković's text, the proximity of sites is determined by their spatial arrangement, and the manner and sequence of their presentation allow for the reconstruction of the appearance of the Portuguese cities in which the writer is staying. For example, the Baixa district in the centre of Lisbon "from the bank of the Tagus River and from Commerce Square, with the passage through the Triumphal Arch and [...] Rua Augusta and further through Restorers Square to Marquis of Pombal Square, forms a unique whole which [...] was created after [...] the earthquake in 1755" (Vučković 2010: 459); and from the monument to the Marquis of Pombal, "with a lion under his arm and allegorical figures of women at his feet" (*ibid.*), runs "the long and wide Avenue of Liberty, built on

the model of the Champs-Élysées in Paris, leading to Renaissance Square, decorated with [...] statues and monuments, including the monument to those who died in the First World War, where [...] a white obelisk rises" (*ibid.*), etc.

Streets are places of residence, work, social life and the exchange of experiences and information. Any street can become the centre of events that determine its social and symbolic character. The street creates a sphere of symbolism for the city and its inhabitants; street life resembles a spectacle in which individuals participate as spectators and sometimes also as actors (Jałowiecki, Szczepański 2009: 403–405). In the oldest part of Porto, the medieval Ribeira district on the Douro River, there is a "colourful abundance and bustle of strollers, some of whom sit in front of restaurants and cafés, here and there offering fruit and vegetables, and there are also many small shops" (Vučković 2010: 448). Lisbon's Rua Augusta is filled with tourists at tables and with people who "make music, sing or perform their acting numbers" (Vučković 2010: 459). In Alfama, the only district undamaged by the earthquake, tourists experience the everyday life of Lisbon's residents, squeezing through winding stone stepped alleyways "under the windows of tenants who hang their laundry there" (*ibid.*).

In addition to architecture and monuments, to which he devotes much attention, the writer also has the opportunity to admire nature. This happens mainly during coach travel; for example, from the airport to the hotel in Porto, "along valleys and rising and falling hills" (Vučković 2010: 444); during a trip to the north, where he visits Guimarães, Braga and Batalha; on the journey from Porto to Évora, Coimbra and Lisbon; and on the route from Lisbon to Sintra, Cascais, Estoril and Cabo da Roca. Along these routes, forests "stretch endlessly [...] over the undulating surface of the earth, where hills and valleys intertwine" (Vučković 2010: 451). A bus full of tourists passes through "forest areas full of greenery" (Vučković 2010: 449). Travelling to Évora, the capital of the southern province of Alentejo, he admires the trees, which seem "slightly different in species than in the northern parts of the country" (Vučković 2010: 454), and observes the oaks "from which cork is obtained" (Vučković 2010: 454). On the way to Lisbon, he admires a landscape which is made up of "endless green coastal vegetation" (Vučković 2010: 451); the area seems almost fairy-tale-like to him because of the windmills, resembling "funny giants painted by the hand of a modern painter" (Vučković 2010: 451). The Atlantic makes a huge impression, and the writer watches with excitement "as furious, bristling and foaming waves hit the coastal rocks" (Vučković 2010: 447–448).

A tourist is always limited by the time available to him (Wojciechowski 1986: 101). This restriction applies to group travellers even more than to individual ones. The strict schedule of an organised tour means that the time for sightseeing is tightly fixed, which Vučković emphasised several times [e.g. "there won't be much time for sightseeing" (Vučković 2010: 443); "we are currently rushing [...] towards [...] Ribeira" (Vučković 2010: 448); "I regret that [...] I saw the 8th-century fortress only from a distance [...], there was no time to get there even by taxi" (Vučković 2010: 457)].

The necessity of immersing oneself in a different historical and cultural context during the trip leads to "the stratification of the present tense and many past tenses in such a way that they appear together in the text" (Kozicka 2003: 78). The writer is connected to the past through the historical figures (rulers, politicians, and explorers) recalled while visiting monuments. The past is also evoked through Portuguese history, revealed by architectural landmarks whose dates of construction he meticulously records [e.g. the Porto Cathedral, "dates [...] from the 12th century" (Vučković 2010: 446); construction of the Monastery of the Holy Cross in Coimbra began "in the 12th century" (Vučković 2010: 452); Évora

is surrounded by a “fortress dating back to the 14th century” (Vučković 2010: 454); the Belém Tower was “built in the 16th century” (Vučković 2010: 462), *etc.*].

Seeing numerous sites in a short period of time, travelling by bus from monument to monument and from city to city, and walking through squares, parks and streets allowed Vučković to experience a foreign reality only to a small extent. The task he set himself – to get to know the country “in its cultural and historical integrity” (Vučković 2010: 443) – is not feasible during a tourist trip, because a tourist is usually separated from real life by a “filter serving only consumer needs” (Bauman 2000: 149). Choosing an organised tour means accepting physical proximity and spiritual distance. A partial view of the world outside the bus window plays a role similar to watching through a cinema, television or computer screen, pointing to the kinship between tourism and spectacle. The walks that allowed him to reconstruct the topography of the centres of Porto, Coimbra, Évora, Lisbon and other cities made possible a kind of dialogue between the writer and the Portuguese past, architecture and culture, but this dialogue remains extremely superficial. In fact, the description of a journey constitutes an intercultural dialogue to a much greater degree than a monologue delivered by a representative of a given culture (Bakhtin [1967] 1997: 59).

The shape of this “dialogue” with a foreign culture is determined by the visitor’s mood and well-being, gender, age and physical condition, as well as by his or her social position, level of education and cultural capital: a reservoir of memory, knowledge, aesthetic and ethical values passed down from generation to generation that shapes perception, evaluation and involvement with space (Jałowicki, Szczepański 2009: 353). During his visit to Portugal, Vučković, who was then 75 years old, wished to make the most of his stay, often forgoing rest in favour of intensive sightseeing. In his account, he conducts an intellectual and intertextual dialogue with Ivo Andrić, who, during his diplomatic mission in Madrid, also left a literary record of his time in Portugal. Vučković quotes Andrić’s opinion of the town of Sintra near Lisbon, whose location “exceeds the beauty of everything that can be imagined and told” (Vučković 2010: 455).

In a less obvious way, because it lacks direct references, Vučković’s work also contains a dialogue with the Serbian “prince of poets,” Jovan Dučić (1873–1943), a diplomat and ambassador of the Kingdom of Yugoslavia to both Iberian countries¹⁶, and the author of notes from various cities and countries published in the early 20th century in the newspaper *Zora* (*Dawn*), later collected in the book *Cities and Chimeras* (*Gradovi i himere*, 1940). Dučić, who depicted foreign spaces in *Cities and Chimeras*, was inspired by three forms of exploring them: pilgrimages, travels and tourism. From pilgrimage he drew his tendency to avoid discussing everyday life and to focus instead on the essence of things, referring to “what is important and most profound” (Dučić 1932: 442). From the idea of travel the author of *Cities and Chimeras* adopted its educational function, an interest in concrete images of the world and a belief in the possibility of getting to know the Other. Dučić also inherited something of the tourist, although in *Cities and Chimeras* he takes a critical attitude towards this form of travel (Gvozden 2003: 660). He emphasises that someone who stays in a country for a longer period focuses on its essence (its historical conditions, national specificity,

16 From 1906 until his retirement in 1927, Jovan Dučić held diplomatic posts in Istanbul, Sofia, Athens, Geneva, and Madrid (1918–1922). In 1929, he returned to diplomatic service, beginning in Cairo. Until his departure from Europe in 1941, he served as ambassador of the Kingdom of Yugoslavia in Budapest, Rome, Bucharest, and both capitals of the Iberian Peninsula.

and artistic possibilities), whereas a tourist experiences a foreign place only superficially, and fleeting interest distorts the practice of rigorous cultural description (Clifford 2006: 153).

Although Vučković does not mention the title of Dučić's work, he constructs his accounts in *Read Cities. A Travel Journal* along similar lines to *Cities and Chimeras*. Both writers emphasise the importance of urbanised spaces in shaping the historical destinies of individuals and nations, and this perspective is already visible in the titles of their works. Like Dučić, Vučković depicts the urban landscape in connection with history, architectural works, painting and literature, that is, the products of human intellect. By reading the cultural codes of the cities they visited, both writers created their own spiritual maps of Europe and the world. Showing interest in the sites that he toured and indicating in detail the dates of their construction, appearance and architectural style, Vučković, as a literary historian, also referred to Portuguese achievements in the field of literature, stating that "no name has emerged [...] that has gained recognition among the world audience [...], not even the most famous [...] poet Luís Camões" (Vučković 2010: 462). For unknown reasons, his comment on Portuguese literature makes no mention of the 1998 Nobel Prize laureate José de Sousa Saramago (1922–2010), who interwove the history of his country with myth and surrealist imagination.

Vučković stressed that Portugal compensates for the lack of global recognition of its literary achievements by cultivating the memory of the discoverers of new parts of the world. One manifestation of this was the erection of the Monument to the Discoveries (*Padrão dos Descobrimentos*) in 1940. In 1960, on the five hundredth anniversary of the death of Henry the Navigator, the monument, whose summit commands a panoramic view of the capital, was supplemented with sculptures of prominent figures in the country's history:

Henry the Navigator, [...] King Afonso V, who was the first patron of the voyage, [...] Vasco da Gama, who rounded the Cape of Good Hope and reached India, [...] Pedro Álvares Cabral, who discovered Brazil, [and] Fernando Magellan, who was the first to circumnavigate the world on a Spanish expedition. (*Ibid.*)

Dučić did not agree with calling his own travel notes *putopis* (Serbian for travel description), contrasting his deep reflections on cultures with the superficial impressions recorded by the authors of ordinary travel accounts (Dučić 1932: 442). In the hybrid literary genre of *Cities and Chimeras*, one can nevertheless discern traditional features of travel writing. The work has an autobiographical undertone and also contains cultural analyses, ethno- and geographical observations, literary references and essayistic elements (Gvozden 2003: 657(3)). The author emphasised the dual nature of the travel journal as autobiography, a "novel about myself" (Dučić 1969: 113), but also as a scholarly work, noting that there is no greater skill "than to convey through seemingly naïve art what is the subject of [...] science and erudition" (Dučić 1969: 112–113).

Vučković likewise introduced autobiographical elements into his account and did not refrain from revealing, among other things, his impressions, feelings and artistic preferences ["I will try to give [...] a general picture of everything I saw, experienced and felt" (Vučković 2010: 443); "the journey [...] in beautiful weather was a real pleasure" (Vučković 2010: 449); "Eastern motifs and biblical figures decorate the interior of [...] the church, which – save for its stained-glass windows – has no other pictorial details and therefore corresponds to my idea that a church building should be modest" (Vučković 2010: 453)]. Vučković frequently refers to his own intellectual experiences as well as his private life, mentioning his

wife Mubera Pašić (1945–2007), a Bosnian-Herzegovinian poet and translator from English, born in Sarajevo.

The basic task of the literary presentation of a journey is to balance informational (intellectual) and aesthetic (poetic) functions. A characteristic feature of Dučić's writing is the oscillation between subjectivism and fictionalisation, balancing between "cities" as real spaces and "chimeras" as fantasies about reality (Gvozden 2003: 658). According to the author of *Cities and Chimeras*, a valuable travelogue searches for "great artistic stylistic devices" (Dučić 1969: 113–114), which allow the reader to recognise immediately when the author is not a poet – "one immediately senses a non-poet" (*ibid.*). Dučić claims that the author of travelogues must rationally "receive, differentiate and compare" (Dučić 1969: 112) and at the same time emotionally "feel, love or hate" (*ibid.*). On the one hand, this implies positivist research, and on the other, Dučić's characteristic lyricism (Gvozden 2003: 659).

Vučković, alongside strictly informative details (e.g. the dates of construction of buildings, the number of cities, the length of bridges), does not shy away from poetic language in his descriptions. The stone bridges look "like a canvas stretched over the water" (Vučković 2010: 449); the Belém Tower is "an ancient and elegant beauty wading into the water in white garments" (Vučković 2010: 461–462); the roof of the Oriente train station resembles "tree branches [...] unfurling into the shapes of colossal birds in mid-flight" (Vučković 2010: 463); Lisbon's small trams dart "like goats in the city's ravines" (Vučković 2010: 458); the characteristic mosaics on the pavements resemble "snakes trampled into the ground" (Vučković 2010: 445); the city of Évora evokes a swan "that is poised to take flight, yet is held fast by its stone shackles" (Vučković 2010: 454). The old houses of Sintra "stare into the distance with the dead, empty eyes of their windows" (Vučković 2010: 456), and the city itself "seems [...] to be set in the sky [...] as if conversing with divinity itself" (Vučković 2010: 456), *etc.*

Openness to novelty and otherness is the primary driving force behind a journey, encompassing a range of more or less voluntary practices of leaving "home." Moving to another place is undertaken in order to gain some form of benefit (material, spiritual or intellectual) and involves acquiring knowledge and/or having an experience (Clifford 2006: 153–154). Vučković learned about the possibility of visiting Portugal at a moment when he was preparing to end his foreign travels after two years of intensive journeys. However, the writer's intention was overcome by the desire to find himself once more in a different country, to "wander and see [...] new wonders that humanity has created in its history and present" (Vučković 2010: 440).

The principle governing travel is the appropriation of a foreign reality through analogy. The attitude of the travel writer towards reality is specific, based on a certain kind of selection and comparison. Dučić selects those events and experiences that best correspond to his understanding of encounters with the realities of other nations and cultures; he does not assign equal importance to all details. The absence of impressions from the cities in which he lived for longer periods (Bucharest, Budapest, Sofia, Constantinople) reflects a particular tendency in his writing. The choice of cities and regions included in *Cities and Chimeras* is "biased" in the sense that it places a higher value on the "cultures of the South" in contrast to the "cold North" (Gvozden 2003: 658–659).

The traveller, reconstructing the world according to a familiar model, projects a known pattern of meaning onto a new and different reality. A stay in an unfamiliar space encourages constant comparisons. "The description of here (new, foreign, unknown) evokes the context of there (known, native, one's own, homely), forcing the Self to define its relationship to the space" (Kozicka 2003: 78). The atmosphere

of Porto reminds the author of *Read Cities* of Dubrovnik, as it gives the impression of “similar [...] uniqueness” (Vučković 2010: 445). He also associates the seagulls with Dubrovnik, recalling personal memories connected with “the evocative poem “The Glass Seagull” (*ibid.*), written in 1978 by the writer’s wife, Mubera Pašić. Admiring Porto’s coastal district, Ribeira, from a ship sailing towards the mouth of the Douro River and the Atlantic, the writer recalls Istanbul: “I was overcome with excitement, as it used to be when [...] I was sailing across the Bosphorus between two seas” (Vučković 2010: 449).

Vučković sees a similarity between the neoclassical building of the Porto Stock Exchange and Stockholm City Hall. The eclectic structure of the monastery in Batalha reminds him of “Gaudí’s cathedral in Barcelona” (Vučković 2010: 452). Lisbon’s Alfama district evokes the image of Monastiraki Square in Athens and the “neighbourhoods under the Acropolis” (Vučković 2010: 459). The former Arab quarter of Lisbon summons to mind Sarajevo, and while walking through the Portuguese capital, the writer, who comes from Muslim Bosnia, notices traces of Islamic art, which he associates with cities of the East.

The second half of the 20th century was the era of mass travel (tourism), which transformed the travel journal and jeopardized its status. The travel journal is largely a didactic text used to convey a variety of information, thus becoming a kind of guidebook (Gvozden 2003: 655). Detailed descriptions of the monuments viewed by Vučković, the precise location of buildings and monuments in the urban space, references to the dates of construction of particular landmarks, and practical information about distances between cities (e.g. Évora, 150 kilometres from Lisbon, the main city of the Alentejo province), as well as the number of inhabitants of cities – Lisbon [“the inner part [...] has 650,000 inhabitants, and the periphery [...] about 2,600,000” (Vučković 2010: 458)]; Coimbra [“150,000 inhabitants in the city centre and 450,000 in the remaining parts” (Vučković 2010: 451)], *etc.* – make the work resemble a Baedeker travel guide. Without abandoning historical reflection in the form of extensive information about the country’s past, the history of the cities which he visited, the fates of historical figures (kings, explorers of the New World, politicians) and detailed descriptions of monuments (statues, cathedrals, churches), Vučković becomes a guide to Portuguese cities, as the reader moves through their spaces according to the route laid out by the writer and represented in the cartography.

In presenting a given fragment of reality, Vučković avails himself of the knowledge and experience of a scholar, reader and tourist. His way of observing and presenting space is reminiscent of *Cities and Chimeras*, not least because of the degree to which his texts are saturated with history and monuments and because of the near-total omission of contemporary events. The few references to the present include mentions of crowds of tourists by the seaside, city dwellers in cafés and on the streets, and street performers, which connect the writer with the contemporary reality he visits and underline his presence in a given place. However, the anonymity of the performers and spectators, as well as the writer’s solitude in the crowd, do not make him a participant but merely an observer. For this reason, Vučković (like Dučić) maintains a distance from the space which he inhabits and describes.

Vučković’s travel experiences are presented in descriptive form, whose reading demands effort and attention from the reader. Vida Ognjenović’s observation that travel reports should be read only when they concern places that the reader knows from personal experience applies to Vučković’s accounts of his stay in Portugal and the other locations included in *Read Cities*, because only then can the reader enter into a dialogue with the writer about the places visited (Ognjenović 2005: 116–117). A reader unfamiliar with the places described in *Read Cities* moves through a thicket of details, just as the author does: through the labyrinth of streets and corners of unknown cities.

References

42

- Bahtin, Mihail ([1967] 1997) *Smelije se koristiti mogućnostima*. A Collection of Eassays and an Interview translated into Serbian by Nikola Grdinić. *Dometi*. Sombor, god. 24; 90–91, 43–50.
- Barthes, Roland [1957] (2000) [*Guide bleu*. Paris.] Polish translation by Adam Dziadek “Błękitny przewodnik.” [In:] Roland Barthes. *Mithologies*. Translated into Polish by Adam Dziadek. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia; 130-162.
- Bauman, Zygmunt (2000) *Ponowoczesność jako źródło cierpień*. Warszawa: Sic!
- Clifford, James ([1997] 2006) “Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology” Los Angeles.] Polish translation by Sławomir Sikora “Praktyki przestrzenne: badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące w antropologii.” [In:] *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 139–179.
- Crnjanski, Miloš (1991) “*Kamuinš*.” [In:] Miloš Crnjanski. *Eseji i prikazi*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada; 248–263.
- Dučić, Jovan (1932) “Jovan Dučić o svojim putopisima.” [In:] *Pregled*. Vol. 97. Sarajevo; 442.
- Dučić, Jovan (1969) *Moji saputnici. Prilozi (kritike, članci, beleške)*. *Sabrana dela*. Knj. 4, prir. Ž. Stojković. Sarajevo: Svjetlost.
- Fejić, Nenad (1988) *Španija u Dubrovniku u srednjem veku*. Beograd:Prosveta.
- Gvozden, Vladimir (2003) “«Gradovi i himere» Jovana Dučića i tradicija evropskog putopisanja.” [In:] Jovan Delić (ed.) *Zbornik Matice srpske za književnost i umetnost. Žanrovi u srpskoj književnosti – poreklo i poetika oblika*. Knj, 51 (2003), sveska 3; 649–663.
- Jałowiecki, Bohdan, Marek S. Szczepański (2009) *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kowalski, Piotr (2002) *Odyseje nasze były jakie. Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*. Wrocław: Atla 2.
- Kozicka, Dorota (2003) *Wędrowcy światów prawdziwych. Dwudziestowieczne relacje z podróży*. Kraków: Universitas.
- Lučić, Milka (2010) “Naš vodič Don Kihot.” [In:] Milka Lučić (ed.) *Mediterranska ceremonija. Sentimentalni dnevnik s putovanja po Sredozemlju i njegovim imaginarnim rukavcima*. Beograd: Službeni glasnik; 94-126.
- Miłkowski, Tadeusz, Paweł Machcewicz (1998) *Historia Hiszpanii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nastić, Dimitrije (2012) *U vrtovima Andaluzije*. Beograd: Ljiljana Nastić – izdavač.
- Ognjenović, Vida (2005) *Putovanje u putopis*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka “Žarko Zrenjanin”.
- Petrović, Mihailo (1998) “Okolo Azorskih ostrva. Putopisi.” Drugi deo. [In:] Mihailo Petrović *Sabrana dela 12*, prired. Slobodanka Peković. Beograd: Zavod za udžbenike; 273–297.
- Stojanović, Jasna (2005) *Servantes u srpskoj književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Wojciechowski, Krzysztof H. (1986) *Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu*. Lublin: UMCS.
- Vučković, Radovan (2010) *Čitanje gradova. Dnevnik putovanja*. Beograd: Službeni glasnik.

Received:
03.03.2025
Reviewed:
03.05.2025
Accepted:
18.05.2025

BOHUMIL FOŘT
Czech Academy of Sciences, Prague
fort@ucl.cas.cz
ORCID: 0000-0001-9675-9270

Czech Structuralism between Semiotics, Linguistics, and Aesthetics

Abstract

The history of Czech structuralism will soon reach its centenary, providing an excellent opportunity to reassess the place of this distinctive methodological approach within modern theoretical thought. While Czech structuralism may not be among the most influential schools that have directly shaped current theoretical inquiry, its impact can still be observed today in several fields, including the semiotics of literature, semiotic aesthetics, stylistics, and others. This study brings together its major sources of inspiration, areas of investigation, and innovative concepts and strategies, highlighting their legacy within this remarkable intellectual tradition.

Keywords: Czech Structuralism, Prague School, Semiotics, Linguistics, Aesthetics, Jan Mukařovský, Felix Vodička

A Hundred Years of Czech Structuralism

This study responds to the approaching centenary of the Prague Linguistic Circle (founded in 1926), whose academic contribution is known under the name of the Prague School, and its primary aim is to reflect on a simple question: What, if anything, has survived from the heritage of Czech structuralist thought into the present day? However, before addressing this, a more fundamental question perhaps requires attention: Has any aspect of this intellectual tradition made a significant contribution to the global theoretical context at any stage of its development?

It must be acknowledged that the answers to both questions largely depend on the perspective from which they are approached. Inevitably, the contribution of Czech structuralist thought to the global theoretical landscape appears differently depending on the standpoint of the observer. Optimistic observers tend to value any mention or reference to this school of thought in contemporary theoretical discourse, viewing such instances as confirmation of its continued relevance. By contrast, pessimistic

observers often interpret the relative scarcity of such references as evidence that Czech structuralism is an archaic tradition – written in an unfamiliar language and of little consequence, just one among many theoretical approaches that have rightly faded into obscurity. In any way, regardless of the position one may espouse, the coming anniversary provides an opportunity to pay tribute to the intellectual achievements of many great minds.

As a long-time observer of this tradition, I would like to reflect on its most remarkable aspects. As the title of this study suggests, my starting point is the idea that the strength of Czech structuralist thought lies in its emergence at the intersection of three major disciplines and intellectual traditions: semiotics, linguistics and aesthetics. Let me therefore reframe the question “What has survived?” as “What deserves to survive?” – highlighting the key strengths of this distinctive theoretical approach, which owes much to its position at the crossroads of these three traditions. My goal is to articulate this uniqueness and, in doing so, to demonstrate the enduring value of the various concepts and intellectual contributions of Czech structuralism.

Semiotics

The Prague School’s approach may be regarded as one of the early responses to Ferdinand de Saussure’s *Course in General Linguistics* (1916). Indeed, within two decades of its publication, several Czechoslovak scholars had already shown a strong understanding of its foundational ideas, including Saussure’s central project of semiology. In this respect, one of the most significant influences on Czechoslovak structuralists was Saussure’s notion of the linguistic sign, which they expanded and applied to literary artworks: as an axiom under the Prague School’s conceptual framework, literary artworks are viewed as complex and specifically structured signs. This perspective opens new paths for detailed investigation. By treating literary artworks as signs, the approach links the concept of signification with structural organisation. This dual perspective enables two major lines of inquiry: the study of fictional reference – one of the key issues in literary theory – and the analysis of literary works as structured wholes composed of interrelated parts. While the former has substantial implications for literary ontology, the latter provides a solid foundation for analysing the intricate structures of literary texts.

Moreover, the classification of literary artworks as complex signs has also had a considerable impact on aesthetics. This influence is so pronounced that a particular phase of Prague School aesthetics is sometimes referred to as “semiotic aesthetics,” a concept that will be examined later¹.

(Fictional) Reference

Once the Saussurean concept of the linguistic sign was expanded and applied to literary artworks, defining them as complex and structured signs, these artworks became an integral part of the Prague School’s broader semiotic investigation.² By incorporating semiotic principles into their understanding of

1 See, for example, František W. Galán 1985.

2 De Saussure’s dyadic (signifier–signified) structure of the linguistic sign was compared to, and later replaced by, a triadic model in the semiotic system of the Prague School. This triadic model originated in a framework proposed by Karl Bühler,

literary works, Prague structuralists established a productive link between semiotics and both linguistics and aesthetics.

One of the greatest achievements of the Prague School directly connected to the semiotic essence of the literary artwork-sign can be seen in literary-ontological investigation in general, and in investigations of fictional reference in particular. The prevailing Czech structuralist position on fictional reference is a “mixed” or “dual” referential model. In this view, literary artworks as signs refer both to external reality and to the fictional reality that they construct. The aesthetic effect emerges from the reader’s perception and processing of the distinction between these two realities, as Jan Mukařovský states:

An artwork as a sign is [...] founded on a dialectical tension between a dual relationship to reality: a relationship to the concrete reality that the artwork signifies and a relationship to reality as such. (Mukařovský [1947] 1948: 35–36)

Let us clarify that by “reality as such” Mukařovský understands the overall context of social phenomena within a given environment. The purpose of this particular type of reference is to influence the recipient’s perception of reality. As Mukařovský argues in his seminal study *Aesthetic Function, Norm, and Value as Social Facts* (1936), “the most fundamental task of art is the regulation and renewal of the ties between man and reality as an element of human behavior” (Mukařovský [1936] 1970: 94).

This innovative concept of fictional reference is crucial to the development of the model of semantic aesthetics, as reflected in Felix Vodička’s later description in his application of the structuralist method to literary history in *The Beginnings of Modern Czech Prose* (1948):

Thematics expresses the most explicit bond between a literary artwork and the reality of the extra-literary world. Even though the artwork is dominated by the aesthetic function, the polarity between the reality known to or expected by the reader and literary reality can become a source of aesthetic effect. (Vodička 1948: 167)³

This aesthetics of difference not only contributes to the aesthetic achievements of the Prague School but also raises the very question of fictional reference. Beyond its self-referentiality, which directs the reader’s attention to the structure of the artwork itself, and beyond its reference to the actual world, a literary artwork also refers to a reality that it creates.⁴ Ultimately, this idea anticipates the concept of reference in modern fictional world theory: fictional texts refer to the worlds that they construct.

Moreover, regarding fictional reference, Prague School scholars introduce yet another concept that proves crucial for their subsequent theoretical reasoning. According to the axioms that they adopt, literary artworks function as self-referential signs. As self-referential signs, literary artworks direct the receiver’s attention toward their own structure:

with Roman Jakobson’s adaptation gaining particular prominence. For a detailed analysis of the implementation of Saussure’s model and its use and innovation by members of the Prague School, see especially Grzybek (1989).

- 3 “A key factor in the aesthetisation of thematic structure is its generic determination by verbal (textual) expression. Thematic units and structures are necessarily conveyed through linguistic means and textual strategies; they are inseparable from individual texts (textures) and are therefore always presented as aesthetically formed content. Consequently, the determination by verbal (textual) expression introduces a continuous dynamic into thematic structure, constantly renewing its aesthetic effectiveness” (Doležel 1996: 342).
- 4 Long before Roland Barthes’ constructivist approach (“reality effect”) and the emergence of fictional-worlds theory, scholars of the Prague School not only acknowledged that a literary artwork could refer to something (unlike de Saussure or Russell, for example), but also recognized the reality created by the work as one of its referential horizons.

The aesthetic function, which is dominant in poetic language (whereas in other functional languages it merely accompanies other functions), draws the receiver's attention to the linguistic sign itself. (Mukařovský [1940] 2001: 18)⁵

This effect arises from the fact that as literary artworks are dominated by the aesthetic function, they partly relinquish their other functions. Aesthetically, this redirection of attention leads perceivers to appreciate the "setting" of the work. Analytically, it guides scholars toward understanding the structure of the artwork – a structure that can be identified, analysed and described. In this respect, Czech structuralists achieved one of their most significant scholarly contributions: the stratified model of (literary) artworks, which posits that the structure of an artwork can be divided into hierarchically ordered strata.

Strata of Structure

In terms of the structure of literary artworks, Mukařovský originally proposed a model of literary structure comprising three structural planes: "sound, meaning, and theme." This stratification was later simplified by Vodička, "by merging the planes of sound and meaning." Lubomír Doležel emphasises that "Vodička's originality lies in his hierarchical structuring of thematic categories and their integration: motifs – plot, characters, and outer world – which, in turn, construct narrative (fictional) worlds" (Doležel 1996: 342).

Doležel's assessment of Vodička's system highlights the significance of his inclusion of the outer world category, which later influenced Doležel's own sophisticated version of fictional-worlds theory:

We have demarcated the outer world (setting) primarily in contrast to characters and plot. Moreover, in a literary artwork, an autonomous context of the outer world can also be felt – a spatial perspective that permeates the entire work and is thematically articulated in various aspects, serving either as a background for characters and story or as the very object of artistic figuration. (Vodička 1948: 115)

Although the outer world concept cannot yet be regarded as a fully developed stage of later fictional world theories, it nevertheless represents a crucial step in their evolution. This step becomes especially valuable when considering Vodička's structuralist view of the conglomerate of the presented world:

It is necessary not to view the contexts of plot, characters, and outer world separately and in a static manner but to consider their mutual relationships and dynamic structural interconnections. (Vodička 1948: 114–115)

Thus, the structure of the literary world emerges as a composition of interwoven semantic components, reinforcing the contribution of the Czech structuralist tradition to narratology and aesthetic theory.

In any way, the theoretically fruitful division of the indivisible components of linguistic signs, when applied to particular literary artworks, opens these works to detailed, twofold analysis using linguistic and semiotic methods in complementary ways. Indeed, a closer look at Czech structuralist analyses of literary texts reveals how they employ both approaches to provide exhaustive and formally unified interpretations of artworks.

5 "The dominant may be defined as the focusing component of a work of art: it rules, determines, and transforms the remaining components. It is the dominant which guarantees the integrity of the structure" (Jakobson [1935] 1997: 6).

Mukařovský, in his foundational study *May: An Aesthetic Study* (1928), exemplifies this practice by linking the overall meaning of this famous work of Czech Romantic poetry not only to its metre but also to specific vowel constellations. According to him, these vowel patterns create semantically meaningful structures that help distribute motifs into higher semantic units, ultimately shaping the poem's theme. Once literary artworks – understood as complex structures – are made accessible to such deep analysis, they also become open to comparison. Felix Vodička adopts a diachronic perspective to reveal various developmental patterns in literary history. He demonstrates how these patterns are rooted in specific verbal forms while carrying particular motifs and motif clusters, ultimately shaping the fundamental narrative components: characters, plots and settings (outer worlds).

This unique integration of linguistic and semantic methodologies for the analysis and interpretation of literary artworks remains one of the defining axioms of the Prague School's methodological approach to this day.

Semiotic Aesthetics

Prague School structuralists do not merely claim that individual literary artworks and larger clusters of them form complex structures. Instead, they view the entirety of literary production as a structured whole: both in its synchronic and diachronic dimensions. The combined synchronic–diachronic view that they propose overcomes the originally synchronic structuralist concept of structure by enriching it with a crucial diachronic impulse derived primarily from domestic academic traditions. This perspective has a significant impact on the School's aesthetics and may be considered one of the methodological highlights of the Prague School.⁶

By building on both internal and pre-structuralist aesthetic traditions⁷, onto which the Prague School applies modern structuralist principles, the School develops a unique aesthetic system. This system links the arts to their individual creators and audiences as well as to society and to the evolution of its conventions and values: the developing literary structure is intrinsically connected to the social structure.⁸ As a result, aesthetic values and norms are relative to particular stages of social development,

6 Apart from the domestic linguistic and aesthetic traditions, it is worth noting that this “diachronic impulse” can also be found in the Russian Formalist School. In their study *Problems in the Study of Language and Literature* (orig. 1928), Jurij Tynjanov and Roman Jakobson advocate for the use of a diachronic approach to language when investigating the development of literature.

7 The notion of structure is adopted by the Prague School from the tradition of Czech protostructuralist aesthetics, namely from Josef Durdík's *Poetics as Aesthetics of a Literary Artwork* (1881) where he compares (literary) artworks to a living organism in which every part carries a specific function.

8 “Mukařovský's concept of literary structure is abstract and stems from Hegel's idea of self-development as a continuous, dynamic process that is imperceptible to the senses and only revealed through external manifestations—in this case, literary artworks. In this view, literature as a collection of individual works recedes into the background, while as a manifestation of hidden tendencies and a testament to the developmental scheme, it becomes static and passive” (Grygar 2006: 268). More generally, the connection between both systems can be viewed at two levels: at the level of self-developing literary structures and at the level of dialectical tension between the parts of literary artworks as wholes. The structuralist concept of developing and mutually determined structures substantially stems from the Hegelian developmental model and also from the Russian Formalist idea of developing lines, as systematically formulated by Jurij Tynjanov in his study *Literary Fact* (orig. 1924).

as elaborated in Mukařovský's above-mentioned study *Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts*. This structuralist approach to aesthetics also plays a crucial role in synthesising semiotics and aesthetics into a coherent epistemological and methodological system. In this system, artistic structures, embodied in artistic artefacts, exist and evolve within human consciousness and are materialised through individual artists:

The correlation of components, their hierarchy, their agreements and variances – all of these constitute a certain reality, but a reality immaterial in essence and only therefore capable of being dynamic. A consciousness is a locus of its existence. But whose consciousness? Someone might answer: the artist's, of course. Whereas such a claim might have a semblance of justification in the case of a work which had just been created or completed, it is not valid if we take into account the living tradition. The artist has the same relation to the living tradition as his contemporaries, as the whole collectivity which perceives works of art – the vehicles of the living tradition. (Mukařovský [1945] 1977: 77–78)⁹

Artists–individuals, therefore, can be seen as the unique product of two intertwined forces. On the one hand, they are shaped by their own physical and mental qualities¹⁰; on the other, they are profoundly influenced by the artistic conventions, norms and values upheld by the collective mind.¹¹ At the same time, any artwork produced by the individual both contributes to and sustains the continuing dynamism of these artistic traditions:

The poet either identifies with literary tradition or deviates from it when seeking new, individually differentiated production. [...] Nevertheless, the poet's individuality can assert itself only to the extent allowed by the immanent developmental tendencies of the particular period of which they are a bearer. (Vodička [1969] 1998: 37)

Linguistics

As previously suggested, linguistics plays a crucial role in shaping the structuralist system of the Prague School. The systematic impulse from Saussurean linguistics could not have been adopted and developed

9 This artist-individual is the guarantor of the uniqueness of a literary artwork and the vehicle for the developing literary structure. In *Occidental Poetics: Tradition and Progress* (1989), in a chapter devoted to the Prague School's legacy titled "Semiotic Poetics: The Prague School Design," Lubomír Doležel argues that the **subject–society relationship** plays a crucial role in the Prague School's systematic grasp of poetics, permeating various levels and strata of its poetological system. Doležel systematizes this relationship and highlights its essential qualities: (1) due to the sign sign-based nature of literary artworks, the relationship between the work and its creator is purely **semiotic**; (2) **intersubjective factors** are vital in the specific process of literary communications; (3) the **creative subject** exists in dialectical tension with intersubjective **norms and values**.

10 "The poet's life experience anchored in his family, locality, social origin and occupation sheds new light on the traditional view of poetry" (Mukařovský [1941] 2000: 266).

11 "Artistic talent is never purely individual; rather, it is shaped by the function assigned to the individual by the objective development of the structure" (Mukařovský [1940–1941] 1948: 16).

so readily without a pre-existing intellectual foundation in the domestic scholarly context¹². This foundation enabled the smooth and rapid incorporation of structuralist ideas. Notably, local linguistic efforts at the turn of the 20th century sought to move beyond traditional 19th-century diachronic approaches by embracing modern, systematically synchronic perspectives. These efforts created the necessary groundwork for the reception of Saussurean thought.

Indeed, Saussurean linguistics became an integral part of the Prague School's system within less than two decades of its emergence – one of the fastest scholarly assimilations of these innovative ideas. Once a literary artwork was conceptualised as a complex sign composed of multiple strata, its verbal strata became accessible to linguistic analysis. This transformation occurred not only at the theoretical level, but also, more importantly, in practical application. As a result, the development of the linguistic system became inseparably linked to its use in concrete analytical practices. This synergy represents one of the greatest achievements of the Prague School, as it fostered a dynamic interplay between theoretical thought and practical analysis.

“Seen from the functionalist viewpoint, language is a system of purposeful means of expressions” (PLC [1929] 1983: 77) – as claimed in *Theses*, the canonical 1929 document of the Prague Linguistic Circle – although formulated as a general ideological axiom essential for the development of a specific methodology, applies equally, and in every respect, to the examination of literary artworks. Indeed, within this framework, various methodological tools and strategies emerged, arising from the mutual enrichment of linguistic theory and its practical application. The linguistic analysis of literary texts continuously refined the tools and techniques available; and this strengthened system, in turn, enhanced further analyses. This symbiotic relationship can be observed across different levels of scholarly inquiry, but one particularly significant outcome was the unification of synchronic and diachronic perspectives in literary education¹³.

Although linguistic analyses of literary works are primarily produced for scholarly purposes, they also play a crucial role beyond purely academic contexts. To understand this, one must consider the ambitions of Czech structuralists in interwar Czechoslovakia. One of their key objectives was to establish modern linguistics as an essential component of contemporary research and education. Consequently, literary analyses were intended not only for theoretical exploration but also as methodological models for educational use. These analyses were meant to be incorporated into textbooks in order to equip students with essential tools for interpreting literary works¹⁴.

At the same time, practical linguistic analyses of specific literary artworks make substantial contributions to general philological research. This is particularly evident in a discipline central to the Prague School structuralists – one that intertwines the study of language and literature: stylistics.

12 See especially Vilém Mathesius's foundational study *On the Potentiality of Language Phenomena* (1911). “In other words, from the perspective of the Prague School, language is not a closed system, hermetically detached from extra-linguistic reality; rather, its primary function is to react to and refer to this reality. In fact, Vilém Mathesius' conception laid the foundation for the functional approach: by emphasizing that the same facts can be expressed in all languages and by focusing his analytical attention on the various ways different languages refer to these facts, Mathesius clearly established the approach that became the *differentia specifica* of the Prague School” (Vachek 2005: 7).

13 In this respect, the *Theses* provide a clear statement: “Diachronic research not only does not exclude the concepts of [synchronic] system and function, but on the contrary, it is incomplete if these concepts are disregarded” (PLC [1929] 1983: 78).

14 The ambitious plan was only partly realised in a few contemporary textbooks.

The Prague School's work on stylistics represents one of the earliest systematic investigations of style in modern linguistic and literary studies, significantly influencing both fields. This primarily linguistic discipline views verbal units chiefly as means of communication, applying a semiotic perspective, and provides a distinctive system for describing regular configurations of verbal patterns structured according to the intended purpose of communication. It contributed to the formulation of functional styles within linguistics and to comparative and genre-based studies of literature¹⁵.

Furthermore, the identification and classification of stylistic features based on linguistic and semantic properties have led scholars to detect and describe different types of discourse within literary texts. However, the most productive application of Prague School stylistics lies in the analysis of literary discourse, providing essential insights into how the fundamental semantic units of literature are constructed – whether in lyrical subjects, dramatic personae, characters, spatio-temporal structures, plots, or entire fictional worlds. Thanks to the work of Prague School scholars, we now have a wide range of terms and analytical strategies that connect verbal form with literary meaning, some of which are still evident in modern theoretical investigations, such as narrative modes or the intentional function, which both substantially contribute to contemporary narrative theory¹⁶.

Conclusions

The aim of this study was to reflect on the legacy of Czech structuralist thought and examine its impact, if any, on modern theoretical inquiry. It has been argued that the uniqueness of the Prague School lies in its integration of three main scholarly disciplines: semiotics, linguistics and aesthetics. This interdisciplinary foundation led to innovative concepts and analytical strategies, some of which remain influential today. The semiotic perspective on (literary) artworks – viewing them as composed of verbal and semantic elements that form distinct semantic strata and contribute to an overarching thematic structure – represents a significant step towards modern fictional worlds theory. Furthermore, the intersection of linguistics and semiotics supports the idea that (literary) artworks possess a sign-like nature, which is a key assumption in addressing the complex issue of artistic reference. This perspective also opens literary works to in-depth semiotic and linguistic analysis, offering new avenues for interpretation and scholarly exploration. In turn, the application of semiotics to aesthetic structures offers a unique model of semiotic aesthetics that anchors literature and its development to the dynamic evolution of human society and its axiological and deontic systems.

15 A notable example of the Prague School's systematic approach to functional stylistics is the study of functional sentence perspective (FSP), which links stylistic analysis with syntax and semantics. FSP remains one of the Czech structuralist concepts, still valued in modern linguistic research. Another important application of stylistics can be seen in the construction of modern language dictionaries.

16 Clearly, the narrative modes defined in the work of Lubomír Doležel later became the basis for his definition of intentional functions in fictional-worlds theory.

Bibliography

- Grygar, Mojmir (2006) *Trvání a proměny*. Prague: Torst.
- Grzybek, Peter (1989) "Some Remarks on the Notion of Sign in Jakobson's Semiotics and in Czech Structuralism." [In:] *Znakolog: An International Yearbook of Slavic Semiotic*. Vol. 1; 113–128.
- Doležel, Lubomír (1989) *Occidental Poetics: Tradition and Progress*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Doležel, Lubomír (1996) "Felix Vodička a moderní naratologie." [In:] *Česká literatura*. Vol. 4/ 44; 339–346.
- Durdík, Josef (1881) *Poetika, jakožto, Aesthetika umění básnického*. Prague: I. L. Kober.
- Galán, František W. (1982) *Historic Structures: The Prague School Project, 1928–1946*, Austin: University of Texas Press.
- Jakobson, Roman, Juri Tynianov ([1928] 1980) ["Problemy izucenija literatury i jazyka." Moscow] "Problems in the Study of Language and Literature." [In:] *Poetics Today*. Vol. 2, no. 1a; 29–31.
- Jakobson, Roman ([1935] 1997) "The Dominant." [In:] K. M. Newton (ed.) *Twentieth-Century Literary Theory: A Reader*. Translated into English by Igor Navickas and Daniel D. P. Johnson. London: Palgrave Macmillan; 6–10.
- Mukařovský, Jan ([1940] 2001) "O jazyce básnickém." [In:] Jan Mukařovský *Studie*. Vol. 2. Brno: Host; 16–70.
- Mukařovský, Jan ([1940–41] 1948) "Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře." [In:] Jan Mukařovský *Kapitoly z české poetiky*. Vol. 1. Prague: Svoboda; 13–32.
- Mukařovský, Jan ([1941] 2000) "Básník." [In:] Jan Mukařovský *Studie*. Vol. 1. Brno: Host; 259–274.
- Mukařovský, Jan ([1947] 1948) "K pojmosloví československé teorie umění." [In:] Jan Mukařovský *Kapitoly z české poetiky*. Vol. 1. Prague: Svoboda; 29–40.
- Mukařovský, Jan ([1936] 1970) [*Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Prague] *Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts*. Translated into English by Mark E. Suino. Ann Arbor: University of Michigan.
- Mukařovský, Jan ([1945] 1977) ["Pojem celku v teorii umění."] "The Concept of the Whole in the Theory of Art." [In:] Jan Mukařovský *Structure, Sign, and Function*. Translated into English by John Burbank and Peter Steiner. New Haven and London: Yale University Press; 70–81.
- PLC ([1929] 1983) ["Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929."] "Theses Presented to the First Congress of Slavists held in Prague in 1929." [In:] Josef Vachek, Libuše Dušková (eds.) *Praguiana: Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Translated into English by Josef Vachek and Libuše Dušková. Amsterdam, Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company; 77–121.
- Tynianov, Yuri ([1924] 2019) ["Literaturnyj fakt." Leningrad] "Literary Fact." [In] Ainsley Morse, Philip Redko (eds.) Translated into English by Ainsley Morse and Philip Redko. *Permanent Evolution: Selected Essays on Literature, Theory and Film*. Boston: Academic Studies Press, 149–168.
- Vachek, Josef (2005) *Lingvistický slovník Pražské školy*. Prague: Karolinum.
- Vodička, Felix (1948) *Počátky krásné prózy novočeské*. Prague: Melantrich.
- Vodička, Felix ([1969] 1998) *Struktura vývoje*. Prague: Dauphin.

ERIK GILK

Palacký University Olomouc, Department of Czech Studies

erik.gilk@upol.cz

ORCID: 0000-0003-0208-6138

Olbracht's Literary Portrayal of Subcarpathian Ruthenia and Its Jewish Community

Abstract

This study examines the literary image of Subcarpathian Ruthenia, which was part of Czechoslovakia during the interwar period, and its representation in contemporary Czech prose. Following an introductory historical overview, the paper presents a selective survey of literary works that reference this region and explores the reasons behind its appeal, rooted in the profound cultural and social distinctiveness of its inhabitants. It highlights the significant role that writers played in shaping the media image of Subcarpathian Ruthenia through their reportage. The most influential figure in this regard was the Czech left-wing prose writer Ivan Olbracht (1882–1952), who repeatedly visited the easternmost part of Czechoslovakia in the 1930s. In addition to two influential reportage books, he authored two prose works: the balladic novel *Nikola Šuhaj loupežník* [Nikola Šuhaj the Bandit] (1933) and the short-story triptych *Golet v údolí* [Exile in the Valley] (1937). The analytical section of this study is devoted chiefly to *Golet v údolí* (along with its critical reception), as it – unlike the widely recognised and frequently analyzed *Nikola Šuhaj loupežník* [Nikola the Outlaw] – centers on the mentality of the Orthodox Jewish community and the challenges associated with it.

Keywords: Subcarpathian Ruthenia, Czechoslovakia, Colonialism, Jews, Orthodox Jews, Ivan Olbracht

When Antonín Hartl published his article “Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus” [“Czech Writers and Subcarpathian Ruthenia”] in 1933 (Hartl 1933), he aptly referred to Subcarpathian Ruthenia as the “westernmost Orient” or the “Czechoslovak Far East.” He used these terms to explain its appeal for interwar writers, who travelled there to explore the region and draw inspiration for their work. Writers played a crucial role in shaping the media and literary image of Subcarpathian Ruthenia through both reportage and fiction. Through their writings, the broader Czech public was not only informed about the

region but also influenced in its ideological and value-based perceptions of it. Among these writers, one of the most significant contributors was Ivan Olbracht.

Czechoslovakia and Subcarpathian Ruthenia

Subcarpathian Ruthenia, also referred to as Transcarpathian Ukraine, Transcarpathia, or Subcarpathia, forms the southwestern tip of present-day Ukraine and is officially known as the Zakarpattia Oblast. Following the Paris Peace negotiations after World War I, the region was annexed to Czechoslovakia. Between 1919 and 1945, it was an official part of the Czechoslovak state, administered first by a governor and later by a regional president. The autonomy of Subcarpathian Ruthenia, long promised by the Prague government, was declared only in the politically turbulent autumn of 1938. A year later, the region was occupied by Hungary. During the Soviet advance through former Czechoslovak territory, Subcarpathian Ruthenia was annexed by Stalin, a step that was formalised a year later through a legal act transferring the land to the Soviet Union.

Subcarpathian Ruthenia was devastated by war and poverty in the aftermath of World War I, with four neighbouring nations – Hungarians, Romanians, Poles, and Russians – competing for control, despite the region's significant social, economic, and cultural underdevelopment. While the Czech lands were primarily industrial and Slovakia predominantly agricultural, Subcarpathian Ruthenia was characterised by pastoralism and seasonal wage labour, particularly in the logging industry. Transportation infrastructure that was considered standard elsewhere at the time was virtually non-existent here; a train journey from Prague to Uzhhorod took twenty-four hours. The later introduction of a regular air route between Prague and Uzhhorod provided a faster alternative but remained relatively expensive. With few exceptions, an intellectual class was almost entirely absent¹, which prompted the Prague government to dispatch large numbers of officials, police officers, teachers, and other state employees to establish the foundations of a functioning state administration. In the first year of the republic's existence, approximately twenty thousand Czechs arrived in the region – initially on their own, and later often with their families².

Czech Literature and Subcarpathian Ruthenia

Several writers were officially sent to Subcarpathian Ruthenia as state employees, serving in various capacities. For instance, Jaroslav Durych, author of the short story collection “Kouzelná lampa” [The Magic Lamp] (1926) and the travelogues *Toulky po domově* [Wanderings at Home] (1938)³, worked as a military doctor in Uzhhorod from March 1921 to October 1922. Jaromír Tomeček spent nearly a decade

-
- 1 At the end of the 19th century, nearly 70% of individuals over the age of 15 in Subcarpathian Ruthenia were found to be illiterate (Rychlík, Rychlíková 2016: 153).
 - 2 It is precisely in this context that the reasons for the Prague government's postponement of the promised autonomy for Subcarpathian Ruthenia must be sought. The government argued that the region had not yet developed a sufficiently competent political representation and that the Rusyn people still needed time to grow and mature into such capacities.
 - 3 In 1993, a volume of Durych's articles on Subcarpathian Ruthenia was published under the title *Duše Podkarpatské Rusi* [The Soul of Subcarpathian Ruthenia], named after one of the articles.

in the region working as a notary in various locations. In addition to his prose works, he published dozens of feuilletons in the newspaper *Lidové noviny*, which were posthumously compiled in the volume *Na poloninách* [On the Mountain Pastures] (1998). The translator and folklorist Josef Spilka taught at a civic school in Uzhhorod from 1924 to 1929 and dedicated two of his many fairy tales collections to Subcarpathian Ruthenia: *Napucánek* (1936) and *Ivanko z Polonin* [Ivanko from the Mountain Pastures] (1939). The popular prose writer Jan Vrba worked in Transcarpathian Ukraine as a forester, and his novel *Duše na horách* [The Soul in the Mountains] (1932) is based on his first-hand experience. A contemporary of Jaroslav Hašek, Zdeněk Matěj Kuděj, lived in Subcarpathian Ruthenia as a freelance writer in the 1920s, drawing on these experiences in the novel *Horalská republika* [Hutsul Republic] (1932), which chronicles the anti-Hungarian uprising in the region and the establishment of the Hutsul Republic in Yasinia.

Another sizable group consists of writers who spent shorter periods in Subcarpathian Ruthenia for various reasons and primarily documented their experiences through reportage. This group includes *Enciány z Popa Ivana* [Gentians from Mount Pop Ivan] (1932) by Stanislav Kostka Neumann, as well as *Zakarpatsko* [Transcarpathia], a similarly conceived work by Vašek Káňa, published in the same year. Anna Brtníková-Petříková compiled her sketches, diary entries, and feuilletons in the book *Mezi Huculy – zápisky z let 1929–1933* [Among the Hutsuls: Notes from 1929–1933] (1934). Julius Komárek's *Lov v Karpatech* straddles the line between scientific treatise and adventurous travel diary [Hunts in the Carpathians] (1942).

Vladislav Vančura visited Subcarpathian Ruthenia twice, each time with a clear artistic purpose: first to gather material for his novel *Poslední soud* [The Last Judgment] (1929) and later to direct the film *Marijka nevěrnice* [Marijka the Unfaithful] (1934). A unique, though not entirely isolated, case is that of Karel Čapek, who visited Subcarpathian Ruthenia only as a tourist but nonetheless set the plot of one of his finest novels, *Hordubal* (1933), in the region. It appears that the ruralist writer Josef Knap never actually visited Transcarpathia, yet in his novel *Puszta* [The Puszta] (1937), he depicts the story of Czech settlers who purchased inexpensive land in the flatlands near the Hungarian border and struggled with the harsh natural conditions while establishing a new village. The same is true of Karel Nový, whose fairy-tale-like story *Potulný lovec* [The Wandering Hunter] (1941) opens in the easternmost part of the First Republic.

From this incomplete list of works set in Subcarpathian Ruthenia, it is evident that the region was an attractive setting and a significant source of inspiration for writers. As with other social phenomena, authors tended to engage with it collectively, regardless of their generational, programmatic, or ideological affiliations. While Slovakia was already familiar to Czech writers before the dissolution of the Austro-Hungarian monarchy – having been “claimed” in literary terms as early as the 19th century through the works of Božena Němcová, Adolf Heyduk, Julius Zeyer, and Alois Jirásek – Subcarpathian Ruthenia played a similar role in the interwar period as an unexplored and previously uncharted literary territory.

Colonisation in Subcarpathian Ruthenia

Writers were evidently drawn to this region by its exoticism, which manifested in several key ways. One of the most striking was its distinct landscape – its rugged terrain of hills and mountains, with deep forests and high-altitude *polonyna*, evoking an environment seemingly untouched by human influence. This quality

often conjured images of pre-Christian times, governed by natural and cyclical rhythms. For instance, in Durych's work, the search for the "soul" of Subcarpathian Ruthenia is marked by an atmosphere of mystery, an ancient, almost timeless quality, remote and incomprehensible to those bound by Western civilization. Vančura similarly reflects on the passage of time in this land in his novel: "The Carpathian forests are deep time, time with flowing manes from the era of raids" (Vančura [1929] 2000: 369).

A second aspect that captivated Czech artists was the region's entirely distinct culture, customs, and the mentality of its inhabitants. Closely related to this was its diverse ethnic composition: alongside the Rusyns lived sizable communities of Hungarians, Russians, Poles, Romanians, and, notably, Roma and Jews. The Orthodox Jewish community of Subcarpathian Ruthenia stood out in particular, as it differed markedly from the largely assimilated Jewish minority in the Czech lands. In terms of religious beliefs and practices, these Orthodox Jews closely resembled the Hasidic communities of neighbouring Galicia.

The inhabitants of Subcarpathian Ruthenia were accustomed to harsh living conditions, in part because they had always been under the rule of foreign powers. Czech communist journalists and writers, in particular, paid close attention to the stark social disparities, which they viewed as bordering on capitalist exploitation. While most Rusyns lived in extreme poverty, at the very edge of subsistence, a narrow class of merchants and labour brokers, predominantly of Jewish origin, was accused of exploiting them through arduous manual labour for inadequate pay.

For the average Czech citizen, Subcarpathian Ruthenia was a difficult-to-access region, and the public was initially introduced to it through reports and articles published in periodicals. Later, authors often gathered these pieces into book collections. These texts often sought to justify the annexation of the region to Czechoslovakia as a legitimate and rational decision, highlighting the progress already achieved in education, healthcare, culture, transportation, and the economy. The Rusyns were regarded as a similar Slavic people – "brothers," yet underdeveloped – who needed the guidance and assistance of the more advanced Czechs. This perspective is reflected in the metaphor of the region as "a foster child, not our own, but dear to us, which we have taken in to raise" (Drahný 1921: 25). The portrayal of Subcarpathian Ruthenia as an oriental or exotic land was meant to reinforce perceptions of its backwardness. As Stanislav Holubec suggests, it is possible that "by emphasising the existence of their own Orient, Czechs reinforced their self-image as Western Europeans, since having colonial possessions in the Orient was one of the defining characteristics of Western European nations" (Holubec 2016: 535).

Subcarpathian Ruthenia was most frequently compared to Bosnia, which had been under the protectorate of the Austro-Hungarian monarchy since 1878 and was widely regarded – not only in Czech political discourse – as a synonym for backwardness and political instability. However, colonialist⁴ discourse did not confine itself to associating Subcarpathian Ruthenia with the Orient or Asia; parallels were drawn from even more distant geographical contexts. The region was described as "a piece of the darkest Africa," "Czechoslovakia's Tahiti" (Lev 1921: 16, 23), and even "Czechoslovakia's Canada" (Nauman 1929: 654), the latter alluding to its dense forests. This paternalistic Czech attitude toward Subcarpathian Ruthenia closely aligns with the concept of Orientalism as defined by Edward Said

4 This term is not a product of modern postcolonial discourse but was already in use at the time, including in Olbracht's writings. For example, in his 1932 reportage *Ti, o kterých tu dříve nebylo slycháno* [*The Unheard Ones*], he stated: "Czech gentlemen are colonising Subcarpathia. They are Czechifying a region hundreds of kilometers away, separated from the crown lands by the entire expanse of Slovakia" (Olbracht 1935: 44).

([1978] 2008) and permeated both journalism and fiction. Although present in both spheres, in fiction it is naturally subordinated to artistic intent, making it less overt and more diffuse.

A telling example is Vrba's novel *Duše na horách*. On one hand, the novel legitimises Czechoslovak rule over Subcarpathian Ruthenia through statements that reflect the Rusyns' perspective:

We used to serve the Hungarians, and now we serve the Czechs. The former whipped us and treated us like animals, while the latter get angry because we behave like animals. That's why they seem better to me. (Vrba 1931: 172)

On the other hand, the novel draws a parallel between Subcarpathian Ruthenia and Bosnia. When the protagonist, Jiří, a Czech forester with strong autobiographical traits, arrives in the region, he reflects:

He was travelling to a strange land, about which everyone he spoke to had a different opinion. For us, it was most often what Bosnia and Herzegovina had been for Austria – a place where, as long as we held onto it, an endless stream of money would flow, but one that, once we made something of it, we would inevitably lose... Those who had seen the land spoke of its beauty and of the honourable work that awaited honest hands. (Vrba 1931: 56)

The literary portrayal of Subcarpathian Ruthenia, which was characterised by the poeticisation of archaic and mythical forms of folk life, began to collide with harsh social realities at the turn of the 1920s and 1930s. Perceptions of the region gradually evolved: the image of a unique, distant, mysterious, and beautiful yet impoverished and suffering land became increasingly grounded in concrete facts about its economic and social conditions. These realities, closely tied to the broader situation in other parts of the republic, ultimately presented an intensified version of the most severe consequences of the economic crisis. It was under these circumstances that Ivan Olbracht arrived in Subcarpathian Ruthenia.

Ivan Olbracht and Subcarpathian Ruthenia

Among all the writers and artists who turned to Subcarpathian Ruthenia in their works, Olbracht played a pivotal role. However, he was hardly the only leftist intellectual who directed his attention to the easternmost part of Czechoslovakia. In addition to S. K. Neumann, V. Vančura, K. Nový, and V. Káňa, we can also mention Laco Novomeský. The world of Subcarpathian Ruthenia completely drew Olbracht in; between 1931 and 1936, he spent every summer there and visited several times in winter as well. He travelled across the region from Uzhhorod to Yasinia, gaining an intimate knowledge of nearly all its ethnic communities – perhaps with the exception of the Romanian minority in the southeasternmost part. Without exaggeration, it can be said that in the highlands of Subcarpathian Ruthenia, Olbracht discovered a land that felt destined for him, just as this “nameless land” found in him its author – one who was the first to come close to capturing its essence and, in doing so, truly brought it into literature.

Miloš Hlávka, in his review of the reportage book *Hory a staletí* [Mountains and Centuries], even referred to Subcarpathian Ruthenia as “the land of I. Olbracht” (Hlávka 1934/1935), suggesting that it would secure a place in literary consciousness much like the regions associated with Bezruč, Jirásek, Pourrat, or Giono. Olbracht's first text on Transcarpathian Ukraine was an extensive reportage essay with the telling title “Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi” [The Struggle for Culture in Subcarpathian Ruthenia]. He began writing it in Volové in August 1931, and it was serialised in the newspaper *Lidové*

noviny in four instalments between September and November of the same year. The essay's depth of insight was remarkable, especially considering that Olbracht had spent less than two months in the region at the time⁵. Ludmila Lantová went so far as to suggest that, during his brief stay, Olbracht had “understood and conveyed a more multifaceted and profound picture of Subcarpathian Ruthenia than all previous accounts combined” (Lantová 1982: 249).

The reportage had a significant impact, and Olbracht quickly came to be regarded as an expert on Subcarpathian issues. He began delivering lectures on the topic and, during the harsh winter of 1931/1932, when the eastern part of the region faced famine, he helped establish the *Komitéť dělnické pomoci pro záchranu hladovějících v Podkarpatské Rusi* [Workers' Aid Committee for the Rescue of the Starving in Subcarpathian Ruthenia]. The organization became highly politically active, and one of its public initiatives was the publication of the documentary pamphlet *Hlad v Podkarpatsku* [*Hunger in Subcarpathia*] (1932). That same year, Olbracht published his reportage book *Země bez jména* [Nameless Land], which expanded and reworked the successful essay mentioned above.

The relatively short book could be seen as a polemic against the distorted prejudices that had formed in the Czech public consciousness over the years, partly under the influence of official reports. The publication sparked a wave of interest in the social and political situation in Subcarpathian Ruthenia, even among Czech writers. František Xaver Šalda, upon his first reading, praised it as “a reportage of such high quality that it is equal to ten good novels” (Šalda 1931/1932: 317). Drawing on the facts compiled in the book, he went on to write an essay titled “Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi” [“Czech Colonisation in Subcarpathian Ruthenia”], in which he expanded on Olbracht's observations regarding the nature of Czechoslovak administration in the region. Owing to the scholarly rigor and factual depth of Olbracht's reportage, anyone attempting to describe or analyse Subcarpathian society in the future had to contend with his findings. This is evidenced by the later official compendium *Podkarpatská Rus* [Subcarpathian Ruthenia] (1936), whose introduction implicitly positions itself as a counterpoint to Olbracht's pioneering but “biased” accounts.

However, the development of Olbracht's original periodical reportage did not end with this publication; it culminated in the final book version, *Hory a staletí* (1935), which underwent further revisions and was expanded with additional chapters. This expansion was more substantial than before, directly capturing the rapid transformations that had taken place in the region since the spring of 1932 while also providing a more detailed and multifaceted depiction of life in Subcarpathian Ruthenia. *Hory a staletí* thus became a comprehensive synthesis of Olbracht's knowledge and interpretations of Subcarpathian issues. Nonetheless, Olbracht's primary goal in travelling to Subcarpathian Ruthenia was not solely journalistic; he sought artistic inspiration for his fiction, as he later recalled (Olbracht 1938). Having first distilled his experience of the region into reportage, he began contemplating its potential for literary representation, which eventually resulted in a novel, a film script, and a short story triptych.

The plot of the balladic novel *Nikola Šuhaj loupežník* [Nikola Šuhaj the Bandit] (1933) was based on real events: the story of an outlaw who operated near the village of Koločava in the early postwar years. Critics particularly emphasised the novel's mythological and socio-ethical dimensions, praising the seamless and functional fusion of factual and artistic elements. Although Olbracht stressed that his goal

5 We know that in June 1931, Olbracht first travelled to eastern Slovakia, where he stayed in a village near Medzilaborce. It was only in mid-July that he moved to Uzhhorod.

was not to write a story grounded in absolute historical accuracy, he thoroughly researched all available materials before beginning the novel, including court records related to the case of the Šuhaj brothers.

Immediately after the novel's publication, Olbracht faced criticism for distorting reality, particularly for his negative portrayal of state employees; namely, the gendarmes who unsuccessfully pursued Nikola Šuhaj and resorted to illegal methods. The attacks intensified after Olbracht received the State Prize for Literature. At the initiative of *Četnický obzor* [Gendarmerie Horizon], the most combative periodical on the issue, journalists Bohumil Mladý and R. Gordon were sent to Subcarpathian Ruthenia to study the same materials over a four-month period and "objectify" the Šuhaj legend. Their efforts culminated in the novel *Sami* [On Their Own] (1936), with a Remarque-inspired⁶ subtitle, *Na východě republiky klid* [All Quiet in the East of the Republic]. The book completely inverted the evaluative perspective, as it sided with the enforcers of law and order⁷.

Although Olbracht defended himself by appealing to artistic freedom and creative imagination – and *Nikola Šuhaj loupežník* had been reprinted nine times by the end of the 1930s – the novel was removed from school libraries, and its translation into Ukrainian even prompted a police intervention. This led to an absurd situation in which the same ministry that had initially recognised the novel's artistic merits with a state prize later effectively discredited it through its decisions (see Holub 1983). The same year the novel was published, Olbracht invited his friends Karel Nový and Vladislav Vančura to Subcarpathian Ruthenia to film *Marijka nevěrnice*. Exterior scenes were shot around Koločava based on Olbracht's concept. The film premiered on March 2, 1934, with a screenplay co-written by Olbracht and Nový, directed by Vančura, and featuring music composed by Bohuslav Martinů. The film's narrative was likely inspired by a motif from *Nikola Šuhaj loupežník* – the temporary separation of men from their wives due to seasonal forestry work. However, rather than constructing a tightly plotted narrative, the filmmakers prioritised psychological depth and sought to capture the uniqueness of the Transcarpathian landscape, further intensified by Martinů's music.

To achieve authenticity, they cast local non-actors from the highlands, who often re-enacted elements of their own lives on screen, and incorporated lyrical shots of the region's natural scenery. Olbracht himself played a minor role as a Prague tourist dissatisfied with the accommodations and dining services in Subcarpathian Ruthenia – if such things could even be spoken of at the time. The film was met with a lukewarm reception from both audiences and critics.⁸ Their reserved response led to financial difficulties for the production company, ultimately forcing it to cease operations. In the summer of 1936, Olbracht made his final journey to the easternmost part of Czechoslovakia, spending most of his stay within the Jewish enclave. There, he met individuals who would become the models for the characters

6 The Czech translation of Remarque's famous novel *Na západní frontě klid* (*All Quiet on the Western Front*, 1928) was published a year after its original release, thanks to Bohumil Mathesius's translation.

7 Later, Jaromír Tomeček adapted the Šuhaj theme in his youth novel *Mezi dvěma výstřely* [*Between Two Shots*] (1972).

8 Conversely, the film *Marijka nevěrnice* was later highly praised by film historians, particularly Pavel Taussig, who appreciated its use of non-actors, its documentary-style cinematography, and its integration of both thematic and stylistic elements of the social ballad. He also highlighted its strong dramatic structure and Vladislav Vančura's extraordinary cinematic and artistic vision (see Taussig 1982).

in his short story triptych *Golet v údolí* [Exile in the Valley] (1937)⁹. The author himself explained the meaning of the exotic-sounding title as follows:

The Hebrew word *gālūt* means the land of expulsion, that is, the exile in which Jews live outside Palestine. In Subcarpathian Yiddish, it is pronounced “golet” (or at least that is how I hear it); among our Jews, it is pronounced “goles”. The phrase *nicht länger soll Goles dauern* is used to refer to things that will soon come to pass. Among Hasidic Jews in the East, the word has a mystical connotation. A part of the *Shekhinah*, the divine presence (in dialects “šchine” or “šchune”), went into exile with the Jews and is scattered in the form of mystical sparks throughout all things and shapes. (Olbracht 1938: 4)

It is certainly no coincidence that amid profound political upheaval – including the rise of the global Zionist movement and the escalation of Nazi antisemitism – Olbracht, himself of Jewish descent through his mother¹⁰, chose to depict the life of the Jewish community in a region he knew intimately. He was not the only one who, in the same year, artistically depicted the Jewish enclave in the eastern part of the republic or its vicinity. Jiří Langer, in his collection of Hasidic stories and legends *Devět bran* [Nine Gates] (1937), presented the vanishing world of Orthodox Galician Jews, a world that even then appeared exotic to Western European readers. With great sensitivity and literary ingenuity, Langer explains various aspects of everyday life and the religious culture of the Hasidim. The appeal of his stories is enhanced by the richness of their linguistic texture and the interweaving of diverse generic elements.

Langer addresses his readers with both solemn urgency and uninhibited humour, yet always with words that reveal a deep, sincere love for the community he portrays, a community to which he feels he belongs and in which he presents himself as an insider. Olbracht’s approach shares Langer’s empathy, kindness, and humour in depicting life in a Jewish village. However, a key difference lies in the sense of nostalgia that is absent from Langer’s work, as well as in Olbracht’s narrative distance from the stories that he relates. Unlike Langer, Olbracht does not identify with the Jewish community which he portrays.

The Jewish Community in Subcarpathian Ruthenia and Ivan Olbracht

The Jewish community in Subcarpathian Ruthenia was both numerically significant and politically and economically influential, especially in comparison to the Czech lands. According to the 1921 census,

9 For the sake of completeness, it should be noted that, according to Rudolf Havel, *Golet v údolí* was not intended to be Olbracht’s final book on Subcarpathian Ruthenia. He had planned to compile two journalistic texts – *Jak jsme filmovali Marijku nevěrnici* [How We Filmed Marijka the Unfaithful] and *Jak mi Masarykovo jméno pomohlo napsati tři knihy* [How Masaryk’s Name Helped Me Write Three Books] – together with two new humorous short stories set in the Jewish milieu. The newspaper *Rudé právo* announced the planned title of the volume, *Tajemství modré hvězdy* [The Secret of the Blue Star], on December 16, 1937, but neither the stories nor the book was ever completed (Hanuška 2001: 443).

10 Under the racial Nuremberg Laws, enacted by the German Reichstag in 1935 and later applied in occupied Czechoslovakia, Olbracht would have been classified as Jewish and placed in direct life-threatening danger. However, his mother, Kamila Schönfeldová, who came from a wealthy Jewish family, had renounced Judaism before her marriage and converted to Catholicism. This fact played a crucial role in shaping Olbracht’s fate during World War II, and it was only because of it that he was not directly affected by the Shoah.

out of nearly 600,000 inhabitants, around 80,000 identified as Jewish by nationality. A decade later, this number exceeded 90,000¹¹. As a result, Jews constituted one in eight residents in Subcarpathian Ruthenia, and the region was home to a quarter of all Jews in Czechoslovakia. However, the fundamental difference between the Jewish population in Subcarpathian Ruthenia and that in the western part of Czechoslovakia was not quantitative but qualitative – rooted in religious and cultural life. The vast majority of Subcarpathian Jews adhered to Orthodox¹² Eastern Judaism, strictly preserving its traditions. Their lives were governed by a set of firm religious regulations that structured daily existence into a rigid cycle of small rituals. These divine commandments, known as *mitzvot*¹³, form the essence of the Torah, and their observance represents one of the pillars of Judaism.

The way of life of Subcarpathian Jews was one of the most distinctive elements of the region's cultural landscape, which both attracted and surprised Czech writers. In contrast, most Jewish families in the Czech lands were fully acculturated, blending into the national majority in appearance and habits, often not practicing religion, observing the Sabbath, or maintaining traditional customs. František Langer vividly illustrates this contrast in his memoir *Byli a bylo* [They Were, and It Was] (1963), recalling the external and internal transformation of his younger brother Jiří after his return from the Galician town of Belz. To describe his well-off, Vinohrady-based family's reaction to their newly Hasidic relative, Langer draws a parallel to Kafka's *The Metamorphosis*. He aptly remarks: "My brother did not escape from Belz back to civilization; my brother brought Belz with him" (Langer [1963] 2003: 179).

A similar sense of cultural shock must have awaited any Czech encountering the entirely different world and mentality of Subcarpathian Jews. It was precisely this environment – an autonomous Jewish enclave in the village of Polana – that Olbracht chose as the setting for the stories in *Golet v údolí*. The first two stories are anecdotal and arise from situations in which the protagonists' unwavering faith in God and the anticipated arrival of the Messiah lead to unexpected commercial gains (*Zázrak s Julčou* [The Miracle with Julča]), or in which the strict observance of *mitzvot* is carried to absurd extremes (*Událost v mikve* [Incident in the Mikveh]). The third and much longer story, *O smutných očích Hany Karadžičové* [The Sad Eyes of Hana Karadžičová], takes on a very different tone, highlighting the tragic consequences of insularity and rigid adherence to ancient traditions.

When Hanele, the daughter of a prominent Polana family, falls in love with Karadžič, an assimilated Jewish man from Ostrava, and brings him home to meet her parents, the couple encounters an insurmountable barrier. Although the suitor reassures himself that they will surely find a way to reconcile – after all, "this too is Europe" – the gulf between these two radically different and irreconcilable worlds proves impossible to bridge. Rationality cannot resolve what belongs to the spiritual and religious realm, enclosed within a world of mystery and myth¹⁴. The family disowns Hanele, the rabbi lights a black candle

11 Nearly all of them were deported to concentration camps during World War II.

12 Hasidism is considered an ultra-Orthodox branch of Judaism.

13 In total, there are 613 *mitzvot*, divided into 248 positive commandments and 365 negative commandments.

14 Olga Zitová aptly observes: "The unshakable constants in the malleable fabric of the world are faith, which goes hand in hand with an unwavering relationship with God, and above all, the definitiveness of Jewish identity. According to the people of Polana, one is born a Jew and dies a Jew. It is impossible to cease being Jewish or to renounce one's origins. This makes the encounter with Ivo Karadžič all the more terrifying for the Hasidim—he is a freethinker who has abandoned not only his faith but also emancipated himself from the traditions of his ancestors" (Zitová 2016: 285).

for her in the synagogue as if for the dead, and the young couple flees to Ostrava – back to the modern, civilised world, far removed from the patriarchal society of the East.

Olbracht had already pointed out the insurmountable sense of exclusivity among Hasidic Jews and their belief in their chosen status – as well as their disdain for anything deemed impure, meaning non-Jewish – in his reportage book *Země bez jména*. The chapter *Židé* [The Jews], originally published in 1932 as a standalone reportage, ends with an observation that closely parallels the resolution of the short story “O smutných očích Hany Karadžičové”: “if a goy stands lower than a pig, then a faithless Western Jew stands even lower than a goy” (Olbracht 1935: 70). Yet the chapter is far from entirely negative. Olbracht also acknowledges the indispensable role of Jewish shopkeepers and merchants in the local economy. He sees Jewish economic dominance and moneylending as matters of the past and notes that, based on his observations and experience, he did not encounter antisemitism in Subcarpathian Ruthenia.

A starkly different picture, however, was painted by Czech journalists and correspondents, who often spoke of Subcarpathian Jews with contempt. This was partly due to their commercial ties with the much-despised Hungarians. Many observers even grouped Jews and Hungarians together as a subversive and destructive element, using the label “Hungarian-Jewish” – a deeply misleading designation given Hungary’s strong anti-Jewish policies at the time (Holubec 2016: 544). An extreme example of this discourse was Miklós Bartha’s book *V zemi Chazarů* [In the Land of the Khazars] (1927), whose cover featured the classic antisemitic motif of a grasping Jewish claw.

In *Golet v údolí*, Olbracht approaches Jewish society with empathy and understanding, fully aware of its gradual disappearance, while not overlooking the difficulties stemming from its rigid insularity. In *Nikola Šuhaj loupežník*, however, the depiction of Jews is markedly different, veering toward a negative – even hostile – portrayal. The Jewish community in Koločava has a strong vested interest in Šuhaj’s capture, as his outlaw activities disrupt their trade routes and, given the widespread poverty in the region, his robberies primarily target wealthy Jews. It is the Jewish merchants who advise the Czech gendarmes to arrest Eržika, knowing that Šuhaj will try to rescue his beloved, and they are also the ones who offer a bounty for his capture – ten times higher than the amount set by the Czechoslovak government. The gendarmerie captain’s mindset mirrors the antisemitic rhetoric found in contemporary journalism about Subcarpathian Jews: “A monstrous breed! Kill them, slaughter them, and wipe them out like Herod!” (Olbracht [1933] 2001: 144).

Contemporary Reactions

Critics reviewing *Golet v údolí* focused primarily on Olbracht’s artistic portrayal of the Jewish community of Subcarpathian Ruthenia. Among the most notable responses were the contrasting views of Václav Černý and Bedřich Václavek. Černý discussed the book enthusiastically in *Literární noviny* in an article titled “Baladika židovského profétismu” [The Balladry of Jewish Prophetism], describing it as a profound exploration of the “racial” and “religious” psychology of the Jewish community. In his view, Olbracht, whom Černý compared to figures in French literature, with whom he was well acquainted, took a more effective approach by “leaving his protagonists within their religious and racial environments and capturing them poetically through their exclusive internal relationships. That is very perceptive and

deeply insightful. It immediately opens up a broad and remarkably clear yet convincing view into the inner realms of Judaism” (Černý 1937: 5).

A similar perspective was expressed by František Křelina, who praised Olbracht's ability to penetrate beyond the surface “to the spiritual foundation of [Jewish] life, which lies in faith in the Talmud and the observance of religious forms” (Křelina 1938: 7). Alongside Černý, Antonín Matěj Píša (Píša 1937) and Josef Strnadel (Strnadel 1937) also viewed the Jewish community's religious bonds, their faith and sense of responsibility toward God, as a source of unwavering strength that enabled them to endure extreme poverty in *Golet v údolí*. Václavek, however, offered a sharply contrasting view. He argued that the insularity of the world that Olbracht depicted weakened the author's mythopoetic power. A Marxist-oriented critic, Václavek reproached Olbracht for his lack of ideological engagement. He maintained that mere understanding and depiction were insufficient – Olbracht should have confronted this world “with our reality, the reality of the twentieth century, a century in which even much younger structures are already in decline, a century of struggle for a new present and a distant future” (Václavek 1937: 54)¹⁵.

Virtually all critics acknowledged the book's mimetic achievement and the depth of Olbracht's observations about Subcarpathian Ruthenia. For instance, František Götz wrote that the author “discovered the miracle of folk solidarity through the spirit of the ancient Jewish myth” (Götz 1936/1937: 2). Likewise, there was broad consensus on the high artistic quality of Olbracht's work. Pavel Eisner, writing in *Prager Presse*, did not hesitate to call the triptych “another Czech book of global significance” (Eisner 1937: 8). According to critics, the aesthetic value of *Golet v údolí* lay primarily in its vibrant and distinctive fusion of factual accuracy with mythical elements, of reality with hallucination. Olbracht's exploration of the mystery, enigma, and even the strangeness of Orthodox Jewish faith was also widely praised. In another review, Götz noted that the novelist, “precisely because he immersed himself so reverently in the twilight soul of the people and in the communal life of the Jewish village, also uncovered the sources of folk demonology” (Götz 1937: 11).

Conclusion

Through his journalistic and literary work, Olbracht significantly shaped public perception of the easternmost region of the First Republic. With his keen, immersive observation of local social conditions – some of which he actively influenced – he played a crucial role in modifying and correcting the prevailing¹⁶, often critical and disdainful attitudes toward Subcarpathian Ruthenia. His portrayal of the lives of members of the ultra-Orthodox Jewish community – so distant from modern, “civilised” Europe, including the Czech lands – offered a balanced artistic depiction of otherness and exoticism. Much like Jiří Langer, he thus unintentionally (or perhaps deliberately?) preserved a record of a world that would soon be annihilated during World War II and is now entirely unimaginable.

15 It should be noted that Olbracht subjected the Jewish enclave to precisely such a confrontation in the final short story, *O smutných očích Hany Karadžičové*.

16 Or at the very least, he was perceived by the local inhabitants as someone possessing such influence. As Olbracht himself remarked: “For five years, I travelled to this region. My reputation has settled somewhere in the middle, as it should be – neither excessively good nor bad. I have grown accustomed to people constantly asking things of me because they believe I am ‘more powerful than the district chief himself’ and that I am always sending messages to the president” (Olbracht 1938: 4).

Bibliography

- 64 Černý, Václav (1937) “Baladika židovského profétismu.” [In:] *Lidové noviny*. Vol. 45/246; 5.
- Drahný, Václav (1921) *Zemědělské poměry v Podkarpatské Rusi*. Uzhhorod – Prague: Ždímal a Vetešník.
- Eisner, Paul (1937) “Ivan Olbracht entdeckt das andere Karpathorussland.” [In:] *Prager Presse*. Vol. 17/149; 8.
- Götz, František (1936/1937) “Nové cesty české prózy.” [In:] *Literární noviny*. Vol. 9/17; 2.
- Götz, František (1937) “Nový Olbracht.” [In:] *Národní osvobození*. Vol. 14/98; 11.
- Hanuška, Petr (2001) “Komentář.” [In:] Ivan Olbracht (ed.) *Nikola Šuhaj loupežník. Golet v údolí*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny; 422–478.
- Hartl, Antonín (1933) “Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus.” [In:] *Rozhledy a po literatuře a umění*. Vol. 2/8–9; 54–55; vol. 2/10; 67–68.
- Hlávka, Miloš (1934/1935) “Země, jež našla svého básníka.” [In:] *Literární noviny*. Vol. 7/13; 5.
- Holub, Ota (1983) *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*, Prague: Československý spisovatel.
- Holubec, Stanislav (2016) “Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem. České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejich obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století.” [In:] *Soudobé dějiny*. Vol. 23/4; 529–562.
- Kratochvíl, Alexander (2018) “Podkarpatská Rus a její literatury.” [In:] Vladimír Barborík, Pavel Janáček, Tomáš Pavlíček, Petr Šámal (eds.) *Literární kronika první republiky*. Prague: Academia; 354–358.
- Křelina, František (1938) “Dvě silné knihy prozaické.” [In:] *Venkov*. Vol. 33/21; 7.
- Langer, František ([1963] 2003) “Můj bratr Jiří.” [In:] *Idem, Byli a bylo. Vzpomínky*. Prague: Akropolis; 172–192.
- Lantová, Ludmila (1982) “Doslov.” [In:] Ivan Olbracht, *Hory a staletí*. Prague: Československý spisovatel; 240–261.
- Lev, Vojtěch (1921) *Brána na východ: Karpatská Rus*. Prague: Tiskový odbor Československé sociálně demokratické strany dělnické.
- Nauman, Jaroslav (1929) “Naši na Podkarpatské Rusi.” [In:] *Přítomnost*. Vol. 6/6; 651–657.
- Novotný, Vladimír (1997) “Podkarpatský fenomén v české próze.” [In:] *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha: Česká expedice; 55–61.
- Olbracht, Ivan (1935) *Hory a staletí. Kniha reportáží z Podkarpatska*. Prague: Melantrich.
- Olbracht, Ivan (1938) “Jak mi Masarykovo jméno pomohli napsati tři knihy.” [In:] *Hovory o knihách*. Vol. 2/5; 3–4.
- Olbracht, Ivan ([1933, 1937] 2001) *Nikola Šuhaj loupežník. Golet v údolí*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny.
- Olbracht, Ivan (2001) *Nikola the Outlaw*. English translation by Marie K. Holečková. Chicago: Northwestern University Press.
- Opelík, Jiří (1995) “Ivan Olbracht.” [In:] Jan Mukařovský (ed.) *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Prague: Victoria Publishing; 554–571.
- Píša, Antonín Matěj (1937) “O podkarpatských židech.” [In:] *Právo lidu*. Vol. 46/115; 13.
- Píša, Antonín Matěj (1964) “O Ivanu Olbrachtovi.” [In:] Antonín Matěj Píša *Stopami prózy*. Prague: Československý spisovatel; 92–188.
- Pohorský, Miloš (1982) “Ivan Olbracht, Golet v údolí.” [In:] *Česká literatura*. Vol. 30/1; 97–110.
- Rychlík, Jan, Magdaléna Rychlíková (2016) *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Prague: Vyšehrad.

- Said, Edward W. ([1978] 2008) [*Orientalism. Western Conception of the Orient.* London.] *Orientalismus. Západní koncepce Orientu.* Czech translation by Petra Nagyová. Prague: Paseka.
- Strnadel, Josef (1937) "Život podkarpatoruských Židů." [In:] *Čin.* Vol. 9 (18); 146.
- Šalda, František X. (1931/1932) "Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi." [In:] *Šaldův zápisník.* Vol. 4/10–11; 315–319.
- Švorc, Peter (2007) *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946.* Prague: Nakladatelství Lidové noviny.
- Taussig, Pavel (1982) "Český film a Marijka nevěrnice." [In:] Pavel Taussig (ed.) *Marijka nevěrnice.* Praha: Odeon; 7–34.
- Topor, Michal (ed.) (2022) *Čtení o Ivanu Olbrachtovi. Mezi estetikou a politikou transgrese.* Prague: Institut pro studium literatury.
- Václavek, Bedřich (1937) "Ivan Olbracht dnes." [In:] *Index.* Vol. 9/5; 54.
- Vančura, Vladislav ([1923, 1924, 1925, 1929] 2000) *Amazonský proud. Pekař Jan Marhoul. Pole orná a válečná. Poslední soud.* Prague: Nakladatelství Lidové noviny.
- Vrba, Jan (1931) *Duše na horách.* Praha: J. Otto.
- Zitová, Olga (2016) "Židé v podkarpatské tvorbě Ivana Olbrachta." [In:] Jiří Holý (ed.) *Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století.* Prague: Akropolis; 267–291.

ILONA GWÓZDŹ-SZEWCZENKO
University of Wrocław, Faculty of Languages, Literatures and Cultures
ilona.gwozdz-szewczenko@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3583-932X

When Mme de Rênal was Kissing Julien's Feet, the Whole Revolution Cinema in Ústí Roared with Laughter: Eroticism and Sex in the Times of Real Socialism and After the Political System Transformation in Vladimír Páral's Prose

Abstract

This article is devoted to the prose of the Czech writer – Vladimír Páral. It examines his novels written during the era of real socialism, as well as those created before and after the transformation of the political system, through the lens of representations of eroticism and sex. It describes the transformation that took place in the literary presentation of these aspects in Páral's work and defines it as a characteristic shift from erotography (in his early writings) to pornography (from the 1990s onwards). The article is intended as a reconnaissance, a commentary on the transformation of socio-cultural mores as reflected in literary texts. The erotic scenes found in Páral's prose are a valuable record of the changes in morals that have occurred over the decades, revealing the shifting boundaries of permissible expression under prevailing censorship. This does not, of course, imply that the sexual themes depicted in the Czech writer's prose constitute a direct testimony to the sexual life of Czechoslovakia at the time, or of the Czech Republic thereafter. The author draws on Michel Foucault's discourse on sexuality, particularly his concept of *scientia sexualis*. Unlike erotic art, which foregrounds the aesthetic and personal experience of sexuality, *scientia sexualis* examines sex as a biological and social phenomenon, often from the standpoint of an objective observer.

Keywords: Vladimír Páral; real socialism; eroticism; sexuality; *scientia sexualis*; erotography; pornography

The main subject of this text is eroticism and sex in the work of the Czech writer Vladimír Páral. The scenes of sexual intercourse depicted in his prose will mainly serve as an overarching analytical lens through which to examine the moral changes taking place in Czechoslovakia at the time and, simultaneously, the

role of ideology in shaping them, expressed most visibly through censorship. The subject of sex in the broad cultural texts of Czechoslovakia in the second half of the twentieth century is now of considerable interest across various academic disciplines (and is also the focus of numerous popular studies). However, the Czech Republic still lacks an in-depth analysis of sexology as a discipline, let alone an interdisciplinary treatment of it in relation to other fields of knowledge¹, including literary studies².

The chosen period is particularly significant for this topic. It was a time of rapid changes in social customs and sexuality, to which literature also responded vividly, becoming an excellent source of knowledge about the taboos and censorship boundaries then in force. In Czech literature of the second half of the twentieth century, four stages can be distinguished, each characterised by a different approach to eroticism and closely linked to successive political turning points in Czechoslovak history.

The first stage was the Stalinist period, when – with respect to the representation of sexuality – an almost total asceticism prevailed. The second stage was the thaw and the 1960s, when literature began to dazzle with bold descriptions of sex, but this tendency was quickly curbed by the onset of Normalisation in the 1970s. According to one expert on this period, from today's perspective Normalisation is seen as a socio-geographical space of an “eastern glacier, because life in these countries was stagnant, immobile, and as if frozen” (Ouředník 2006: 68). With Normalisation came strict censorship, including of eroticism in art and culture, and therefore also in literature.

The true flourishing of eroticism and sexuality in what is now the Czech Republic occurred at the end of the twentieth century. The Velvet Revolution of 1989 opened not only borders and political freedoms, but also sexual freedom. These four periods form the basic framework for discussing the history of moral change in Czech culture in the second half of the twentieth century. This does not mean, of course, that each was internally consistent, normative, or homogeneous in its literary representations of sexuality. None of these periods was monolithic, but each was certainly characterised by discernible tendencies.

I will therefore treat Vladimír Páral's prose as a form of historical testimony, for it may be regarded as a reservoir of knowledge about the past, irrespective of whether it presents a “true” or “fictional” picture of extra-literary reality. It offers the possibility of uncovering the mechanisms of prevailing power or the limits of the ideological system operating at a given time. Hence, in my research, I sought to illustrate certain tendencies. The selected erotic motifs will thus serve as a kind of historical testimony for me, a record conveying particular knowledge about the past, and, at the same time, will allow me to demonstrate how literature depicted this aspect of human life.

My work draws on Michel Foucault's discourse of sexuality, especially his concept expressed in the notion of *scientia sexualis*. This entails approaching sexuality from a scholarly perspective, treating it as an object of investigation and analysis. Unlike *ars erotica*, which centres on the aesthetic and personal experience of sexuality, *scientia sexualis* examines sex as a biological and social phenomenon, often from

1 One of the few texts that addresses the issue of sexology in the Czech Republic is by Věra Sokolová (2001), who stated that “the medical science of sexology helped essentialise the biological basis of sex and sexuality” (Sokolová 2001: 279–280). An interesting sociological perspective on human sexuality and erotic life during the period of real socialism is offered by Kateřina Lišková's publication *Politika touhy. Sex a věda v komunistickém Československu*.

2 These topics are mentioned only occasionally – for example, the literary depiction of sex as a complement to the image of Normalisation was examined by Petr Hrtánek in his article “Politika, sex a erotika – k obrazu ‚normalizace‘ v románu Jaroslava Čejky *Most přes řeku zapomnění*.”

the standpoint of an objective observer (Foucault [1976] 1978: 52–70). In his *Histoire de la sexualité* (*The History of Sexuality*), Foucault argued that conceptions of sexuality – how we speak about it and the norms that regulate it – change with historical, cultural, and social context. He also noted that sexuality is intertwined with power: power not only suppresses or regulates sexuality, but also produces it, shapes it, and gives it meaning (Foucault [1976] 1978: 1–50).

Vladimír Páral is a major and eminent figure in Czech literature of the second half of the twentieth century, clearly standing out among other prose writers of the period. He exists in the readers' consciousness as a renowned chronicler of his times, at once a provocateur breaking taboos and accepted social conventions, at other times a postmodern writer, and still at others the favourite of the social system or a mysterious living legend with numerous exotic interests, including yoga, which he emphasised in almost every interview.

The literary life of the 1960s – the period in which Páral entered the literary scene – was colourful, diverse, and far from confined to strictly literary matters. It intersected with such fields as historiography, ethics, and politics and formed part of a vigorous intellectual and artistic ferment in Czechia. The 1960s were the years of the Prague Spring, the liberalisation of the socialist regime in Czechoslovakia. Thanks to Alexander Dubček, the First Secretary of the Central Committee, who promoted the slogan of building “socialism with a human face,” censorship was abolished and reforms were introduced, which led to a flourishing of social and cultural life (see also Páral, Bartíková 1995: 109–110).

In Czech cinematography, this period is known as the New Wave, a time of remarkable creative vitality, as Milan Kundera succinctly stated in his keynote address at the writers' congress in 1967 (see Žalman 2008: 18). The Prague Spring came to an end with the invasion of Czechoslovakia by Warsaw Pact troops in 1968. Páral's prose attracted wide reader interest from the very beginning. His works were published eagerly and in large print runs. To quote Jan Polák, “those who do not know even a single novel by Vladimír Páral could be counted on one hand” (Polák 2009: 226). The demand for his books was so great that bookshops, having sold out of his titles, would place a note on the door reading “Páral is sold out,” as assistants had grown weary of being constantly asked for his works.

Páral does not idealise Czech reality, nor does he uncover deeply hidden humanistic values in it, as is the case with the films of the New Wave (Miloš Forman, Věra Chytilová, Jiří Menzel) or with the prose of Bohumil Hrabal and Milan Kundera. Páral is a phenomenon unto himself, truly unique against the backdrop of the typical literary antonomasias (the Hrabal line, the Kundera line). Naturally, the context of his work is not a tabula rasa. The poetics of his prose derives from the tradition of naturalism in Czech literature, yet his writing cannot be confined within the rigid boundaries of this artistic paradigm, nor can it be considered a simple continuation of it.

Naturalism in nineteenth-century narrative prose, defined as a literary movement stemming from realism, sought to render descriptions with scientific accuracy and objectivity, akin to biological observation. Grounded in a materialistic conception of life, it displayed a tendency towards extreme themes, brutal motifs, and existentially hopeless situations that exposed social hypocrisy and the predatory struggle for survival. The strength of the naturalists, and their twentieth-century successors, resided in their boldness in seeking out motifs neglected by realists or softened in works striving for harmonious balance, as in the novels of real socialism, for which naturalistic prose offered a counterweight. The theme which was most prominently dwelt on by the naturalists was that of physical love, in all its possible aspects and configurations.

Páral³ published his début, *Šest pekelných nocí* [Six Hellish Nights], under the pseudonym Vladimír Laban in 1963 in the magazine *Průboj*. This work is often omitted in accounts of the writer's literary achievements. This is, however, unjust, because – as noted by the distinguished Czech literature scholar Lubomír Machala – both in the content of this neglected novel and in its form, one can already identify numerous literary devices and stylistic features that would later come to be labelled “typically Páral” (Machala 2008: 168). Even in this first piece of writing, his characteristic protagonist type appears, who – much like Danny Smiřický in Josef Škvorecký's prose – will subsequently wander through his books, carrying with him an entire constellation of motifs and functioning as a kind of alter ego of Páral himself. In his novels, one can distinguish a whole gallery of narrators – protagonists who bear the author's features. Their fates reflect the writer's own life path and his determined attempt to fashion himself as a hedonistic author. This is most clearly visible in motifs concerning professional life and, above all, the erotic lives of his characters. Páral, a chemist by profession, worked for thirteen years in various chemical plants before eventually settling in Ústí nad Labem. In this industrial city in North Bohemia, he ended his chemical career in 1967 and was, as it were, reborn as a prose writer (see Pohorský 1990: 405).

Páral entered the literary world under his own name in 1964 with the book *Veletrh splněných přání* [Fair of Granted Wishes]. This novel marks the beginning of the period in his writing referred to as the “Black Pentalogy.” Its protagonist is a young technician, already sketched out in Páral's début. This time, his name is Milan Renč, and he works as a manager in a chemical laboratory. His job consists merely of mechanically carrying out tasks that he finds senseless. His private life is characterised by the same scepticism. Páral's protagonist does not believe in love, replacing it with cold, calculated sex, treated as no more than a physiological need, like food or sleep. His existence takes on the character of purely biological functioning. He thinks and acts out of habit, and speaks in stereotypical phrases. Though professionally successful, he is utterly emotionally empty and completely lacking in directness.

The reader is drawn into the absurdly trivial existence of people reduced to machines in a crude and absurd socialist system. This portrayal of human existence would become a hallmark of Páral's idiosyncrasy. In all his subsequent novels, he exposes a gallery of human types and the stereotypicality of their behaviour. The enumeration of bare, cool facts underscores this stereotypicality, and each person appears determined by the very language which they use. The protagonist may attempt to escape boredom and repetitiveness, but in the end he slips back into patterns of similar (if not worse) boredom and repetitiveness. In time spans measured minute by minute, the reader follows him through his workplace, leaving work, and so on. The erotic sphere of his life is reduced to spiritless mechanical, or even brutal, sex:

He realised it was 10:01. [...] He took a deep breath, grabbed her and forced his tongue into her mouth, turned her round, knelt on the cardboard boxes and methodically entered her again and again until he was finished... He went to the city centre and, as it was only 10:35, he still had plenty of time. (Páral 1987: 82)

Páral's world is a “world without transcendence.” Paraphrasing Immanuel Kant's famous sentence, it is a world without the freedom of the starry sky above and without the moral law within the characters. His later novels reveal further scenes from the protagonist's life in a secularised, rationalised world devoid of transcendence and lacking any overarching meaning. Bereft of spirituality, he is subject to deterministic

3 Three of his novels were translated into English. Two of them – *Catapult. A Timetable of Rail, Sea, and Air Ways to Paradise* and *The Four Sonyas* – were translated by William Harkins, and *Lovers & Murderers* by Craig Cravens. All remaining titles have been translated into English for the purposes of this article.

constraints imposed by his urges and by his surroundings (see also Scheler 1987: 82–83; Novotný 1989: 407–409). Páral refrains from presenting psychological depth and omits almost entirely the illustration of psychological traits, moral attitudes, world-view, habits, spirituality, or emotionality in his characters. His heroes are one-dimensional, uncomplicated – one might even say monolithic.

The subtitles of his novels play an important role, as they carry additional information about the author's intentions. Thus, the novel *Fair Granted Wishes* analysed above bears the subtitle *Příběh pokleslé aktivity* [A Story of Indecent Activity]. The later works belonging to the “Black Pentalogy” reveal further characteristics signalled already in Páral's début. Whereas *Fair Granted Wishes* set out an analysis (less psychological than socio-biological) of a single attitude, the following novel, *Soukromá vichřice* [Private Storm], introduces the complicated affairs of several couples succumbing to similarly “indecent activity.” The protagonists are young and middle-aged inhabitants of the same town, working in the same factory. Their ordinary days are filled with boredom and monotony, which is emphasised through elliptically broken, stereotypical dialogues. This novel, too, was given a telling subtitle: *Laboratorní zpráva ze života hmyzu* [Laboratory Note on Insect Life], a succinct Páral-style depiction of humanity.

In the world of insects without transcendence, the characters make choices based on strict physiology, and their desires relate exclusively to the satisfaction of their physiological needs. This is why Páral creates a fictitious report from the life of insects, i.e., Czech society. In a laconic, brusque, and concise manner, he sketches a picture of contemporary interpersonal relations: after ten years of marriage, every Sunday Áda Vinš receives a chicken from his wife Joža, and every Saturday – sex (Páral 1966: 51). Such concise and crude stylistics would become characteristic of almost all of Páral's works. Similarly, Áda's subordinate, the thirty-year-old, hard-working labourer Standa, who lives in a workers' hostel, makes love to his wife Bohunka on Saturdays and spends Sundays and every afternoon building a small house of his own. All the days of Páral's characters resemble one another as closely as two drops of water. Only the seasons change. Hence the protagonists seek new partners who might bring them new erotic experiences. For them, the sexual act is an attempt to break free from everyday monotony; yet the fireworks quickly die out, and each new relationship slips back into the familiar rut of boredom and routine.

The next novel, *Katapult* [*Catapult*] (1967), continues the poetics adopted in Páral's two preceding works. The reader is given a hyperbolised image of a segment of society composed of grotesque and tragicomic tones. The novel is filled with interwoven, parallel motifs and situations that highlight the empty mechanisms of life. Here too, the ironic subtitle *Jízdní řád železničních, lodních a leteckých drah do ráje* [A Timetable of Rail, Sea, and Air Routes to Paradise] interprets the pursuit of quasi-happiness. The protagonist becomes a victim of this pursuit. Empty and devoid of emotion, he is unable to build a successful relationship or even an intimate one. He introduces himself by placing the following personal advertisement in a magazine: “Jacek Jošt (33/5'9) oval face, brown eyes and hair, no special markings; Motto: Live!” (Páral [1967] 1989a: 1). The description of the protagonist's external features overlaps with the description of his inner self. The lack of distinguishing marks is also a defining feature of Jacek's personality: he is an insignificant, grey little man. This “nobody special,” during his business trips, forms various acquaintances and has casual sex with women that he meets through such advertisements. He searches for partners via personal notices, unconcerned that his wife and little daughter are waiting for him at home. He selects his partners according to their location along the railway route Ústí nad Labem–Brno, which he travels for work. His successive conquests are presented in a report-like, detached tone. Yet Páral's idiostyle is only seemingly unemotional. His language is thoroughly imbued with irony, hyperbole,

and the grotesque: devices that form a stylistic dominant not only in the “Black Pentalogy” but also in many of his later novels.

Páral’s protagonist, commonly an engineer or technician, is a highly representative figure for a socialist economy striving for development. The plot of all the novels takes place in the same environment of highly industrialised north-western Bohemia, in textile factories or chemical plants. The rough, low-status protagonists of the 1950s production novel have now been socially and financially promoted. The new social system has privileged them in every respect, offering opportunities for a comfortable and settled existence. Meanwhile, the original ideals have faded and become formalised into routine social habits. Rapid adaptation to the new world results in a complacent “small stabilisation,” in which boredom and routine quickly take hold. Páral plunges the reader into the stream of his protagonists’ consciousness. Following Jacek Jošt’s line of thought (in which the daily life in the socialist world with his wife Lenka and daughter Lenička clashes with his dreams and desires) creates a phantasmagorical impression.

Páral’s protagonists automate both production and themselves to a remarkable degree: they sleep and eat at designated times, and they also rest and have sex at designated times. This state of affairs becomes so intolerable to Jacek Jošt that he is eventually catapulted beyond its confines at his own insistence. Desperate in his search for happiness and freedom through a succession of quasi-relationships with women, Jacek fails to notice that the noose around him is tightening. The novel is full of comic situations, intensifying the sense of the protagonist’s insignificance and superficiality, as he repeatedly attempts to change his life – yet continually falls back into new forms of routine. The women he meets are likewise typical, defined by monotone aims and expectations. Jacek Jošt therefore remains trapped in a pattern of false fulfilment.

In 1969, the novel *Milenci a vrazi* [Lovers & Murderers] appeared, a crowning achievement of Páral’s prose of this period, and not only in his own oeuvre but in Czech literature in general. The author’s idiosyncrasy is fully realised in this work, subtitled *Magazín ukájení před rokem 2000* [Magazine of Satiety Before the Year 2000]. The novel, built upon a bipolar struggle between “the blue ones” and “the red ones,” might more accurately have been titled *Magazine of Dissatisfaction*. The main characters are the residents of house number 2000: among them are representatives of “the red ones” (the lower social class – conquerors and hunters of victims intended to satisfy all their physiological needs) and “the blue ones” (the besieged – victims of the “red” characters’ physiological drives, primarily the sexual drive).

The narrator himself explicitly defines – through catchphrases and symbols characteristic of him – what is red:

Men, flesh, blood, conquerors, youth, hunger, the jungle, the interior, the ghetto, erections, rape, sadism, rivers, deserts, motors, east and south, curiosity, morning, fires, states of agitation (of cells, biological or fuel), barbarity, typhoons, revolutions, bread, wolves, settlements around castles, oil wells, war, excess pressure, salt, technology, machine guns, debt, spring and summer, ravines, the longing for freedom, grass, force, natives, aggression, gothic architecture, freshness, volcanoes, jazz, intuition, will, fanaticism, hatred, black, insults, anger, sex, longing, the beginning (Páral [1969] 2001: 99)

and what is blue:

women, spirit, words, being besieged, age, satiety, parks, coasts, ports, post-coital gratification, onanism, masochism, lakes, mountains, stabilizers, west and north, wisdom, afternoons, ice, states of rest (of cells, biological or fuel), culture, calm weather, democracy, ice cream, dogs, palaces, pumps,

peace, low pressure, sugar, art, long-range guided anti-missile systems, savings, fall and winter, combs, freedom, garden flowers, rational persuasion, colonists, submission, rococo, fatigue, sediment, Mozart, ratios, knowledge, wisdom, love, white paint, anecdotes, quiet, eroticism, indifference, literature, the end. (Páral [1969] 2001: 195)

In creating the blue–red dichotomy, Páral quite consciously alludes to Stendhal, who is explicitly mentioned in the novel with the phrase: *Stendhal in the conditions of North Bohemia*, which – although tinged with irony – nevertheless carries a deeper meaning. He depicts men's dependence on their environment, their entanglement in the time and space in which they live and function. The markers of this North Bohemian Stendhal are therefore the era of real socialism and human psychobiology, expressed through physiological needs, mainly sexual ones.

The novel under analysis is the most expansive of all Páral's books, yet it is another "laboratory note of insect's life" i.e., an observation of people who, like ants, move about within the vast hierarchical swarm of a socialist enterprise, only to rest and shop after work. They wander through the spaces of a socialist city, returning to their homes (whose standard reflects the social position they occupy) and engage there in mechanical, routine sex. This is why they seek a way out of their situation: under the conditions of real socialism, once residential and nutritional needs have been met (for the upper social class) or remain unmet (for the lower social class), the only recourse left is to add variety to their sexual lives.

A central character of the novel, Borek Trojan, is a chemical engineer who passes through all levels of the social hierarchy – from a laboratory worker to the director of the Kotex chemical plant – changing his colour from red to blue as he ascends the storeys of house No. 2000 (from the basement, through workers' rooms, up to a beautiful director's flat). Páral's protagonists, "programmed" by the masters of naturalism, are statistical types, and the situations of their daily lives are model examples. These characters, "with empty sky above them and without moral rights within them," are unable to form deeper relationships and are incapable of feelings other than physiological ones. Love is not something that one feels; love is something that one *does* (see also Pohorský 1990: 411). The prostitute Madda even uses the English word *love* to mean money. Páral's hero does not exist in a diachronic dimension: he has no history, no roots, no cultural grounding. He exists only synchronically, in the – here and now – conditioned solely by biology. Such a socio-biological portrayal of human nature leads to the animalisation of a person and of interpersonal relations. This has consequences for the depictions of human sexual life, which resemble a blood hunt rather than an expression of feeling, summed up in the following words: "Inconspicuously observe, follow, chase, pounce, seize, then do the deed" (Páral [1969] 2001: 181). The characters derive their understanding of the world and of people not from Shakespeare but rather from hunting magazines (Páral [1969] 2001: 180).

The mechanisms that govern the characters' lives are emphasised through purely animal metaphors, which dominate the sex scenes. This is somewhat reminiscent of medieval bestiaries; however, whereas those allegorical and didactic tales of real or fantastical animals were intended to popularise the principles of Christian ethics, Páral uses the device to portray social atavism. There is no room for sublime love here; socialist roughness and plainness prevail. The quotation featured in the title of this discussion also comes from this novel: "When Mme. De Rênal was kissing Julien's feet, the whole Revolution Theater in Ústí roared with laughter" (Páral [1969] 2001: 247).

The first three novels are described as a trilogy for good reason, which is reflected, for instance, in their joint publication in 1977 under the meaningful title *Three from the Zoo*. "The Black Pentology"

concludes in 1971 with the novel *Profesionální žena* [Professional Woman], bearing the enigmatic subtitle *Román pro každého* [A Novel for Everyone]. As noted by the literary scholar Pavel Janoušek, the four prose works in this series rank among the crowning achievements of contemporary Czech literature (Janoušek 2009: 199). Yet they also provoked, especially *Lovers & Murderers*, considerable discontent among critics, and Páral was accused of being an apologist for consumerism, which ran counter to the ideals of the socialist state. As Witold Nawrocki remarked in the introduction to the Polish edition of *Lovers & Murderers*, Czech literary criticism received the novel with substantial ideological reserve and caution, questioning the social relations depicted in it and levelling the charge that the social and behavioural observations which had always constituted a strength of Páral's prose were here rendered as risky moral and social generalisations (Nawrocki 1998: 7).

Páral took the warning to heart. Other writers, such as Josef Škvorecký, Bohumil Hrabal, and Milan Kundera, were blacklisted and banned from publishing soon after the Soviet invasion of Czechoslovakia in August 1968. Many of them published through Sixty Eight Publishers, established in 1971 in Canada by Zdena Salivarová, Josef Škvorecký's wife. Normalisation-era criticism, however, approached Páral differently, perhaps because he had publicly promised in interviews that he would shift the tone of his prose from pessimistic to more optimistic. He kept his word. In his next novel, *Young Man and White Whale*, which was favourably received by critics, Páral abandoned his previously sceptical view of humanity and found a more "positive" direction consistent with the poetics of socialist realism (see also *Dějiny české literatury* 2008: 171–175).

This stage of the writer's work is known as "The White Series." It begins in 1973 with the aforementioned novel *Mladý muž a bílá velryba* [Young Man and White Whale], which deals with the same subject matter as his earlier works, though the emphasis shifts. Satisfying basic physiological needs remains a central theme, but the issue of work moves to the forefront. Páral's interpretive subtitle signals this as well, in this case: *Malý chemický epos* [Little Chemical Epic]. His earlier protagonists – shirkers and blasé young people – treated work as a means of satisfying their physiological needs: they desired higher salaries to buy more things (including love), or they combined work with sex, thereby securing professional advancement or the submission of their subordinates. In the new novel, however, the hero's satisfaction in work becomes paramount; he pursues professional success at the expense of his health and ultimately – as it turns out – his life. He dies in a manner quite different from the phantasmagorically catapulted Jacek, the protagonist of *Catapult*. Sex scenes play only a background role here, providing variation in the narrative.

Another novel, *Radost až do rána* [Joy Until Morning] (1975), is the result of Páral's determination to continue writing and publishing even under the unfavourable conditions of the Normalisation period. Although the new novel bears the diagnostic subtitle *O křečcích a lidech* [About Hamsters and People] and revisits motifs from "The Black Pentology," the author's provocation is only superficial: all the characters – according to the expectations placed upon literature by the censors – do penance for their indecent behaviour and wrongdoing. Everything concludes with a happy ending, while the sex scenes (tame and barely sketched) serve only to add a touch of colour to the plot. Páral's early Normalisation work thus marked a clear departure from the 1960s.

The 1977 novel *Generální zázrak* [General Miracle] carries the subtitle *Román naděje* [Romance of Hope]. Its young, passive protagonists repeat the following phrase like a mantra: "something must happen and then the general miracle will come" (Páral 1989b: e.g. 60, 85, 92, 150), yet the miracle never

arrives. The characters are people dissatisfied with their lives, ineffectual, incapable of forming deeper relationships and devoid of emotions, for whom “love from three in the afternoon till nine in the evening” is sufficient (Páral 1989b: 91). Although they long for genuine feelings and deeper emotions, they are unable to attain fulfilment in this regard.

The novel that closes the “White Pentalogy” – and one written during the difficult literary climate of the 1970s (it was published in 1980) – is *Muka obraznosti* [The Torture of Imagery], with the subtitle *Konfrontace snu a skutečnosti* [Confrontation of Dream and Reality]. It illustrates the writer’s further wrestling with the poetics of Normalisation literature and constitutes a rather perverse conclusion to the series. A chemical engineer familiar to readers returns to centre stage. This time his name is Marek Paar. He does not care about his work, nor does he have any serious interests, friends, or colleagues. Instead, he thinks constantly about his physiological needs (desire for power, possession, and sex). All these needs converge into one: he seduces his female boss, hoping to satisfy them all at once. In order to deflect the vigilant criticism of the censors, while simultaneously thumbing his nose at them and giving a wink to the reader, the narrator (undoubtedly Páral’s “porte-parole”), distancing himself from his own story, declares at the end that the entire plot is only the hero’s fantasy.

In 1982 Páral published another novel whose title explicitly refers to a love motif enduringly present in culture: *Romeo & Julie 2300* [Romeo & Julie 2300]. The novel inaugurates a new cycle of works written in a science-fiction convention. Adopting this poetics represents yet another attempt to escape the rigid and suffocating corset imposed on literature during the Normalisation period. In this novel, the author attempts to liberate the theme of love from its social, economic, and political entanglements. It is a deliberate endeavour to move away from the pressing problems of everyday life, the “correct” depiction of which was so fiercely scrutinised by the censors of the time. Consequently, Páral places the plot in a utopian fairy-tale world, where all social problems have been solved, and all needs are met quickly and effortlessly (see Janoušek 1983 and Pytlík 1988).

Naturally, Páral’s irony remains the dominant feature, and as a result some parts of the novel assume an anti-utopian character. The characters have reached the final stage of automation, even in the sphere of sexual needs. This corresponds to Aldous Huxley’s *Brave New World*, which portrays a vision of an automated future in which humans assume total control over the reproductive process. In the Czech writer’s novel, everyone receives whatever they desire, from material goods (such as a house) to experiences (such as conquering Mount Everest), and even matters of intimate life, such as an ideal partner. Pavel Janoušek’s remark that this is “a market place of synthetically fulfilled wishes” could make an excellent subtitle for the novel (Janoušek 1983: 3). The erotic life of these “characters-figures” is stereotypical and barely present in the plot.

Further novels in this vein (*Pokušení A-ZZ* [Tempting A-ZZ] from 1982, *Válka s mnohozviretem* [War with Manybeast] from 1983, and *Země žen* [World of Woman] from 1987) continue in the same convention of evading depictions of real-socialist reality. However, they do not add anything substantially new to the subject under discussion. Páral merely juggles motifs already familiar to the reader, through the same formal and narrative devices, changing only the props and the setting.

Vladimír Páral entered the 1990s, which, together with the change of political system, opened new opportunities for artists, with a new sequence of novels beginning with *Dekameron 2000 aneb Láska v Praze* [Decameron 2000 or Love in Prague], published in 1990. In this work, composed of a series of short stories (following Boccaccio’s model), Páral returns to the idiostyle which he had established in “the

Black Pentalogy.” In a cycle of tales, he spins a hundred variations on love between a man and a woman. All forms of love appear: love for profit and selfless love; tender and coarse love; platonic and debauched love; the love of virgins and the love of prostitutes; love in the circles of intellectuals and the love among ordinary people; fulfilled love and unfulfilled love.

In a manner characteristic of postmodernism, the writer weaves characters from his earlier novels into the plot. Tracing their further stories and observing their intersections creates the impression of human life resembling a swarm of insects, devoid of any deeper meaning. The various shades of love merely function as invariants: stylistic variations on the single, sombre truth that sex and eroticism are just tools for escaping the ruts of monotony. Yet, after moments of delight, the characters awaken to find that their newfound freedom is an even greater burden and that their “new life” is even more stereotypical. This is the common denominator of all Vladimír Páral’s novels.

Although the sexual scenes are more crude than those in, for instance, “the White Pentalogy,” the next novel, *Kniha rozkoší, smíchu a radosti* [The Book of Delight, Laughter and Joy], published in 1992, is even less allusive. In his review of the book, Pavel Janoušek posed a question in Páral’s own style (signalled through his interpretative subtitle): *A Moralist or a Lecher? Or as Mr Writer Thwarted Himself* (Janoušek 2009: 204–208). Here Páral no longer attempts to show interest in the problems of the world, the cosmos, or even the small Central European country which, at the time, was undergoing a political transformation that eventually led to its division into the Czech Republic and Slovakia. Freed from censorship, he no longer labours to construct possible worlds in the science-fiction mode. Now, the axis of the narrative lies solely and exclusively in the characters’ erotic experiences and sexual pleasures, juxtaposed (to heighten the contrast) with scenes of sexual abstinence. The descriptions of sex are extremely blunt, and the book is essentially pieced together from such erotic passages, with the scenes linked by the protagonist’s movement from place to place in search of ever new savage pleasures and sexual ecstasies. The vocabulary and descriptions used in the novel cannot properly be called erotic – they verge on pornography.

In the diptych *Playgirls I & II* (1994), published two years later, Páral continued the poetics of the previous novel, sharpening it even further. *Playgirls* is a story centred entirely on the theme of sex. The main heroines are three young women living in Prague, depicted only through the prism of their “sexual status.” Ewa Joštová has just been abandoned by her lover; Ája Machová lives without a permanent partner and engages in various sexual adventures; and Klárka Jagrová has been left by her husband in their large and luxurious apartment. It is in this very apartment that the three friends decide to open an exclusive erotic salon called “Playgirls,” where high-end prostitutes will provide services to selected clients from Czechia and Germany. The book reads as a report on how the salon swings into action and on the services performed there.

Riding on the wave of its commercial success, Páral quickly published *Playgirls II*. While the first book offers a bare sketch of the social backdrop which, it must be said, is brilliantly attuned to the central theme, particularly in its depiction of the transformations accompanying the political transition, such as the restitution of property to private owners, *Playgirls II* is a fairly monotonous narrative focused around the erotic salon, laden with increasingly perverse descriptions of sex and sexual deviation. Moreover, men also appear among the providers of services in the salon. Páral’s artistic output concludes with the novel *Kniha o biči* [A Book on the Whip] (2014). The title foregrounds the central figure of this somewhat tedious and formulaic work, which adds nothing new to the established poetics, apart from confirming

the observations already made in this discussion, namely, that Páral's novels reveal a gradual but consistent shift from eroticism towards pornography.

Páral, in his engineered, carefully constructed prose with its unemotional narration, materialistically and scientifically recording the mechanisms of human behaviour in a reified social reality, lays bare the futility of a consumerist way of life. Unselfish love is absent and, in a sense, not even possible in this world. What seems to fascinate Páral most is the interpersonal theatre whose rules are governed by desire in its materialistic and biological dimensions. It is therefore unsurprising that sex is his most frequent theme. It recurs obsessively throughout his novels, and its representation evolves from erotography (in his earlier works) to pornography (from the 1990s onwards), that is, from depicting sexuality as one aspect of human existence to pornography in which all other contexts are elided and the entire text is devoted only to the sexual dimension of human life.

Obviously, this transition was closely related to the cultural and political circumstances of Czechoslovakia at the time. The 1960s encouraged innovative depictions and tolerated a loosening of thematic constraints, which bore fruit in Páral's novels in the form of exquisite observations of the lives of "human insects," their struggles in the realities of real socialism, and micro-analyses of their mutual interactions, including sexual ones. In the difficult 1970s and 1980s, Páral, keen to continue publishing and to slip through the coarse sieve of censorship, escaped into the realm of science fiction, where depictions of sexual activity were reduced to schematic, conventionalised forms. Finally, the 1990s allowed him to break free from the constraints imposed by the poetics of the Normalisation period and to return to the subject of human sexuality anew. Paradoxically, however, it was the allegorical and allusive poetics of his earliest works – hampered though they were by extra-literary demands placed on literature and art – that produced the most interesting and artistically successful treatments of the theme.

This article is a reconnaissance, a gloss on the changes in socio-cultural mores reflected in literary texts. Indeed, the erotic scenes captured in Vladimír Páral's prose are a valuable testimony to the moral transformations that occurred over time, revealing the shifting boundaries of the prevailing censorship. This does not mean, of course, that the sexual themes depicted in the writer's prose are a direct representation of the sexual lives of Czechoslovak citizens at the time, or of those in the later Czech Republic. The following discussion, based on an analysis of selected erotic scenes, concerns rather the ideas, attitudes, norms, and, above all, the *acceptable* literary representations of sexuality of the period, rather than the actual intimate lives of Czechs. My aim has been to analyse Páral's prose on the assumption that it does not mirror an externally existing reality, but instead *communicates* that reality in a specific way, shedding light on broader questions of eroticism and sexuality under real socialism.

References

- Činátl Kamil, Jan Mervart, Jaroslav Najbert (2017) *Podoby československé normalizace: dějiny v diskuzi*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Foucault, Michel ([1976] 1978) [*Histoire de la sexualité*. Paris.] English translation by Robert Hurley. *The History of Sexuality*. Vol. 1: *An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Hrtánek, Petr (2020) "Politika, sex a erotika – k obrazu „normalizace“ v románu Jaroslava Čejky *Most přes řeku zapomnění*." [In:] *Studia Et Documenta Slavica* Vol. 9; 7–15.
- Janoušek, Pavel (1983) "S-Páral." [In:] *Kmen* Vol. 2; 10.

- Janoušek, Pavel (1988) "Totalita kontra erotika." [In:] *Kmen* Vol. 20; 1–3.
- Janoušek, Pavel (2009) *Hravě i dravě: kritikova abeceda*. Praha: Academia.
- Janoušek, Pavel (ed.) (2008) *Dějiny české literatury 1945–1989. IV*. Praha: Academia.
- Lišková, Kateřina (2022) [*Sexual liberation, socialist style: communist Czechoslovakia and the science of desire 1945–1989*] Czech translation by Jan Škrob *Politika touhy: sex a věda v komunistickém Československu*. Brno: Host.
- Machala, Lubomír (2008) "Od pekelných nocí k radostnému ránu: objev a omyl à la Páral." [In:] *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica, Moravica* Vol. 6; 167–171.
- Nawrocki, Witold (1988) "Niezadowoleni wśród dobrobytu." [In:] Vladimír Páral [1969] [*Milenci a vrazi*.] Polish translation by Emilia Witwicka. *Kochankowie i mordery*. Katowice: Śląsk; 7–12.
- Novotný, Vladimír (1989) "Bludičky severočeského miráku." [In:] Vladimír Páral. *Generální zázrak. Roman naděje*. Praha: Odeon; 406–414.
- Ouředník, Patrik (2006) *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Páral, Vladimír ([1967] 1989a) [*Katapult. Jízdní řád železničních, lodních a leteckých drah do ráje*. Praha.] Translated into English by William Harkins. *Catapult: a Timetable of Rail, Sea, and Air Ways to Paradise*. New York: Catbird Press.
- Páral, Vladimír ([1969] 2001) [*Milenci a vrazi*] English translation by Craig Cravens. *Lovers & murderers: a novel*. New York: Catbird Press.
- Páral, Vladimír (1966) *Soukromá vichřice. Laboratorní zpráva ze života hmyzu*. Praha: Mladá fronta.
- Páral, Vladimír (1989b) *Generální zázrak: roman naděje*. Praha: Odeon.
- Páral, Vladimír, Heda Bartíková (1995) *Profesionální muž: Vladimír Páral o sobě a jiných, zajímavějších věcech*. Český Těšín: Gabi.
- Pohorský, Miloš (1990) "Doslov." [In:] Vladimír Páral. *Milenci a vrazi*. Praha: Melantrich; 403–416.
- Polák, Jan (2009) *Setkání*. Brno: JAK.
- Pytlík, Radko (1988) "Páral redivivus..." [In:] *Kmen*. Vol. 20; 1.
- Scheler, Max (1987) *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*. Translated into Polish by Stanisław Czerniak & Adam Węgrzecki. Warszawa: PWN.
- Žalman, Jan (2008) *Umlčený film*. Praha: KMa.

ANTON IVASHCHUK
Université Nationale Polytechnique de Lviv
anton.s.ivashchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-7800-5296

L'état Actuel et les Perspectives de L'enseignement de la Traduction Médicale en Ukraine : Analyse Statistique et Orientations de Développement

The Current State and Prospects of Medical Translation Education in Ukraine: Statistical Analysis and Development Directions

Abstract

Medical translation plays a crucial role in ensuring effective communication within Ukraine's healthcare sector, particularly under martial law, when international medical cooperation has intensified. However, medical translation education remains largely underdeveloped in Ukrainian higher education institutions. This study examines the current state of medical translation training by analysing academic programmes across major universities, revealing a significant lack of specialised courses. The research adopts a mixed-methods approach, including a survey of healthcare professionals, a review of curricula, and an analysis of Ukrainian and international scholarly literature. The findings highlight the need for targeted educational initiatives, such as elective courses in medical terminology, legal aspects of healthcare communication, and technology-assisted translation. The study also outlines directions for future research, emphasising the need for methodological improvements and interdisciplinary collaboration to improve medical translation training in Ukraine.

Keywords: medical translation, translator training, higher education, medical terminology, interdisciplinary approach, translation technology, Ukraine

Mots-clés : traduction médicale, formation des traducteurs, enseignement supérieur, terminologie médicale, approche interdisciplinaire, technologie de la traduction, Ukraine

1. Introduction

80

La coopération internationale croissante dans le domaine des soins de santé et la participation croissante de professionnels de la santé étrangers en Ukraine ont mis en évidence le besoin urgent de traducteurs médicaux qualifiés. Cependant, la pénurie de traducteurs médicaux qualifiés constitue un défi de taille, car elle entraîne des obstacles à la communication qui peuvent avoir un impact à la fois sur les procédures médicales de routine et sur les cas d'urgence.

Malgré l'importance reconnue de la traduction médicale, le domaine reste sous-développé en Ukraine. Contrairement aux études de traduction générales, la traduction médicale nécessite des connaissances linguistiques et médicales spécialisées, qui ne sont pas encore pleinement intégrées dans les programmes universitaires. De nombreux établissements d'enseignement supérieur ukrainiens proposent des programmes de traduction, mais seuls quelques établissements proposent une formation ciblée en traduction médicale.

Cette étude présente une analyse statistique basée sur une enquête menée auprès de professionnels de la santé ukrainiens pour évaluer leur maîtrise des langues étrangères, la disponibilité de traducteurs médicaux et les défis auxquels ils sont confrontés dans des environnements médicaux multilingues. Les résultats mettent en évidence les lacunes des services de traduction médicale et soulignent la nécessité de programmes de formation systématiques pour améliorer la qualité de la communication dans le secteur de la santé.

2. Le besoin croissant de traducteurs médicaux en Ukraine en temps de guerre

Le gouvernement ukrainien a activement facilité l'intégration des professionnels de la santé étrangers dans le système de santé national. En 2022, l'Ukraine a annoncé une grave pénurie de médecins et a simplifié la procédure d'emploi des spécialistes étrangers¹. D'ici 2025, le pays continue de rechercher et d'attirer des médecins spécialistes internationaux, car un nombre important de professionnels de la santé ukrainiens ont été mobilisés en première ligne, tandis que l'afflux de patients continue de croître. Le secteur médical ukrainien attire les praticiens étrangers en raison de la forte demande de spécialistes qualifiés, de la possibilité d'obtenir la résidence permanente et des opportunités de croissance professionnelle. Cependant, l'intégration efficace de ces spécialistes dans le système de santé ukrainien nécessite la présence de traducteurs médicaux qualifiés capables de combler les lacunes en matière de communication et de garantir une interprétation médicale précise.

Le développement de la coopération médicale internationale a encore souligné la nécessité de services de traduction médicale. Une conférence organisée à Lviv le 11 décembre 2024 a mis en lumière le succès des partenariats médicaux internationaux, qui ont permis de relier 36 institutions médicales

1 <https://visitukraine.today/uk/blog/5720/foreign-doctors-in-ukraine-can-medical-professionals-from-abroad-work-in-ukraine-and-does-ukraine-need-volunteer-doctors-in-2025#ci-mozut-inozemni-likari-pracyuvati-v-ukrayini> [date d'accès : 13.03.2025].

ukrainiennes et 43 institutions médicales étrangères dans 21 pays². La signature de 57 mémorandums de coopération a facilité l'échange de connaissances et la collaboration internationale, permettant aux médecins ukrainiens de se former à l'étranger et d'apprendre auprès de collègues étrangers. Plus de 700 professionnels de la santé ukrainiens ont participé à des programmes de formation et d'échange, tandis que des chirurgiens étrangers ont effectué plus de 140 interventions chirurgicales complexes en Ukraine. Cette présence internationale croissante souligne le rôle essentiel des traducteurs et des interprètes pour assurer une communication fluide entre les prestataires de santé ukrainiens et leurs homologues étrangers.

Des missions médicales spécifiques illustrent une fois de plus l'implication croissante des professionnels de santé étrangers. En mars 2023, la mission médicale internationale « Face the Future » a amené des chirurgiens américains et canadiens à Ivano-Frankivsk, où ils ont travaillé aux côtés de collègues ukrainiens pour traiter les blessures liées à la guerre. De même, en 2022, près de 2 000 professionnels de la santé étrangers se sont inscrits pour aider les hôpitaux ukrainiens, certains fournissant déjà des soins médicaux essentiels³.

La participation croissante de professionnels de la santé étrangers en Ukraine est une réponse directe aux besoins de santé urgents du pays causés par la guerre. Selon un rapport publié le 14 mars 2022, intitulé « Près de deux mille médecins étrangers viennent sauver les Ukrainiens », un total de 33 professionnels de la santé étrangers avaient déjà été intégrés au système de santé ukrainien à cette époque. Ces spécialistes comprenaient cinq chirurgiens, deux anesthésiologistes, trois médecins généralistes, deux pédiatres, deux psychiatres, six infirmières et treize ambulanciers paramédicaux. Au-delà de ce déploiement immédiat, 1 900 professionnels de santé étrangers supplémentaires se sont inscrits sur le site Internet du ministère de la santé ukrainien, se préparant à se rendre dans le pays et à assister le personnel médical local⁴.

3. Les études précédentes et les aspects inexplorés de la traduction médicale

La traduction médicale a fait l'objet de nombreuses études dans le monde entier, les chercheurs ayant abordé divers aspects tels que la typologie des textes, la terminologie, les difficultés de traduction et les méthodologies d'enseignement. Cependant, la méthodologie d'enseignement de la traduction médicale en Ukraine reste largement inexplorée.

Plusieurs chercheurs étrangers ont contribué à la compréhension théorique et pratique de la traduction médicale. Zethsen et Montalt (2022) proposent une analyse complète de la traduction de textes médicaux, en mettant l'accent sur les défis linguistiques et culturels. Wakabayashi (2002) se concentre sur l'enseignement de la traduction médicale, en mettant en lumière les approches pédagogiques et les défis auxquels sont confrontés les professeurs. Vandaele (2002) explore les noyaux conceptuels de la traduction médicale, mettant en lumière les processus cognitifs impliqués. Soubrier (2014) examine la

2 <https://moz.gov.ua/uk/u-lvovi-vidbulas-konferenciya-shodo-rozvitku-mizhnarodnogo-medichnogo-partnerstva-ta-innovacij-medosviti> [date d'accès : 13.03.2025].

3 <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3692087-medicna-misia-v-ivanofrankivsku-abo-ak-inozemni-ta-ukrainski-hirurgi-dopomagaut-travmovanim-u-vijni.html> [date d'accès : 14.03.2025].

4 <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/218/165044> [date d'accès : 13.03.2025].

traduction linguistique spécialisée, en particulier dans le domaine médical, en mettant l'accent sur le rôle de la gestion terminologique. Plus récemment, Rusu (2024) a abordé des questions de traduction et de terminologie médicales, en discutant des défis contemporains dans ce domaine. Kuzio (2019) étudie les défis de la diversité linguistique dans l'enseignement de la traduction médicale et propose des stratégies pour surmonter ces difficultés lors de la formation des futurs traducteurs en anglais médical. Enfin, del Mar Sánchez Ramos (2020) introduit une approche basée sur le corpus pour l'enseignement de l'anglais pour la traduction médicale, démontrant ainsi l'efficacité des méthodologies basées sur les données.

Bien qu'il existe un important corpus de recherches sur l'enseignement de la terminologie médicale en Ukraine, ces études se concentrent principalement sur l'enseignement en anglais pour les professionnels de la santé plutôt que sur la formation en traduction médicale. Tsybrovska (2017) décrit une méthodologie pour développer des compétences anglophones orientées vers les professionnels chez les futurs pédiatres. Tomashevska (2019) examine la formation de compétences lexicales en lecture et en expression orale chez les futurs pharmaciens grâce à un apprentissage autodirigé. Roussalkina (2014) discute du développement des compétences de communication commerciale en anglais pour les futurs médecins. Krysak (2016) présente une méthodologie pour former les futurs médecins généralistes au discours dialogique professionnel en anglais. Horpinich (2014) explore la formation de compétences professionnelles en lecture en anglais chez les étudiants en pharmacie, en tenant compte des styles d'apprentissage cognitif individuels. Biretska (2015) se concentre sur le développement des compétences lexicales en anglais dans le domaine de la lecture à vocation professionnelle chez les étudiants en médecine.

Plusieurs chercheurs ukrainiens ont étudié les aspects linguistiques et terminologiques du discours médical. Hordiienko (2021) étudie le rôle de la lexicographie terminologique dans le façonnement de l'espace médical scientifique mondial, en analysant des dictionnaires médicaux de langue anglaise. Deviatko (2021) classe la terminologie dentaire en ukrainien et en anglais, en explorant sa représentation lexicographique. Kozoriz et Kutsak (2018) examinent la fonctionnalité de la terminologie médicale anglaise dans différents genres de textes, en soulignant sa capacité d'adaptation et sa spécificité.

Malgré les nombreuses recherches sur la terminologie médicale et l'enseignement des langues pour les professionnels de la santé en Ukraine, il existe un manque flagrant d'études consacrées à la méthodologie de l'enseignement de la traduction médicale. Qui plus est, aucune étude n'a porté sur la terminologie médicale dans d'autres langues que l'anglais, ce qui laisse un vide important dans la compréhension de la manière dont la traduction médicale multilingue pourrait être enseignée efficacement. L'absence de recherches dans ce domaine souligne la nécessité de poursuivre les recherches afin d'établir des méthodologies efficaces pour la formation des traducteurs médicaux, compte tenu notamment de la demande croissante de services de traduction médicale dans le pays soumis à la loi martiale.

4. Méthodes de recherche

Cette étude utilise une approche mixte complète pour examiner l'état actuel de la formation à la traduction médicale en Ukraine. Tout d'abord, une enquête a été menée auprès de professionnels de santé afin d'évaluer leur maîtrise des langues étrangères, la disponibilité d'interprètes médicaux et les problèmes de communication auxquels ils sont confrontés en l'absence de support de traduction. Les données collectées ont été analysées quantitativement et qualitativement afin d'identifier les principales tendances

et sujets de préoccupation concernant les services de traduction médicale dans le secteur de la santé en Ukraine.

Outre l'enquête, une revue systématique de la littérature scientifique existante a été réalisée, comprenant des recherches étrangères et ukrainiennes sur l'enseignement de la terminologie médicale et la formation à la traduction. Cette analyse a permis de mieux comprendre les cadres pédagogiques établis tout en soulignant l'absence d'études sur la méthodologie de l'enseignement de la traduction médicale en Ukraine, notamment au-delà de la terminologie anglaise. En outre, les sources des médias ukrainiens ont été examinées afin de comprendre le discours public sur le rôle des professionnels de la santé étrangers et la nécessité de faire appel à des traducteurs médicaux qualifiés.

Enfin, une revue des programmes des établissements d'enseignement supérieur ukrainiens a été menée afin de déterminer si la traduction médicale est enseignée officiellement et dans quelle mesure elle est intégrée dans les programmes universitaires. Les résultats de cette étude révèlent non seulement les lacunes actuelles dans l'enseignement de la traduction médicale, mais suggèrent également des orientations pour les recherches futures.

5. Résultats et discussion

5.1. Analyse statistique des résultats de l'enquête

Au total, 560 professionnels de la santé ont participé à l'enquête, représentant un large éventail d'établissements de santé en Ukraine. L'enquête a été réalisée entre janvier et mars 2025. Parmi les personnes interrogées figuraient des médecins, des infirmières et des éducateurs médicaux travaillant dans les hôpitaux et les établissements d'enseignement médical supérieur des villes de Tchernivtsi, Lviv, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Kyïv, Dnipro, Odessa et Kharkiv. La sélection des villes pour cette enquête était stratégique et basée sur leur rôle dans le système médical ukrainien en temps de guerre. Les villes de l'ouest de l'Ukraine (Tchernivtsi, Lviv, Ivano-Frankivsk et Ternopil) sont situées loin des lignes de front, ce qui en fait des centres essentiels pour les traitements médicaux complets impliquant des spécialistes étrangers qui prodiguent des soins en dehors des zones de combat actives.

Dans le même temps, Dnipro et Kharkiv, malgré leur proximité de la ligne de front, ont été incluses car des professionnels de la santé étrangers participent activement à la fourniture de soins d'urgence, même dans les zones à haut risque. Dnipro, en particulier, constitue une plaque tournante majeure pour stabiliser les soldats et les civils blessés avant de poursuivre les traitements, nécessitant souvent une communication multilingue urgente. Kyïv et Odessa jouent un rôle important dans la coordination de l'aide médicale internationale, de la formation et des traitements avancés pour les blessures liées à la guerre.

Sur les 560 personnes interrogées, 73,3 % étaient des médecins, 13,3 % appartenaient au personnel médical administratif et 6,7 % représentaient du personnel médical subalterne. La grande majorité (93,3 %) travaillaient notamment dans des hôpitaux publics, ce qui souligne la pertinence de la traduction médicale au sein des établissements de santé financés par l'État.

En ce qui concerne l'expérience professionnelle, une proportion significative des personnes interrogées (40 %) avaient moins d'un an d'expérience dans le domaine médical, tandis que 13,3 % avaient entre un et cinq ans, 33,3 % avaient six à dix ans d'expérience et 13,3 % avaient plus de onze

ans de pratique professionnelle. Ces résultats indiquent qu'une partie importante du personnel médical interrogé est composée de professionnels en début de carrière qui sont peut-être encore en train de développer leurs compétences linguistiques et communicatives dans un contexte médical.

Interrogés sur la fréquence des besoins de traduction dans leur cabinet médical, 46,7 % des personnes ont déclaré avoir besoin de services de traduction ou avoir besoin de communiquer régulièrement (quotidiennement ou chaque semaine) avec des spécialistes étrangers, tandis que 20 % ont indiqué que de telles interactions se produisaient tous les mois, et seulement 6,7 % ont déclaré être rarement confrontés à de telles situations. De même, lorsqu'on leur a directement demandé s'ils avaient fréquemment besoin d'une traduction médicale ou d'une communication avec des spécialistes étrangers, 40 % ont répondu par l'affirmative, tandis que 33,3 % ont reconnu le besoin mais ont déclaré que cela n'était pas fréquent, et 26,7 % seulement ont déclaré ne pas avoir eu besoin d'un tel besoin. L'une des principales observations de l'étude est que l'anglais reste la langue étrangère prédominante parmi les professionnels de la santé ukrainiens.

L'enquête a également examiné les domaines spécifiques dans lesquels les professionnels de la santé considèrent que la maîtrise des langues étrangères et la traduction sont les plus importantes. La majorité (40 %) ont indiqué que la recherche scientifique était le domaine le plus touché, suivie des soins médicaux d'urgence (20 %), de la communication avec les patients (20 %), de la documentation médicale (13,3 %) et des instructions sur les médicaments (6,7 %).

L'une des principales préoccupations révélées par l'enquête est le manque de traducteurs médicaux institutionnels. Une écrasante majorité de 93,3 % des établissements de santé en Ukraine n'emploient pas de traducteur médical à plein temps. Lorsqu'on leur a demandé comment ils géraient la communication en langue étrangère en l'absence d'un traducteur professionnel, 73,3 % des personnes interrogées ont déclaré utiliser des outils de traduction en ligne, 13,3 % ont demandé l'aide de collègues maîtrisant la langue requise et 6,7 % seulement ont eu recours à des services de traduction professionnels.

Lors de l'évaluation de la disponibilité globale de traducteurs médicaux professionnels en Ukraine, 46,7 % des personnes interrogées ont estimé qu'il n'y en avait pas assez, tandis qu'une proportion égale (46,7 %) a eu du mal à évaluer la situation. Seuls 6,7 % considèrent que le nombre actuel de traducteurs médicaux est suffisant. Cette incertitude souligne encore le sous-développement de la profession de traducteur médical en Ukraine et le besoin urgent de programmes de formation spécialisés.

Étant donné le recours généralisé à la traduction automatique, l'enquête a exploré les perceptions de sa qualité dans les contextes médicaux. Une majorité (73,3 %) a reconnu que les résultats de traduction automatique sont acceptables mais nécessitent une post-édition, tandis que 26,7 % ont estimé que la qualité était faible, préférant les services de traducteurs humains. Il convient de noter qu'aucune des personnes interrogées n'a considéré la traduction automatique comme étant de haute qualité ou utilisable sans vérification. Ces résultats concordent avec la constatation précédente selon laquelle 73,3 % des professionnels de la santé ont recours à des traducteurs en ligne malgré leurs limites, ce qui démontre une dépendance paradoxale à l'égard d'outils auxquels ils ne font pas totalement confiance.

Lorsqu'on leur a demandé dans quels scénarios la traduction automatique était la plus appropriée dans le domaine médical, 80 % des personnes interrogées ont cité des informations générales axées sur le patient, 13,3 % ont cité des publications scientifiques et 6,7 % ont estimé que la traduction automatique était totalement inacceptable dans les contextes médicaux. En outre, en ce qui concerne l'utilisation d'outils de traduction automatique (Google Translate, DeepL, etc.) dans les établissements médicaux, 53,3 % des personnes interrogées ont déclaré une utilisation occasionnelle, 40 % les utilisaient

fréquemment et 6,7 % n'y ont jamais eu recours. Ces résultats indiquent une approche généralisée mais prudente de la traduction automatique, renforçant la nécessité d'une post-édition spécialisée et d'une supervision humaine dans les pratiques de traduction médicale.

L'enquête a également examiné les compétences de base requises pour les traducteurs médicaux, permettant aux personnes interrogées de sélectionner plusieurs options. Les compétences les plus fréquemment citées étaient la maîtrise de la terminologie médicale (80 %) et un niveau élevé de maîtrise de la langue (80 %), suivies par l'expérience dans le domaine médical (40 %), la capacité de travailler dans des conditions extrêmes (46,7 %) et la certification ou l'enseignement spécialisé (26,7 %). Ces résultats soulignent la nature interdisciplinaire de la traduction médicale, où l'expertise linguistique doit être complétée par des connaissances du sujet et une capacité d'adaptation dans des situations de haute pression.

Interrogés sur les formes les plus efficaces de formation des traducteurs médicaux, 86,7 % des personnes interrogées ont indiqué que les programmes universitaires constituaient la meilleure option. En outre, 40 % ont mis l'accent sur les cours spécialisés et les programmes de certification, 33,3 % ont mis l'accent sur les stages dans des établissements médicaux et 26,7 % ont estimé que les cours en ligne étaient efficaces. Ces résultats suggèrent que l'enseignement formel reste la voie la plus fiable, même si l'expérience pratique et les formats d'apprentissage flexibles jouent également un rôle important.

L'étude a également exploré les compétences les plus importantes en matière de traduction médicale écrite, les personnes interrogées ayant sélectionné plusieurs options. La compétence la plus fréquemment citée était la capacité de travailler avec des bases de données terminologiques (73,3 %), suivie par la connaissance des normes de mise en forme des documents médicaux (53,3 %) et la capacité d'adapter des textes à différents publics cibles (53,3 %). En outre, 20 % des personnes interrogées ont mis l'accent sur l'utilisation d'outils de traduction assistée par ordinateur (TAO). Ces résultats soulignent l'importance de la précision terminologique et de l'adaptation du texte au public cible, ainsi que le rôle croissant des outils technologiques dans la traduction médicale.

L'importance de la compétence interculturelle dans la traduction médicale était un autre domaine d'enquête clé. 60 % des personnes interrogées l'ont considérée comme importante mais pas critique, tandis que 33,3 % l'ont jugée très importante et seulement 6,7 % ont déclaré qu'elle n'était pas significative.

L'un des aspects les plus critiques soulignés dans l'enquête était le besoin de compétences en communication de crise chez les traducteurs médicaux, en particulier dans les situations médicales d'urgence. 73,3 % des personnes interrogées ont déclaré que ces compétences étaient absolument essentielles, tandis que 26,7 % les considéraient comme souhaitables mais non obligatoires. Aucun répondant ne les a jugés inutiles, ce qui souligne le rôle vital des traducteurs médicaux qualifiés pour faciliter la communication dans des situations d'urgence et à enjeux élevés.

La section suivante de l'enquête a examiné les critères que les établissements médicaux devraient prendre en compte lors de la sélection d'un traducteur médical, les personnes interrogées ayant sélectionné plusieurs facteurs. Le critère le plus fréquemment cité était l'expérience en traduction médicale (73,3 %), suivie par la certification ou la formation spécialisée (66,7 %) et la capacité de travailler dans des conditions d'urgence (66,7 %). En outre, 33,3 % des personnes interrogées ont indiqué que les recommandations ou les classements professionnels constituaient des critères de sélection pertinents. Ces résultats suggèrent que si les qualifications formelles sont valorisées, l'expérience pratique et la capacité à fonctionner efficacement sous pression sont des considérations tout aussi importantes pour les établissements médicaux.

L'objectif de ce programme éducatif est de former des professionnels modernes capables de travailler au sein d'équipes interdisciplinaires pour relever des tâches spécialisées complexes et relever des défis pratiques liés à l'utilisation de la terminologie médicale, à la traduction sectorielle écrite et orale et à l'application d'outils de traduction assistée par ordinateur (TAO). Le programme garantit une formation philologique complète, des études approfondies de l'anglais et de l'ukrainien, la maîtrise des systèmes et technologies d'information contemporains et l'acquisition d'une deuxième langue étrangère (allemand, français ou polonais) choisie par l'étudiant.

L'accent est mis sur l'étude du latin et du grec, qui constituent le fondement linguistique de la terminologie médicale. En outre, certains cours du programme sont dispensés en anglais, et l'utilisation parallèle de termes médicaux spécialisés en anglais est obligatoire lors de l'étude des disciplines médicales.

6. Conclusions et perspectives de développement

L'analyse de la formation en traduction médicale dans les établissements d'enseignement supérieur ukrainiens met en lumière plusieurs défis importants. Tout d'abord, la rareté des cours spécialisés en traduction médicale dans la plupart des universités indique un manque de reconnaissance institutionnelle de ce domaine en tant que discipline universitaire distincte. Bien que des programmes de traduction générale et de philologie existent, ils ne préparent pas suffisamment les étudiants aux exigences linguistiques et contextuelles complexes de la traduction médicale. L'absence de formation systématique en terminologie médicale, de techniques de traduction spécialisées et l'utilisation d'outils de traduction assistée par ordinateur (TAO) ne font qu'exacerber ce problème. De plus, l'accent mis sur l'anglais comme principale langue étrangère pour la traduction médicale néglige la nécessité de former des spécialistes dans d'autres langues médicales largement utilisées, telles que le français, l'allemand ou l'espagnol, ce qui limite la polyvalence des traducteurs médicaux ukrainiens dans un contexte médical international.

Malgré ces défis, les perspectives de développement de l'enseignement de la traduction médicale en Ukraine sont prometteuses. L'existence d'un programme de premier cycle en *linguistique appliquée : terminologie médicale et traduction sectorielle* à l'Université nationale de médecine d'Ivano-Frankivsk constitue un précédent important qui pourrait inciter d'autres institutions à introduire des programmes similaires. L'élargissement des programmes de traduction et de philologie pour inclure la traduction médicale en tant que discipline spécialisée, parallèlement à une collaboration interdisciplinaire avec les facultés de médecine, pourrait améliorer de manière significative la qualité de la formation.

Les recherches futures dans le domaine de l'enseignement de la traduction médicale en Ukraine devraient se concentrer sur plusieurs directions clés. Tout d'abord, des études empiriques évaluant l'efficacité de différentes méthodologies pédagogiques pour la traduction médicale permettraient d'affiner les approches pédagogiques. Deuxièmement, les recherches sur l'intégration de l'intelligence artificielle et de la traduction automatique dans les flux de traduction médicale pourraient fournir des informations précieuses sur le rôle de la technologie dans l'optimisation de la précision et de l'efficacité des traductions. En outre, des études comparatives analysant les programmes de formation en traduction médicale dans différents pays pourraient éclairer les meilleures pratiques pour l'élaboration de programmes en Ukraine. Enfin, une étude plus approfondie des défis linguistiques auxquels sont confrontés les traducteurs

médicaux travaillant dans des langues autres que l'anglais, telles que le français, l'allemand et l'espagnol, pourrait contribuer à élargir la portée de la formation et à accroître la mobilité internationale des spécialistes ukrainiens. L'examen de ces domaines de recherche contribuera à la professionnalisation de la traduction médicale et à l'amélioration de la qualité de la médiation linguistique dans le secteur de la santé en Ukraine.

Références

- Biretska, Liliya (2015) "Formation of English Lexical Competence in Future Doctors in Professionally Oriented Reading." Abstract of the PhD thesis. Kyiv.
- del Mar Sánchez Ramos, Maria (2020) "Teaching English for Medical Translation: A Corpus-Based Approach." [In:] *Iranian Journal of Language Teaching Research*. Vol. 8, no. 2; 25–40.
- Deviatko, Yuliya (2021) "Typology of Dental Terminology in Ukrainian and English and Its Lexicographical Reproduction." Abstract of the PhD thesis. Kyiv.
- Hordiienko, Olena (2021) "Terminological Lexicography in Forming the Global Scientific Space of the Medical Field (Based on English Medical Dictionaries)." Abstract of the Doctoral thesis. Zaporizhzhia.
- Horpinich, Tetiana (2014) "Methodology of Forming Professional English Competence in Reading for Future Pharmacists Considering Individual Cognitive Learning Styles." PhD thesis. Ternopil.
- Kozoriz, Iryna, Anna Kutsak (2018) "English Medical Terminology and its Functioning in Texts of Different Styles." [In:] *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Series: Philology. Vol. 4, № 37; 52–54.
- Krysak, Larysa (2016) "Methodology of Teaching English Professionally Oriented Dialogical Speech in Future General Practice Doctors." PhD thesis. Kyiv.
- Kuzio, Anna (2019) "Difficulties Resulting from Language Diversity in Teaching Medical Translation and Methods to Overcome Them When Teaching Medical English to Future Translators." [In:] *Language Value*. Vol. 11, no. 1; 23–44.
- Rusalikina, Lyudmyla (2014) "Forming English Business Communication Skills in Future Doctors" PhD thesis. Odesa.
- Rusu, Michaela (2024) "Medical Translation and Terminology Issues." [In:] *Scientific Bulletin of the Politehnica University of Timișoara Transactions on Modern Languages*. Vol. 22, no. 1; 106–110; <https://doi.org/10.59168/yinn8755> (date of access: 15.03.2025).
- Soubrier, Jean (2014) "Traduction et Langues de Spécialité: Aspects de la Traduction Médicale." [In:] *Équivalences*. Vol. 41, no. 1; 119–153; <https://doi.org/10.3406/equiv.2014.1448> (date of access: 15.03.2025).
- Tomashevskaya, Agnessa (2019) "Forming English Lexical Competence in Reading and Speaking in the Process of Independent Work in Future Pharmacists." PhD thesis. Ternopil.
- Tsymbrovska, Khrystyna (2017) "Methodology of Forming Professionally Oriented English Competence in Oral Communication for Future Pediatricians." PhD thesis. Ternopil.
- Vandaele, Sylvie (2002) "Noyaux Conceptuels et Traduction Médicale." [In:] *Meta*. Vol. 46, no. 1; 16–21; <https://doi.org/10.7202/004533ar> (date of access: 15.03.2025).
- Wakabayashi, Judy (2002) "Teaching Medical Translation." [In:] *Meta*. Vol. 41, no. 3; 356–365; <https://doi.org/10.7202/004584ar> (date of access: 15.03.2025).
- Zethsen, Karen, Vincent Montalt (2022) "Translating Medical Texts." [In:] *The Cambridge Handbook of Translation*. 363–378; <https://doi.org/10.1017/9781108616119.019> (date of access: 15.03.2025).

Received:
29.04.2025

Reviewed:
06.05.2025

Accepted:
16.05.2025

PRZEMYSŁAW JÓZWIKIEWICZ
Uniwersytet Wrocławski, Wydział Neofilologii
przemyslaw.jozwikiewicz@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3654-7724

Oficjalne nazwy grzybów makroskopijnych z komponentem kolorystycznym „czerwony, żółty, niebieski” w języku ukraińskim i polskim

Official Names of Macroscopic Fungi with a Color Component “Red, Yellow, Blue” in Ukrainian and Polish

Abstract

The article aims to analyse official Ukrainian and Polish names of macroscopic mushrooms in terms of the colour components present in their structure. The corpus consisted of approximately 2,000 examples of Ukrainian official names of mushrooms and a similar number of Polish names and their original Latin names. They were analysed quantitatively and qualitatively. 486 Ukrainian and 436 Polish names containing at least one element that could be classified as coloronyms were identified in the corpus. Among them, there are 263 Ukrainian and 245 Polish names, which include basic colours (red, yellow, blue) and their variants. Colour components occupy mainly the position of a species epithet. This function is performed mainly by adjectives (and their derivatives), adjectival participles and coordinate complex adjectives (less frequently the non-coordinate ones). Among the clear differences between the two naming systems, it is necessary to mention the gaps related to the names denoting colour variants, the number of examples of the yellow colour and the mutual naming relations between Ukrainian and Polish with reference to the same mushroom species.

Keywords: the Ukrainian language, the Polish language, mycological nomenclature, official names of macroscopic mushrooms, coloronyms

Postępująca w ostatnich latach intensyfikacja badań w różnych obszarach nauki, szczególnie widoczna w sferze nauk technicznych, ale i medycyny czy nauk ścisłych, wywiera również ogromny wpływ na

rozwój nauk biologicznych, w tym także mykologii w jej bardzo zróżnicowanych odsłonach, np. mykologii budowlanej, medycznej, przemysłowej, weterynaryjnej, ale także mykotoksykologii czy etnomykologii. Rola grzybów w otaczającym nas świecie jest bowiem odwrotnie proporcjonalna do jej postrzegania przez większość ludzkości, choć niektórzy (pomijam biologów, mykologów, botaników, przedstawicieli nauk medycznych itp.) zapewne podpisałiby się pod stwierdzeniem autorów książki *The Future is Fungi* (Lim, Shu 2022) – „It’s a fungal world, we are just living in it”. Słuszne zatem jest, by przedstawiciele królestwa grzybów badać, a wiedzę z tego zakresu popularyzować. Nie chodzi tu jednak o informacje wyłącznie branżowe. Wszak wiele społeczeństw mykofilicznych, jak choćby Słowianie, przedstawiciele krajów Dalekiego Wschodu, a także Francuzi czy Włosi od wieków cenią sobie właściwości grzybów, zwłaszcza w wymiarze kulinarnym i medycznym; i to na tyle, iż stały się one istotnym elementem ich kultur. Pochodną funkcjonowania grzybów na poziomie tradycji i kultury jest ich nazewnictwo, a jednym z elementów odgrywającym znaczącą rolę w tej sferze – aspekt kolorystyczny.

Celem artykułu jest analiza oficjalnych ukraińskich i polskich nazw grzybów makroskopijnych w kontekście funkcjonowania występujących w ich strukturze komponentów kolorystycznych z zakresu barw podstawowych (червоний – czerwony, жовтий – żółty, синій – niebieski) i ich wariantów.

Wśród podstawowych funkcji nazwy na pierwszy plan wysuwa się niewątpliwie funkcja informacyjna. Nazwy gatunkowe niejednokrotnie zawierają unikatowe i charakterystyczne informacje o samym grzybie, najczęściej o jego owocniku jako części najbardziej widocznej (głównie zatem o jego formie, wielkości, czasie i miejscu występowania, również kolorze). Z formalnego (terminologicznego, gramatycznego) punktu widzenia zawierają się one w obszarze nazwy rodzajowej lub zajmują pozycję epitetu gatunkowego (bądź funkcjonują w obu tych elementach). Niejednokrotnie to właśnie komponent kolorystyczny odgrywa tu istotną rolę, stanowiąc podstawę nazewnictwa wielu gatunkowych nazw grzybów.

Kwestia nazewnictwa grzybów zarówno w obszarze ukraińskich, jak i polskich badań językoznawczych nie należy do specjalnie eksploatowanych. Pierwsze prace poświęcone nazewnictwu grzybów pojawiły się w latach 60.–70. minionego stulecia (np. badania dla polskiego obszaru językowego Barbary Bartnickiej-Dąbkowskiej (1964) czy dla ukraińskiego – Łarysy Symonenko 1973a; 1973b: 23–26; 1974: 38–41), kolejne – dwie dekady później (np. wzmianki dotyczące nazewnictwa grzybów w pracach poświęconych nazewnictwu botanicznemu Iwana Sabadosza (1988: 39–41; 2014: 495–513) czy artykuły Jerzego Kuźmiuka (1989: 34–36; 1991: 30–32; 1993: 79–85; 1995: 137)). Wyraźne ożywienie w tym obszarze tematycznym daje się zauważyć dopiero z początkiem pierwszego dziesięciolecia XXI w. (polskie prace językoznawcze poświęcone nazewnictwu grzybów m.in. Andrzeja Chlebickiego (2010: 35–39), Kazimierza Kopczyńskiego i Marii Ławrynowicz (2000: 133–142) czy badania ukraińskich zasobów leksykalnych prowadzone przez Wołodymyra Kurylenkę (2006: 219–223), Rusłanę Omelkowec (2014: 231–239), Walentynę Prus (2001: 151–153), Marynę Tkaczuk (2010: 275–282), Przemysława Józwikiewicza (2022: 99–115; 2023a: 195–208; 2023b: 149–161) i in.).

Należy w tym miejscu podkreślić, że problematyka koloru nie znalazła odzwierciedlenia w przytoczonych pracach, choć przecież dociekania w tym zakresie, także w ramach badań nad JOŚ, są często obecne zarówno w ukraińskich, jak i polskich badaniach językoznawczych (np. Kucheruk 2006: 40–42; Lisnychyy 2007: 219–234; Babiy 2010: 31–34; Kal’ko 2011: 273–277; Ostash 2011: 144–149; Nikolayeva 2012: 224–229; Koshcheyeva 2013: 229–237; Vyshnyts’ka 2016: 267–270; Solodushko 2016: 193–198; Florins’ka 2016: 472–474; Gonigroszek 2008: 91–99; Lisowska 2008: 198–208; Borejszo 2010: 31–41; Tarary 2013: 393–414; Kaczmarek 2014: 155–166; Narloch 2016: 69–83; Bawej

2019: 233–256; Lech-Kirstein 2021: 91–103; Uchmann 2022: 75–97 i in.). Niniejszy artykuł jest próbą chociaż częściowego uzupełnienia tej luki.

Źródła, z których pozyskano materiał do analizy, to przede wszystkim monografie naukowe poświęcone mykologii, artykuły branżowe poruszające szerokie spektrum zagadnień mykologicznych, podręczniki akademickie, jak również beletrystyka, atlasy grzybów i strony internetowe (w tym portale społecznościowe) poświęcone grzybom i grzybiarstwu (m.in. Mykhaylevs'kyu 2009; Zhuravs'ka 2015; Kalynets'-Mamchur 2011; Leont'yev, Akulov 2007; Sukhomlyn, Dzhahan 2013; Flück 2020; Gumińska, Wojewoda 1985; Snowarski 2014; grupa Гриби України; portal Світ грибів України; portal *Grzyby.pl*; portal *Index Fungorum*). Na ich podstawie utworzono korpus, na który złożyło się około 2 tys. przykładów ukraińskich oficjalnych nazw grzybów makroskopijnych, podobna liczba nazw polskich oraz ich łacińskich pierwowzorów. Istotne jest to, iż w utworzonej bazie wystąpiło 486 nazw ukraińskich i 436 polskich zawierających minimum jeden komponent, który można zaliczyć do koloronimów. Wśród nich 263 nazwy ukraińskie i 245 nazw polskich zawierały przynajmniej jeden element kolorystyczny z zakresu nazewniczego barw podstawowych (czerwony, żółty, niebieski) oraz ich wariantów.

Oficjalne nazwy gatunkowe to struktury składające się z dwóch elementów: nazwy rodzajowej wyrażonej rzeczownikiem oraz epitetu gatunkowego wyrażanego zwykle za pomocą przymiotnika, rzadziej imiesłowu przymiotnikowego, sporadycznie rzeczownika. Oba człony nazwy wskazują zazwyczaj na pewne cechy charakterystyczne danego gatunku albo odnoszą się do rzeczywistości „pozabiologicznej”; w celach nazewnicznych wykorzystywane są zatem głównie:

- antroponimy (najczęściej zlatynizowane nazwiska lub imiona osób, które związane były z daną dziedziną nauki, np. *Cystolepiota hetieri* – Цистолепіота Герієра, *Cystostereum murrayi* – Цистостереум Мюррея, *Agaricus bresadolanus* – pieczarka bresadoli i in.),
- toponimy (wskazujące na miejsce występowania danego gatunku lub jego pierwszego zaobserwowania, np. *Imleria badia* – Польський гриб, *Leucoagaricus americanus* – Білопечериця американська, *Clathrus archeri* – okratek australijski, *Amylocystis lapponica* – amylek lapoński i in.),
- nazwy wskazujące na środowisko występowania gatunku (lasy, pola, bagna itp., *Entoloma elodes* – Ентолома болотяна, *Geastrum campestre* – Зірковик польовий, *Entoloma elodes* – dzwonek torfowiskowa, *Butyriboletus subappendiculatus* – masłoborowik górski, *Camarophyllopsis schulzeri* – kopulek łąkowy i in.),
- nazwy wskazujące na czas występowania (pory roku, miesiące, np. *Flammulina velutipes* – Опеньок зимовий, *Cortinarius turmalis* – Павутинник пізній, *Calocybe gambosa* – Калоцибе травнева, *Entoloma aprile* – dzwonek kwietniowa, *Calocybe gambosa* – geśnica wiosenna i in.),
- nazwy wskazujące na cechy fizyczne, właściwości (np. *Entoloma sinuatum* – Ентолома отруйна, *Gautieria graveolens* – Готієрія пахуча, *Gyromitra gigas* – Строчок гігантський, *Caloscypha fulgens* – kielonka błyszcząca, *Calvatia cyathiformis* – czasznica miskowata, *Cantharellus cibarius* – pieprznik jadalny i in.),
- nazwy wskazujące na zjawisko mikoryzy, saprotrofii czy pasożytnictwa (np. *Coprinellus truncorum* – Гнойовичок вербовий, *Cyclocybe aegerita* – Опеньок тополевий, *Daedalea quercina* – Губка дубова, *Hygrophorus piceae* – wodnica świerkowa, *Huiphodontia sambuci* – strzępkoząb bzowy i in.) itp.,

- nazwy wskazujące na kolor owocnika (np. *Cystoderma cinnabarinum* – Цистодерма кіноварно-червона, *Diplomitoporus flavescens* – Дипломітопор жовтіючий, *Entoloma infula* – Ентолома рожевопластинчаста, *Entoloma pleopodium* – dzwonkówka cytrynowa, *Gelatorporia dichroa* – klejoporek dwubarwny, *Helvella atra* – piestrzyca czarna i in.).

Niezwykle zbliżonej motywacji należy dopatrywać się w odniesieniu do nazw roślin. Wszak oba typu organizmów zajmują podobne siedliska i od wieków funkcjonują paralelnie w świadomości ludzkiej, ba! przez stulecia nawet przez biologów traktowane były jako organizmy należące do świata roślin. Zmieniło się to dopiero w XX w., kiedy oficjalnie zaliczono je do dwóch odrębnych królestw. Stwierdzenie o podobieństwie motywacyjnym dotyczy zarówno nazw oficjalnych, jak i nieoficjalnych (gwarowych, regionalnych czy zwyczajowych), o czym w ostatnich latach szerzej pisały m.in. Jadwiga Waniakowa (2012; 2005: 119–128; 2017: 401–412; 2021: 45–59), Wanda Stec (2014: 88–109; 2016: 99–115), Teresa Skubalanka (2009: 129–144) czy Monika Buława (2023: 225–242).

W utworzonym korpusie nazewniczym odnotowano 20 ukraińskich i 27 polskich nazw grzybów, w których określenie koloru funkcjonowało jako nazwa rodzajowa (np. Білопечериця американська, Білогнойовик Бірнбаума, Чорнопластинник Ейре i in.), z czego w przedstawianym tu zakresie barw podstawowych wystąpiło 10 nazw polskich (np. rdzawoporka drobnopora, krwistoborowik świerkowojdłowy, modrobobowik ponury i in.) i nie było żadnej nazwy ukraińskiej. W przypadku pozostałych nazw odniesienie do koloru było epitetem gatunkowym (461 ukraińskich i 390 polskich, w tym np. *Hygrophorus lucorum* – Гірофор жовтий, *Hymenochaetopsis tabacina* – Гіменохетипсис тютюнової бурії, *Crepidotus luteolus* – цизмówka żółtawa, *Cytidia salicina* – talerzyk szkarłatny i in.). Ponadto należy wspomnieć, że wśród wszystkich nazw korpusu zanotowano 5 przykładów ukraińskich i 19 polskich, w których komponent kolorystyczny był obecny w obu elementach nazwy (w omawianym tu zakresie barw podstawowych nie odnotowano przykładów ukraińskich tego typu, przykładów polskich było 6, np. krasnoborowik purpurowy, krasnoborowik ceglasterowy, żółciak siarkowy); wyekscerpowano ponadto jeden ukraiński przykład nazwy jednoelementowej (Синяк – funkcjonujący również jako **Гіропор березовий синіючий**).

Pośród oficjalnych nazw grzybów wielkoowocnikowych tworzących wspomniany korpus znalazło się łącznie 19 określeń kolorów i ich odcieni odnoszących się do barw podstawowych w języku ukraińskim i 22 w języku polskim. Ilustruje to poniższe zestawienie.

Tabela 1. Zestawienie kolorów podstawowych dla języka ukraińskiego i polskiego występujących w nazwach grzybów makroskopijnych.

Kolory w materiale ukraińskim	Kolory w materiale polskim
багряний (4 przykłady w korpusie), блакитний (1), винний (1), гранатовий (2), золотий (19), жовтий (73), іржавий (9), кіноварний (6), кривавий (8), лазуровий (2), лимонний (5), рожевий (23), рум'яний (2), синій (17), сірчаний (6), цегляний (2), цитриновий (1), червоний (67), шафрановий (5)	ceglasty (3), cynobrowy (4), cytrynowy (8), czerwony (37), karminowy (1), krasny (2), krwawy (12), modry (6), niebieski (13), płowy (11), rdzawy (12), różowy (19), rumiany (4), siarkowy (3), siny (1), szafranowy (3), szkarłatny (4), winny (4), zielony (19), złoty (12), żonkilowy (1), żółty (49)

Struktura oficjalnych nazw grzybów nie ogranicza się jedynie do dwóch elementów (może być jednak jeden, np. Синяк, lub trzy, a niekiedy więcej, np. Опеньок несправжній шафранно-жовтий). Podobnie rysuje się sytuacja w odniesieniu wyłącznie do epitetów gatunkowych. Nie zawsze w tej funkcji występuje podstawowy wariant przymiotnika. Niekiedy są to konstrukcje złożone wskazujące na zestawienia kolorystyczne czy pewne odcienie barw. Okazuje się, iż formy „wariantywnie” obecne są w nazewnictwie grzybów w przypadku większości z przytoczonych wcześniej nazw kolorów. Warianty te zawarto w poniższej tabeli.

Tabela 2. Zestawienie wariantów kolorystycznych i gramatycznych dla kolorów podstawowych obecnych w nazwach utworzonego korpusu.

Warianty ukraińskie	Warianty polskie
багряний (багрянистий, багрянючий), золотий ¹ (золотистий, золотисто-жовтий ²), жовтий (жовтуватий, жовтіючий, сірчано-жовтий), кіноварний (кіноварно-червоний), кривавий (криваво-червоний), лимонний (лимонно-жовтий), рожевий (рожевіючий, рожевуватий, рожево-сірий), рум'яний (рум'яніючий), синій (синіючий, синюватий, синьо-зелений), цегляний (цегляно-червоний), червоний (червонуватий, червоніючий, криваво-червоний), шафрановий (шафранний, шафраново-жовтий)	czerwony (czerwieniejący, czerwonawy, czerwono-brązowy), krwawy (krwisty, krwawiący, krwistoczerwony), modry (modrobiący), niebieski (niebieskawy, niebieszczejący, niebieskozielonawy), płowy (płowiejący, wypłowiwały, szaropłowy), rdzawy (rdzawoszary), różowy (zaróżowiony, różowokremowy, różowiejący, różowawy), szafranowy (szafranowoczerwony), winny (winnoczerwony), złoty (złotawy, złotozółty), żółty (żółtawy, żółtobiawy)

Zebrany materiał egzemplifikacyjny zaprezentowano w postaci tabelarycznej uwzględniającej nazwy poszczególnych kolorów, w tym ich odcieni (jak również ich wariantów słowotwórczych), oraz przykłady nazw grzybów odpowiednio w języku ukraińskim i polskim. Zatem np. dla koloru czerwonego prócz nazwy podstawowej (червоний – czerwony) w tabeli znalazły się nazwy odcieni tego koloru i derywaty (przymiotniki lub imiesłowy), np. іржавий, рожевий (рожевіючий, рожевуватий), рум'яний (рум'яніючий) – *rdzawy*, *różowy* (*zaróżowiony*, różowiejący, różowawy), *rumiany* itd. Każdej nazwie koloru przyporządkowano jeden przykład nazwy grzyba, a w nawiasie podano całkowitą liczbę przykładów z danym określeniem wyekscerpowanych z utworzonego korpusu nazewniczego. Gdy dany odcień nie występował jako samodzielny komponent nazwy grzyba (zwykle – epitet gatunkowy), podawano egzemplifikację realizowaną w postaci nazwy złożonej (np. винний: *Hygrophorus capreolarius* – Гігрофор винно-червоний).

Ze względu na obszerność materiału i konieczność jego skonfrontowania w proponowanym tekście skupiono się jedynie na analizie przykładów dla trzech barw podstawowych. Barwy pochodne,

1 W wyekscerpowanym materiale nie występowały nazwy z przymiotnikiem золотий. Jako element nazewnicy występował jedynie derywat – золотистий.

2 W tabeli przytaczam tylko po jednym przykładzie przymiotników złożonych, choć w obrębie zgromadzonego materiału komponentów takich jest zdecydowanie więcej, np. dla koloru żółtego: *Amanita fulva* – Поплавок жовто-коричневий, *Amanita gemmata* – Мухомор яскраво-жовтий, *Cortinarius venetus* – Павутинник жовто-оливковий, *Entoloma pleopodium* – Ентолома брудно-жовта itd.

jak również czerń, biel, szary oraz określenia nie wprost odwołujące się do konkretnego koloru (typu: *dwubarwny, plamisty, pstry, różnobarwny* itd.) omówione zostaną w odrębnym opracowaniu.

Kolory podstawowe

ЧЕРВОНИЙ – CZERWONY

Tabela 3. Zestawienie kolorów i przykładów nazw grzybów makroskopijnych w obu językach dla barwy czerwonej.

Колір	Приклади	Kolor	Przykłady
червоний (50) – (червонуватий – 12, червоніючий – 5)	<i>Amanita muscaria</i> – Мухомор червоний; <i>Clitocybe rivulosa</i> – Клітоцибе червонуватий; <i>Chlorophyllum rhacodes</i> – Гриб-зонтик червоніючий	czerwony (18) (czerwieniejący – 7, czerwony – 12)	<i>Hygrocybe coccineocrenata</i> – wilgotnica czerwona; <i>Neottiella rutilans</i> – gniazdówka czerwona; <i>Hygrocybe ovina</i> – wilgotnica czerwieniejąca
багрянний (2) (багряннистий – 1, багрянніючий – 1)	<i>Hygrocybe coccinea</i> – Гігроцибе багряна; <i>Cortinarius subpurpurascens</i> – Павутинник багряннистий; <i>Hygrophorus purpurascens</i> – Гігрофор багрянніючий	-	-
іржавий (9)	<i>Cortinarius subferrugineus</i> – Павутинник іржавий	rdzawy (12)	<i>Hymenochaete rubiginosa</i> – szczeciniak rdzawy
рожевий (18) (рожевіючий – 2, рожевуватий – 3)	<i>Corticium roseum</i> – Кортицій рожевий; <i>Muscena rosella</i> – Міцена рожевувата; <i>Leccinum oxudabile</i> – Підберезник рожевіючий	różowy (14) (zaróżowiony – 1, różowiejący – 1, różowawy – 3)	<i>Russula aurora</i> – gołąbek różowy; <i>Hygrophorus erubescens</i> – wodnica zaróżowiona; <i>Lepiota subincarnata</i> – czubajeczka różowawa; <i>Leccinum oxudabile</i> – koźlarz różowiejący
цегляний (2)	<i>Hygrocybe sciophana</i> – Гігроцибе цегляна	ceglasty (3)	<i>Albatrellus confluens</i> – naziemek ceglasty

Колір	Приклади	Kolor	Przykłady
рум'яний (1) (рум'яніючий – 1)	<i>Russula pseudointegra</i> – Сироїжка рум'яна; <i>Leucoagaricus leucothites</i> – Білопечериця рум'яніюча	rumiany (4)	<i>Russula pseudointegra</i> – gołąbek rumiany; <i>Clitopilus caelatus</i> – rumieniak piaskowy
гранатовий (2)	<i>Cortinarius balaustinus</i> – Павутинник гранатовий	–	–
винний (3) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Hygrophorus capreolarius</i> – Гігрофор вино- червоний	winny (4)	<i>Entocybe vinacea</i> – dzwonkówka winna
кіноварний (6) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Nectria cinnabarina</i> – Нектрія кіноварно- червона	cynobrowy (4)	<i>Cystoderma cinnabarinum</i> – ziarnóweczka cynobrowa
кривавий (8) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Cortinarius sanguineus</i> – Павутинник криваво-червоний	krwawy (2) (krwisty – 7, krwawiący – 3)	<i>Atheliachaete sanguinea</i> – korownica krwawa; <i>Cortinarius sanguineus</i> – zasłonak krwisty; <i>Stereum sanguinolentum</i> – skórnik krwawiący
–	–	karminowy (1)	<i>Hygrocybe punicea</i> – wilgotnica karminowa
–	–	krasny (2)	<i>Neoboletus luridiformis</i> – krasnoborowik ceglaptopory
–	–	szkarłatny (4)	<i>Neonectria coccinea</i> – gruzelek szkarłatny

W przypadku języka ukraińskiego kolor czerwony wraz z odcieniami (oraz pochodnymi przymiotnikami i imiesłowami) reprezentowany jest w analizowanym korpusie przez siedem jednostek występujących jako samodzielne elementy w nazwie (червоний, багряний, іржавий, рожевий, цегляний, рум'яний, гранатовий, np. *Corticium roseum* – Кортіцій рожевий, *Mycena rosella* – Міцена рожевувата, *Leccinum oxudabile* – Підберезник рожевіючий, *Cortinarius balaustinus* – Павутинник гранатовий i in.) oraz trzy obecne jedynie w kompozytach (винний, кіноварний, кривавий, np. *Entocybe vinacea* – вино-червона, *Cortinarius sanguineus* – криваво-червоний, *Atheliachaete cinnabarina* – кіноварно-червона) i wskazujące na odcień barwy podstawowej.

Wymienione wyżej przymiotniki wchodzi także w skład konstrukcji złożonych współrzędnych (np. *Lepiota brunneoincarnata* – Лепіота коричнево-червона, *Pholiota astragalina* – Фоліота оранжево-червона, *Skeletocutis carneogrisea* – Скелетокутіс рожево-сірий, *Tomentella fuscocinerea* – Томентелла іржаво-сіра i in.) oraz niewspółrzędnych, przede wszystkim z nadrzędnymi rzeczownikowymi i czasownikowymi (np. *Typhula erythropus* – Тифула червононога, *Rubroboletus rhodoxanthus* – Боровик

рожевошкірий, *Mycena rubromarginata* – Міцена червонооперезана i in.), zajmując pozycję epitetu gatunkowego.

Pierwszy z przedstawianych tu kolorów podstawowych oraz jego warianty pojawiły się w zebranych materiale 126 razy. Nie jest to równoznaczne z liczbą nazw grzybów, w których te komponenty wystąpiły, gdyż np. w jednej nazwie Сироїжка винно-червона są obecne dwa elementy kolorystyczne tej grupy (винний i червоний). Finalnie nazw grzybów należących do zbioru ЧЕРВОНИЙ było de facto 92.

Język polski w ramach utworzonego korpusu i tej grupy kolorystycznej wykazuje nieco większą różnorodność. Mamy bowiem aż 11 elementów odnoszących się do czerwieni (czerwony, ceglasty, cynobrowy, karminowy, krasny, krwawy, rdzawy, różowy, rumiany, szkarłatny, winny, np. *Hypocrea rufa* – drobnokropka czerwona, *Rycnoporus cinnabarinus* – gęstoporek cynobrowy, *Parasola hemerobia* – czernidłak rdzawy, *Sarcoscypha coccinea* – czarka szkarłatna i in.). Występują one częstokroć jako samodzielne określenia, głównie epitety gatunkowe, jednak zanotowano je również (7 przykładów – język ukraiński nie notuje w tej grupie takich konstrukcji) w postaci nazwy rodzajowej, zwykle jako element konstrukcji złożonej lub derywat (np. *Fuscoporia ferruginosa* – rdzawoporka drobnopora, *Clitopilopsis hirneola* – rumieniak pępówkowaty, *Rubroboletus rubrosanguineus* – krwistoborowik świerkowo-jodłowy i in.), czy w obu pozycjach (*Neoboletus luridiformis* – krasnoborowik ceglastopory). Wymienione przymiotniki wchodzi także w skład struktur współrzędnych (*Phlebia subochracea* – żylak czerwono-brązowy, *Tricholomopsis rutilans* – rycerzyk czerwonozłoty, *Hyphoderma roseocreum* – strzępkoskórka różowokremowa, *Arrhenia oniscus* – pępówka rdzawoszara i in.). Obecne są one również w konstrukcjach niewspółrzędnych, najczęściej wskazując na kolor jakiegoś elementu owocnika grzyba (np. *Cortinarius porphyropus* – zasłonak różowonogi, *Lactarius controversus* – mleczaj różowoblaszkowy, *Mycena zephirus* – grzybówka rdzawoplamista i in.).

Częstotliwość pojawienia się określeń koloru czerwonego i jego wariantów: 101 razy. Faktyczna liczba nazw grzybów zaliczających się do zbioru CZERWONY: 93.

Pomimo niemal dwukrotnie liczniejszej reprezentacji wariantów koloru czerwonego w grupie przykładów polskich (7 wobec 11), liczba samych przykładów jest niemal identyczna (92 do 93). Wyraźną różnicę można zauważyć w przypadku liczebności nazw grzybów, w skład których wchodził przymiotnik червоний – czerwony oraz jego derywaty; tu nazw ukraińskich było 69 wobec jedynie 37 nazw polskich; były również swoiste luki nazewnicze (np. багрянний, багрянистий, багрянючий – Ø, гранатовий – Ø, Ø – зарóżовіону, рум'янючий – Ø, Ø – krwisty, krwawiący, Ø – karminowy, Ø – krasny, Ø – szkarłatny).

ЖОВТИЙ – ŻÓŁTY

Tabela 4. Zestawienie kolorów i przykładów nazw grzybów makroskopijnych w obu językach dla barwy żółtej.

Колір	Приклади	Kolor	Przykłady
жовтий (62) (жовтуватий – 7, жовтіючий – 4)	<i>Fuligo septica</i> – Фуліго жовтий; <i>Crepidotus luteolus</i> – Крепідот жовтуватий; <i>Cantharellus lutescens</i> – Лисичка жовтіюча	żółty (30) (żółtawy – 12)	<i>Antrodia xantha</i> – jamkówka żółta; <i>Cortinarius ochroleucus</i> – zasłonak żółtawy; <i>Laetiporus sulphureus</i> – żółciak siarkowy

Колір	Приклади	Kolor	Przykłady
*золотий (0) золотистий (19)	<i>Phaeolepiota aurea</i> – Феолепіота золотиста	złoty (8) (złotawy – 4, złocisty – 4)	<i>Phaeolepiota aurea</i> – aksamitkówka złota; <i>Amanita ceciliae</i> – muchomor złotawy; <i>Hygrophorus chrysodon</i> – wodnica złocista; <i>Aurantiporus fissilis</i> – złotoporek niemily
лимонний (5), цитриновий (1),	<i>Bisporella citrina</i> – Біспорелла лимонна; <i>Amanita citrina</i> – Мухомор цитриновий	cytrynowy (8)	<i>Entoloma pleopodium</i> – dzwonek cytrynowa
шафрановий (5) <i>шафранний</i> (2) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Muscena crocata</i> – Міцена шафранова; <i>Sarcodontia crocea</i> – Саркодонція шафранно-жовта	szafranowy (3)	<i>Cortinarius croceus</i> – zasłonak szafranowy
<i>сірчаний</i> (6) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Trichoderma sulphureum</i> – Триходерма сірчано-жовта	siarkowy (3)	<i>Leucocoprinus straminellus</i> – czubnik siarkowy
–	–	żonkilowy (1)	<i>Neoboletus pseudosulphureus</i> – krasnoborowik żonkilowy
–	–	płatowy (8) (płatwiejący – 1, wypłowiwały – 1)	<i>Paralepista gilva</i> – gąsówka płatowa; <i>Russula decolorans</i> – gołąbek płatwiejący; <i>Oxyporus ravidus</i> – napień wypłowiwały
піщаний (1) (tylko w konstrukcjach złożonych)	<i>Cortinarius psammocephalus</i> – Павутинник піщаноголовий	–	–

* Przymiotnik złoty jako forma wyjściowa dla derywatu złotysty nie występuje w zebranym korpusie nazw.

W utworzonym korpusie znalazło się 88 nazw zawierających przymiotnik 'жовтий' lub przymiotniki wskazujące na odcienie koloru żółtego (лимонний / цитриновий, шафрановий / шафранний, сірчаний, піщаний) czy derywaty (жовтуватий, жовтіючий, золотистий). Ujęte w tabeli określenia pojawiły się 112 razy (wliczając w to konstrukcje składające się z dwóch określeń wskazujących na kolorystykę żółci, np. *Gloiothele citrina* – Глеохеле лимонно-жовта, *Lactarius chrysorrheus* – Хрящ-молочник золотисто-жовтий, *Huophiloma fasciculare* – Опеньок несправжній шафранно-жовтий,

Cerocorticium sulfureoisabellinum – Церокортицій сірчано-жовтий i in.). Trzy z sześciu jednostek ujętych w tabeli (*шафранний, піщаний i сірчаний*) występowały jako epitety gatunkowe jedynie w konstrukcjach złożonych, pozostałe funkcjonowały samodzielnie (*Neoboletus pseudosulphureus* – Боровик жовтий, *Bisporella citrina* – Біспорелла лимонна, *Amanita crocea* – Поплавок шафрановий i in.), w zestawieniach przymiotnikowych (*Alutaceodontia alutacea* – Алютацеодонція сірувато-жовта, *Amanita fulva* – Поплавок жовто-коричневий, *Floccularia luteovirens* – Флокулярія жовтувато-зелена, *Panellus violaceofulvus* – Панел фіолетово-буро-жовтий i in.) oraz złożeniach niewspółrzędnych (*Agaricus xantholepis* – Печериця жовтолуска, *Miladina lecithina* – Міладіна жовтковоколірна, *Dacrymyces chrysospermus* – Дакриміцес золотистоспоровий i in.).

Język polski notuje tu nieznacznie więcej określeń (siedem: żółty, cytrynowy, siarkowy, żonkilowy, szafranowy, płowy, złoty), z których wszystkie wystąpiły jako samodzielne określenia koloru / odcienia. Zanotowano dwa przykłady nazw, w których określenie koloru zawierało się również w nazwie rodzajowej (*Hemileccinum impolitum* – płowiec jodoformowy, *Aurantiporus fissilis* – złotoporek niemły) oraz w obu pozycjach nazewniczych (*Laetiporus sulphureus* – żółciak siarkowy). Ponadto określenia te występowały także (choć nie wszystkie, np. przymiotniki ‘żonkilowy’ czy ‘siarkowy’ nie wchodziły w relacje złożone) w konstrukcjach współrzędnych (*Butyriboletus appendiculatus* – masłoborowik żółtobrązowy, *Tricholomopsis rutilans* – rycezyk czerwonozłoty, *Arachnopeziza aurelia* – pajęczynkokustrzebka złotożółta i in.) oraz niewspółrzędnych (*Caloboletus calopus* – gorzkoborowik żółtopory, *Mycena citrinomarginata* – grzybówka cytrynowoostrowa, *Xerocomellus chrysenteron* – suchogrzybek złotopory, *Mycena renati* – grzybówka złototrzonowa i in.).

Statystyka przykładów polskich wygląda następująco: przymiotniki funkcjonujące jako elementy nazw grzybów tej grupy pojawiły się w badanym korpusie 83 razy; z kolei nazw grzybów z tymi elementami zanotowano 82, gdyż w przypadku tylko jednej nazwy w pozycji epitetu gatunkowego znalazło się określenie odcienia żółci wyrażone jukstapozycją: *Arachnopeziza aurelia* – pajęczynkokustrzebka złotożółta.

Należy w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednym odcieniu żółtego. Chodzi mianowicie o kolor piaskowy. Wprawdzie w korpusie znajduje się więcej (niż umieszczony w tabeli jeden przykład z języka ukraińskiego) nazw grzybów zawierających ten przymiotnik (np. *Geopora arenosa* – Геопора піщана – zagrzebka piaskowa, *Inocybe serotina* – Іноцибе піщаний – strzępiak piaskowy, *Montagnea candollei* – Монтанея піщана – czernidłaczek piaskowy i in.), jednak odnoszą się one nie do koloru, lecz miejsca występowania grzyba (terenów piaszczystych).

Zestawienie obu części tabeli wskazuje na niemal identyczne wykorzystanie grup przymiotników określających odcienie żółtego (6 do 7) i liczby samych przykładów w korpusie (88 nazw ukraińskich wobec 82 polskich). Różnice dotyczą frekwencyjności użycia poszczególnych określeń (aż 112 ukraińskich i tylko 83 polskie) i ich adekwatności (np. жовтіючий – Ø, Ø – złoty, Ø – złotawy, Ø – żonkilowy, Ø – płowy, płowiejący, wypłowiejący).

СИНИЙ – NIEBIESKI

Tabela 5. Zestawienie kolorów i przykładów nazw grzybów makroskopijnych w obu językach dla barwy niebieskiej.

Колір	Приклади	Колор	Приклади
синій (11) (синюватий – 2, синіючий – 4)	<i>Pluteus cyanopus</i> – Плютей синій; <i>Cyanoboletus pulverulentus</i> – Моховик синіючий; <i>Muscena urania</i> – Міцена синювата; <i>Gyroporus cyanescens</i> – Синяк	niebieski (8) (niebieskawy – 4, niebieszczejący – 1) siny (1) modry (6)	<i>Cortinarius caerulescens</i> – zasłonak niebieski; <i>Toментella coerulea</i> – kutnerka niebieskawa; <i>Chamonixia caespitosa</i> – borowiczka niebieszczejąca; <i>Cyanoboletus pulverulentus</i> – sinoborowik klinowotrzonowy; <i>Postia caesia</i> – drobнопorek modry; <i>Suillellus luridus</i> – modroborowik ponury
блакитний (1) голубий (5)	<i>Entoloma coelestinum</i> – Ентолома блакитна; <i>Cortinarius salor</i> – Павутинник голубий	блękitny (2)	<i>Russula caerulea</i> – голąбек блękitny
лазуровий (1)	<i>Russula azurea</i> – Сироїжка лазурова	лазуrowy (1)	<i>Russula azurea</i> – голąбек лазуrowy

Kolor niebieski jest reprezentowany w obu językach nielicznymi odcieniami (w sumie tylko po trzy jednostki), z czego jedynie barwy podstawowe ‘синій’ i ‘niebieski’ posiadają w analizowanym korpusie formy derywowane (синіючий, синюватий oraz niebieszczejący, niebieskawy), np. *Leccinum cyaneobasileucum* – Підберезник синіючий, *Trichophaea livida* – Трихофея синювата, *Toментella coerulea* – kutnerka niebieskawa, *Chamonixia caespitosa* – borowiczka niebieszczejąca.

W przypadku nazw ukraińskich z analizowanego korpusu wyodrębniono konstrukcje współrzędne (np. *Russula cyanoxantha* – Сироїжка синьо-жовта, *Cortinarius caerulescens* – Павутинник сизоголубий, *Russula caerulea* – Сироїжка бугорчато-лазуrowa i in.), jak również jeden przykład złożenia niewspółrzednego z nadrzędnikiem przymiotnikowym (*Cortinarius cyanites* – Павутинник темносиній) oraz jedną nazwę jednoelementową (*Gyroporus cyanescens* – Синяк).

W przypadku języka polskiego struktura określeń oraz samych przykładów jest niezwykle podobna. Wśród polskich przykładów notujemy nazwy, w których elementy kolorystyczne występujące

w pozycji epitetu gatunkowego wyrażone są pojedynczymi przymiotnikami (*Cortinarius caerulescens* – zasłonak niebieski, *Tomentella coerulea* – kutnerka niebieskawa itd.) bądź wchodzą w skład konstrukcji współrzędnych (np. *Hohenbuehelia atrocaerulea* – bocznianka niebieskoszara, *Cortinarius cyanites* – zasłonak oliwkowoblękitny, *Mycena amicta* – grzybówka modrooliwkowa, *Oligoporus alni* – drobnoporek modrobiaty), niewspółrzędnych (*Cortinarius glaucopus* – zasłonak niebieskostopy, *Cortinarius saturninus* – zasłonak niebieskomiąszowy). W grupie tej pojawiła się bardzo rzadko spotykana forma – epitet wyrażony rzeczownikiem (*Gyroporus cyanescens* – piaskowiec modrzak). Zanotowano również dwa przykłady występowania nazw, w których element kolorystyczny współtworzył strukturę nazwy rodzajowej (*Suillellus queletii* – modroborowik gładkotrzonowy, *Suillellus luridus* – modroborowik ponury).

W podsumowaniu należy podkreślić, że elementy kolorystyczne wystąpiły w obu językach porównywalną liczbę razy: nazw ukraińskich zawierających określenia barwy niebieskiej i jej odcieni zanotowano 24, nazw polskich – 23 (nie nastąpiło zdublowanie komponentów tej grupy w obrębie jednej nazwy).

Kolejną kwestią wynikającą z takiej dwubiegunowej konfrontacji jest niewątpliwie fakt odpowiedniości nazewnictwa na linii: nazwa łacińska – nazwa ukraińska – nazwa polska. Należy przy tym wziąć pod uwagę nie tylko odniesienie obu języków nowożytnych względem łaciny, ale również, co zrozumiałe, określić ich wzajemną relację, ta zaś jest w przypadku badanego nazewnictwa dość specyficzna. W naszej analizie skupimy się głównie na konfrontacji ukraińsko-polskiej, pozostawiając łacinę nieco w tle.

Przypomnijmy, iż wśród przykładów tworzących korpus „kolorystyczny” (486 nazw ukraińskich i 436 polskich) niemal połowa nazw (263 nazwy ukraińskie i 245 nazw polskich) zawierała minimum jeden element mieszczący się w zakresie barw podstawowych (czerwony, żółty, niebieski) oraz ich wariantów. Przeglądając się im w tych swoistych triadach (tzn. nazwa łacińska, nazwa ukraińska, nazwa polska, np. *Russula ochroleuca* – Сироїжка охряно-жовта – *gołąbek brudnożółty*), należy zwrócić uwagę na relacje, jakie między tymi nazwami zachodzą. Wydawać by się mogło, że punktem odniesienia dla pozostałych języków powinna być nazwa łacińska, ale przecież tworzenie nazw biologicznych w językach nowożytnych cechuje swego rodzaju dowolność, a nazewnictwo łacińskie ma pełnić funkcję „porządkującą”, będąc swoistym *tertium comparationis* w procesie tworzenia nazw narodowych. Zatem nie istnieje żaden obowiązek ich tłumaczenia czy odnoszenia się do nich. Widać to wyraźnie na przykładzie utworzonego korpusu, a relacje zachodzące między elementami triad zawrzeć można w czterech podgrupach:

1. Elementy kolorystyczne nazw w języku ukraińskim i polskim są identyczne (choć nie zawsze oznacza to, że także w nazwie łacińskiej komponent ten będzie odnosił się do koloru, np. *Amanita muscaria* – Мухомор червоний – *muchomor czerwony*, gdzie łac. *musca* – mucha), np. *Ceriporia purpurea* – Церипорія пурпурова – *woszczyńka purpurowa*, *Chlorophyllum rhacodes* – Гриб-зонтик червоніючий – *czubajnik czerwieniejący*, *Clathrus ruber* – Решіточник червоний – *okratek czerwony*, *Crepidotus luteolus* – Крєпідот жовтуватий – *ciżmówka żółtawa*, *Leccinum oxydabile* – Підберезник рожевіючий – *koźlarz różowiejący* i in. W grupie tej umieszczono również zestawienia, w których wprawdzie obecne były te same kolory, jednak wyrażane one były za pomocą różnych części mowy i zajmowały odmienne pozycje w nazwie, np. *Cyanoboletus pulverulentus* – Моховик синіючий – *sinoborowik klinowotrzonowy*, *Fuscoporia ferruginosa* – Фускопорія іржава – *rdzawoporka drobnopora*,

- Laetiporus sulphureus* – Трутовик сірчано-жовтий – żółciak *siarkowy* i in. Ogółem w tej podgrupie znalazły się 44 takie zestawienia.
2. Elementy kolorystyczne nazw w języku ukraińskim i polskim minimalnie się różnią; są to przede wszystkim rozbieżności leksykalne czy morfologiczne, np. *Peniophora rufa* – Пеніофора червона – *powłocznica czerwona*, *Pholiota aurivella* – Фоліота золотиста – *łuskwiak złotawy*, *Geastrum rufescens* – Зірковик рудіючий – *gwiazdosz rudawy*, *Hygrocycbe coccineocrenata* – Гігроцибе яскраво-червона – *wilgotnica czerwona*, *Russuloporus cinnabarinus* – Пікнопор кіноварно-червоний – *gęstoporek cynobrowy*, *Rigidoporus sanguinolentus* – Рігідопорус криваво-червоний – *podstawnica krwawa*, *Typhula erythropus* – Тифула червононога – *palcznica czerwona*, *Russula atropurpurea* – Сироїжка чорно-пурпурова – *gołąbek ciemnopurpurowy*, *Chrysomphalina chrysophylla* – Хризомфаліна золотистолиста – *pepńnica złotoblaszkowa* i in. Jak widać, różnice między nazwami ukraińskimi i polskimi wynikają z zastosowania innych części mowy, przymiotników pochodnych, konieczności doprecyzowania koloru, występowania nieco innych komponentów rzeczownikowych w przypadku złożzeń niewspółrzędnych itd. Podgrupę tę tworzy 36 zestawień łącińsko-ukraińsko-polskich.
 3. Elementy kolorystyczne nazw w języku ukraińskim i polskim są diametralnie różne (przy czym obie wersje nazewnicze mogą również odbiegać od nazwy łącińskiej, np. *Hydnotrya tulasnei* – Трюфель червоно-бурий – *truflica kasztanowata*, gdzie łąc. *tulasnei* – Edmond Tulasne, francuski botanik i mykolog; lub jedna z nich będzie do niej nawiązywać, np. *Antrodia xantha* – Антродія золотиста – *jamkówka żółta*, gdzie łąc. *xanthus* – żółty, lub *Cortinarius cyanites* – Павутинник темно-синій – *zasłonak oliwkowoblękitny*, gdzie łąc. *cyaneus* – ciemnoniebieski), np. *Arrhenia oniscus* – Арренія чорнувата – *pepówka rdzawoszara*, *Cortinarius anthracinus* – Павутинник чорноногий – *zasłonak krwistoczerwony*, *Cortinarius balaustinus* – Павутинник гранатовий – *zasłonak jaskrawy*, *Cortinarius hinnuleus* – Павутинник рудо-бурий – *zasłonak żółtopomarańczowy*, *Entoloma lanicium* – Ентолома червонувата – *dzwonkówka jasnoszara* i in. W korpusie znalazło się 98 zestawień tego typu.
 4. Nazwy grzybów w języku ukraińskim i polskim są diametralnie różne, przy czym chodzi tu o sytuację, w której komponent kolorystyczny występuje tylko w przypadku jednego języka, tzn. albo ukraińskiego, albo polskiego (podobnie jak wcześniej, w przypadku nazw łącińskich element kolorystyczny może występować, jednak nie zawsze tak się dzieje, np. *Hygrocycbe ovina* – Гігроцибе овеча – *wilgotnica czerwieniejąca*, *Cortinarius salor* – Павутинник голубий – *zasłonak słonawy* i in.). Wspomniane dwie możliwości obecności w nazwie komponentu barwy rysują się następująco:
 - a. element kolorystyczny występuje tylko w przypadku nazwy ukraińskiej (44 przykłady), np. *Cantharellus lutescens* – Лисичка жовтіюча – *pieprznik żółkowy*, *Hydnum repandum* – Їжовик жовтий – *kolczak obłączasty*, *Hypholoma fasciculare* – Опеньок несправжній шафранно-жовтий – *maślanka wiązkowa*, *Lactarius torminosus* – Вовнянка рожева – *mleczaj wełnianka*, *Russula alutacea* – Сироїжка зелено-червона – *gołąbek cukrówka* i in.;
 - b. komponent kolorystyczny jest obecny jedynie w nazwie polskiej (50 przykładów), np. *Gloeoporus taxicola* – Глеопор тисовий – *klejoporek winnoczerwony*, *Muscena*

amicta – Міцена покрита – *grzybówka modrooliwkowa*, *Mycena renati* – Міцена Рене – *grzybówka złototrzonowa*, *Oligoporus alni* – Олігопор вільховий – *drobno-porek modrobiały*, *Tulostoma melanocyclus* – Тулостома дрібна – *berłóweczka rudawa* i in.

Pozostałe przykłady to sytuacje, w których nie zachodził warunek triady, tzn. brak przykładów w języku ukraińskim lub polskim, np. *Neopalpa rubescens* – Неопалпа червоніюча, *Pluteus cyanopus* – Плютей синій, *Pluteus pseudorobertii* – *drobnołuszczak czarnołoskowy*, *Pluteus robertii* – *drobnołuszczak kremowobeżowy* i in. Taka swego rodzaju luka nazewnicza ma przede wszystkim dwie przyczyny; obie związane są z czynnikami natury „biologiczno-geograficznej”. Nie wszystkie gatunki grzybów występują na obszarze obu naszych krajów, a jeśli fakt ten dotyczy gatunków bardzo rzadkich czy bliżej niezbadanych, to nie ma potrzeby nadawania im nazw w językach narodowych. Funkcjonują one wówczas jedynie w wariacie łacińskim, który jest wystarczający, by posługiwali się nim biolodzy, mykolodzy, chemicy, farmaceuci itd.

Podobna liczba przykładów nazw grzybów zawierających element kolorystyczny dotyczący trzech barw podstawowych i ich wariantów (przypomnę: 263 nazwy ukraińskie i 245 nazw polskich) nie świadczy o ich „przystawalności”. Nazw, w których wystąpił identyczny lub bardzo podobny komponent kolorystyczny (dla barwy żółtej, czerwonej, niebieskiej i ich wariantów), było jedynie 80, zaś ewidentne różnice wystąpiły w pozostałych, aż w 183 nazwach ukraińskich i 165 polskich.

Na zakończenie wypada jeszcze zauważyć, iż gatunkami grzybów, w których nazwach najczęściej pojawiają się elementy kolorystyczne w analizowanym tu zakresie nazw podstawowych, są zasłonaki (w języku ukraińskim 17 przykładów oraz 13 w języku polskim, np. *Cortinarius balaustinus* – Павутичник гранатовий, *Cortinarius caerulescens* – Павутичник сізо-голубий, *Cortinarius glaucopus* – *zasłonak niebieskostopy*, *Cortinarius ochroleucus* – *zasłonak żółtawy* i in.), mleczaje (14 ukr. i 7 pol., np. *Lactarius hygginus* – Хрящ-молочник червонуватий, *Lactarius chrysorrheus* – Хрящ-молочник золотисто-жовтий, *Lactarius sanguifluus* – *mleczaj czerwieniejący*, *Lactarius repraesentaneus* – *mleczaj żółtofioletowy* i in.), gołąbki (14 ukr. i 13 pol., np. *Russula cyanoxantha* – Сироїжка синьо-жовта, *Russula rosea* – Сироїжка рожева, *Russula atropurpurea* – *gołąbek ciemnopurpurowy*, *Russula ochroleuca* – *gołąbek brudnożółty* i in.), grzybówki (10 ukr. i 14 pol., np. *Atheniella flavoalba* – Атенієлла жовтуватобіла, *Mycena citrinomarginata* – Міцена лимоннооперезана, *Mycena rubromarginata* – *grzybówka czerwonoostrzowa*, *Mycena renati* – *grzybówka złototrzonowa* i in.), muchomor (6 ukr. i 7 pol., np. *Amanita rubescens* – Мухомор сіро-рожевий, *Amanita crocea* – Поплавок шафрановий, *Amanita rubescens* – *muchomor czerwieniejący*, *Amanita ceciliae* – *muchomor złotawy* i in.), pieczarki i pieczareczki (6 ukr. i 5 pol., np. *Agaricus xantholepis* – Печериця жовтолуска, *Agaricus lutosus* – Печериця глинисто-жовта, *Agaricus semotus* – *pieczarka winnoczerwona*, *Leucoagaricus leucothites* – *pieczareczka różowoblaszkowa* i in.), dzwoneczki (5 ukr. i 5 pol., np. *Entoloma lanicum* – Ентолома червонувата, *Entoloma griseocyanum* – Ентолома сіро-синя, *Entoloma chalybaeum* – *dzwoneczka czarnoniebieskawa*, *Entoloma asprellum* – *dzwoneczka niebieskotrzonowa* i in.) i gąski (4 ukr. i 5 pol., np. *Tricholoma robustum* – Рядовка червона, *Tricholoma orirubens* – Рядовка червонувата, *Tricholoma scalpturatum* – *gąska żółknąca*, *Tricholoma orirubens* – *gąska czerwieniejąca* i in.).

Podsumowując przeprowadzoną analizę, należy podkreślić, iż komponenty kolorystyczne pełnią ważną funkcję w oficjalnym nazewnictwie grzybów makroskopijnych zarówno w języku ukraińskim, jak i polskim. Średnio co czwarta nazwa wchodząca w skład utworzonego korpusu zawierała choćby jeden element kolorystyczny. Z tego ponad połowa przypadła na nazwy odnoszące się do kolorów

podstawowych i ich wariantów – nie tylko określić dla kombinacji barw, ale również form pochodnych. Komponenty kolorystyczne były epitetami gatunkowymi – w tej funkcji występowały głównie przymiotniki (również derywaty), imiesłowy przymiotnikowe, przymiotniki złożone współrzędne (rzadziej niewspółrzędne). Wśród dość wyraźnych różnic między oboma systemami nazewniczymi należy wymienić luki w odniesieniu do garnituru nazw określających warianty kolorów, liczbę przykładów przypadających na kolor żółty oraz wzajemne relacje nazewnicze (ukraińsko-polskie) w odniesieniu do tego samego gatunku.

Omawiana problematyka jest z całą pewnością bardzo szeroka. W kolejnych opracowaniach należałoby skupić się na takich kwestiach jak na przykład analiza występowania wśród utworzonego korpusu nazw grzybów zawierających komponenty nazywające barwy pochodne (zielony, pomarańczowy, fioletowy) oraz biały, czarny i szary czy też prześledzenie występowania nazw kolorów w sferze nieoficjalnych nazw grzybów.

Bibliografia

- Babiy, Iryna (2010) „Vtorynna nominatsiya kol'oru v khudozhnii kartyni svitu.” [W:] *Movoznavchyy visnyk*. 11; 31–34.
- Bartnicka-Dąbkowska, Barbara (1964) *Polskie ludowe nazwy grzybów*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Prace Językoznawcze PAN.
- Bawej, Izabela (2019) „Rośliny lecznicze z komponentem kolorystycznym w polskim i niemieckim językowym obrazie świata.” [W:] *Półrocznik Językoznawczy Tertium. Tertium Linguistic Journal*, 4(1); 233–256.
- Borejszo, Maria (2010) „Nazwy kolorów w leksyce odzieżowej (na materiale *Słownika ubiorów* Ireny Turnau).” [W:] *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, XVI (XXXVI); 31–41.
- Chlebicki, Andrzej (2010) „Zawilości etymologiczne i znaczeniowe nazw „huba” i „hubka.” [W:] *Wiadomości Botaniczne*, 54 (1/2). Kraków; 35–39.
- Buława, Monika (2023) „Gwarowe nazwy roślin derywowane semantycznie od nazw chorób.” [W:] *LingVaria*. Vol. XVIII; 225–242.
- Florins'ka, Svitlana (2016) „Zoonimy seredn'oho dnipro-buz'koho mezhyrichchya, motyvovani okrasom chy mastyu tvaryn i ptakhiv.” [W:] *Naukovi zapysky KDPU. Seriya: Filolohichni nauky*, 146; 472–474.
- Flück, Markus (2020) *Atlas grzybów*. Przekład polski Helena Terpińska-Ostrowska. Ożarów Maz.: Delta W-Z Oficyna Wydawnicza.
- Gonigroszek, Dorota (2008) „Językowy obraz świata barw i kolorów jako przykład kulturowych różnic w językach.” [W:] *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*, 2; 91–99.
- Gumińska, Barbara, Władysław Wojewoda (1985) *Grzyby i ich oznaczanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Inshakov, Artur (2013) „Teoretychni zasady doslidzhennya kolirnoyi leksyky v movoznavstvi.” [W:] *Filolohichni studiyi. Naukovyy visnyk Kryvoriz'koho derzhavnoho pedahohichnoho uniwersytetu*. 9; 188–195.
- Jóźwikiewicz, Przemysław (2022) „O sposobach tworzenia terminów mykologicznych w języku ukraińskim (na materiale *Словника-довідника з альгології та мікології* Z. Kałyneć-Mamczur).” [W:] *Slavica Wratislaviensia*, CLXXV. Wrocław; 99–115.
- Jóźwikiewicz, Przemysław (2023a) „Charakterystyka ukraińskich oficjalnych nazw grzybów makroskopijnych motywowanych nazwami roślin.” [W:] *Heteroglossia* Nr 14; 195–208.

- Jóźwikiewicz, Przemysław (2023b) „Ukraińskie nazwy grzybów makroskopijnych z elementami nazw zwierząt – wybrane aspekty analizy semantycznej i słowotwórczej.” [W:] *Roczniki Humanistyczne*. Zeszyt 6; 149–161.
- Kaczmarek, Anna (2014) „Fluo, antracyt i rozlana benzyna, czyli o nazwach kolorów w polskiej współczesnej prasie kobiecej.” [W:] *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 21 (2); 155–166.
- Kal’ko, Valentyna (2011) „Motyvatsiyna oznaka «kolir» u naymenuvannyakh likars’kykh roslyn ukrayins’koyi movy.” [W:] *Linhvistychni studiyi* 22; 273–277.
- Kalynets’Mamchur, Zvenislava (2011) *Slovyk-dovidnyk z al’holohiyi ta mikolohiyi*. L’viv: L’vivs’kyy natsional’nyy universytet im. I. Franka.
- Kolesnikova, Iryna (2013) „Koloratyvy u dzerkali mizhkul’turnoyi komunikatsiyi (na materialy dyzaynu odyahu).” [W:] *Mova i kul’tura: nauk. zhurn. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka*, 16 (t. 4); 123–128.
- Kolesnykova, Larysa (2015) „Z istoriyi formuvannya suchasnoyi systemy koloronomeniv.” [W:] *Filolohichni studiyi. Naukovyy visnyk Kryvoriz’koho derzhavnoho pedahohichnoho uniwersytetu*. 13; 116–121.
- Kopczyński, Kazimierz, Maria Ławrynowicz (2000) „Polskie regionalne nazwy grzybów.” [W:] Maria Lisiewska, Maria Ławrynowicz (red.) *Monitoring grzybów*. Poznań-Łódź: Sekcja Mikologiczna PTB; 133–142.
- Koshcheyeva, Natalia (2013) „Zoonomeny ta fitonomeny na poznachennya kol’oru yak osnova dlya naymenuvan’ lyudey.” [W:] *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 14 (273), Ch. II; 229–237.
- Kucheruk, Oksana (2006) „Obrazna pryroda semantyki kol’oronazv v ukrayins’kykh frazeolohizmakh.” [W:] *Dyvoslovo*, 12; 40–42.
- Kurylenko, Volodymyr (2006) „Hryby – huby: polisemiya chy omonimiya? (na materialy leksyky polis’kykh hovoriv).” [W:] *Zapysky z ukrayins’koho movoznavstva*, 16. Odesa; 219–223.
- Kuźmiuk, Jerzy (1989) „Nazwy grzybów w języku potocznym okolic Bielska Podlaskiego.” [W:] *Białostoczczyzna*. 4/4 (16), Białystok; 34–36.
- Kuźmiuk, Jerzy (1991) „Regionalne nazwy grzybów jadalnych między Biebrzą a Narwią na Białostoczczyźnie.” [W:] *Białostoczczyzna*. 6/2 (22), Białystok; 30–32.
- Kuźmiuk, Jerzy (1993) „Etymologia nazw grzybów znanych na Białostoczczyźnie.” [W:] *Białostoczczyzna*, 8/2 (30). Białystok; 79–85.
- Kuźmiuk, Jerzy (1995) „Nazwy niektórych grzybów w gwarach między Bugiem a Narwią.” [W:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Białystok: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich; 137.
- Lech-Kirstein, Danuta (2021) „Konotacje nazw barw w toponimii i hydronimii śląskiej (czarny, biały, zielony).” [W:] *Prace Językoznawcze*, XXIII (2); 91–103.
- Leont’ev, Dmytro, Oleksandr Akulov (2007) *Zahal’na mikolohiya: Pidruchnyk dlya vyshchyykh navchal’nykh zakladiv*. Kharkiv. Osнова.
- Lim, Michael, Yun Shu (2022) *The Future is Fungi*. Publisher Port Melbourne, Victoria: Thames & Hudson Australia Pty Ltd.
- Lisnychyy, Dmytro (2007) „Semantychna struktura koloratyviv z fitonimnymi osnovamy v suchasniy ukrayins’kiy movi.” [W:] *Naukovyy chasopys NPU imeni Drahomanova. Seriya 10. Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins’koyi movy*. 3; 219–234.
- Lisowska, Beata (2008) „Leksem czerwony jako komponent związków frazeologicznych w języku polskim.” [W:] *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis Folia 51 Studia Linguistica*, III; 198–208.

- Mykhaylevs'kyy, Oleksandr (2009) *Entsyklopediya narodnoyi medytsyny*. T. 3. Ivano-Frankivs'k: PP Mykhaylevs'ka A. O.
- Narloch, Andrzej (2016) „Postrzeganie i kategoryzacja barw (świat ludzi i zwierząt).” [W:] *Scripta Neophilologica Posnaniensia*. Tom XVI; 69–83.
- Nikolayeva, Natalia (2012) „Etymolohiya leksem na poznachennya kol'oru.” [W:] *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho uniwersytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 6. Luts'k; 224–229.
- Omel'kovets', Ruslana (2014) „Semantychna transformatsiya yak sposib nominatsiyi mikoob'yektiv u zakhidnopolis'kykh hovirkakh.” [W:] *Typolohiya ta funktsiyi movnykh odynyts'*, 1. Luts'k; 231–239.
- Ostash, Nadiya (2011) „Semantyka kol'oru u floronomenakh.” [W:] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi*, 24; 144–149.
- Prus, Valentyna (2001) „«U netryakh prokydayut'sya hryby. Mahichnyy znak – po vid'mynomu kolu» (etnolinhvistychnyy aspekt polis'koho zbyral'nytstva).” [W:] *Volyn' – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehional'nykh problem*, 6; 151–153.
- Sabadosh, Ivan (1988) „Yak zvut'sya hryby?”. [W:] *Kul'tura slova*, 34. Kyiv: Naukova dumka; 39–41.
- Sabadosh, Ivan (2014) *Istoriya ukraiyins'koyi botanichnoyi leksyky*. Uzhhorod: Uzhhorods'kyy natsional'nyy uniwersytet; 495–513.
- Semashko, Tetiana (2009) „Semantychna struktura lekscychnykh odynyts' na poznachennya kol'oru v ukraiyins'kiy movi.” [W:] *Movoznavstvo*. 17; 14–21.
- Semashko, Tetiana (2013) „Konotatsiya nazv kol'oru yak forma movnoyi interpretatsiyi khudozhn'oho dyskursu.” [W:] *Naukovi zapysky. Seriya Filolohichna*. 38; 221–224.
- Shestakova, Svitlana (2010) „Motyvatsiya suchasnykh ukraiyins'kykh fitonimiv.” [W:] *Ukraiyins'ka mova*, 2; 44–49.
- Simonenko, Larysa (1973a) *Mikologična leksika ukraiyins'koï movi: dis. ... kand. filol. nauk*. Kyiv.
- Simonenko, Larysa (1973b) „Sinonimični nazvi gribiv v ukraiyins'kij movi.” [W:] *Ridne slovo*. 7. Kyiv; 23–26.
- Simonenko, Larysa (1974) „Yak nazvati gribi?” [W:] *Ridne slovo*, 9. Kyiv; 38–41.
- Skubalanka, Teresa (2009) „Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru.” [W:] *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Vol. XXVII; 129–144.
- Snowarski, Marek (2014) *Grzyby*. Warszawa: Multico.
- Solodushko, Olha (2016) „Semantychnyy analiz zoonimiv, motyovanyx biloyu mastyu ta yiyi vidtinkamy (na prykladi klychok koriv v ukraiyins'kiy ta pol's'kiy movi).” [W:] *Acta Onomastica*, LVI; 193–198.
- Stec, Wanda (2014) „Mylące” nazwy roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim.” [W:] *Przegląd Rusycystyczny*. 2; 88–109.
- Stec, Wanda (2016) „Metafora w nazewnictwie roślinnym: polskie i rosyjskie nazwy roślin leczniczych motywowane nazwami ze świata zwierząt.” [W:] *Acta Polono-Ruthenica*. XXI; 99–115.
- Sukhomlyn, Maria, Veronika Dzhahan (2013) *Hryby Ukrayiny*. Kyiv: Krayina mriy.
- Tarary, Eliza (2013) „Nazwy kolorów w języku studentów.” [W:] *Białostockie Archiwum Językowe*. 13; 393–414.
- Tkachuk, Maryna (2010) „Mikonominatsiya v chornobyl's'kykh hovirkakh (pytannya rekonstruktsiyi arealu).” [W:] *Volyn' – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehional'nykh problem*. 22 (2); 275–282.
- Uchmann, Teresa (2022) „Kolor jako zjawisko komunikacyjne we współczesnym dyskursie publicznym na przykładzie manifestacji oraz kampanii społecznej.” [W:] *Półrocznik Językoznawczy Tertium. Tertium Linguistic Journal*, 7; 75–97.

- Vyshnyts'ka, Yana (2016) „Kolir ta kol'oronimy yak ob'yekt linhvistychnykh doslidzhen', suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku osvithnoho prostoru: hlobal'nyy vymir.” [W:] *Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi Internet-konferentsiyi 25 lystopada 2016 r. Zaporizhzhya*; 267–270.
- Waniakowa, Jadwiga (2005) „Regionalizmy a gwary na przykladzie nazw roslyn.” [W:] *Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique*. Fasc. LXI; 119–128.
- Waniakowa, Jadwiga (2012) *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Waniakowa, Jadwiga (2017) „Nazwiska w nazwach roślin.” [W:] *Onomastica*, LXI/2; 401–412.
- Waniakowa, Jadwiga (2021) „Gwarowe nazwy roślin jako odbicie nastawienia użytkowników gwar do przyrody (ujęcie historyczno-porównawcze).” [W:] *Poradnik Językowy*, 3; 45–59
- Zhuravs'ka, Ludmyla (2015) *U poshukakh hrybnoho tsarstva*. L'viv: Apriori.

Źródła internetowe

- Grupa Гриби України: <http://facebook.com/groups/Hryby.Ukrayiny/> [data dostępu 17.08.2024].
- Portal *Grzyby.pl*: <http://grzyby.pl> [data dostępu 15.08.2024].
- Index Fungorum: <http://indexfungorum.org> [data dostępu 19.07.2024].
- Portal Світ грибів України: <http://gribi.net.ua> [data dostępu 18.08.2024].

JOANNA KULA

University of Wrocław, Faculty of Languages, Literatures and Cultures

joanna.kula@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1950-3498

Cultural Identity of the North Caucasus in Contemporary Russian Literature (A Study of Alisa Ganieva's Novels)

Abstract

The main aim of the paper is to examine the North Caucasus as a cross-cultural region depicted in the novels *Prazdnichnaya gora* [The Mountain and the Wall] (2012) and *Zhenikh i nevesta* [Bride and Groom] (2015) by the Russian-Dagestani author Alisa Ganieva. This relatively small part of the Russian Federation is inhabited by several large and dozens of smaller nations, each speaking its own language, retaining distinct traditions, and practising different religions. The purpose of the article is to highlight different aspects of Ganieva's literary depiction of the Caucasus, which is metaphorically insulated from Russia. An attentive observer of social change, Ganieva reflects the challenges faced by young people from the region. The research investigates the vexed issue of postcolonial discourse and attempts to determine whether it is present in Ganieva's fiction.

Keywords: Alisa Ganieva, Dagestan, North Caucasus, Russian Orientalism, internal colonialism, cultural identity

The question of identity is an important issue for every modern individual, not only in the post-Soviet context. It may be assumed that the crisis of self-consciousness most strongly affects people who have experienced a colonial past, who lived in the Soviet Union, or in a country ruled by another state. Until the collapse of the USSR in 1991, and in accordance with Lenin's idea of a multinational state, the notion of the Soviet citizen, Soviet culture and Soviet tradition as a single unity was promoted. For some smaller nationalities, the idea of internationalism might even have seemed attractive because, in theory, it guaranteed equal protection of the interests of all ethnic groups. In reality, however, although all the nations of the Soviet Union were officially represented in cultural, administrative and political institutions, the main core of what was called "Soviet" was Russian. In this sense, Soviet policy continued

the colonial attitude of the Russian Empire towards non-Russian nationalities. Certainly, the indigenous peoples of Yakutia, Buryatia or the Caucasus could not – and did not – become ethnic Russians either in the Russian Empire or in the Soviet Union. At times, as was vividly apparent in the Caucasus, the need to assert their own cultural, linguistic and traditional distinctiveness (*e.g. adat*), or their political ambitions, took precedence.

After the collapse of the Soviet Union and the rise of fifteen independent states, the Russian Federation remained a multinational state. Although ethnic Russians are still the vast majority overall, the situation is different in the North Caucasus region, including Dagestan, where Russians make up less than 4% of the population. The North Caucasus – the southern part of the Russian Federation – is sandwiched between the Black Sea to the west and the Caspian Sea to the east. Dagestan, one of the seven North Caucasus national republics, lies on the shore of the Caspian Sea, and much of its territory is covered by the Caucasus Mountains. Dagestan embodies a modern “Tower of Babel,” as it is inhabited by dozens of ethnic groups that speak many languages, profess different religions (with Islam dominant), and cultivate diverse traditions. Dagestanis share values common to the wider Caucasus – including hospitality, respect for elders, ancestor worship, family ties, reverence and honour – but also maintain their own unique local customs.

The inhabitants of mountainous Dagestan, who were long isolated from the rest of the world and resistant to external influences, have over time changed their traditional lifestyle, migrated, and become part of the Russian (and later Soviet) cultural space. Even so, the Caucasus remains the most under-researched and mythologised region of Russia. This can be understood as the result of various historical and political phenomena (the nineteenth-century Caucasian War, the period of Soviet rule, the Chechen wars of the 1990s), social developments (Russification, migration), and cultural factors (Islam, local *adat*). The historical-cultural aspect is closely linked to the romantic image of the Caucasus in Russian literature, which is, an example of the “Orientalisation” of the region in the sense defined by Edward W. Said (Said [1978] 2003). The Caucasus is often perceived as a monolith by Russians (Kappeler [1992] 2001: 180–181), whose knowledge of the region and its diversity is, in fact, quite limited.

Edward W. Said’s theory of the “Orientalisation” of the East by Western countries, although not free from errors or simplifications, undoubtedly revolutionised academic thought. His greatest achievement was to identify and expose stereotypes in Western perceptions of the East. Said further developed his concept in *Culture and Imperialism* ([1993] 2003), demonstrating the significant connection between the idea of empire and its culture. Similar research was conducted by the American scholar Susan Layton, who analysed classic Russian literature from the era of the conquest of the Caucasus. In her book *Russian Literature and Empire* ([1994] 2005), she noted that the vast majority of nineteenth-century Russian writers paid homage to the ideas of Russian imperialism, portraying the peoples of the Caucasus in a stereotypical manner as “primitive but noble.”

However, Layton emphasises that in looking at the Caucasus – a cultural borderland – Russians could also see a reflection of themselves, as half-Europeans, half-Asians. Ewa M. Thomson, the author of *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism* (2000), also devoted a significant part of her research to the Caucasus, sharply criticising the representation of Caucasian nations, for example by Pushkin or by Lermontov in *A Hero of Our Time*. She likewise expressed disapproval of the response of contemporary literary critics, whose reactions also revealed overt Eurocentrism and the “Orientalisation” of the region (Thomson [2000] 2000: 110–120).

The American historian Austin Jersild, in his research on the Russian conquest of the Caucasus in the nineteenth century, explicitly invoked the concept of “Orientalism.” Jersild argues that Russian Orientalism resulted from several factors: the Europeanisation of Russia, reform, and colonial expansion (Jersild [2002] 2022: 168). He also rightly notes that, for example, Georgian elites had a significant influence on the formation of Russian imperial ideas and the Orientalist perception of the peoples of the North Caucasus. From the point of view of the imperial elite, the Islamic North Caucasus had nothing to offer except “barbarism” and “fanaticism” (Jersild [2002] 2022: 169–170).

Another researcher whose theoretical findings are important for this study is Alexander Etkind, who, in the periodical *Novoe literaturnoe obozrenie*, examined the cultural legacy of the nineteenth century and the Soviet period from the perspective of postcolonial studies on “internal colonisation” (Etkind 2001; Etkind 2003). He developed this concept in his monumental work *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience* (Etkind [2011] 2013).

The author of the term “internal colonialism” is the American sociologist Michael Hechter. In his book *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536–1966* (1975), he argued that colonialism was by no means limited to overseas territories and that “internal colonialism” arose in many Western European countries in the course of state-building. The idea of “internal colonisation” in Russian history has been expanded upon by Alexander Etkind. An internal colony is characterised by cultural expansion, hegemony and assimilation within the real (or imagined) borders of the state. Research on colonisation shows that cultural hegemony and political domination occur together in one of three possible configurations: they either complement one another, compete with one another, or simply occur in parallel (Polak 2020: 217). It is still not easy to define “internal colonisation” because of its ambiguous, metaphorical nature. It may be understood as forced cultural unification, a system of serf law, or a literary metaphor. At times, “internal colonisation” cannot be separated from external colonisation, and this is certainly the case with the Caucasus.

Alisa Ganieva was born in Moscow but raised in her native Dagestan. Critics and literary scholars writing on her work always emphasise the writer’s origins. Ganieva herself also underlines her background and shares interesting facts about her family life in numerous interviews (see Ganieva’s personal webpage; Belov 2019; Rider 2021) as well as in autobiographical essays (Kula 2023: 87–95). Equally important for researchers is Ganieva’s education at the Gorky Literary Institute, after graduating from which she became a professional literary critic¹. Furthermore, in her literary work, Ganieva demonstrates an excellent knowledge of the realities of the contemporary Caucasus and is able to view it both from within and from without. Although her first language was Avar, she writes in Russian and, moreover, admits that her entire cultural background is Russian. According to her own statement, she does not experience a double identity in this regard (Belov 2019). As a person, she does not seem to share any postcolonial trauma associated with the Caucasus and instead embodies the characteristics of a modern European/

1 According to a columnist for *The Times Literary Supplement*, Ganieva’s profession has a negative impact on her literary work, as her narrative experiments are unsuccessful and artificial (Randall 2015: 24). In a sort of “style triumphing over content,” the author is frequently distracted by literary flourishes, hyperactive fragments, and quotations from fictional sources (Chenciner 2015).

Western woman: she adheres to democratic values, actively opposes violations of civil rights, and fights against discrimination and exclusion².

Alisa Ganieva is the author of several books about the contemporary Caucasus, among which it is necessary to mention her literary debut – the story *Salam, Dalgat!* [*Salam tebe, Dalgat!*, 2009] – as well as the novels *Prazdnichnaya gora* [*The Mountain and the Wall*] (2012) and *Zhenikh i nevesta* [*Bride and Groom*] (2015). All of them have been translated into English³. As we will see, Ganieva's literary depiction of modern Dagestan, as a symbol of the complex relationship between Russia and the Caucasus, partly contests and partly reinforces the postcolonial heritage.

The main subject of this study is the two above-mentioned novels, which deal with contemporary Dagestan and its inhabitants. The research conducted on the modern cultural identity of the North Caucasus, using the example of Ganieva's novels, is partly based on postcolonial theories, but it is also an attempt to question the assumption that colonisation, including the Russian colonisation of the Caucasus, necessarily represents pure evil, violence and the dominance of the strong over the weak. The study aims to assess how a Russian-Dagestani writer speaks about the contemporary Caucasus: whether her narrative perpetuates the orientalist way in which Russians have historically perceived the region or, on the contrary, articulates the voice of a victim liberated from Russian colonial rule. Perhaps this image may even be seen as objective, free of both the colonial sense of civilisational superiority and the complex of a nation subordinated to Russian power.

It is interesting to examine how the author portrays young people from the Caucasus. How do the characters see themselves, and how are they perceived by others? What narrative techniques are used to depict them? Answering these questions makes it possible to (re)define the "Caucasus identity" presented by Ganieva. In order to achieve this aim, I will try to identify criteria that might determine "Caucasus identity." These may include ethnicity (nationality), language, religion, local traditions, or gender roles. It may also be assumed that "Caucasian self-awareness" consists simply in opposition to everything that is Russian. Is Said's concept of the "Self" and the "Other" still valid in the context of today's North Caucasus? Can it be considered an example of "internal colonialism"?

It has often been noted that *The Mountain and the Wall* is "the first Dagestani novel to be published in English." In analysing Ganieva's fiction, critics point to various aspects: the linguistic layer, Bakhtinian dialogism, or elements of anti-utopia/dystopia. For example, Anni Lappela claims that "the dialogic relationships between dystopian and utopian discourses manifest themselves at different textual levels" (Lappela 2017: 103). Another aspect revealed in the novel is polyphony. According to Natasha Randall, *The Mountain and the Wall* is "a polyphonic text in which countless disembodied voices rant against the mounting tensions, a novel in which plausible individual characters are sacrificed to pervasive quasi-political rhetoric" (Randall 2015: 24). Indeed, Ganieva allows her characters to speak for themselves and avoids a persuasive narrative voice. Some critics also note residual elements of "the exciting and engaging

2 Ganieva has repeatedly protested human rights violations and demanded the release of film director Oleh Sencov. She was a guest of the Iowa City Foreign Relations Council (2018), where she gave a lecture on political prisoners in Russia. She participated in the Boris Nemtsov Forum (Warsaw 2019) and gave numerous interviews to Russian and foreign media on the sociopolitical situation in the Caucasus and Russia. After Russia's attack on Ukraine on February 24, 2022, Ganieva left the country and is currently living abroad.

3 Both novels were translated by the same interpreter, Carol Apollonio, who also translated Ganieva's most recent book, *Oskorblennyye chuvstva* [*Offended Sensibilities*] (2018).

magical realism of Rokhel-Meer [*Prazdnichnaya gora*], the enchanted mountain village” (Chenciner 2015). This important motif is, unfortunately, lost in the English translation of the book.

The leitmotif of the novel *The Mountain and the Wall* is a spreading rumour about the construction of a wall that is to separate the Caucasus from Russia. It is not known whose idea it was or what prompted such a move (sudden events, entrenched corruption, Islamic extremist activity, or the rapid growth of xenophobia). It is not even clear who is supposed to be building the wall; nobody has seen it. The rumour has not been confirmed by officials, while the Internet and mobile connections have ceased to function. It is unclear whether it is the Caucasus that wishes to isolate itself from Russia, or Russia that seeks to reject a “foreign body.”

“It’s something else. They say we’re being walled off from Russia – border troops and all that. Like the Berlin Wall” (Ganieva [2012] 2015: 45), reports Shamil, one of the novel’s protagonists. Another character cries out in confusion: “I don’t know anything! Nothing at all! They’re not telling us a thing! One day I hear ‘There’s a Wall,’ the next, ‘There’s no Wall.’ All I know is that everything’s in chaos. [...] They want to divide everything among themselves and keep the people out of it.” (Ganieva [2012] 2015: 48). Who are *they*? They are unnamed “Others.” The tense situation heightens internal conflicts in Dagestan, leading to unrest and riots that develop into open inter-ethnic warfare based on religious conflict in the final part of the novel. Various ethnic groups in the republic take to the streets and aggressively assert themselves and their identities. For example, Kumyks accuse Avars and Dargins of discrimination and authoritarianism, calling themselves the most peace-loving nation, unjustly pushed to the margins of history.

A moment ago, you were saying that Moscow gave us land, and that the Tarkov chiefs, our leaders in the past, had a good relationship with Moscow... But let us think about what that actually means. What is Moscow – who are the Rus? The Rus are Varangians, and the Varangians are Turkic Kipchaks – they wouldn’t have a language or a culture if it weren’t for us! It was the Turks, together with Attila, who brought literacy, metalworking and the plough to Scandinavia. It was the Turks who gave the Rus their alphabet. Cyril and Methodius were our own blood brothers, who adapted the ancient Turkic runic script into European letters and devised the Glagolitic alphabet, which had forty sounds – exactly the number our language needs.

And Christianity? The patriarchal seat of the Eastern Church was located in Derbent as early as the fourth century, and it was there that Turkic clergy ordained Georgian, Albanian, Syrian, Coptic and Byzantine priests! In the Middle Ages, Desht-i-Kipchak was the largest country in the whole territory of what is now Russia. The Russian ruling elite and nobility were Turks who spoke their native tongue.

Take the word *bathroom* – *banya* – do you know where it comes from? It’s *bu-ana!* – our steam room. The Turks ruled in Kyiv for centuries, until the Slavs swarmed over the city in animal skins and the ancient state fell into ruin. Now our kurgans have been destroyed, our steppe ploughed up, our cemeteries desecrated. But we will not lose hope! We will raise the blue and yellow Khazar flag, add the green of Islam, and make a new banner for the free Kipchak Steppe! (Ganieva [2012] 2015: 49–50)

Different nations of the republic make political demands, call for power, and proclaim their own republics (chanting, for example, “Kumykstan” or “Lezgistan”). The peoples of Dagestan begin to perceive injustice and discrimination not as coming from Russians, but from their closest neighbours.

This scenario confirms the claims made by some researchers that Dagestan's intricate ethnic structure in some way prevented the republic from taking radical political steps in the 1990s, while other parts of the North Caucasus revolted (Ware, Kisriev 1999: 96). The diversity of Dagestan, which is its cultural wealth, can at any moment turn into an explosive mixture.

In Ganieva's novel, people begin shouting slogans in languages intelligible only to their own ethnic group. This is how they assert their national identity when they wish to distinguish themselves from others. In general, in everyday situations, they speak Russian – the language that remains the main *lingua franca* in Dagestan and is understood by everyone. The Russian language, although it may be considered a “colonial heritage,” is simply a means of communication. What is noteworthy is the fact that it is never “pure” Russian. *The Mountain and the Wall* is full of Arabic, Turkic, Avar, Lezgian, Dargin and Kumyk words and phrases. In the original Russian edition, the publisher included footnotes for the reader, while the English translation required an entire “Glossary of words, phrases, places and people.” This shows that it is impossible to speak about Dagestan without taking its local linguistic background into account. This is how people in the Caucasus speak: using many words from indigenous languages. Russian as such is indeed insufficient to express the cultural diversity and distinctiveness of the Caucasus. As Sergey Belyakov observes, through her linguistic experiments, Ganieva was trying to follow Gogol's far more successful example (Belyakov 2013). Yet this local, “Caucasian” version of Russian – the only viable medium of communication – sounds natural.

Polite forms of address and a distinct communication culture are also characteristic of the Caucasus. In Ganieva's novel *The Mountain and the Wall*, the vast majority of characters do not bear Russian names but traditional and popular Caucasian ones, such as Madina, Asya, Gulya, Patya, Kamilla, Shamil, Makhmud and Arip. Apart from a few figures (e.g. the Soviet intellectual, writer and teacher Raisa Petrovna), no one uses a patronymic (*Rus. otchestvo*). This Russian convention of using the father's name was imposed, not without difficulty, on the peoples of the Caucasus and other non-Slavic nations during the Soviet period and may be regarded as a form of linguistic colonisation.

Both of Ganieva's novels are crowded with literary characters, although the plot can be quite sparse. Surprisingly, the author presents a rather stereotypical picture of the inhabitants of the Caucasus. Her works are filled with images of the typical Caucasian “men in black,” not-very-bright girls whose aim in life is to get married, radical Islamists, and so on. But it seems that such a concentration of stereotypical personalities is intended to toy with the readers' expectations, to provoke them and, paradoxically, to help reveal the real “Caucasus identity.”

For example, the protagonist of *The Mountain and the Wall*, Shamil Magomedov, hopes to get a job at a local newspaper thanks to his uncle's intercession. A practice that might be called nepotism is not stigmatised in the Caucasus; in a sense, quite the opposite is true – refusing to help a relative is regarded as a betrayal of the family. Shamil's first task as a young journalist is to interview craftsmen from the village of Kubachi. This place has been famous for hundreds of years for its masters who make weapons, jewellery and silverware. The Kubachi craftsmen are a trademark of Dagestan. The village should be a symbol of pride, resilience and local tradition. But Shamil is shocked to discover that all the valuable handicrafts have long since been sold, stolen or carried off. He realises that nowadays only cheap fakes are being produced and that supposedly “valuable” finds are merely forgeries.

This can be understood as a lack of respect for the tradition that is, as is widely proclaimed, so important for the peoples of the Caucasus. But it may also be a sign of our times and the devaluation

of individual, authentic artistry. The scene in Kubachi presents a crisis of what constitutes the region's cultural wealth. After all, material culture in the North Caucasus – along with oral traditions, music and dance – has long been a full-fledged substitute for, for example, a literary tradition. In Ganieva's novels, this culture and traditional way of life fades into oblivion.

Wedding traditions and rituals in the Caucasus are also changing, becoming a burden for young people today. To some extent, the novel *Bride and Groom* dismantles the myth of the traditional wedding as the culmination of family and social life for the peoples of Dagestan, especially young girls. The female protagonist, Patya (the would-be bride), and Marat (the would-be groom), a young lawyer, are both in their twenties and have only one task to perform in their lives: they are expected to start a family and settle down. That is the only way they can fulfil their traditional socio-cultural roles. To reveal young people's thoughts and doubts about marriage, Ganieva uses two narrative levels in her novel – the first-person narrative when Patya's perspective is presented, and the third-person narrative when the story concerns Marat.

At the beginning of the novel *Bride and Groom*, Patya and Marat are living in Moscow without even knowing each other. Patya is staying there under the care of her brother and his Russian wife. It is worth noting that her parents are reluctant to accept the Russian woman into their family, especially since no children have been born of the marriage. For a traditional Dagestani family, not having children is considered a serious failing. Marat, another Moscow resident with Dagestani roots, who is currently dealing with the case of a murdered human rights defender, is simply forced to return to his hometown in Dagestan to get married. The whole situation depicted by Ganieva is quite grotesque: although he does not yet have a fiancée, his parents have already booked a wedding reception. It is significant that the wedding – announced from the very first pages of the novel – never takes place at all.

The Moscow experience of these two young people with Dagestani roots reveals several other issues. In Moscow, Patya and Marat feel at ease; they spend their time just like their Russian peers. They feel liberated from Caucasian conventions and are able to shape their own personal space. Individual identity and self-awareness become real values for them, while collective Caucasian tradition does not enrich but rather diminishes the identity of the modern individual. The novel *Bride and Groom* offers “a vivid portrait of a world where little place remains for private happiness and humane values,” as one critic observes (Johnson 2017: 69). Patya and Marat are not ideological or generational rebels, yet they find themselves in a difficult position because, after their return to Dagestan, they wish to live in their own way. “Both are forced to balance their respect for tradition with their cosmopolitan understanding of love and romance, but as much as they try, their individual stories are mere fodder for the dysfunctional social order built on systemic corruption and terror” (Zilberbourg 2019: 8).

This opposition between strong Caucasian tradition on the one hand and personal freedom on the other is a recurring theme in Ganieva's work. One reviewer of *The Mountain and the Wall* notes that “It is a mass-disaster novel as viewed through the eyes of young adults who mostly just want the freedom to dance, listen to music, and engage in courtship behaviour, however clumsy” (Vollmar 2015: 13). Ganieva's protagonists seem in no way different from their peers in other regions of Russia.

However, while in Moscow, Patya and Marat are still perceived as “the Others.” Russians treat them as different, as strange “blackasses” who cannot truly feel at home in the capital. Marat recounts his long search for a flat in Moscow because his non-Russian name frightened off potential landlords. Patya recalls her colleagues' unpleasant comments about the Caucasus and the reactions that followed:

Then someone would unfailingly announce: “You know Patya is from there too”, and the colleagues who had been stigmatising our southern lands would cringe and begin to justify themselves: “Don’t think I’m some kind of fascist, they’re not all like that.” Or: “But Patya, you’re different, you’re like a regular Russian. No one would guess you’re from Blackassia, so don’t take offence.” (Ganieva [2015] 2018: 114)

These examples simply show how persistent stereotypes about the Caucasus are among Russians. It has been demonstrated that “routine violations of the human rights of any ‘person of Caucasian nationality’ [...] have been rising in the post-Soviet period” (Graney 2018: 232). Patya and Marat may not be victims of brutal aggression, but they face everyday discrimination. Ganieva does not dwell on this topic, yet even her brief allusions indicate that the Caucasus continues to be perceived from Moscow as a “foreign body.”

This “otherness” is all the more evident because Russians are practically invisible in the Caucasus republics, and this fact makes Ganieva’s fictional world truly “Caucasian,” “liberated” and distinct from the rest of Russia. It can be assumed that in both of Ganieva’s novels the greatest threat to Caucasus identity is the alarming rise of religious extremism. Religion has always been a meaningful part of Caucasus identity, but mainly as an element of cultural tradition⁴. The rise of the Caucasus Emirate in the final part of *The Mountain and the Wall* leads to murder, chaos, riots and terror. Religious extremism destroys cultural remnants: museums are demolished, music and theatre are banned. Above all, Ganieva exposes violence motivated not by nationality, but by religion.

The Islam portrayed by Ganieva has little to do with spirituality or authentic local tradition. Anni Lappela points out that “religion is problematised only when it is related to power and extremism, or to the generation gap” (Lappela 2017: 108). Indeed, religion becomes a political force and an instrument of power. For only a very few people in Ganieva’s fiction does it represent a theistic worldview. Interestingly, only the younger generation is prone to radicalisation, while the older generation remains indifferent or simply fearful.

The murder of Rusik-the-Nail in *Bride and Groom* occurs against the backdrop of rising tensions between two mosques. Rusik, described as “weird” (he rides a bicycle, takes dance lessons, and is not interested in women), becomes a highly symbolic victim. His poster reading “I am an agnostic” provokes a violent backlash and becomes the direct cause of his murder. In her fiction, Ganieva warns against religious fanaticism, which has a disastrous effect on the very existence of the Caucasus and its cultural traditions. Maria Lebedeva claims that Ganieva’s characters are not interested in living their own lives and therefore seek substitutes in religion or old rituals (Lebedeva 2020: 103), but this does not seem a wholly convincing explanation.

The results of this analysis show that Ganieva depicts a modern Caucasus that has become stuck between its own traditions, Russian influence and new threats. In her works, she presents a polyphony of opinions, different visions of the past and diverse ideas for the future. It is time for the peoples of the Caucasus to make their own individual choices, yet the question of cultural identity cannot be easily resolved. In her fiction, Ganieva warns against religious fanaticism that may have a devastating impact

4 “The role of the religious factor in ethnic identity is especially obvious for ethnic minorities who differ from the surrounding population in their religious affiliation. This religious ‘otherness’ reinforces ethnic self-consciousness and often becomes the main component in ethnic identity. Religious affiliation helps such groups prevent their assimilation into the broader culture and to remain a community” (Kuzmina 2018: 369).

on the peoples of the Caucasus. She shows how easily innocent disagreements over identity (between the nations of Dagestan) or political disputes (stemming from the postcolonial heritage) can be brutally exploited by new “Others.” Although it is impossible to ignore the colonial past, a modern Caucasian cultural self-awareness should be shaped by dialogue, tolerance and the right to choose. Sadly, the religious radicalism portrayed by the writer in both her novels leaves no room for individual choice and imposes its own rules.

To conclude, it is striking that the question of the Caucasus has almost disappeared from the spotlight of contemporary Russian writers⁵. In the nineteenth-century literary tradition, the Caucasus fascinated many of the greatest writers, who seized the opportunity to bring the region closer to Russia. This fact cannot be denied, even though, under the influence of postcolonial studies, they have been accused of sharing Russia’s imperial ambitions. Today Alisa Ganieva (and, to some extent, German Sadulaev) fills this thematic niche and offers Russian readers a view from within. She points to the diversity within the region itself and invites the Russian reader to look more attentively at her small homeland. Ganieva shows that there is no single Caucasian identity. She confronts myths and labels, gathering all the existing stereotypes into her novels. The world depicted in her fiction presents the diversity of contemporary Dagestan, which is open to different paths for the future.

To summarise, in the literary vision of Alisa Ganieva, we can read a prophecy that the separation of the North Caucasus (Dagestan) from Russia might be the final act of decolonisation. Yet it might equally lead to chaos and anarchy. The North Caucasus, having entered the European (Russian) civilisational space on its own terms, has preserved many local traditions and customs. Russification (mainly in the sphere of language), as a form of colonisation, has not destroyed this local diversity. Today, the serious threat may come from radical Islam as a factor of new colonisation. Last but not least, Ganieva argues for the right of the individual to selfhood, and in this sense her fiction is universal and goes beyond specifically Caucasian themes. According to the author of *Bride and Groom*, the image of the modern Caucasian individual is complex and as ambiguous as any human being.

Research project supported by the programme “Excellence Initiative – Research University” for the years 2020–2026 at the University of Wrocław.

References

- Belyakov, Sergey (2013) “Dagestan vremeni islamskoj reformatsii (Alisa Ganiyeva. Prazdnichnaya gora).” [In:] *Oktyabr’* No. 8. Retrived from <https://magazines.gorky.media/october/2013/8/dagestan-vremen-islamskoj-reformaczii.html> on 10 Oct. 2024. / Беляков, Сергей (2013) “Дагестан времен исламской реформации (Алиса Ганиева. Праздничная гора).” [In:] *Октябрь*. Vol. 8. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/october/2013/8/dagestan-vremen-islamskoj-reformaczii.html> on 10 Oct. 2024.
- Chenciner, Robert (2015) “Book review: Alisa Ganieva, “The Mountain and the Wall.” [In:] *Open Democracy* (7/07/2015).

⁵ Except for the wave of works related mostly to the wars in Chechnya (e.g. Arkady Babchenko, Zakhar Prilepin, Vladimir Makanin).

- Etkind, Aleksandr (2001) "Fuko i tezis vnutrenney kolonizatsii: postkolonial'nyy vzglyad na sovet-skoeye proshloye." [In:] *Novoye Literaturnoye Obzreniye*. Vol. 3 (49). Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2001/3/fuko-i-tezis-vnutrennej-kolonizaczii.html> on 10 Oct. 2024. / ЭткинД, Александр (2001) "Фуко и тезис внутренней колонизации: постколониальный взгляд на советское прошлое." [In:] *Новое Литературное Обозрение*. Vol. 3 (49). Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2001/3/fuko-i-tezis-vnutrennej-kolonizaczii.html> on 10 Oct. 2024.
- Etkind, Aleksandr ([2011] 2013) [*Internal colonization. Russia's imperial experience*] Translated into Russian by Vladimir Makarov. *Vnutrennyaya kolonizatsiya. Imperskiy opyt Rossii*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obzreniye. / ЭткинД, Александр ([2011] 2013) [*Internal colonization. Russia's imperial experience*. Cambridge] Translated into Russian by Vladimir Makarov. *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*. Москва: Новое Литературное Обозрение.
- Etkind, Aleksandr (2003) "Russkaya literatura, XIX vek: Roman vnutrenney kolonizatsii." [In:] *Novoye Literaturnoye Obzreniye*. Vol. 1 (59). Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2003/1/russkaya-literatura-xix-vek-roman-vnutrennej-kolonizaczii.html> on 10 Oct. 2024. / ЭткинД, Александр (2003) "Русская литература, XIX век: Роман внутренней колонизации." [In:] *Новое Литературное Обозрение*. Vol. 1 (59). Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2003/1/russkaya-literatura-xix-vek-roman-vnutrennej-kolonizaczii.html> on 10 Oct. 2024.
- Ganieva, Alisa ([2012] 2015) [*Prazdnichnaya gora*. Moskva.] English translation by Carol Apollonio. *The Mountain and the Wall*. Dallas: Deep Vellum Publishing.
- Ganieva Alisa ([2015] 2018) [*Zhenikh i nevesta*. Moskva.] English translation by Carol Apollonio. *Bride and Groom*. Dallas: Deep Vellum Publishing.
- Graney, Katherine E. (2018) "Ethnicity, National Identity, and Multiculturalism." [In:] Michael L. Bressler (ed.) *Understanding Contemporary Russia*. Boulder: Lynne Rienner Publishers; 209–236.
- Michael, Hechter (1975) *Internal Colonialism: the Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkeley: University of California Press.
- Jersild, Austin ([2002] 2022) [*Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and Georgian Frontier, 1845-1917*. Montreal.] Polish translation by Jerzy Rohoziński. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie, 1845–1917*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Johnson, Emily D. (2017) "Review of Alisa Ganieva 'Bride and Groom.'" [In:] *World Literature Today*. November-December 2017; 68-69.
- Layton, Susan ([1994] 2005) *Russian literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Lebedeva, Mariya N. (2020) "Khroniki bezvremen'ya. Alisa Ganiyeva." [In:] *Voprosy literatury*. № 5; 99–107. / Лебедева, Мария Н. (2020) "Хроники безвременья. Алиса Ганиева." [In:] *Вопросы литературы*. Vol. 5; 99–107.
- Kappeler, Andreas ([1992] 2001) [*Russland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*. München.] English translation by Alfred Clayton *The Russian Empire. A Multiethnic History*. London: Pearson Education.
- Kula, Joanna (2023) "O tożsamości i pamięci kulturowej w 'Szkicach dagestańskich' Alisy Ganijewej." [In:] *Przegląd Rusycystyczny*. Vol. 4 (184); 78–96.
- Kazmina, Olga (2018) "Religion." [In:] Michael L. Bressler (ed.) *Understanding Contemporary Russia*. Boulder: Lynne Rienner Publishers; 339–376.
- Lappela, Anni (2017) "The Dialogic Nature of Dystopia in Alisa Ganieva's Novel 'The Mountain and the Wall'" [In:] *Nordlit* Vol. 39; 102–115.
- Polak, Andrzej (2020) "Kolonizacja wewnętrzna Rosji w ujęciu Aleksandra Etkinda." [In:] *Miscellanea Posttotalitarians Wratislaviensia*. Vol. 8; 213–233.

- Randall, Natasha (2015) "The Mountain and the Wall Review." [In:] *The Times Literary Supplement* (18/12/2015); 24.
- Said, Edward W. ([1993] 2003) *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Said, Edward W. ([1978] 2003) *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Thomson, Ewa M. ([2000] 2000) [*Imperial Knowledge. Russian Literature and Colonialism*. London] Translated into Polish by Anna Sierszulska. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Kraków: Universitas.
- Vollmar, Rob (2015) "Editor's Pick: 'The Mountain and the Wall' and 'The Vienna Melody'." [In:] *World Literature Today*. September 2015; 13.
- Ware, Bruce R., Kisriev, Enver (1999) "Political Stability and Ethnic Parity: Why Is There Peace in Dagestan?" [In:] Mikhail A. Alexseev (ed.) *Center-Periphery Conflict in Post-Soviet Russia. A Federation Imperiled*. New York: St. Martin's Press; 95-130
- Zilberbourg, Olga (2019) "Contemporary Russian-language Literature: Review of Alisa Ganieva, 'Bride and Groom.'" [In:] *World Literature Today*. Spring 2019; 8.

Internet sources

- Belov, Igor' (2019) *Alisa Ganiyeva: Ochen' vazhno, chtoby my, lyudi slova, ne molchali* [Interv'yū: 1/12/2019]. Retrieved from <https://culture.pl/ru/article/alisa-ganieva-ochen-vazhno-chtoby-my-lyudi-slova-ne-molchali-intervyu> on 10 Oct. 2024. / Белов, Игорь (2019) *Алиса Ганиева: Очень важно, чтобы мы, люди слова, не молчали* [Интервью: 1/12/2019]. Retrieved from <https://culture.pl/ru/article/alisa-ganieva-ochen-vazhno-chtoby-my-lyudi-slova-ne-molchali-intervyu>. Accessed 10 Oct. 2024.
- Ganieva, Alisa [Personal website]. Retrieved from <https://www.alisaganieva.com/>. Accessed 10 Oct. 2024.
- Rider, Alyssa (2021) *Alisa Ganieva: Giving Dagestan a Voice through Modern Literature* [Published: 26/06/2021]. Retrieved from <https://museumstudiesabroad.org/alisa-ganieva-dagestan-literature/> on 10 Oct 2024.

MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK
Uniwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Słowiańskiej
magdalena.matkowska-jerzyk@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-4213-4694

Bat'a – storytelling a narracja kulturowa. Perspektywa lingwistyczna – uwagi wstępne

Bat'a – Storytelling and Cultural Narrative: A Linguistic Perspective – Preliminary Remarks

Abstract

Tomáš Baťa is portrayed not only as the founder of a global footwear empire but also as a cultural icon whose biography has been transformed into an entrepreneurial myth. This article investigates how his narrative is constructed using linguistic, narratological, and semiotic frameworks. The subject matter centers on the myth-making process that redefines Baťa's life – from humble beginnings and rapid growth to global success and tragic demise – through classical narrative models such as Freytag's Pyramid and Campbell's monomyth. The research material includes diverse biographical texts, promotional content, and branding initiatives, notably those by the Bata Foundation. The analysis demonstrates that deliberate language choices and symbolic representations convert factual history into a dynamic cultural discourse on innovation, work ethics, and leadership.

Keywords: Storytelling, Cultural Narrative, Cultural Linguistic, Myth-making, Narratology, Semiotics, Branding

Słowa kluczowe: storytelling, narracja kulturowa, lingwistyka kulturowa, mitotwórczość, narratologia, semiotyka, branding

Wprowadzenie

W czeskiej przestrzeni kulturowej nazwisko Tomáša Bati przywołuje nie tylko skojarzenia z potężnym imperium obuwniczym, lecz także z oryginalną filozofią zarządzania, architekturą modernistyczną i innowacyjnymi rozwiązaniami w zakresie edukacji, marketingu i promocji (Soukalová, Göttlichová

2015: 343). Im dalej od rodzinnego Zlína, tym skojarzenia te stają się mniej jednoznaczne. W Polsce marka „Bata” (już bez charakterystycznego miękkiego „t”) funkcjonuje głównie jako znak towarowy – czerwone logo znane z witryn sklepowych. Tymczasem pytanie, czy pamiętamy o mitycznym założycielu tej marki i znamy jego historię, pozostaje otwarte.

W latach 20. XX wieku Baťa utożsamiany był z dostępnością produktów, wysoką jakością obsługi klienta (Płatek 2009: 161–165), a także z autentycznością i odpowiedzialnością. Można więc uznać, że narracja marki zaczęła się wraz z narodzinami jej twórcy i przekształciła się w opowieść o sukcesie, trwale wpisaną w zbiorową wyobraźnię. Tomáš Baťa stał się postacią symboliczną – nie tylko przedsiębiorcą, lecz także bohaterem nowoczesnego kapitalizmu, wizjonerem i pionierem. Jak zauważa Gottschall, ludzie są „zwierzętami narracyjnymi”, a historie, które opowiadają sobie i innym, kształtują ich sposób postrzegania rzeczywistości (Gottschall 2012: 3–4). Narracja o Bati nie ogranicza się do faktów – jest on mitem kulturowym wykraczającym poza epokę, w której żył, i inspirującym kolejne pokolenia. Opowieść ta często przybiera strukturę klasycznego monomitu – drogi bohatera, jaką opisał Joseph Campbell: od skromnych początków, przez kryzysy i próby, aż po triumf i trwałe dziedzictwo (Campbell [1949] 2005: 39–45). Współcześni interpretatorzy postaci Bati – tacy jak Gabriela Končítíková – nie tylko dokumentują jego spuściznę, lecz także aktywnie uczestniczą w konstruowaniu kulturowej narracji o Bati. Swoimi publikacjami, wystąpieniami publicznymi i działalnością edukacyjną Končítíková wzmacnia opowieść o Bati jako figurze mitotwórczej, nadając jej spójność i emocjonalną głębię (nadacetomasebati.cz, dostęp: 12.01.2025).

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie roli narracji w procesie kształtowania i utrwalania wizerunku marki Baťa, ze szczególnym uwzględnieniem postaci jej założyciela jako bohatera kulturowego. Proponowane tu ujęcie ma charakter wstępny i sygnałowy – jego zadaniem jest wskazanie potencjalnych kierunków dalszych badań nad mechanizmami narracyjnymi obecnymi w języku, dyskursie i przestrzeni symbolicznej. Uwagi te mogą stanowić punkt wyjścia do pogłębionej analizy roli języka i strategii opowiadania w konstruowaniu mitotwórczej opowieści o Tomášu Bati i jego dziedzictwie.

Choć Baťa pozostaje postacią głęboko zakorzenioną w czeskim dziedzictwie, sposób konstruowania jego wizerunku nie jest zjawiskiem lokalnym. W międzynarodowych badaniach nad storytellingiem korporacyjnym i tożsamością marek wskazuje się na uniwersalność narracji o przedsiębiorcach-wizjonerach. Postacie takie jak Steve Jobs, Richard Branson czy Elon Musk również funkcjonują jako archetypiczne figury bohaterów, odkrywców czy buntowników (Mark, Pearson [2001] 2006: 17–39). Jak zauważa Holt, marki ikoniczne nie powstają wyłącznie na gruncie jakości produktów, lecz także dzięki zdolności do tworzenia opowieści rezonujących z kulturowymi potrzebami odbiorców (Holt 2004: 3–7). Brown, Kozinets i Sherry podkreślają zaś, że dawni bohaterowie marek mogą być „odświeżani” za pośrednictwem reinterpretacji narracyjnych dostosowanych do współczesnych realiów (Brown, Kozinets, Sherry 2003: 20–21). W tym świetle przypadek Bati staje się interesującym przykładem zarówno lokalnej mitologizacji, jak i uniwersalnego modelu opowieści kulturowej.

To, jak Tomáš Baťa funkcjonuje we współczesnej przestrzeni kulturowej, nie jest dziełem przypadku. Narracja o nim wpisuje się w klasyczny schemat heroicznej opowieści, określanej przez Josepha Campbella mianem monomitu – podróży bohatera wyruszającego ze znanego świata, przechodzącego przez serię prób, osiągającego sukces i pozostawiającego po sobie dziedzictwo (Campbell [1949] 2005: 39–45). W historii Bati odnaleźć można wszystkie kluczowe elementy: skromne początki w rodzinie rzemieślniczej, momenty kryzysu, zmagania z przeciwnościami, triumf w postaci stworzenia globalnej marki, a wreszcie

spuściznę, która przetrwała jego śmierć – obecną do dziś w ideach zarządzania, urbanistyce Zlína czy działalności fundacji jego imienia. Wydarzenia z życia Bati układają się w spójną, logiczną narrację, której poszczególne etapy odpowiadają znanym modelom literackim i mitologicznym. Co istotne, forma tej opowieści jest równie znacząca jak jej treść. Jerome Bruner zauważa, że narracja to nie tylko sposób opowiadania historii, lecz przede wszystkim metoda nadawania sensu rzeczywistości (Bruner 1990b: 7). Opowieść o Bati nie jest więc zbiorem faktów, lecz komunikatem retorycznym, wykorzystującym język sukcesu, powtarzalne motywy oraz wyraziste figury, których celem jest ukazanie bohatera jako jednostki wyjątkowej.

W tej narracji powtarza się zestaw kluczowych elementów: determinacja, innowacyjność, dyscyplina oraz przekonanie, że każdy człowiek dzięki ciężkiej pracy i odpowiedniemu podejściu do życia może osiągnąć sukces. Jednym z jej emblematycznych wyrazów jest maksyma „Náš zákazník – náš pán” („Nasz klient – nasz pan”), która wyrażała nowoczesne podejście do sprzedaży i odzwierciedlała szerszy model myślenia Bati o relacjach społecznych i ekonomicznych (Morávek 2013; dostęp: 12.12.2024).

Analiza strukturalna historii Bati pozwala dostrzec, że narracja o nim została skonstruowana w sposób przejrzysty i konsekwentny. Kolejne etapy jego życia są układane w linearny ciąg przyczynowo-skutkowy, co sprawia, że historia ta wydaje się logiczna i nieunikniona. Taki sposób narracji wpisuje się w klasyczne modele strukturalne opowieści opisywane przez Proppa ([1928] 1976: 22–38), który wyróżnił schematyczne funkcje narracyjne w baśniach. W kontekście Bati można wskazać podobne elementy: początkowe trudności i ubóstwo, napotykanne przeszkody, walkę z przeciwnikami, a następnie triumf i wieczne dziedzictwo. Jego historia nie funkcjonuje jednak wyłącznie w świecie słowa. Opowieść o Bati została wzmocniona przez różne kody semiotyczne, które czynią go zarówno bohaterem narracji, jak i symbolem wizualnym i przestrzennym. Jak zauważa Barthes ([1957] 2020: 261–264), mit jest sposobem organizowania rzeczywistości, a jego elementy są przekształcane w znaki kulturowe, które przekazują ideologię i wartości. W tym kontekście architektura Zlína, uporządkowana i modernistyczna, stanowi fizyczny wyraz filozofii Bati, podobnie jak jednolite, funkcjonalne ubiory pracowników fabryk. Język reklam Bati, jego slogany i charakterystyczne minimalistyczne logotypy budują tożsamość marki w sposób spójny i trwały. Przekazy te wpisują się w mit przedsiębiorczości wykraczający poza rzeczywiste osiągnięcia Bati i nadający mu wymiar niemal archetypiczny.

Język narracji o Bati odgrywa kluczową rolę w sposobie konstruowania jego postaci w świadomości odbiorców. Jak podkreśla Garbula (2020: 88), język jest środkiem komunikacji, a także narzędziem, które kształtuje percepcję rzeczywistości. W przypadku Bati opowieść zawiera charakterystyczne elementy językowe, które podkreślają jego wyjątkowość i misję. Używa się w niej określeń sugerujących sukces ekonomiczny oraz moralne przywództwo i osobistą odpowiedzialność. Konstrukcja tej narracji łączy fakty biograficzne z retoryką sukcesu odwołującą się do emocji i wartości, takich jak pracowitość, niezłomność i dążenie do perfekcji. Tego rodzaju strategia językowa wpisuje się w szersze procesy mitologizacji, które, jak podkreślają de Saussure i Barthes, polegają na przekształcaniu jednostkowych historii w uniwersalne wzorce kulturowe (Garbula 2020: 76).

Aby lepiej zrozumieć, w jaki sposób kształtuje się ta narracja, w niniejszym artykule przeprowadzę wstępną analizę strukturalno-funkcjonalną opowieści o Tomášu Bati. Wykorzystam teorie narratologiczne, takie jak propozycja Władimira Proppa (1928), który opisał uniwersalne schematy budowy opowieści, oraz koncepcje semiotyczne Rosner (1981), która wskazuje na wielowarstwowość tekstu narracyjnego.

Analizie poddane zostaną zarówno teksty biograficzne (Pokluda 2004, 2007, 2008, 2014a, 2014b, 2018, 2021; Cekota 1932; Křeček 1992, 2015; Marek 2009, 2012), jak i przekazy reklamowe (Veselý 1932), a także współczesne działania Fundacji Tomáša Bati, która pielęgnuje jego dziedzictwo (nadacetomasebati.cz). Badanie to ma znaczenie nie tylko w kontekście historii jednej postaci, ale również jako przykład mechanizmów, które kształtują sposób, w jaki narracje o liderach, przedsiębiorcach i innowatorach funkcjonują w kulturze. Baťa stał się bowiem – nie tylko dla Czechów – kimś więcej niż tylko przedsiębiorcą – jego historia jest dowodem na to, jak narracja potrafi przekształcić jednostkowy sukces w mit o uniwersalnym znaczeniu.

Cel artykułu

Jak wspomniałam, celem niniejszego artykułu jest zarysowanie z perspektywy lingwistycznej sposobu konstruowania narracji o Tomášu Bati oraz wskazanie, w jaki sposób opowieść ta oddziałuje na współczesny odbiór jego postaci – zarówno w wymiarze historycznym, jak i kulturowym. Historia Bati nie funkcjonuje bowiem jedynie jako zbiór faktów biograficznych, lecz jako złożona struktura narracyjna, w której zastosowano językowe, semiotyczne i marketingowe mechanizmy mitotwórcze (Barthes [1957] 2020; Eliade ([1956] 2008); Campbell [1949] 2005; Lévi-Strauss ([1958] 2009). Artykuł ma charakter wstępny i sygnałowy – stanowi próbę uchwycenia wybranych elementów tego procesu oraz wskazania potencjalnych kierunków dalszych badań. Zarys analizy koncentruje się na tym, jak język kształtuje społeczne postrzeganie Bati oraz w jaki sposób konkretne strategie narracyjne przyczyniają się do utrwalania jego wizerunku w zbiorowej świadomości (Szymkowska-Bartyzel 2006; Łozowski 2022, 2023).

Podstawowym zagadnieniem jest analiza struktury językowej, która legła u podstaw mitologizacji Bati jako przedsiębiorcy o ponadczasowej wartości. Teksty biograficzne, materiały promocyjne i korporacyjne przekazy narracyjne nie ograniczają się do neutralnego opisu jego działalności, lecz wykorzystują także określone schematy językowe, które wpływają na sposób odbioru tej historii. Jak podkreśla Garbula (2020: 74), narracja jest nośnikiem treści i aktywnie uczestniczy w konstruowaniu rzeczywistości. W przypadku Bati istotną rolę odgrywają powtarzające się frazy, hiperboliczne określenia jego osiągnięć oraz język moralizatorski, który przedstawia go nie tylko jako innowatora, lecz także jako duchowego przewodnika w dziedzinie biznesu i etosu pracy (Trzebiński 2002: 30–32).

Z perspektywy semiotyki kluczowe staje się rozpoznanie znaków i symboli, które wspierają narrację o Bati. Nie chodzi tu jedynie o konkretne slogany czy wypowiedzi, lecz także o sposób przedstawiania jego postaci w mediach, ikonografię związaną z jego wizerunkiem oraz urbanistyczne świadectwo jego działalności, jakim stało się miasto Zlín. Zgodnie z teorią Barthes'a ([1957]: 2020: 27) mity kulturowe opierają się na systemach znaków, które sugerują określony sposób rozumienia rzeczywistości. Baťa jest przedstawiany jako przemysłowiec oraz twórca systemu wartości, a jego filozofia pracy i zarządzania jest przedstawiana w sposób przypominający model narracyjny bohatera, który „odkrywa” prawdy o świecie i przekazuje je innym. Ważnym aspektem badania jest także zrozumienie, w jaki sposób narracja o Bati dostosowuje się do współczesnych strategii storytellingu i jakie mechanizmy językowe są wykorzystywane do utrwalania jego wizerunku w kulturze. W epoce cyfrowej jego postać pojawia się w nowych kontekstach – w projektach marketingowych, narracjach brandingowych czy

działaniach Fundacji im. Tomáša Bati, które utrwalają mit przedsiębiorcy-wizjonera (nadacetomasebati.cz). Zastosowanie nowoczesnych technik narracyjnych pozwala na dalsze podtrzymywanie tej opowieści, nadając jej aktualność i wzmacniając jej perswazyjny charakter. Autorka artykułu nie ogranicza się jedynie do przedstawienia zarysu sposobów narracyjnego budowania mitu Bati, lecz podejmuje także refleksję nad jego skutecznością i trwałością. Badanie narracji w kontekście jego postaci już na wstępie pozwala zobaczyć, jak język, struktura tekstu i symbolika wizualna mogą wspólnie kształtować sposób, w jaki odbiorcy postrzegają rzeczywistość. Narracja o Bati stanowi więc doskonały przykład tego, jak język może opisywać świat, konstruować go, nadając postaci cechy bohatera kulturowego i przekształcając indywidualną biografię w uniwersalną opowieść o sukcesie i determinacji.

Narracja jako sposób organizacji doświadczenia

Narracja jest jedną z podstawowych form interpretacji rzeczywistości. Jak podkreślają Rancew-Sikora i Skowronek (2015: 10), jest to struktura porządkująca doświadczenia, pozwalająca ludziom nadawać sens przeszłym zdarzeniom oraz konstruować spójną opowieść o świecie. Narracja obejmuje zarówno opowieści indywidualne, jak i szerzej rozumiane struktury narracyjne funkcjonujące w kulturze, polityce czy historii. W klasycznych teoriach narracji wyróżnia się jej elementy strukturalne. Barthes (1968: 333) zwraca uwagę, że narracja to linearna sekwencja zdarzeń, a także kod kulturowy, który nadaje znaczenie bohaterom, przestrzeni i relacjom między nimi. Podobnie Bruner (1990: 45) wskazuje, że narracja organizuje rzeczywistość w sposób selektywny – dokonuje się bowiem wyboru określonych wydarzeń i ich interpretacji, a także eliminuje elementy uznane za mniej istotne. W przypadku historii Tomáša Bati narracja konstruuje go jako bohatera archetypicznego, który od młodości dążył do sukcesu, pokonywał przeciwności i stworzył imperium, zmieniając życie tysięcy ludzi. Struktura tej narracji odpowiada modelowi Władimira Proppa ([1928]: 1976; Lévi-Strauss [1962] 2001), według którego opowieści mitologiczne i baśniowe mają określone etapy: bohater wyrusza w podróż, napotyka przeszkody, przechodzi próby, zdobywa nagrodę i powraca jako zwycięzca. Bała w narracji biograficznej przechodzi przez podobne etapy – jego trudne początki (ekspozycja), walka z kryzysem gospodarczym i rozwój zakładów (rozwój akcji), osiągnięcie globalnego sukcesu (punkt kulminacyjny), a następnie śmierć i przekazanie dziedzictwa kolejnym pokoleniom (rozwiązanie akcji). W ten sposób jego życie zostaje ustrukturyzowane w formę narracyjną, która jest zapisem faktów, a jednocześnie kreuje spójną opowieść o przywództwie i innowacyjności (Rancew-Sikora, Skowronek 2015: 14).

Storytelling jako proces komunikacyjny

Storytelling (Jenkins 2003, 2006; Jenkins, Ford, Green 2013; Ryan 2004; Scolari 2009; Phillips 2012), w przeciwieństwie do narracji, nie odnosi się wyłącznie do struktury opowieści, lecz także do jej przekazywania, kontekstu społecznego oraz sposobów angażowania odbiorców. Storytelling jest procesem dynamicznym, uwzględniającym interakcję między nadawcą a odbiorcą, a także techniki retoryczne i perswazyjne, które sprawiają, że opowieść staje się skuteczniejsza (Denning 2005: 1). Jak zauważają Rancew-Sikora i Skowronek (2015: 18), storytelling jest silnie związany z performatywnością – opowieść

opisuje rzeczywistość, konstruuje ją, wpływając na sposób, w jaki odbiorcy postrzegają bohatera i jego działania. Jest to szczególnie istotne w strategiach marketingowych i brandingowych, gdzie storytelling pozwala markom budować silniejsze relacje z odbiorcami przez wykorzystanie emocji, wartości i autentycznych historii. W przypadku marki Baťa storytelling odgrywa kluczową rolę w utrwalaniu jego mitu. Hasła takie jak „Obouváme svět” („Dostarczamy buty światu”)¹ czy narracje o filozofii Bati jako etosie pracy i przedsiębiorczości informują o wyznawanym przez niego systemie wartości, a także angażują odbiorców, tworząc poczucie wspólnoty i identyfikacji z marką (Wasilewski, Olczyk 2016: 50). Fundacja Tomáša Bati oraz liczne projekty edukacyjne i kulturowe również wykorzystują storytelling, aby podtrzymywać jego dziedzictwo w nowych kontekstach za pośrednictwem książek, wystaw, filmów dokumentalnych czy nawet podcastów (<https://www.nadacetomasebati.cz/en/>; dostęp: 12.02.2025). Storytelling, czyli budowanie narracji wokół marki, to strategia marketingowa oraz forma konstruowania tożsamości przedsiębiorstwa wykorzystujące językowe środki perswazji i strukturę narracyjną. Jak zauważa Bruner (1990: 5), opowieści pełnią funkcję zarówno informacyjną, jak i emocjonalną oraz społeczną – pomagają organizować doświadczenia, budować wspólnotę i wpływać na sposób postrzegania rzeczywistości. W przypadku marki Baťa storytelling odegrał kluczową rolę w tworzeniu tożsamości firmy oraz w angażowaniu zarówno pracowników, jak i klientów.

Między narracją a storytellingiem

Podstawową różnicą między narracją a storytellingiem jest ich funkcja i zakres oddziaływania. Narracja to struktura organizująca wydarzenia w logiczny sposób, natomiast storytelling to proces komunikacyjny, który angażuje odbiorców i wpływa na ich percepcję (Bruner 1990: 53). Narracja o Bati istnieje w formie biograficznych opracowań, historii biznesu i analitycznych studiów na temat jego działalności, podczas gdy storytelling jest wykorzystywany w marketingu i strategiach PR, gdzie kluczowe jest emocjonalne oddziaływanie na odbiorcę (Tokarski, Tokarska 2021: 173). Dzięki storytellingowi narracja o Bati jest dostosowywana do nowych formatów i współczesnych odbiorców, co pozwala na dalsze podtrzymywanie jego mitu. W epoce cyfrowej storytelling wykorzystuje multimedia – od reklam po interaktywne aplikacje i media społecznościowe, tworząc nowe sposoby angażowania odbiorców w opowieść o przedsiębiorcy-wizjonerze (<https://www.youtube.com/@nadacetomasebati1777>; dostęp: 12.02.2025).

Analiza wstępna koncentruje się na tym, jak mit Tomáša Bati jest wykorzystywany w narracji marki, stanowiąc fundament współczesnych strategii komunikacyjnych. Baťa to już nie tylko historia przemysłowca, lecz mit przedsiębiorcy, który inspiruje kolejne pokolenia. Dla wielu Czechów to wciąż synonim sukcesu i wielkości człowieka o niemal nadprzyrodzonych zdolnościach.

Piramida Freytaga, będąca klasycznym modelem narracyjnym wykorzystywanym w literaturze i dramaturgii, znajduje również zastosowanie w analizie storytellingu biznesowego i kreowania marki. Gustav Freytag, niemiecki dramaturg i teoretyk literatury, w XIX wieku opisał strukturę pięcioletniowej narracji, składającej się z ekspozycji, narastania akcji, punktu kulminacyjnego, opadania akcji i rozwiązania (Freytag 1900, 2004; Fog, Budtz, Yakaboylu 2005; Salmon 2010). Struktura ta może być zastosowana do narracji o Tomášu Bati – zarówno w kontekście jego biografii, jak i strategii storytellingowej wykorzystywanej w budowaniu marki Baťa.

1 Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia są mojego autorstwa.

I. Ekspozycja – skromne początki i pierwsze kroki w biznesie

Początek narracji o Bati wpisuje się w klasyczny schemat ekspozycji, gdzie są przedstawione okoliczności, w których bohater dorastał, jego pierwsze doświadczenia i wartości, które ukształtowały jego światopogląd. Tomáš Baťa pochodził z rodziny szewskiej, a jego dzieciństwo nie było łatwe – wychowywał się w trudnych warunkach i już jako młody chłopak przejął odpowiedzialność za firmę, którą założył z siostrą i bratem (Pokluda 2014b: 12, 13). Język narracji dotyczącej tej fazy koncentruje się na determinacji, pokonywaniu przeciwności losu oraz sile charakteru. Baťa przedstawiany jest jako młody wizjoner, który dzięki pracy i niezłomności postanawia przekształcić niewielki warsztat w coś większego. Charakterystyczne jest tutaj użycie fraz podkreślających jego skromne początki:

„KDYŽ MI BYLO ŠEST LET, počal jsem vyráběti boty z kožených, bezcenných odřezků, na kopyta vlastní výroby. Z takových odřezků bylo lze udělati boty velké jako palec, ale byly to boty a těšily se poptávce ctitelů ‘podnikavosti’ mládeže” (Cekota 1932: 2)². Takie wypowiedzi budują mit samodzielnego przedsiębiorcy, który dzięki swojej wizji i pracowitości już jako dziecko pokonuje trudności.

II. Narastanie akcji – rozwój firmy i wyzwania rynkowe

Na tym etapie opowieści następuje rozwój narracji. Baťa odnosi pierwsze sukcesy, ale także mierzy się z trudnościami. Kryzys gospodarczy, rywalizacja z konkurencją oraz opór wobec jego nowoczesnych metod zarządzania to wyzwania, które dodają dynamiki opowieści. Język tej fazy narracji jest nacechowany motywacją i wytrwałością. Baťa był znany z krótkich, stanowczych komunikatów, które motywowały pracowników i tworzyły specyficzną kulturę organizacyjną. W tym okresie pojawiają się także hasła promujące nowoczesne podejście do zarządzania i jakości pracy, np.: „Kvalita je naše hrdost” („Jakość to nasza duma”), „Križe není překážkou, ale příležitostí” („Kryzys to nie przeszkoda, lecz szansa”), „Baťovec se neptá, Baťovec koná” („Batiowec nie pyta, on działa”) (Veselý 1932). W tym okresie Baťa wprowadza także przełomowe reformy – wdraża system wynagrodzeń oparty na produktywności, rozwija edukację pracowników w ramach Baťovej školy práce i projektuje Zlín jako nowoczesne miasto przemysłowe (Pokluda 2014b: 47).

III. Punkt kulminacyjny – globalny sukces i tragedia

Zgodnie z modelem Freytaga najważniejszy moment narracji stanowi punkt kulminacyjny – czas największego napięcia i przełomu. W przypadku Bati możemy wyróżnić dwa kluczowe aspekty tej fazy:

1. Globalny sukces – pod koniec lat 20. XX wieku firma Baťa staje się największym producentem obuwia na świecie i ma swoje spółki córki lub oddziały na wszystkich kontynentach (Pokluda, Herman, Balaban 2020).
2. Tragedia i śmierć Bati – 12 lipca 1932 roku Tomáš Baťa ginie w katastrofie lotniczej w Otrokovicach (Pokluda 2014b: 79).

Język narracji podkreśla w tym momencie zarówno triumf, jak i dramat. Sukces Bati przedstawiany jest jako osiągnięcie wyjątkowe, ale tragiczna śmierć dodaje mitowi założyciela niemal sakralnego

2 „Kiedy miałem sześć lat, zacząłem robić buty ze skórzanych, bezwartościowych skrawków, na kopytach własnej roboty. Z takich odpadków dało się zrobić buty wielkości palca, ale były to prawdziwe buty i cieszyły się zainteresowaniem miłośników ‘przedsiębiorczości’ młodzieży”.

wymiaru – sprawia, że staje się symbolem przedsiębiorczości, postacią legendarną, której historia zostaje nagle przerwana. Można także uznać, że to właśnie tragiczna śmierć staje się początkiem storytellingu koncernu. Charakterystyczne jest także symboliczne odwołanie do wizji Tomáša Bati i jego niezrealizowanych planów:

„Tomáš Baťa neodešel, jeho duch žije v každém páru bot, v každém domě, který postavil”³.
(Cekota 1932: 297–325)

IV. Opadanie akcji – kontynuacja i nowi liderzy

Po śmierci Tomáša Bati jego imperium nie upada – firmę przejmuje jego przyrodni brat Jan Antonín Baťa, który wraz ze współpracownikami i synem Tomáša kontynuuje rozwój marki. Ta faza narracji wpisuje się w klasyczny schemat opadania akcji, w którym bohater znika, ale jego dziedzictwo trwa. W tej części narracji dominuje język podkreślający ciągłość – zarówno w kontekście wartości, jak i strategii firmy: „Baťova filozofie nekončí, pokračujeme” („Filozofia Bati się nie kończy, kontynuujemy jego wizję”), „Nejde o to, kdo vede firmu, ale zda je vedení věrné Baťovým principům” („Nie chodzi o to, kto prowadzi firmę, ale czy jest wierny zasadom Bati”) (Cekota 1932: 297–325).

Ważnym elementem tej fazy narracji jest także podtrzymanie mitu Bati na przykład przez takie instytucje jak Uniwersytet im. Tomáša Bati w Zlinie (Univerzita Tomáše Bati <https://www.utb.cz>), który stanowi jeden z najważniejszych elementów utrwalania jego dziedzictwa w przestrzeni edukacyjnej.

V. Rozwiązanie – mit Bati w XXI wieku

Ostatnia faza piramidy Freytaga to rozwiązanie akcji, w którym historia znajduje swoje zamknięcie i nowy kontekst. W przypadku Bati nie mamy jednak do czynienia z definitywnym zakończeniem – jego historia jest wciąż aktualizowana. Język narracji o Bati w XXI wieku opiera się na reinterpretacji jego myśli i dostosowywaniu jej do nowych realiów. Fundacja im. Tomáša Bati oraz firma Baťa wciąż wykorzystują storytelling, aby podtrzymywać jego dziedzictwo. Dzięki współczesnym narzędziom marketingowym (social media, podcasty, filmy dokumentalne) mit Bati stał się historią przeszłości, a jednocześnie inspiracją dla przyszłych pokoleń. Współczesne kampanie reklamowe firmy Baťa wciąż czerpią z etosu pracy i innowacyjności jej założyciela, a jego filozofia jest promowana jako wzór nowoczesnego przywództwa, na którym wzorują się globalne marki (Soukalová, Göttlichová 2015: 342–349).

Narracja o Tomášu Bati doskonale wpisuje się w klasyczny schemat piramidy Freytaga. Każdy jej etap – od ekspozycji przez punkt kulminacyjny aż po rozwiązanie – jest skonstruowany w sposób, który wzmacnia mit przedsiębiorcy-wizjonera. Dzięki zastosowaniu skutecznego storytellingu jego legenda przetrwała i stała się dynamicznym elementem kultury biznesowej i inspiracją dla współczesnych strategii budowania marki. Zgodnie z teorią de Saussure’a język jest sposobem komunikowania treści oraz systemem znaków, które konstruują naszą rzeczywistość (Saussure [1916] 2002: 44–45, 143). Opowieść o Tomášu Bati funkcjonuje jako specyficzna narracja, w której język opisuje jego działalność oraz tworzy określoną tożsamość marki, bohatera i przedsiębiorcy. Z kolei zastosowanie narratologii Barthes’a ([1957] 2020) pozwala dostrzec, że Baťa jest przedstawiany jako postać archetypiczna, a jego historia

3 „Tomáš Baťa nie odszedł, jego duch żyje w każdej parze butów, w każdym domu, który zbudował”.

podlega mityzacji. Oznacza to, że narracja o Bati nie tyle dokumentuje fakty, ile konstruuje znaczenie, czyniąc go symbolem nowoczesnej przedsiębiorczości.

Baťa jako postać mityczna – konstruowanie legendy za pomocą języka

Tomáš Baťa, choć jest realną postacią historyczną, funkcjonuje w czeskiej kulturze i narracjach marketingowych jako mit – człowiek uosabiający przedsiębiorczość, pracowitość i innowacyjność. Jak zauważa Barthes ([1957] 2020: 27), mit to historia oparta na faktach, a także zbiór symboli, które służą do budowania określonego wizerunku i systemu wartości. W przypadku Bati narracja ta jest konstruowana za pośrednictwem językowych środków perswazji oraz mechanizmów storytellingowych, które ugruntowały jego legendę jako „króla butów” i „czeskiego Forda”. Język odgrywa kluczową rolę w utrwalaniu tego mitu – zarówno w jego biografiach, komunikacji marketingowej, jak i w narracjach społecznych. Język Bati od zawsze charakteryzuje się prostotą, bezpośredniością i siłą motywacyjną – jego wypowiedzi i slogany stały się częścią kulturowego dziedzictwa Czech i Słowacji. Przykładem jest znane hasło: *Náš zákazník – náš pán* („Nasz klient – nasz pan”), które stało się filozofią firmy, a wręcz kulturowym mottem, podkreślającym proklienckie podejście i demokratyzację handlu. Językowa konstrukcja mitu Bati opiera się na kilku kluczowych elementach:

1. Retoryka inkluzywna i motywacyjna

Baťa był mistrzem języka motywacji, co przejawiało się zwłaszcza w jego komunikatach do pracowników. Używał formuł mobilizujących, które podkreślały ich rolę w sukcesie firmy i budowały poczucie wspólnoty:

- a. „My budujeme stát” („Budujemy państwo”) – utożsamienie pracy w zakładach Bati z patriotyczną misją (Končítíková 2024: 72).
- b. „Chceš-li řídit druhé, musíš umět řídit sebe” („Jeśli chcesz rządzić innymi, musisz umieć zarządzać sobą”) – osobista odpowiedzialność jako fundament sukcesu (Končítíková 2024: 64).

2. Kontrast heroiczny – narracja wyzwania i triumfu

Narracja o Bati wpisuje się w model heroicznej opowieści, w której bohater napotyka trudności, przezwycięża je i osiąga wielkość. Tego typu konstrukcję narracyjną opisuje Propp ([1928] 1976: 22–38), wskazując, że mit bohatera zazwyczaj zawiera:

- a. Wyzwanie – „Osobností se člověk nerodí, osobností se stává” („Człowiek nie przychodzi na świat jako osobowość, lecz staje się nią z czasem”) – podkreślenie, że bohatera czeka ciężka praca (Končítíková 2024: 17).
- b. Próby i przeszkody – „Když vidíte překážku, rozběhněte se a přeskočte ji” („Jeśli napotkasz przeszkodę, przyspiesz i ją pokonaj”) – interpretacja kryzysów jako impulsu do rozwoju (Končítíková 2024: 61).
- c. Nagroda i triumf – „Práce je radost” („Praca to radość”) – podkreślenie wartości pracy jako celu samego w sobie (Končítíková 2024: 42, 235).

3. Symbolika i metaforyka sukcesu

W języku narracji o Bati kluczowe są również symbole i metafory, które nadają historii emocjonalny charakter. Baťa jest przedstawiany jako: „Architekt kapitalizmu” – budowniczy fabrycznego imperium, którego wpływ wykracza poza biznes; „Vizionář” – człowiek

wyprzedzający swoje czasy, którego idee wciąż inspirują; „Otec dělníků” („Ojciec robotników”) – troszczący się o swoich pracowników, ale wymagający lider (zob. https://www.cestimistri.cz/mistr/tomas-bata/?utm_source=chatgpt.com; tomasbata.org; dostęp: 12.01.2025).

Idąc dalej, mit Tomáša Bati można więc zinterpretować w świetle teorii Rolanda Barthes'a jako konstrukt semiotyczny, który uległ mitologizacji i pełni funkcję ideologiczną w kulturze czeskiej oraz globalnym dyskursie o przedsiębiorczości. W kontekście koncepcji Barthes'a mit Bati przekształca bowiem jego rzeczywisty życiorys w „symbol sukcesu”, który staje się znakiem wtórnym („second-order signification”) – tak jak wino francuskie staje się znakiem „francuskości”, a herbata elementem brytyjskiej tożsamości (Barthes [1957] 2020: 103, 175–179). Według Barthes'a mit to system semiologiczny wtórny, który „pasożytuje” na języku, przekształcając rzeczywiste znaczenia w symbole i ideologiczne narracje (Barthes [1957] 2001: 245). W przypadku Tomáša Bati jego postać – przedsiębiorcy, innowatora i wizjonera – została w kulturze czeskiej i światowej ukształtowana jako archetyp idealnego kapitalisty, który zbudował swoje imperium na takich wartościach, jak praca, uczciwość i innowacja. Jego biografia, począwszy od trudnych początków, przez rozwój przedsiębiorstwa w Zlinie, aż po tragiczny koniec, jest przedstawiana w sposób wyidealizowany. Zgodnie z koncepcją Barthes'a mit nie ukrywa historii, ale ją „nagina”, tak aby pasowała do określonego ideologicznego przekazu (Barthes [1957] 2020: 264). W tym przypadku mit Bati staje się manifestacją wartości kapitalistycznych i etosu pracy, który jest akceptowany w różnych kulturach. Jego przesłanie podkreśla, że sukces jest efektem ciężkiej pracy, a nie uwarunkowań społecznych czy historycznych.

Językowa konstrukcja mitu

Mitologizacja Bati opiera się na określonych strategiach językowych, które odpowiadają mechanizmom mitotwórczym wskazanym przez Barthes'a, takim jak:

- A. Szczepionka – Baťa nie jest przedstawiany jako zwykły przedsiębiorca, lecz jako „ojciec chrzestny czeskiej nowoczesności”, co sprawia, że nawet ewentualna krytyka jego działań zostaje osłabiona przez nadrzędną ideę jego wizjonerstwa.
- B. Pozbawienie historii – narracja o Bati pomija szerszy kontekst społeczny i polityczny, w którym funkcjonował (np. relacje z pracownikami czy wpływ jego działalności na gospodarkę narodową), lecz skupia się na jego indywidualnych dokonaniach „dla świata”.
- C. Tautologia – Baťa odniósł sukces, ponieważ był geniuszem przedsiębiorczości – mit nie wymaga dowodu, lecz jedynie powielania określonych schematów narracyjnych (Barthes [1957] 2020: 288).

W praktyce oznacza to, że język wykorzystywany w opisach Bati podlega silnym mechanizmom narracyjnym. W tekstach biograficznych i marketingowych dominują określenia wartościujące, takie jak „genialny przedsiębiorca”, „człowiek przyszłości” czy „prekursor nowoczesnego zarządzania”. Są one zgodne z tym, co Barthes określił jako „kradzież języka” – pierwotne znaczenia słów zostają podporządkowane funkcji mitu (Barthes [1957] 2020: 264).

Baťa jako znak semiologiczny

W narracji kulturowej Tomáš Baťa stał się postacią historyczną i „znakiem” reprezentującym określoną ideologię gospodarczą i społeczną. Jego nazwisko nie funkcjonuje wyłącznie jako oznaczenie konkretnej firmy, lecz także jako semantyczny nośnik idei „sukcesu przez ciężką pracę”. W tym sensie Baťa stał się „ikoną” przedsiębiorczości, a jego historia jest modelem powtarzanym w dyskursie zarówno naukowym, jak i popularnym. Zgodnie z teorią Barthes’a ([1957] 2020) mit może być odbierany na trzech poziomach: 1) Jako czysty symbol – Baťa jest ikoną sukcesu, jego życie to narracja o triumfie, determinacji i pracowitości – taka wizja czeskiego szewca funkcjonuje dziś w Czechach i na Słowacji, największą moc ma w Zlinie. 2) Jako fałszywe uzasadnienie ideologiczne – postać Bati jest używana jako „dowód” na to, że każdy może osiągnąć sukces, jeśli będzie wystarczająco ciężko pracować, co prowadzi do pomijania strukturalnych uwarunkowań gospodarczych i społecznych. 3) Jako dynamiczna historia – odbiorcy mitu konsumują go jako „opowieść zarazem prawdziwą i irracjonalną” (Barthes [1957] 2020: 261), w której bohater jest postacią ponadczasową. Co ciekawe, mit Bati przetrwał i został zinstytucjonalizowany. Współcześnie jego dziedzictwo jest kontynuowane m.in. przez Uniwersytet Tomáša Bati w Zlinie, który działa jako centrum badań nad innowacjami i przedsiębiorczością. Jest to doskonały przykład, jak mit może stać się fundamentem instytucji edukacyjnej i elementem miejskiej tożsamości. Co więcej, Baťa i jego rodzina spoczywają na cmentarzu leśnym w Zlinie, znajdującym się przy ulicy Filmové – co dodatkowo umacnia jego symboliczny status jako „patrona” miasta, którego przez wiele lat był starostą. (Pokluda 2014b: 38).

Storytelling – mit w dynamicznej narracji marki

Storytelling Bati nie ogranicza się jedynie do biografii – jego mit został umiejętnie wpleciony w strategię marketingową firmy i jest podtrzymywany do dziś. Jako narzędzie narracyjne, storytelling pozwala na wielowarstwową interpretację jego postaci, dostosowaną do współczesnych kontekstów.

1. Storytelling jako fundament komunikacji marki.
 - a. Każda historia sukcesu marki Baťa jest przedstawiana jako kontynuacja jego filozofii – zarówno w reklamach, jak i materiałach promocyjnych Fundacji Tomáša Bati (nadacetomasebati.cz; dostęp 08.01.2025).
 - b. „Baťova škola práce – továrna na budoucnost” („Szkoła pracy Bati – fabryka przyszłości”) – przykład narracji edukacyjnej, która wpisuje się w jego legendę jako nauczyciela przedsiębiorczości (tomasbata.org; dostęp 12.01.2025).
2. Storytelling we współczesnym branding.
 - a. Działalność Fundacji Tomáša Bati wykorzystuje storytelling do promowania jego wartości w dzisiejszym świecie biznesu (nadacetomasebati.cz; dostęp 08.01.2025).
 - b. Kampanie reklamowe firmy Baťa nawiązują do jego etosu pracy i innowacyjności, używając hasła „Dědictví kvality” („Dziedzictwo jakości”) (Baťa a.s.; dostęp 12.01.2025).

3. Nowoczesne formaty storytellingu.

- a. Podcasty Gabrieli Končítikovej na temat Bati to przykład wykorzystania cyfrowych form storytellingu do podtrzymywania jego mitu (České podcasty; dostęp 06.01.2025).
- b. Narracja Bati w kulturze popularnej – książki, filmy dokumentalne i ekspozycje muzealne, które ukazują jego historię w sposób atrakcyjny dla współczesnych odbiorców (nadacetomasebati.cz).

Mit Tomáše Bati stanowi punkt wyjścia współczesnego storytellingu marki. Baťa jest przedstawiany jako wizjoner, symbol przedsiębiorczości i nowoczesnego podejścia do zarządzania. Fundacja im. Tomáše Bati wykorzystuje ten mit, aby inspirować nowe pokolenia liderów i przedsiębiorców. Przykład: „Odkaz Tomáše Bati žije dál” (nadacetomasebati.cz) to hasło, które podkreśla ciągłość wartości i idei związanych z marką. Fundacja stosuje prosty, inspirujący język, który nawiązuje do idei Bati, a jednocześnie odpowiada na współczesne potrzeby komunikacyjne. Charakterystyczne cechy: prostota przekazu: „Myslete globálně, jednejte lokálně” (Archiv Hospodářských novin; dostęp 12.01.2025); akcent na wspólnotę: „Spojujeme lidi s vizi” (Forbes Česko; dostęp 03.01.2025); wartości motywacyjne: „Každý z nás může být Baťa své doby” (Komora Plus; dostęp 22.01.2025). Podobnie jak w oryginalnych kampaniach Bati, współczesne hasła Fundacji charakteryzują się prostotą i łatwością zapamiętywania. Przykłady: „Vize, odvaha, odpovědnost” (Fundacja Bati, 2021); „Dědictví, které inspiruje” (Fundacja Bati, 2022); „Podnikání s lidskou tvář” (Fundacja Bati, 2023).

Podsumowując, mit Tomáše Bati to przykład mechanizmu semiotycznego, który zgodnie z teorią Barthes’a przekształca rzeczywistość w narrację służącą określonym celom ideologicznym. Baťa, choć był realną postacią historyczną, funkcjonuje dziś jako kulturowy znak sukcesu i innowacyjności, a jego biografia podlega procesowi narracyjnego upraszczania i mitologizacji. Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do głębszych rozważań nad badanym materiałem, a mit Bati można porównać do innych wielkich narracji kulturowych, takich jak American Dream, czy kult przedsiębiorczości w duchu Steve’a Jobsa. W każdym z tych przypadków mamy do czynienia z mityzacją jednostki, której życie jest przedstawiane jako wzór do naśladowania.

Bibliografia podmiotowa

- Končítiková, Gabriela (2015) *Služba. Prodej. Reklama. Baťa*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Končítiková, Gabriela (2021) *99 trefných postřehů Tomáše Bati*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Končítiková, Gabriela (2022) *Inspirace Baťa*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Končítiková, Gabriela (2024) *Inspirace Baťa II*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Končítiková, Gabriela, Jakub Malovaný, Zdeněk Pokluda (2023) *Tvůrci fenoménu Baťa. Ti, jenž proslavili jméno Baťa napříč světem*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Křeček, Stanislav (1992) *Pracoval jsem u Baťů*. Praha: Melantrich.
- Křeček, Stanislav (2015) *Má dáti – dal, účtoval jsem u Baťů*. Zlín: VeRBuM.
- Marek, Martin (2009) „Stav baťovského bádání od meziválečných publikací po současné odborné studie.” [W:] *Časopis Matice moravské* 128(2); 413–443.
- Marek, Martin (2012) „Zasutá minulost? Baťův koncern ve střední Evropě za druhé světové války.” [W:] *Hospodářské dějiny* 27(2); 191–232.

- Pokluda, Zdeněk (2004) *Ze Zlína do světa – příběh Tomáše Bati*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2007) *Sedm století zlínských dějin*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2008) *Baťovské projekty, představy, vize*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2009) *Baťa. Ze Zlína do světa. Příběh Tomáše Bati*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2014a) *Bahňák – Baťov (1929–1939)*. Otrokovice: Město Otrokovice.
- Pokluda, Zdeněk (2014b) *Baťa v kostce*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2014c) *Člověk a práce, z ekonomických principů a vizí Tomáše Bati*. Zlín: Prostor Zlín.
- Pokluda, Zdeněk (2018) *Baťa – inspirace pro Československo*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Pokluda, Zdeněk, Jan Herman, Milan Balaban (2020) *Baťa na všech kontinentech*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.
- Pokluda, Zdeněk (2021) „Bibliografické ohlédnutí na téma Baťa.” [W:] *Česko-slovenská historická ročenka* 23(2); 99–146.
- Veselý, Václav (1932) *600 hesel Baťa*. Zlín: Tisk.

Bibliografia przedmiotowa

- Barthes, Roland ([1957] 2020) [*Mitologies*. Paris.] Przeł. Adam Dziadek *Mitologie*. Warszawa: Aletheia.
- Barthes, Roland [1968] [„Introduction à l'analyse structurale des récits.” Paris.] Przeł. Wanda Błońska „Wstęp do analizy strukturalnej opowiadań.” [W:] *Pamiętnik Literacki* 1968 z. 4; 327–359.
- Brown, Stephen, Robert V. Kozinets, John F. Sherry (2003) „Teaching Old Brands New Tricks: Retro Branding and the Revival of Brand Meaning.” [W:] *Journal of Marketing* 67(3); 19–33.
- Bruner, Jerome (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Denning, Stephen (2005) *The Leader's Guide to Storytelling: Mastering the Art and Discipline of Business Narrative*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Eliade, Mircea ([1956] 2008) [*Le Sacré et le Profane*. Paris.] Przeł. Bogdan Baran *Sacrum i profanum. O istocie sfery religijnej*. Warszawa: Aletheia.
- Fog, Klaus, Christian Budtz, Baris Yakaboylu (2005) *Storytelling: Branding in Practice*. Berlin: Springer.
- Freytag, Gustav (1900) *Die Technik des Dramas*. Leipzig: Hirzel.
- Freytag, Gustav ([1863] 2004) *Technique of the Drama: An Exposition of Dramatic Composition and Art*. Honolulu: University Press of the Pacific.
- Garbula, Joanna Maria (2020) „Teksty narracyjne – analiza strukturalno-funkcjonalna.” [W:] *Prima Educatione* 4; 73–84. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_pe_2020_4_73-84; dostęp 11.01.2025.
- Gottschall, Jonathan (2012) *The Storytelling Animal: How Stories Make Us Human*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Holt, Douglas B. (2004) *How Brands Become Icons: The Principles of Cultural Branding*. Boston: Harvard Business School Press.
- Jenkins, Henry, Sam Ford, Joshua Green (2013) *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York: New York University Press.
- Jenkins, Henry (2003) „Transmedia Storytelling.” [In:] *MIT Technology Review*, 15 stycznia 2003. <https://www.technologyreview.com>; dostęp 12.02.2025.
- Jenkins, Henry (2006) *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Lévi-Strauss, Claude ([1958] 2009) [*Antropologie structurale*. Paris]. *Antropologia strukturalna*. Przeł. Krzysztof Pomian. Warszawa: Aletheia.

- Lévi-Strauss, Claude [1962] (2001) [*La Pensée sauvage*. Plion] *Myśl nieoswojona*. Przeł. Andrzej Zajączkowski. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Łozowski, Krzysztof (2022) *Język i tożsamość. Studia z pogranicza językoznawstwa i kulturoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Łozowski, Krzysztof (2023) *Narracja jako forma pamięci kulturowej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nadace Tomáše Bati n.d. *Strona internetowa Fundacji Tomáše Bati*; <https://www.nadacetomasebati.cz>; dostęp 12.01.2025.
- Phillips, Barbara J. (2012) „The Psychology of Storytelling: From Consumer Response to Brand Narrative.” [W:] David Luna (red.) *Branding Narratives*. New York: Nova Publishers; 13–28.
- Platek, Łukasz (2013) „Uwarunkowania działalności firmy „Bata” w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym.” [W:] *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica XIV*; 152–165; <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/13379>; dostęp: 11.01.2025.
- Propp, Władimir ([1928] 1976) [*Russkaja skazka*. Moskwa] *Morfologia bajki*. Przeł. Paweł Rojek. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Saussure, Ferdinand de ([1916] 2002) [*Cours de linguistique general*. Geneve] *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Przeł. Krystyna Kasprzyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rancew-Sikora, Dorota; Katarzyna Skowronek (2015) *Narracja: koncepcje, metody, zastosowania*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Rosner, Krystyna (1981) „Znaczenia ukryte w tekście narracyjnym.” [W:] Stanisław Gajda, Władysław Miodunka (red.) *Język a społeczeństwo*. Opole: WSP; 39–52.
- Ryan, Marie-Laure (2004) *Narrative across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Salmon, Christian ([2007] 2010) *Storytelling: Bewitching the Modern Mind*. Przeł. David Macey. London: Verso.
- Scolari, Carlos A. (2009) „Transmedia Storytelling: Implicit Consumers, Narrative Worlds, and Branding in Contemporary Media Production.” [W:] *International Journal of Communication 3*; 586–606.
- Soukalová, Eva; Göttlichová, Marcela (2015) „Public Relations firmy Baťa jako narzędzie komunikacji s veřejností.” [W:] *Dny práva 2015 – Days of Law 2015*. Brno: Masarykova univerzita; 343.
- Szymkowska-Bartyzel, Agnieszka (2006) *Pamięć zbiorowa jako kategoria myślenia o przeszłości*. Kraków: Universitas.
- Tokarski, Ryszard, Justyna Tokarska (2021) „Storytelling jako narzędzie interpretacyjne w analizie przekazów publicznych.” [W:] Monika Kostera, Andrzej Kozmin (red.) *Komunikacja i media w zmieniającej się przestrzeni społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar; 169–181.
- Trzebiński, Jerzy (2002) „Narracja jako sposób rozumienia świata i siebie.” [W:] Jerzy Trzebiński (red.) *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne; 11–44.
- Wasilewski, Jakub, Paweł Olczyk (2016) „Storytelling w komunikacji marki.” [W:] *Marketing i Rynek 1*; 48–52.

Zróżdła internetowe

- Baťa [na:] <https://www.bata.cz>; dostęp: 12.01.2025.
- Nadace Tomáše Bati [na:] <https://www.nadacetomasebati.cz>; dostęp: 12.01.2025.
- YouTube – Nadace Tomáše Bati [na:] <https://www.youtube.com/@nadacetomasebati1777>; dostęp: 12.02.2025.
- Morávek, David. *3 věci, kterými Tomáš Baťa inspiruje podnikatele do dnešních dnů* [na:] <https://www.podnikatel.cz/clanky/3-veci-kterymi-tomas-bata-inspiruje-podnikatele-do-dnesnich-dni/>; dostęp: 12.10.2024.

- Archiv Hospodářských novin. *Krach jako požehnaní: Baťovy myšlenky, které inspirují české manažery dodnes*; <https://archiv.hn.cz/c1-65234100-krach-jako-pozehnani-batovy-myslenky-ktere-inspiruji-ceske-manazery-dodnes>; dostup: 12.01.2025.
- Forbes Česko. *Baťův svět se vybarvil: podívejte se na sto let staré kolorované snímky z nejslavnější zlínské továrny*; <https://forbes.cz/batuv-svet-se-vybarvil-podivejte-se-na-sto-let-stare-kolorovane-snimky-z-nejslavnejsi-zlinske-tovarny/>; dostup: 03.01.2025.
- Komora Plus. *Platí Baťovo ikonické motto i v době umělé inteligence?*; <https://www.komoraplus.cz/2024/04/20/plati-batovo-ikonicke-motto-i-v-dobe-umele-inteligence/>; dostup: 22.01.2025.
- Cesti mistři. *Tomáš Baťa*; https://www.cestimistri.cz/mistr/tomas-bata/?utm_source=chatgpt.com; dostup: 12.01.2025.
- Tomasbata.org; <https://tomasbata.org>; dostup: 12.01.2025.
- České podcasty. *Inspirace Baťa*; <https://ceskepodcasty.cz/podcast/inspirace-bata>; dostup: 06.01.2025.

LENKA PTAK

University of Wrocław, Faculty of Languages, Literatures and Cultures

lenka.ptak@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9691-3298

Polish and English Equivalents of Czech Negative Adjectives Ending in *-telný* in the Multilingual Parallel Corpus InterCorp

Abstract

This paper explores the use of a multilingual parallel corpus in the linguistic analysis of a specific category of deverbal adjectives in English, Czech, and Polish that convey the notion of possibility or potentiality. These adjectives exhibit high morphological productivity and semantic compositionality, particularly in Czech, where their meanings are systematically encoded through specialised derivational suffixes. Previous research suggests that the number of Polish adjectives ending in *-alny*, as documented in lexicographical sources, is lower than their corresponding counterparts in Czech and English. As a result, these adjectives in Polish often have distinct equivalents. The selected adjectives are examined using the Czech multilingual parallel corpus InterCorp, with the aim of highlighting the innovative potential and limitations of parallel corpora in comparative linguistic research. The study specifically investigates the usefulness of multilingual corpora for extracting collocational patterns from textual data.

Keywords: comparative linguistics, corpus linguistics, word formation, parallel corpora, deverbal adjectives, derivational suffixes, translation studies

In this paper, I focus on an interlingual comparison of deverbal adjectives denoting possibility and impossibility in Czech, Polish, and English. This constitutes a well-defined semantic category, encompassing adjectives that express whether a given entity can or cannot undergo the action denoted by the verbal root. My research builds on the findings presented in *Przymiotniki o znaczeniu potencjalnym w językach czeskim, słowackim i polskim* (2009), which analyses linguistic data on the basis of academic

dictionary entries¹. However, in this article, my primary data source is the parallel corpus InterCorp, which has been predominantly compiled by faculty and students at Charles University in Prague.

I aim to focus on several key issues, including the possibility of extracting collocations from specific texts, the use of corpus data to determine optimal translation equivalents, and the analysis of linguistic patterns. Thanks to linguistic corpora, this material can be acquired more efficiently and, most importantly, selected, sorted, or classified at the preliminary stage. This article provides a brief presentation of an automated method for extracting specific language units from diverse texts and determining their equivalents in Czech, Polish, and English translation materials. Corpora provide a large amount of clear and organised data, allowing many hypotheses and theories to be verified more reliably and efficiently, thereby enhancing linguistic research. The thematic scope of this article is intentionally limited to material derived from a parallel corpus, in order to showcase the innovative possibilities of corpus linguistics.

In analysing the linguistic material, I rely on Polish methodological traditions, as presented in academic grammars such as *Zarys słowotwórstwa polskiego* (Grzegorzczkowska [1979] 1979), *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Kallas 1998), and *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)* (Nagórko 2000). The term “potential adjectives” is used in accordance with the terminology found in the syntheses of Polish word formation by Alicja Nagórko (1987) and Krystyna Kallas (1998). By conducting a detailed analysis of the lexical material excerpted from the corpus in Czech, Polish, and English, I considered the word-formation parameters outlined in existing studies of word formation in these languages, which were subsequently used in the contrastive analysis. I primarily draw on the theoretical concepts of Miloš Dokulil (1962, 1963) and Mark Aronoff (1976).

The Multilingual Parallel Corpus InterCorp

Czech, Polish, and English adjectives expressing possibility (or impossibility) exhibit a high degree of correspondence in their functions within texts and translations. To analyse the Polish and English equivalents of Czech adjectives with the suffixes *-telný/-itelný*, I used the parallel corpus InterCorp version 16 in this article, which forms part of the Czech National Corpus and was released in 2023. The latest version of InterCorp contains a total of 387 million words in the aligned foreign-language texts of the core part and 4,506 million words in the collections. The number of words in the Czech texts is 125 million in the core part and 273 million in the collections (Rosen, Vavřín, Zasina 2022). The current structure of the Czech National Corpus is illustrated in Table 1.

1 In the analysis of Czech adjectives, the primary resource was the academic dictionary *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha 1960–1971), which contains over 192,000 entries. For Slovak adjectives, the *Slovník slovenského jazyka* (Bratislava 1959–1968), comprising more than 100,000 entries, served as a foundational source. Additionally, Jozef Mistrík’s *Retrográdny slovník slovenčiny* (Bratislava 1976) provided a valuable repository of potential adjectives ending in *-telný*. The *Krátky slovník slovenského jazyka* (edited by Ján Kačala and Mária Pisárčiková, Bratislava 1997), which includes approximately 60,000 entries and is also available in an electronic version, was extensively used as well. The material for Polish adjectives was sourced from Witold Doroszewski’s *Słownik języka polskiego* (1958–1969), employing the reverse index (*Index a tergo*, edited by Jadwiga Puzynina and Renata Grzegorzczkowska, Warszawa 1973) of this dictionary. Examples were further supplemented with data from Stanisław Dubisz’s *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Warszawa 2003) and additional studies by various scholars.

Table 1. Structure of the Czech National Corpus.

Corpora of the Czech National Corpus	
Written synchronic corpora	Spoken synchronic corpora
General corpora SYN series corpora	General corpora ORATOR ORTOFON ORAL
Web corpora ONLINE NET	Specialised corpora BMK DIALEKT LINDSEI CZ PMK SCHOLA2010 SPEECHES PARLCORP
Learner corpora	
Author corpora	
Specialised corpora	
Foreign language corpora Parallel corpora Comparable corpora Specialised foreign language corpora	
Written diachronic corpora DIACORP OnomOs	

The multilingual parallel corpus InterCorp can be considered referential, which means that all its previous releases remain available in their original form. The corpus consists of a core section, primarily composed of fiction with manually checked alignments and collections. The collections contain texts acquired in multiple languages that are processed and aligned automatically. They do not always include all texts from the sources, particularly those without a Czech counterpart. Each text in the corpus has a Czech counterpart, establishing Czech as the pivot language. For every text, there is a single Czech version (either original or translated), aligned with one or more foreign-language versions (Čermák, Rosen 2012).

Passive Potential Adjectives

The adjectives under analysis are referred to in some Czech studies as “adjectives with the meaning of possibility” or “passive adjectives denoting possibility,” while in English they are commonly termed “passive adjectives denoting possibility.” In the Polish linguistic tradition, these adjectives are identified as “potential adjectives.” The notion of potentiality is a polysemous concept with various terminological applications in word-formation processes. In Polish linguistics, the term encompasses a range of interpretations and has a broad and rather fluid meaning (see Puzynina 1966: 337; Buttler 1962: 239; Chruścińska 1978: 72, 78; Nagórko 2000: 174).

Krystyna Kallas, in her *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (1998), categorises potential adjectives as a subclass of deverbal derivatives and defines them as predispositional. According to Kallas, these adjectives encode additional information about predisposition; specifically, a tendency or inherent capacity to perform or undergo an action – alongside an indication of a particular state. For instance, Kallas uses the derivative *uleczalny* (“curable”) as an example, highlighting the inclusion of a modal predicate that conveys information regarding the potentiality or feasibility of the action (Kallas 1998: 471).

Isabel Oltra-Massuet identifies several types of *-ble* adjectives:

- (1) active adjectives, such as *agreeable* and *perishable*, meaning “that V”;
- (2) passive adjectives, such as *modifiable* and *realizable*, meaning “that can be Ved”;
- (3) adjectives denoting possibility, again exemplified by *modifiable* and *realizable*, meaning “that can be Ved”;
- (4) adjectives expressing evaluative judgement, such as *admirable* and *envious*, meaning “that should be Ved”; and
- (5) causative adjectives, such as *horrible* and *terrible*, meaning “that causes N” (Oltra-Massuet 2013: 13).

In Czech, the suffixes *-itelný/-itelný* function as productive morphemes in the formation of potential adjectives. These suffixes are specifically used in the derivational processes of adjectives that retain a verbal base, which distinguishes their application from analogous formations in Polish or English. Unlike in those languages, where *-alny* and *-ble* adjectives may also derive from non-verbal roots, the Czech system restricts *-itelný/-itelný* to the verbal domain.

In Polish, deverbal adjectives expressing potentiality are primarily formed using the suffix *-alny*. Unlike in Czech, where this suffix is largely restricted to verbal roots, in Polish *-alny* is also employed in the formation of desubstantive adjectives, often derived from nouns of foreign origin. Examples include *czenzuralny* ← *czenzura* (“censorship”), *eksperymentalny* ← *eksperyment* (“experiment”), *kontynentalny* ← *kontynent* (“continent”), and *sentymentalny* ← *sentyment* (“sentiment”) (Ptak 2009: 87). Among Polish adjectives ending in *-alny*, a significant subset does not convey potentiality but instead denotes the direct execution of, or subjection to, an activity. For instance, *grzebalny* (“służący do grzebania zmarłych, związany z obrzędem grzebania” – “serving to bury the dead, related to the burial ritual”) refers to a functional or relational role rather than indicating any potentiality.

Additionally, certain adjectives ending in *-alny* can shift between a predispositional and a non-predispositional interpretation, depending on the context. For example, *jadalny* can denote “one that can be eaten” (*taki, który można zjeść*) when referring to a mushroom (*jadalny grzyb*), thereby conveying potentiality. In contrast, in the phrase *jadalny pokój* (*taki, w którym się jada* – “a room where one eats”), the adjective expresses a functional relation without implying potentiality (see *Gramatyka współczesnego języka polskiego* 1998: 471).

English passive adjectives expressing possibility or potentiality, which can be paraphrased as “fit for being V-ed” or “liable to be V-ed,” are predominantly formed using the suffixes *-able* and *-ible*. According to Bogdan Szymanek (1985), several synchronic processes in English word formation complicate the regularity of *-able* derivatives. He observes that a limited number of *-able* adjectives are derived from nouns

rather than verbs, as in *fashion* → *fashionable*. These derivatives are relatively rare, and their semantics can be unpredictable. However, for certain adjectives of this type, an implicit sense of either activeness (e.g., *profitable*) or passiveness (e.g., *clubbable*) can be identified (Szymanek 1985: 97).

Also pertinent to this discussion is Isabel Oltra-Massuet's observation that certain *-ble* adjectives are not exclusively derived from verbal bases, and as a result, the subject may not correspond to the direct object of an underlying verb. Furthermore, some *-ble* adjectives, such as *perishable*, do not appear to convey a passive meaning. Additionally, certain adjectives express a modality of necessity rather than possibility, as seen in *admirable* or *deplorable*. In some cases, adjectives like *suitable* have even been argued to lack the expected modality altogether (Oltra-Massuet 2013: 24–25).

Although the languages under discussion employ highly productive and semantically and structurally regular suffixes in the derivation of adjectives denoting potentiality, each language also uses secondary suffixes in the formation of such adjectives. These secondary suffixes frequently extend beyond the basic expression of possibility or impossibility, encompassing meanings related to habitual actions, quantitative aspects, or evaluative judgements. In Polish, for instance, these formative suffixes include *-liwy*, *-ony*, *-any*, and *-ny* (see Nagórko 1987; Gramatyka 1998). As an example, we can examine the Polish adjectives *przeziąkalny* and *przeziąkliwy*. These examples illustrate subtle semantic differences between the two adjectives, with *przeziąkalny* emphasising potentiality, while *przeziąkliwy* conveys an inherent tendency or characteristic: *przeziąkalny materiał* – “taki, który może (łatwo) przeziąkać” (“one that can (easily) permeate”); *przeziąkliwy materiał* – “taki, który łatwo przeziąka” (“one that easily permeates”).

In terms of semantics and morphological derivation, adjectives with the suffix *-telný/-itelný* in Czech exhibit a close paradigmatic relationship with adjectives ending in *-ný* (e.g., *kujný* “malleable,” *ohébný* “flexible,” *podplátný* “bribeable,” *rozbitný* “breakable,” *rozpustný* “soluble,” *únosný* “bearable,” *výsuvný* “extendable”). These forms frequently possess an active or potential meaning, denoting a simple relation to an associated verbal action or process. Furthermore, they demonstrate significant morphological affinity with adjectives bearing the suffix *-lý* (e.g., *jedlý* “edible,” *nevystihlý* “ungraspable,” *neochvělý* “unshakable”), as well as *-ivý* (e.g., *netříštivý* “non-shattering”), *-ací* (e.g., *posunovací* “shiftable,” *rozbírací* “dismantlable,” *zasunovací* “insertable”), and *-avý* (e.g., *otvíravý* “openable”). In certain instances, these adjective types can form synonymous or near-synonymous pairs with *-telný/-itelný* adjectives, reflecting overlapping semantic domains.

As examples of complete synonyms, we can reference several pairs noted in the Czech dictionary *Slovník spisovného jazyka českého*: *dobyitelný* // *dobytný* – for instance, *snadno dobyitelný* // *dobytný hrad*, meaning “a castle that can be easily conquered”; *neotřesitelný* // *neotřestný* – as in *pevná a neotřesitelná nebo neotřesná vůle*, meaning “a firm and unshakeable will”; *nezkrotitelný* // *nezkrotný* – for example, *nezkrotitelná, nezkrotná síla*, meaning “a force that cannot be tamed or subdued”; and *rozbitelný* // *rozbitný* – such as *snadno rozbitelné* // *rozbitné sklo*, meaning “glass that can easily be broken.” In rare cases, synonymic triplets also occur in Czech, formed with the suffixes *-telný/-itelný* // *-ný* // *-lý*. Examples include: *nepostižitelný* // *nepostižný* // *nepostihlý*, *nestižitelný* // *nestižný* // *nestihlý*, and *nevystižitelný* // *nevystižný* (rare) // *nevystihlý* (literary).

Analysis of Linguistic Material: Polish and English Equivalents of Czech Adjectives with the Suffix *-telný/-itelný* in InterCorp

As previously mentioned, the primary source of linguistic data for this article is the parallel corpus InterCorp version 16. The linguistic material under examination consists of examples from this corpus, specifically pairs of equivalents automatically generated using word segment alignment methods, along with their frequency lists. Additionally, data from the Czech–Polish and English–Polish bilingual dictionaries will be used. The linguistic data retrieved from the parallel corpus has been deliberately restricted to original texts. This is necessary because, although each parallel corpus contains identical texts in two languages, they are not always direct translations; they may also be translations from a third language. While the InterCorp parallel corpus, part of the Czech National Corpus, supports bidirectional searches, it does not guarantee that translations from Czech into other languages are always based on original Czech texts.

To address this, we employed the CQL (Corpus Query Language) command to search within corpus sources. This method allows for complex searches involving various combinations of words, forms, and character strings with precisely defined syntax. Using the concordances (contextual extracts of the search results) obtained from the relevant corpus, we created frequency lists of the searched lemmas (base word forms that encompass occurrences of all their inflected forms). We employed the CQL command in the form [word=" +teln.+ " & upos="ADJ"], which allowed us to search for Czech adjectives containing the suffix *-telný* in the corpus, specifically targeting adjectives (indicated by the tag "ADJ"). This query was then refined to focus on forms containing the negative morpheme *ne-*, using the modified command [word=" ne.+teln.+ " & upos="ADJ"], thereby narrowing the results to adjectives expressing negation, and the original texts, and aligning the three languages together. The query constructed in this manner also retrieves instances of the unnegated superlative form, such as *nejhmatatelnější* "the most tangible," *nejviditelnější* "the most visible," *nejrozumitelnější* "the most comprehensible," which were subsequently removed through manual filtering.

From the lexicographic material of *Słownik czesko-polski* ([1991] 2010) and *Velký česko-anglický slovník* (Fronek [2000] 2013), 84 negative deverbal adjectives ending in *-telný/-itelný* were extracted as primary entries, alongside 172 negative deverbal adjectives ending in *-telný/-itelný* extracted from *Velký česko-anglický slovník* ([2000] 2013). For practical reasons – namely the inability to exhaustively cover all derivatives in this article – only selected negative adjectives ending in *-telný/-itelný* and their Polish or English equivalents were analysed. These were restricted to those recorded simultaneously in the Czech–Polish dictionary, the Czech–English dictionary, and the InterCorp corpus, and whose frequency in the corpus was at least two occurrences.² The absence of certain Polish equivalents for Czech adjectives ending in *-telný/-itelný* in Tables 2 and 2a does not imply that they are nonexistent in modern Polish. The list of derivatives extracted from the InterCorp corpus, as well as from the Czech–Polish dictionary,

2 In this article, we reference the research presented in the paper "O polskich odpowiednikach czeskich przymiotników potencjalnych w korpusie InterCorp oraz w słownikach dwujęzycznych" (Ptak 2015), which demonstrated that the parallel corpus *InterCorp* version 8 provides a significantly broader range of translation equivalents for source words than traditional bilingual dictionaries. The study underscores the potential of *InterCorp* as an invaluable tool for identifying and translating analogous formations across the 38 languages available in the corpus at the time the research was conducted, showcasing its utility in offering richer linguistic insights and translation possibilities than the dictionaries.

could be expanded with examples drawn from authoritative academic dictionaries of the Polish language, national reference corpora, and personal annotations. For instance, Doroszewski's *Słownik języka polskiego* (SJP Dor) lists 106 negative deverbal adjectives ending in *-alny*. However, as previously noted, the scope of this article was deliberately confined to data sourced from the InterCorp corpus and bilingual dictionaries, with the aim of illustrating the innovative potential of corpus linguistics.

Polish equivalents of Czech negative adjectives ending in *-telný/-itelný* that appear solely in the InterCorp corpus are indicated with an asterisk (*) preceding the word. In Tables 2 and 2a, the frequency of the lexical items is presented both in the original texts and in their corresponding translations within the corpus. Frequency analysis of lexical items within a defined text corpus is one of the most frequently used methodologies in corpus linguistics. Indeed, word frequency lists often serve as foundational data for lexicographic work and dictionary compilation.

Table 2. Czech negative adjectives with the suffix *-telný/-itelný* and their Polish and English equivalents in the parallel corpus InterCorp and in the dictionaries *Słownik czesko-polski* (Basaj and Siatkowski [1991] 2010) and *Velký česko-anglický slovník* ([2000] 2013).

Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i> (frequency in InterCorp)	Polish and English equivalents of Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i>				
	Adjectives with the suffix <i>-alny</i> and <i>-ble</i> (frequency in InterCorp)	Polish adjectives with the suffix <i>-ny</i> (frequency in InterCorp)	Polish adjectives with the suffix <i>-liwy</i> (frequency in InterCorp)	Polish adjectives with the suffix <i>-ly</i> (frequency in InterCorp)	Polish adjectives with the suffix <i>-ony, -ty</i> (frequency in InterCorp)
<i>nedělitelný</i> (4)	<i>indivisible</i> (4)	<i>niepodzielny</i> (4)			
<i>nedocenitelný</i> (2)	<i>invaluable</i> (1) <i>inestimable</i> (0)				<i>nieocenyony</i> (0)
<i>nedotknutelný</i> (4)	<i>nietykalny</i> (2) <i>nienaruszalny</i> (1) <i>integralny</i> (0) <i>untouchable</i> (1) <i>inviolable</i> (1) <i>*inalienable</i> (1)	<i>niezmienny</i> (0)			<i>nienaruszony</i> (1)
<i>nenahraditelný</i> (7)	<i>*niepowtarzalny</i> (1) <i>irreplaceable</i> (7) <i>irretrievable</i> (0) <i>irredeemable</i> (0) <i>irreparable</i> (0)				<i>niezastąpiony</i> (5)
<i>nenapodobitelný</i> (7)	<i>*niepowtarzalny</i> (5) <i>inimitable</i> (6)				
<i>nenapravitelný</i> (11)	<i>incorrigible</i> (8) <i>irreparable</i> (2) <i>irretrievable</i> (0) <i>irredeemable</i> (0)	<i>niepoprawny</i> (9)			

Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish and English equivalents of Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i>				
	Adjectives with the suffix <i>-alny</i> and <i>-ble</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish adjectives with the suffix <i>-ny</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish adjectives with the suffix <i>-liwy</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish adjectives with the suffix <i>-ły</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish adjectives with the suffix <i>-ony, -ty</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)
<i>neodolatelny</i> (6)	<i>irresistible</i> (3) <i>uncontrollable</i> (0) <i>*irrepressible</i> (1)	<i>*niepohamowany</i> (1) <i>*niezłomny</i> (1)			<i>nieodparty</i> (1) <i>nieprzewyciężony</i> (0)
<i>neotřesitelný</i> (3)	<i>*unshakable</i> (2)	<i>niezachwiany</i> (2) <i>niezłomny</i> (0)			
<i>nepochopitelný</i> (22)	<i>incomprehensible</i> (17) <i>*inconceivable</i> (1) <i>*inexplicable</i> (3)			<i>niezrozumiały</i> (12)	<i>niepojęty</i> (8)
<i>nepopsatelny</i> (8)	<i>indescribable</i> (7) <i>unspeakable</i> (0) <i>indefinable</i> (0) <i>ineffable</i> (1)	<i>nieopisany</i> (4) <i>niewymowny</i> (0)			
<i>neviditelný</i> (48)	<i>niewidzialny</i> (34)	<i>niewidoczny</i> (10)			
<i>nevysvětlitelný</i> (16)	<i>*niewytłumaczalny</i> (8) <i>unexplainable</i> (0) <i>inexplicable</i> (10)	<i>niejasny</i> (0)		<i>niezrozumiały</i> (1)	<i>*niepojęty</i> (1) <i>*niewyjaśniony</i> (1)

Table 2a. Czech negative adjectives with the suffix *-telný/-itelný* and their Polish and English equivalents in the parallel corpus *InterCorp* and in the dictionaries *Słownik czesko-polski* ([1991] 2010) and *Velký česko-anglický slovník* ([2000] 2013).

Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish and English equivalents of Czech negative adjectives with the suffixes <i>-telný/-itelný</i>	
	The construction <i>do+genitive</i> of a deverbal noun (frequency in <i>InterCorp</i>)	Adjectives ending with other suffixes, descriptive phrases, or adjectives that do not express the full content of the given structure (frequency in <i>InterCorp</i>)
<i>nedělitelný</i> (4)		
<i>nedocenitelný</i> (2)		<i>*bezcenny</i> (1) <i>*priceless</i> (1)
<i>nedotknutelný</i> (4)		<i>sacrosanct</i> (0)
<i>nenahraditelný</i> (7)		<i>*niedający się zastąpić</i> (1) <i>*bezcenny</i> (1)

Czech negative adjectives with the suffix <i>-telný/-itelný</i> (frequency in <i>InterCorp</i>)	Polish and English equivalents of Czech negative adjectives with the suffixes <i>-telný/-itelný</i>	
	The construction <i>do+genitive</i> of a deverbal noun (frequency in <i>InterCorp</i>)	Adjectives ending with other suffixes, descriptive phrases, or adjectives that do not express the full content of the given structure (frequency in <i>InterCorp</i>)
<i>nenapodobitelny</i> (7)	<i>nie do naśladowania</i> (0) <i>*niemożliwy do naśladowania</i> (1) <i>*nie do podrobienia</i> (1)	
<i>nenaprawitelny</i> (11)	<i>nie do naprawienia</i> (2)	<i>hopeless</i> (1)
<i>neodolatelny</i> (6)		<i>zniewalający</i> (0) <i>*przemóżny</i> (1) <i>*tajemniczy</i> (1) <i>*overwhelming</i> (1) <i>overpowering</i> (0) <i>compelling</i> (0) <i>magnetic</i> (0)
<i>neotřesitelny</i> (3)		<i>*taki, który nie daje się zbić z tropu</i> (1) <i>steadfast</i> (0) <i>unswerving</i> (0) <i>*unshaken</i> (1)
<i>nepochopitelny</i> (22)		<i>przekraczający możliwości zrozumienia</i> (1) <i>tajemniczy</i> (1) <i>baffling</i> (0) <i>perplexing</i> (0) <i>beyond all understanding</i> (0) <i>it defies reason</i> (0) <i>*hard to understand</i> (1)
<i>nepopsatelny</i> (8)	<i>nie do opisania</i> (1)	<i>*niezapomniany</i> (1) <i>*ogłuszający</i> (1) <i>beyond all description</i> (0)
<i>neviditelny</i> (50)		<i>*niesprecyzowany</i> (1)
<i>nevysvětlitelny</i> (16)	<i>*nie do wytłumaczenia</i> (1)	<i>nie dający się wyświełić (wyjaśnić)</i> (0) <i>*nie dający się wytłumaczyć</i> (1) <i>*bezsensowny</i> (1) <i>*no longer explicable</i> (1) <i>*without explanation</i> (1) <i>*incredible</i> (1)

The use of adjectives with the negative morpheme **ne-** is well represented in Czech. The ease with which these adjectives can be negated is likely attributable to the syntactic role that adjectives fulfil as a part of speech. This phenomenon is also connected to the modal nature of the adjectives under investigation, particularly in expressing the impossibility of an action's occurrence. In academic dictionaries of Czech, Polish, or English, word-formation paraphrases are used to describe these derivatives. Czech examples

include phrases such as *takový, který nelze, takový, který se nedá* and *takový, který nemůže být*; Polish equivalents include *niedający się, niemożliwy do* and *niemogący być*; while English equivalents include *not fit for being V-ed, not liable to be V-ed*.³

In the parallel corpus InterCorp, we identified **751 occurrences**⁴ of adjectives with the suffix *-telný/-itelný*, of which **698 instances** were classified as negative potential adjectives with this suffix. Adjectives with unclear word-formation structures, such as *nesmrtelný* “immortal” (30 occurrences), *nezřetelný* “indistinct” (5 occurrences), *neprožřetelný* “imprudent” (1 occurrence), and *nevyzpytatelný* “unpredictable” (2 occurrences), were excluded from the analysis. After generating frequency lists for the relevant lemmas, we obtained **138 distinct examples** of negative adjectives with the *-telný/-itelný* suffix, each with varying frequencies. The most frequent adjective was *neuvěřitelný* “unbelievable,” which appeared 100 times in the corpus, while **63 adjectives** were observed with a frequency of just one occurrence each: *nedefinovatelný, nehmatatelný, neměřitelný, nenapadnutelný, nenaučitelný, neobsáhnutelný, neobyvatelný, neoddiskutovatelný, neodhalitelný, neodstranitelný, neoholitelný, neosvojitelný, nepopíratelný, neporaditelný, neporušitelný, nepostradatelný, nepotopitelný, nepozorovatelný, neprokazatelný, nepřeložitelný, nepřeslechnutelný, nepřestupitelný, nepřevtělitelný, nerecyklovatelný, nereformovatelný, nerekonstruovatelný, nerozlišitelný, nerozložitelný, nerozlučitelný, nesdělitelný, neslibatelný, nesmazatelný, nesouměřitelný, neuhasitelný, neuhlídatelný, neukojitelný, neukončitelný, neurčitelný, nevnímátný, nevyhodnotitelný, nevyhojitelný, nevyjádřitelný, nevykořenitelný, nevykoupitelný, nevypátratelný, nevypověditelný, nevyvěratelný, nevzkřísitelný, nezahubitelný, nezachytitelný, nezanedbatelný, nezastavitelný, nezbadatelný, nezkratitelný, nezlikvidovatelný, nezměnitelný, neznatelný, neznormalizovatelný, nezodpověditelný, nezrušitelný, nezvratitelný.*

Out of the 63 examples, only 11 instances involved translating a Czech adjective with the suffix *-telný/-itelný* into a Polish adjective with the suffix *-alny* (e.g., *nienaruszalny, nieodwracalny, niepodważalny, niepoznawalny, nieprzetłumaczalny, niereformowalny, nieuleczalny, niewyobrazalny, niezatapialny, niezauważalny, niezniszczalny*), which clearly predominates within this onomasiological category. In other Polish translations, various strategies were used: adjectives with the suffix *-ny* were employed 12 times, the construction *do* + genitive of a deverbal noun appeared in 7 instances, adjectives with other

3 To provide a more comprehensive account of the usage of negative passive potential adjectives in contemporary Czech and Polish, data obtained from academic and bilingual dictionaries may be complemented with evidence drawn from the *Czech language corpus Syn2020* and the *National Corpus of Polish*.

In the *Syn2020* corpus, the following CQL query was employed: [word = “ne.+teln.+” & pos = “A”]. This search yielded more than 30,000 instances of negative adjectives containing the suffix *-telný/-itelný*, offering a substantial empirical basis for further analysis. To obtain the highest possible number of relevant attestations from the National Corpus of Polish, we used the Poliqarp search engine and the CQL query [base = “nie.+aln.+” & pos = adj]. As previously noted, this type of query enables the retrieval of various combinations of words, forms, and other character sequences using precisely defined syntax. From the resulting concordances – ordered sets of citations featuring a given word or construction – we generated a frequency list that included all inflected forms of the retrieved adjectives. Since the suffix *-alny* appears in the derivation of both denominal and deverbal adjectives, the dataset initially included over 500 denominal adjectives with the prefix *nie-*, such as “nieaktualny,” “nieformalny,” “nielegalny,” “niematerialny,” “nienormalny,” and “nieprofesjonalny.” After a thorough verification of the attestations, we identified 420 valid instances of passive potential adjectives with the suffix *-alny*, including examples such as “niepodważalny” (“undeniable”), “nieporównywalny” (“incomparable”), “nieprzewidywalny” (“unpredictable”), “nierozzerwalny” (“indissoluble”), “nierozpuszczalny” (“insoluble”), “nieuleczalny” (“incurable”), “niewidzialny” (“invisible”), and “niewybaczalny” (“unforgivable”).

4 The application of individual search filters led to a marked reduction in the range of textual sources, which significantly decreased the number of occurrences.

suffixes were used 8 times, descriptive phrases occurred 9 times, and in 17 cases, adjectives or descriptive expressions that did not fully convey the meaning of the original structure were used, or no appropriate adjectival translation was provided. In English, a different tendency was observed, with the majority of these adjectives (41 instances) being translated using the suffix *-ble*.

From the dictionary material of the *Słownik czesko-polski* ([1991] 2010), we extracted 86 negative potential adjectives with the suffix *-telný/-itelný*, and from the *Velký česko-anglický slovník* ([2000] 2013), we extracted 172 negative potential adjectives with the same suffix. A total of 63 adjectives was recorded simultaneously in the Czech-Polish dictionary, the Czech-English dictionary, and the InterCorp corpus. Some of these adjectives, specifically those with a frequency of 2 or more occurrences, are presented in Tables 2 and 2a.

In the case of the corpus, the diversity of Polish equivalents was achieved primarily through the use of descriptive phrases or adjectives, which often fail to fully convey the complete meaning of the original term. As demonstrated by our previous detailed analysis of adjectives denoting possibility (Ptak 2009), Czech adjectives with the suffix *-telný/-itelný* are more numerous than Polish potential adjectives with the suffix *-alny*. In Czech, the total number of derivatives with the suffix *-telný/-itelný*, according to the *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ), amounts to 625. In contrast, in Polish, based on dictionary data from Doroszewski's *Słownik języka polskiego* (SJP Dor), there is a significant difference, with only 252 adjectives formed with the suffix *-alny*, a disparity noted in Ptak (2009: 134–135).

For example, the Czech adjective *nepopsatelný* is translated in the Czech-Polish dictionary as *nie do opisania*, *nieopisany*, or *niewymowny*. In the *Dictionary of the Czech Language* (*Slovník spisovného jazyka českého*, 1971), this adjective is paraphrased as *takový, který se nedá popsat, vymykající se jakémukoli popisu*. In the parallel corpus InterCorp, we recorded 8 instances of the adjective *nepopsatelný*, 4 of which were translated as *nieopisany* (1a), one as *niezapomniany*, and one using the construction *do* + genitive of a deverbal noun. In other instances, this adjective was translated using descriptive phrases or adjectives that did not fully capture the entire meaning of the term or the modal notion of possibility, or it was left untranslated altogether (1b). In English, it was consistently translated using the suffix *-ble*.

- (1) a. **C** ... *ve vzdálenosti asi dvou set metrů viděla plameny a z jiného místa, blíž u ní, se zvedal z příkopu k temnému nebi stále ten stejný nepopsatelný, strašný křik* – **P** ... *jakieś dwieście metrów dalej zobaczyła płomienie, a z rowu, bliżej niej, wznosił się wciąż ku ciemnemu niebu ten sam przeraźliwy krzyk* – **E** ... *about two hundred yards away she saw flames, and from another spot, closer to her, that same indescribable, terrible screaming still rose;*
- b. **C** *Hajlování přešlo v nepopsatelný řev.* – **P** *Hajlowanie przerodziło się w ogłuszający ryk.* – **E** *The siegheiling disintegrated into indescribable pandemonium.*

A parallel corpus should not be conflated with an “automatic translator” or a translation memory system used in information technology. Achieving more refined results, such as filtering collocations, limiting searches to specific documents or text types, or conducting more advanced queries requires a basic understanding of corpus tools and, above all, patience from the researcher. Not all equivalents are appropriate or contextually suitable:

- (2) **C** *Za jednoznačný a nezpochybnitelný fakt považují pouze rostoucí závislost zemí EU na dovozu energetických surovin.* – **P** ... *zmian [y] klimatycz [e] ... wywierac będą duży wpływ na ludność.* – **E** *The first point I want to make is that the increasing dependency of EU countries on imports of raw energy materials is the only unambiguous fact, about which there is no doubt.*

- (3) *C Historická příslušnost Turecka k Evropě je **nezpochybnitelná**. – P Patrząc realnie, Turcja jest obecnie członkiem Rady Europy oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. – E Turkey's historic affiliation with Europe is **undeniable**.*

The inadequacy of examples (2) and (3) arises from the incorrect alignment of concordances in the Polish language and the improper tagging of individual elements. A key advantage of InterCorp is the ability to analyse query results in both immediate and broader textual contexts, to further filter the identified concordances, and to verify their collocability in both languages. However, a notable drawback is the requirement to manually review the concordances in the “target” language and select the appropriate equivalents.

Conclusion

Differences between the individual languages are most apparent in the number of derivatives formed using primary suffixes within the examined onomasiological category. As our analysis of adjectives expressing possibility demonstrates, English and Czech adjectives with the suffixes *-ble* and *-telný/-itelný*, respectively, are more numerous than their Polish counterparts with the suffix *-alny*. Consequently, Polish often employs a range of equivalents for these derivatives.

For our research, we relied primarily on linguistic data extracted from the InterCorp corpus. This corpus-based material was further supplemented with lexicographic data and additional evidence drawn from the Syn2020 corpus and the National Corpus of Polish. One of the key advantages of using corpora lies in the vast range of available source texts and, crucially, in the ability to automatically search and analyse linguistic items based on their frequency and distribution within authentic contexts. To ensure consistency and comparability, we deliberately restricted our corpus searches to original Czech texts and their translations into English and Polish, focusing on a dataset of 63 texts translated from Czech into both target languages.

After generating frequency lists for the searched lemmas, we identified 698 instances of negative adjectives ending in *-telný/-itelný* with varying frequencies. Additionally, we extracted 84 negative potential adjectives with the *-telný/-itelný* suffix from Czech–Polish dictionary data and 172 from Czech–English dictionary data. The analysis of this linguistic data supports our initial hypothesis: Czech adjectives with the suffix *-telný/-itelný* and English adjectives with the suffix *-ble* are more numerous than their Polish equivalents ending in *-alny*. In numerous cases, Polish lacks a direct equivalent for these adjectives, which leads to context-dependent translations. As a result, Polish often resorts to alternative descriptive phrases or different adjectives, which may not fully convey the precise meaning of the original form or the potentiality of the action expressed by the adjective.

The fact that the scope and textual diversity of a parallel corpus are essential for effective statistical analysis does not necessarily preclude its suitability for translating specific units. As shown by our analysis, we are able to narrow our corpus search successfully. Overall, it may be concluded that the InterCorp parallel corpus is a tool that can be effectively used for translation and for determining possible equivalents. And although a linguist using parallel corpora encounters a number of methodological problems, their very existence represents a significant advance in the possibilities for linguistic analysis. With its growing size, the InterCorp parallel corpus is becoming increasingly important in contrastive research.

References

- Aronoff, Mark (1976) *Word formation in generative grammar*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: MIT Press.
- Basaj, Mieczysław, Janusz Siatkowski (eds.) ([1991] 2002) *Słownik czesko-polski*. Second Edition. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Buttler, Danuta (1967) "Rekcja przymiotników odczasownikowych." [In:] *Poradnik Językowy*. Vol. 8; 357–370.
- Čermák, František, Alexandr Rosen (2012) "The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus." [In:] *International Journal of Corpus Linguistics*. 17 (3); 411–427. Retrieved from <https://doi.org/10.1075/ijcl.17.3.07cer> [date of access: 15 Oct. 2024].
- Chruścińska, Krystyna (1978) "O formacjach potencjalnych i okazjonalnych." [In:] Mieczysław Szymczak (ed.) *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 69–79.
- Dokulil, Miloš (1962) *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Československá akademie věd.
- Doroszewski, Witold (ed.) (1958–1969) *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubisz, Stanisław (ed.) (2003) *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Vols. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkova, Renata ([1979] 1979) *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Third Edition. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fronek, Josef ([2000] 2013) *Velký česko-anglický slovník*. Second edition. Voznice: LEDA spol. s r.o.
- Grzegorzczkova, Renata, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (eds.) ([1984] 1998) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Křen, Michal, Václav Cvrček, Jan Henyš, Milena Hnátková, Tomáš Jelínek, Jan Koček, Dominika Kovářiková, Jan Krívan, Jiří Milička, Vladimír Petkevič, Pavel Procházka, Hana Skoumalová, Jana Šindlerová, Michal Škrabal (2020) *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Available from the web: <http://www.korpus.cz>.
- Nagórko, Alicja (1987) *Zagadnienie derywacji przymiotników*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nagórko, Alicja (2000) *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. Available at: <http://www.nkjp.pl/>.
- Oltra-Massuet, Isabel (2013) *Deverbal adjectives at the interface: A crosslinguistic investigation into the morphology, syntax and semantics of -ble*. Boston: De Gruyter Mouton.
- Pęzik, Piotr (2012) *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał Górski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (ed.). Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Ptak, Lenka (2009) *Przymiotniki o znaczeniu potencjalnym w językach czeskim, słowackim i polskim*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Ptak, Lenka (2015) "O polskich odpowiednikach czeskich przymiotników potencjalnych w korpusie InterCorp oraz w słownikach dwujęzycznych." [In:] *Language and Literary Studies of Warsaw*. Vol. 5. Warszawa; 55–68.
- Puzynina, Jadwiga (1966) "O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych." [In:] *Poradnik Językowy*. Vol. 8; 329–338.

- Rosen, Alexandr, Bohumil Šimčík, Martin Vavřín, Adrian J. Zasina (2024) *Korpus InterCorp – čeština, verze 16ud z 17. 9. 2024*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Available from the web: <http://www.korpus.cz>.
- Rosen, Alexandr, Martin Vavřín, Adrian J. Zasina (2022a) *InterCorp, Release 15 of 11 November 2022*. Prague: Institute of the Czech National Corpus, Charles University. Available from the web: <http://www.korpus.cz>.
- Rosen, Alexandr, Martin Vavřín, Adrian J. Zasina (2022b). *The InterCorp Corpus – Czech3), version 16 of 11 November 2022*. Prague: Institute of the Czech National Corpus, Charles University. Available from the web: <https://kontext.korpus.cz>.
- Szymanek, Bogdan (1985) *English and Polish Adjectives*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC

Вроцлавський університет, Факультет неоліології

julia.ryszcz-szafraniec@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9492-8069

Українські мовознавчі осередки 20-х років XX століття. Представники, праці, дискусії

Ukrainian Linguistic Centers of the 1920s. Representatives, Works, Discussions

Abstract

Ukraine and Ukrainians are now at an existentially important moment in history, which has especially exacerbated the problem of national self-identification. The Ukrainian language, the nationalization of which within the independent state has been going on with varying success since 1991, only with the beginning of a full-scale war began to be recognized by society as the most important nation-building factor. This state of affairs is explained by a long period of Russification. The threat of loss of statehood led to a steady interest in science and journalism in the history of Ukraine and the Ukrainian language and culture, an appeal to the achievements of scientists, which were silenced for decades during the Soviet occupation of Ukraine. This research also fits into this scientific trend, because it is devoted to an overview of the most important accomplishments in linguistics of the 1920s. – one of the most fruitful periods in the history of Ukraine. A systematic presentation of the development of Ukrainian linguistics, starting from 1917 and ending at the end of the 1920s, is proposed. The emphasis is placed on the linguistic schools that were formed in those times, the most famous areas of research and works. The most heated scientific discussions between members of linguistic centers are highlighted. The fate of each of the scientists named in the text is mentioned, because almost two-thirds of them were destroyed during large-scale mass repressions against the Ukrainian intelligentsia in 1937.

Keywords: Ukrainian linguistics, linguistics center, scientific research, view, school, polemics

Вступ

150

Виклики сучасного українського мовознавства зумовлені актуальними політичними та соціальними реаліями як в Україні, так і поза її межами. Зокрема, йдеться про внутрішню та зовнішню міграцію, проблематику державного статусу української мови в умовах війни, питання державности України. Усе це визначає загальну тенденцію розвитку української гуманітаристики, яка, цілком закономірно, зосереджена в першу чергу на проблемах мовної та національної самосвідомості, і зрозуміти яку можна лише в широкому історичному контексті боротьби українців за свою ідентичність.

Понад сто років тому, у 1918 р., питання самосвідомости громадян першої української держави – Української Народної Республіки – вирішувалося на тих же площинах, що і зараз: у політиці, на полі бою, у науці та освіті. Тодішня боротьба завершилася втратою державности і мала трагічні наслідки для сотень українських учених, у тім числі лінгвістів, котрі протягом 10 років (1918–1929 рр.) здійснили ґрунтовні дослідження з історії української мови, заклали основи майбутнього розвитку літературної мови та дидактики. Щойно після відновлення незалежності України у 1991 р. імена учених, репресованих у 1930–х рр., були повернуті з небуття, а їхні праці, заборонені та замовчувані протягом десятиліть, хоча й частково, але здобули визнання на рівні офіційного наукового дискурсу¹. Однак, цей процес був доволі неоднозначно сприйнятий в українському суспільстві, зокрема в законодавчій площині, про що свідчать окремі парламентські ініціативи². Водночас така неоднозначність сприйняття засвідчила, що великій частині українського суспільства бракує знань про власну історію, а особливо історію мови й мовознавства доби Розстріляного Відродження (1920–1930 рр.).

На цей момент історія української лінгвістики того часу висвітлена у ряді праць (Червінська, Дикий 1930; Шевельов 1962, 1987; Жовтобрюх 1991; Селігей 2008; Бойко 2010). Нещодавно опубліковано кілька досліджень з історії українського літературного стандарту (Попович 2018; Карікова 2019) та лексикографічних надбань столітньої давнини (Данилевська 2019). У роботах (Зубченко 2012; Лисиченко, Лисиченко 2015; Черемська 2017) висвітлено діяльність окремих мовознавчих шкіл 1920–1930-х рр. З'явилися також монографії, присвячені історії діяльності окремих наукових мовознавчих інституцій та осередків, що діяли у їхніх межах (Левченко 2009; Яблонська 2022; Кульчицький 2015).

Ця наукова розвідка якраз і покликана оприаянити весь масштаб зусиль, який здійснювали сто років тому учителі, викладачі, вчені, журналісти для становлення української мови та мовознавства. Метою цієї праці є систематизувати всю наявну та нову інформацію про мовознавчі школи 1920–х рр., історію їхнього заснування, напрями наукової діяльності та наукової критики, погляди на ключові питання української лінгвістики того часу. Для втілення зазначеної мети і завдань застосовуватимуться описовий і порівняльно-історичний методи.

1 Ряд офіційних змін у лексичній та ортоепічній нормах, затверджений новим українським правописом 2019 р. і названий у багатьох публіцистичних текстах „інноваціями” (Драчук 2019), був нормою ще в правописі за редакцією Івана Огієнка з 1918 р. чи у Харківському правописі 1928 р. (т.зв. „скрипниківці”, за прізвищем Народного комісара освіти Миколи Скрипника, котрий дав дозвіл на друк першого на той час соборного правопису української мови). Мова, скажімо, про закінчення *-и* у словах на зразок *радости, любови*, про заміну *ф* на *т* у словах типу *кафедра, етер*, заміну *ау-* на *ав-* (*авдиторія, лавреат*), написання початкового *и-* (*ирод*) тощо.

2 Про спробу запровадити на законодавчому рівні заборону дублювати українською мовою російські чи радянські фільми два роки по ухваленні *Закону про мову*, тобто у 2021 р., чит. детальніше тут: [\(Константінова 2021\)](#).

Київська мовознавча школа. Заснування, напрями досліджень, праці

Центром наукового життя у добу першої незалежної держави УНР (1917–1920 рр.) була столиця України місто Київ. На зламі XIX–XX століть провідну роль в організаційному утвердженні наукової діяльності в Україні відіграв історик Михайло Грушевський. Після революції 1905 р., коли заборона³ на друк українською мовою була знята, М. Грушевський заснував у Києві Українське наукове товариство на зразок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. І лише після утворення незалежної української держави у 1917 р. на базі обох цих інституцій повстала Всеукраїнська академія наук (далі (В)УАН – авт.), яка складалася з трьох відділів: історико-філологічного, фізико-математичного та соціальних наук. Відповідно до найголовніших завдань, що стояли перед історико-філологічним відділом, у його складі організовано 17 комісій, з них чотири – мовознавчі. Поза комісіями створено також Інститут наукової мови (далі ІНМ – авт.) на чолі з філологинею-консультанткою Оленою Курило. Окрім неї, решта працівників були позаштатними консультантами (Шпак, Юркова 2010).

Місія ІНМ полягала у забезпеченні наукової редакції лексики багатогалузевих термінологічних словників, що мали істотно пришвидшити українізацію у різних зрусифікованих сферах життя суспільства. Першорядним завданням ІНМ стало, відтак, створення мовного стандарту, спільного для всіх лексикографів і вчителів української мови.

Важливий ґрунт для реалізації цього завдання підготувала вже згадана О. Курило у мовознавчій праці *Уваги до сучасної української літературної мови*. У короткій, але помітній в українському мовознавстві стилістичній розвідці практичного характеру, яку дослідниця доповнювала і розширювала з кожним перевиданням, О. Курило навела приклади найчастотніших помилок в українській літературній мові. Вона звернула увагу на помилкове вживання активних дієприкметників на *-чий* або прикметників на *-лий*, калькування властивих для російської мови конструкцій із применниками та сполучниками чи запозичених російських фразеологізмів (Курило [1920] 2008) – усі ці процеси можна простежити в українській розмовній мові навіть у новочасну добу. *Уваги ...* О. Курило, як справедливо вважають сучасні дослідники, заклали засади всього подальшого розвитку української літературної мови (Шевельов 1962: 25).

Наукова активність (В)УАН та ІНМ протягом найплідніших 1923–1928 рр.⁴ втілилася у низці публікацій із вивчення української мови на системному рівні, у яких переважала методологія аналізу мови в діахронії:

- 1) з української фонології та історії фонології – *Про історію українських дифтонгів* Івана Галюна (1926, 1927), *Діалектологічна класифікація українських говорів* та *До історії звуків української мови* Всеволода Ганцова (1923, 1926), монографія з історії мови,

3 У другій половині XIX ст. царський уряд Російської імперії, до котрої належала тоді Україна, запровадив кілька заборон на ввезення, друк і написання українською мовою текстів духовного та навчального змісту (у т.ч. для початкових шкіл), а також на написання музичних текстів для вистав. Мова йде про таємний *Валуєвський циркуляр* міністра внутрішніх справ 1863 року та *Емський указ* царя Олександра II 1876 року.

4 Від моменту заснування до 1923 р. переважала передусім організаційна діяльність, не видавнича, що пов'язано з браком коштів – авт.

- зокрема фонетики, Євгена Тимченка (1927), у якій автор уперше обґрунтував сучасне розуміння терміна „фонема”;
- 2) з лексикології та фразеології – статті Миколи Гладкого (1927, 1928) про лексику і стилістику тогочасної преси, Григорія Іваниці про мову діловодства і не лише (Іваниця 1927), посібник з української фразеології Михайла Мироненка (1927), російсько-український словник Овсія Ізюмова (1926);
 - 3) з морфології та історії морфології – статті Миколи Левченка (1928) та Агатангела Кримського (1928) з історії флективних форм, розвідка Василя Дем’янчука (1928) про морфологію середньовічних українських грамот, напрацювання Є. Тимченка (1924а, 1925, 1926, 1928) з окремих українських відмінків;
 - 5) з синтаксису та фразеології – підручник з українського синтаксису разом із фразеологічним словником Миколи Грунського та Григорія Сабалдира (1927), праці Є. Тимченка (1924б) про особливості синтаксичного зв’язку у словосполучах;
 - 6) з історії української мови – *Українська мова. Історичний нарис української мови* М. Гладкого (1925) і *Нариси з історії УМ та хрестоматія з пам’ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.* А. Кримського та Олексія Шахматова (1922).

Серед науковців київського мовознавчого осередка були не лише відомі професори (В)УАН, як А. Кримський, Є. Тимченко, М. Грунський та їхні учні: О. Курило, В. Дем’янчук, М. Левченко, М. Мироненко, а й педагоги, викладачі Київського інституту народної освіти. З-поміж останніх – І. Галюн, спершу пов’язаний з Київським університетом, а пізніше – з Ніжинським ІНО, чи професор цього ж інституту Г. Іваниця.

Інститутів народної освіти (далі ІНО – авт.) створено на той час дев’ять. Найперші – у 1920 р., у Харкові та Києві. У цілому в досліджуваний період найактивніше діяли шість із них: у Харкові, Одесі, Катеринославі, Ніжині, Кам’янці-Подільському та самому Києві. Створені на базі досовітських університетів, ІНО мали на меті підготовку педагогічних кадрів для загальноосвітніх і професійних шкіл усіх типів, через що отримали назву педпрофосу (читай: педагогічної професійної освіти – авт.). Істотним у діяльності цих інститутів були кілька чинників. По-перше, те, що при них відкривалися підготовчі курси – зокрема, з опанування української мови, якою „робітники і селяни, командировані до інституту” (Грушевський 1925), мали пізніше навчатися. По-друге, те, що для координації зусиль мовознавців, істориків та літературознавців на базі інститутів створювалися науково-дослідні катедри. Найбільша їхня кількість – 16 – була створена у Харківському ІНО (далі – ХІНО) та охоплювала різноманітні дисципліни, відповідно до наявних наукових потреб. З-поміж решти ІНО у радянській Україні науково-дослідні катедри були лише у Києві, Одесі, Катеринославі, Кам’янці-Подільському та Ніжині (Комаренко 2005). По-третє, кожна з таких катедр мала власний науковий часопис.

Науково-дослідна кафедра мовознавства ХІНО ім. Олександра Потебні істотно доповнювала картину мовознавчих пошуків і напрацювань київських учених, ставши загалом активним учасником критичного наукового діалогу з київською мовознавчою школою, і не лише з нею.

Харківська мовознавча школа. Заснування, напрями досліджень, праці

Осередком наукової мовознавчої діяльності у Харкові був Харківський університет, а з 1920 р. – ХІНО. Як і у випадку з київською мовознавчою школою, фундамент лінгвістичних студій закладали професори та їхні учні, зокрема славіст Степан Кульбакін, автор однієї з перших синтетичних праць з історії української фонетики і морфології (Кульбакін 1919), українські мовознавці Олекса Синявський, Кость Німчинов, Микола Наконечний, Майк Йогансен, Микола Сулима, Леонід Булаховський, Віра Беседіна-Невзорова.

Важливим внеском лінгвістів ХІНО стали праці з сучасної української мови, особливо фонетики, ортоепії та діалектології. У 1925 р., за детальною інформацією Михайла Жовтобрюха, при цьому інституті:

був організований кабінет експериментальної фонетики. (...) Об'єктом дослідження виступало головним чином мовлення студентів цього ж інституту та викладачів мови. Як наслідок досліджень (...) з'являється досить важлива для свого часу стаття О. Синявського *Спроба звукової характеристики літературної української мови*, у якій уперше запропоновано єдину транскрипцію звуків. (Жовтобрюх 1991: 61)

Окрім О. Синявського, презентували цей напрям також М. Йогансен (1927), В. Беседіна-Невзорова (1927), М. Наконечний (1928), Іван Троян (1928) та Зинаїда Веселовська (1929). У межах фонетичних студій варто окремо згадати про дослідження над фонетикою праслов'янської мови та упорядкування знань з українського наголосу, що належать Л. Булаховському (1927, 1928) та про вивчення фразового наголосу М. Сулимою (1928а, 1928b).

Істотним є також внесок харківської школи у систематизацію глотидактики української мови. Початком можна вважати кілька розробок О. Синявського, насамперед *Порадник української мови* (1922), а також російськомовний посібник з вивчення української мови М. Йогансена (1923), навчальні напрацювання Бориса Ткаченка (1927) і М. Наконечного (1927, 1928). Утім, найбільшу вартість у систематизації сукупного теоретичного матеріалу з української літературної мови мали праця О. Синявського *Норми української літературної мови* (1931) та два колективні підручники за редакцією Л. Булаховського (1929, 1931) – передусім завдяки використанню в них з практичною метою художніх текстів, а також завдяки детальному і системному описові мови з урахуванням нового правопису.

Цінними для історії української фонетики, граматики і стилістики були й чисельні історико-мовознавчі праці М. Сулими (1927а, 1927b) та К. Німчинова (1925, 1926), що перегукувалися з напрямками історичних досліджень у рамках київської школи.

Полеміка між мовознавчими осередками

Як уже зазначалося вище, наукові та навчальні видання харківських учених підлягали критичному осмисленню з боку представників київської школи, і навпаки. До організації друку харківського науково-популярного місячника „Червоний шлях” (1923–1936 рр.), що став фактично другим майданчиком у тодішньому становленні української наукової критики, перші мовознавчі рецензії

публікувалися у київських „Записках історично-філологічного відділу ВУАН” (1919–1931 рр.) (далі ЗІФВ – авт.). Доволі інтенсивна полемічність поглядів київських і харківських мовознавців на окремі мовні явища, започаткована, властиво, із взаємного рецензування праць О. Курило і О. Синявського у 1923–1924 рр.⁵, виникала передусім через розбіжність у поглядах на те, яка мова – народна чи сучасна українська, галицька чи наддніпрянська – має бути покладена в основу обговорюваного тоді літературного стандарту. Безпосередньо перед ухваленням у 1928 р. компромісного (для двох раніше розділених частин України – авт.) варіанту правопису, тобто „скрипниківки”, на сторінках ЗІФВ з’явилося кілька статей А. Кримського (1927) та М. Грунського (1927а), які звертались до цього дискусійного питання. У цій дискусії все очевиднішим ставало неприйняття київською мовознавчою школою орфографічних та ортоепічних засад правопису, запропонованих галицьким лінгвістом Степаном Смаль-Стоцьким⁶.

Ця гостра полеміка поширилася й на решту мовознавчих осередків і тривала аж до 1930-го р., набуваючи, залежно від позицій науковців, часом гостро саркастичної тональності: Для прикладу, у рецензії А. Болгарського⁷ на *Правописний словник та правила правопису й розділових знаків* київського мовознавця Г. Сабалдира можна натрапити на таку оцінку: „За дуже короткий, останній час аж надто вже багато вийшло друком усякої макулятури графічно-граматично-словникового «-ізіюмівсько-сабалдирського» характеру» (Болгарський 1930: 204).

Не цуралися сарказму навіть професори, як той же О. Синявський у рецензії на навчальний посібник з української мови М. Гладкого, називаючи її „дилетантсько-аматорською працею” (Синявський 1924b: 353).

Оформлення двох авторитетних, хоча й цілком відмінних, поглядів і лінгвістичних шкіл – київської, з її традиційним баченням процесу становлення та розвитку української мови, та харківської, з більш новаторським поглядом, – помітив і вперше описав один з учнів О. Синявського, а згодом видатний український лінгвіст Юрій Шевельов. Київський мовознавчий осередок, на його думку, можна назвати етнографічною, або пуристичною школою через намагання її представників „замінити елементи, що сприймалися як не властиві українській мові, на питоменно національні” (Шевельов 1987: 166). Своєю чергою, харківських мовознавців учений називає поміркованими прихильниками „синтетизму народних компонентів з асимільованими європейськими” (там же: 167–168).

Варто, однак, підкреслити, що полемічність в українському мовознавстві 1920–х рр. не обмежувалася лише київсько-харківськими дискусіями, хоч засадничо впливала з дихотомії саме

5 Так, на одну з частин популярної тоді *Початкової граматики української мови* в авторстві О. Курило, що мала кілька перевидань і дочекалася семи схвальних рецензій, О. Синявський відгукнувся не настільки прихильно – відповідь на його критику О. Курило надіслала потім до того ж журналу „Книга” у наступний номер. Детальніше тут: Червінська, Дикий 1930: 241–243.

6 Узагальнюючи розлогі рецензії обох професорів, відзначимо, що з-поміж усіх нормативних сугестій С. Смаль-Стоцького та інших репрезентантів галицької лінгвістики найбільше спротиву київських учених викликали такі орфографічні пропозиції: 1) усунення апострофа; 2) передача м’якості [с] перед наступним м’яким приголосним за допомогою м’якого знака; 3) окреме написання постфікса -ся; 4) передача в іншомовних словах чужого [l] через ля, льо, лю у словах на зразок *лямпа, фльота, люнатик*. Попри це, деякі пропозиції (як, скажімо, остання) після схвалення на правописній конференції у Харкові таки ввійшли до правопису 1928 р. (Кримський 1927: 342–363; Грунський 1927а: 328–351).

7 Ім’я вченого, як і його доля, невідомі.

пуристичної та непуристичної візії на тодішній літературний стандарт української мови. Тривалий науковий спір про походження української мови – від праслов'янської чи спільної східнослов'янської – точився у той час між київським ученим В. Дем'янчуком та професором Одеського ІНО Петром Бузуком, між згаданим ученим та О. Синявським. Активну участь у дискусії з цього ключового питання в історії науки про мову брали провідні лінгвісти навіть у межах однієї мовознавчої школи. Скажімо, Є. Тимченко і В. Ганцов (київські лінгвісти) не визнавали спільноруської прамови (і саме ця позиція є нині остаточно доведеною – авт.), хоча до її існування схилився їхній колега А. Кримський.

Відповідь на питання про походження української мови була фундаментальною для виконання найважливішого завдання того часу, а саме систематизації та нормування мови. Важливим було також дослідження історії українських говірок та діалектів у надрах праслов'янської мови. Погляди науковців на розвиток і типологію українських діалектів були не менш суперечливими. Ще на початку 1920-х рр. гарячі дискусії точилися з приводу опублікованої 1923 року *Діалектологічної класифікації українських говорів* В. Ганцова, у якій дослідник критично переглянув усі попередні класифікації, зокрема Костянтина Михальчука чи свого колеги по (В)УАН А. Кримського, представників західноукраїнської мовознавчої школи Івана Зілінського, російських дослідників Миколи Дурнова та Олексія Соболевського (Ганцов 1923: 3–10). У невеликій монографії з доданою до неї картою В. Ганцов обґрунтував фактично сучасні межі перехідних груп українських діалектів і визначив пріоритетні завдання діалектології. В основі його класифікації лежав поділ на північну та південну групи, хоча, скажімо, А. Кримський виокремлював східну та західну групи (там же: 9). Тим не менше, саме ця студія підштовхнула до поглиблення досліджень над діалектологічним атласом української мови, до створення якого долучилися усі мовознавчі школи того часу, зокрема й одеська, а також лінгвісти в Кам'янці-Подільському та в Ніжині. Наступна за хронологією історично-діалектологічна розвідка П. Бузука, котрий належав до одеського осередка, також спричинила полеміку з цього питання.

Одеський мовознавчий осередок

В Одесі на місці розформованого у 1920 р. Імператорського Новоросійського університету утворилося спершу два інститути – фізико-математичний та соціально-гуманітарний, котрі вже за рік, у 1921 р., стали базою нововідкритого Одеського ІНО. Катедру мовознавства і літератури очолював фонетист і сходознавець Олександр Томсон. Подібно до харківського осередка, тут також діяла лабораторія експериментальної фонетики, відповідно обладнана для вивчення діалектологічних явищ і певних особливостей мовлення багатонаціональної Одеси (Зубченко 2012: 69). З-поміж мовознавчих праць одеських учених у царині фонетики та історії мови варто відзначити дослідження О. Томсона (1927, 1928, 1929), П. Бузука (1924b, 1927b); у сфері лексики та фразеології – Сергія Дложевського (1927, 1928) і Миколи Семенова (1925).

Особливо запеклі дискусії викликали праці П. Бузука 1924 і 1927 років. У першій з них учений обґрунтовує походження української мови з праруської чи прасхіднослов'янської. У другій же заперечує цю позицію. Як перша, так і друга авторські розвідки викликали гостру полеміку між одеським науковцем та харківськими мовознавцями М. Сулимою, О. Синявським на шпальтах журналу „Шлях освіти” (Сулима 1924a, 1924b; Бузук 1924a; Синявський 1924b). З представником

київської школи В. Дем'янчуком, натомість, наукова суперечка продовжувалася певний час у „ЗІФВ” (Дем'янчук 1927; Бузук 1927а). В обох випадках редакції названих видань, після рецензій, відповідей і наступних відповідей, призупинили полеміку редакційним рішенням. Засадничі й повторювані у рецензіях закиди стосувалися зміни поглядів ученого у другій його публікації, яка зазнала критики через недосконалість мови та стилю (сам учений був білорусом за походженням – авт.) і суб'єктивність, необґрунтованість поглядів науковця на походження української мови: „Коли погляди в цій сфері міняються так легко й так швидко, то чи не краще було-б тоді стримуватися взагалі будь-що друкувати” (Дем'янчук 1927: 231).

Згадані праці П. Бузука були предметом обговорення також і на інших науково-дослідних катедрах при ІНО, зокрема Ніжинській⁸.

Інші мовознавчі школи

Помітні лінгвістичні праці створили мовознавці й інших осередків: катедри мови й літератури при Ніжинському та Кам'янець-Подільському ІНО (далі НІНО та КПІНО – авт.), які були засновані у 1922 р. Важливими для впорядкування знань з українського синтаксису були також студії Степана Смеречинського – педагога з Вінничини. Як ніжинський, так і кам'янець-подільський мовознавчі осередки своїми пріоритетами вважали діалектологічні та етнографічні дослідження, вивчення мови художніх текстів і перекладознавчі студії. У НІНО працював колишній приват-доцент Київського університету, а згодом професор Євген Рихлик. Цінною є його перекладознавча та діалектологічна діяльність, особливо з опису мови с. Вільшанка на Житомирщині, де проживало багато чехів (Рихлик 1927, 1928). У діалектологічному та перекладознавчому напрямах вели дослідження також його учні-аспіранти Микола Ладухін⁹ та Петро Одарченко (1927).

У КПІНО питання української мови вивчали учні та колеги професора Івана Любарського. Тут, до прикладу, свою працю в секції історії української мови Василь Зборовець (1926) присвятив збиранню та опису місцевих говірок для укладання діалектологічного атласу Поділля. Найширший спектр проблем з української мови презентували у КПІНО розвідки І. Любарського (1926а, 1926б, 1928) з синхронного дослідження мови, а також словотворчих процесів і питань пропису.

Ще одним осередком лінгвістичних студій на Поділлі була того часу Вінниця, де працював учителем української мови С. Смеречинський – автор важливих наукових розвідок з українського синтаксису *Куди йде українська мова* (1928а) та *Способи відносної сполуки в українській мові* (1928б). У цих розробках С. Смеречинський послідовно обґрунтовував тезу про невластивість українській мові предикативного інструменталу, презентуючи більш пуристичне бачення літературного стандарту, близьке до візії київської лінгвістичної школи та, особливо, таких її представників, як О. Курило чи А. Кримський.

8 „Іван Павловський, один з аспірантів секції катедри української літератури та мови НІНО, виступив на аспірантському семінарі з критичною доповіддю про праці П. Бузука” (Зубченко 2012: 75).

9 Про праці М. Ладухіна (зник безвісти під час репресій – авт.) збереглися дані лише в міських архівах Ніжина. Детальніше див. тут: (Зубченко 2012: 75–76).

Висновки

З-поміж усіх названих вище 33 наддніпрянських авторів тільки шестеро науковців не зазнали прямих репресій¹⁰ проти української інтелігенції, що розпочалися з кінця 1920-х рр. і тривали до 1937 р. Це зокрема: О. Томсон, С. Дложевський, В. Бесєдіна-Невзорова, З. Веселовська, Л. Булаховський, М. Грунський. М. Наконечного звільнили з роботи. Ще шестеро лінгвістів: А. Кримський, М. Гладкий, М. Сулима, С. Смеречинський, Є. Рихлик, Г. Іваниця – були звільнені, засуджені та померли у засланні. Наступним сімом мовознавцям, а саме: М. Семенову, Є. Тимченкові, В. Ганцову, Г. Сабалди́рові, М. Левченкові, П. Одарченкові, В. Зборовцю – після заслання чи ув'язнення дозволили повернутися до України. Натомість 12 згаданих у статті вчених, а це: О. Синявський, І. Троян, Б. Ткаченко, А. Болгарський, І. Галюн, Г. Іваниця, О. Ізюмов, М. Мироненко, В. Дем'янчук, М. Ладухін, І. Любарський – знищені фізично чи психічно (О. Курило).

Репресії торкнулися всіх без винятку мовознавчих осередків, а з 1933 р. поширилися також на їхню наукову спадщину. До 1991 р. перекреслено вагу лінгвістичних пошуків і дискусій 1920-х рр., заборонено цитування праць О. Курило, В. Ганцова, О. Синявського чи використання словників ІНМ, а впроваджені у 1928 р. норми української мови нівельовано кількома наступними після „скрипниківів” редакціями правопису. Понад півстолітнє замовчування доробку мовознавців 1920-х рр. загальмувало розвиток української лінгвістики та мовознавчої критики, перервавши поколіннєвий зв'язок наступних генерацій учених зі сформованою у ті роки науковою традицією. Лише після 1991 р. та, особливо, зараз, у критичний для української національної ідентичності час, все частіше звертаються до поглядів тогочасних мовознавців, як, скажімо, Є. Тимченка, О. Курило чи С. Смеречинського, котрі послідовно обґрунтовували пуристичне бачення розвитку української мови¹¹.

Нетривалий період першої української державности (1917-1920) та перше десятиліття радянської окупації України (1920-1930) виявились, отже, найбільш плідним етапом в історії українського мовознавства. Саме тоді були закладені підвалини сучасної української гуманітарної науки та, зокрема, лінгвістики. Найбільшими досягненнями того часу можна вважати:

1. Закладення фундаменту плюралістичного і багатоаспектного розвитку науки про українську мову: через заснування сталих науково-дослідних осередків мовознавчого спрямування (у статті розглянуті 6 із них),
2. Заснування низки періодичних видань, які розвивали критичну думку, підтримували дискусію між лінгвістами, перекладачами та перекладознавцями. Чільне місце у

10 Репресії проти широких суспільних верств, у т.ч. українського селянства та інтелігенції, були ініційовані очільником СРСР Йосипом Сталінін і являли собою механізм очищення радянського суспільства від прихильників не комуністичного, а т.зв. буржуазно-націоналістичного мислення. Покарання української інтелігенції, обвинуваченої за фальшивими свідченнями в антидержавному тероризмі, відбувалося на публічних судових процесах у 1928 і 1933 рр. Українських учених, а також письменників, учителів, журналістів, музикантів та ін., засуджених під час цих процесів, або розстрілювали, або етапували у заслання до Сибіру. У 1937 р., або році Великого Терору, dokonано масових розстрілів представників української інтелігенції, котрі піля 1933 р. перебували у гулагівських таборах.

11 Про новітні прояви загальної пуристичної тенденції у сучасній українській лексиці, словотворенні, морфології та стилістиці, багато з яких закорінені ще в нормах 1918 р. та 1928 р., див.детальніше тут: (Бабакова 2015: 21, 26, 27–28, 64–67).

переліку таких видань посідали „ЗІФВ”, „Наукові записки”, „Червоний шлях” та „Життя й революція”.

3. Становлення двох провідних мовознавчих шкіл – київської та харківської – з дещо відмінним баченням подальшого розвитку літературного стандарту мови.
4. Систематизування української мови на всіх рівнях, стандартизування її літературного варіанту, дослідження спірних питань стосовно усіх рівнів мови, а особливо фонетики, діалектології, морфології й стилістики.
5. Намагання впровадити літературні норми української мови у досі зрусифікованих сферах суспільства – через видання двомовних різногалузевих словників на базі ІНМ (В)УАН у тісній співпраці з фахівцями у цих царинах¹².

Наукові дослідження 1920-х років, що віднедавна стали доступними для вивчення, саме тепер виявилися особливо актуальними. Для кожного третього з 33 згаданих у цьому тексті вчених десятиліття наукових пошуків відповіді на питання, чим є українська мова, завершилося трагічно. Без знання мовознавчого доробку столітньої давнини – систематизація якого й була метою цієї праці – неможливо усвідомити нерозривний зв'язок між розвитком національного мовознавства, історією мови та історією народу, що є її носієм. Таке усвідомлення відіграє важливу роль на будь-якому історичному етапі, а особливо в нинішній, екзистенційно граничний час.

Бібліографія

- Бабакова, Ольга (ред.) (2015) *Новітні тенденції розвитку української мови*. Мелітополь: вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького. / Babakova, Olha (red.) (2015) *Novitni tendentsii rozvytku ukrainskoi movy*. Melitopol: vyd-vo MDPU im. B.Khmelnitskoho.
- Беседина-Невзорова, Вера (1927) „Експериментально-фонетичне дослідження української літературної вимови в Харківському ІНО.” [В:] *Записки Харківського ІНО*. Т. 3; 38–48. / Besedyna-Nezorova, Vera (1927) „Eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia ukrainskoi literaturnoi vymovy v Kharkivskomu INO.” [V:] *Zapysky Kharkivskoho INO*. Т. 3; 38–48.
- Бойко, Ніна (ред.) (2010) *Репресовані мовознавці*. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя. / Boiko, Nina (ed.) (2010) *Represovani movoznavtsi*. Nizhyn: vyd-vo NDU im. M. Hoholia.
- Болгарський, А. (1930) „Г.О. Сабалдир. Правописний словник та правила правопису й розділових знаків. Час. 1930. Киев.” [рецензія] [В:] *Червоний шлях*. № 10; 201–204. / Bolharskyi, A. (1930) „H.O. Sabaldyr. Pravopysnyi slovnyk ta pravyla pravopysu y rozdilovykh znakiv. Chas. 1930. Kyev.” [retsenziiia] [V:] *Chervonyi shliakh*. № 10; 201–204.
- Бузук, Петро (1924а) „Відповідь моему рецензентові.” [В:] *Шлях освіти*. № 9; 251. / Petro Buzuk (1924a) „Vidpovid moiomu retsentsentovi.” [V:] *Shliakh osvity*. № 9; 251.
- Бузук, Петро (1924б) *Коротка історія української мови. I. Вступ і звучня*. Одеса: Видання Етнологіко-Діалектологічної Секції Одеської Комісії Краєзнавства при ВУАН. / Buzuk, Petro (1924b) *Korotka istoriia ukrainskoi movy. I. Vstup i zvuchnia*. Odesa: Vydannia Etnoloho-Diialektolohychnoi Sektzii Odeskoi Komisii Kraieznavstva pry VUAN.

12 Найповніші дані про українську лексикографію того часу див. тут: (Червінська, Дикий 1930: 34–71).

- Бузук, Петро (1927а) „З приводу рецензій В. Дем'янчука і проф. Грунського на мій «Нарис історії української мови».” [В:] *ЗІФВ*. № 19; 353–367. / Buzuk, Petro (1927a) „Z pryvodu retsenzii V. Demianchuka i prof. Hrunskoho na mii «Narys istorii ukrainskoi movy».” [V:] *ZIFV*. № 19; 353–367.
- Бузук, Петро (1927б) „Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії.” [В:] *ЗІФВ*. № 48. / Buzuk, Petro (1927b) „Narys istorii ukrainskoi movy. Vstup, fonetyka i morfolohiia z dodatkom istorychnoi khrestomatii.” [V:] *ZIFV*. № 48.
- Булаховський, Леонід (1927) „Наголос українських прикметників.” [В:] *ЗІФВ*. № 13–14; 294–303. / Bulakhovskiy, Leonid (1927) „Naholos ukrainskykh prykmetnykiv.” [V:] *ZIFV*. № 13–14; 294–303.
- Булаховський, Леонід (1928) „Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу.” [В:] *Збірник центральних державних курсів українознавства* (далі Зб.ЦДКУ – авт.); 25–32. / Bulakhovskiy, Leonid (1928) „Porivnialno-istorychni uvahy do ukrainskoho naholosu.” [V:] *Zbirnyk tsentralnykh derzhavnykh kursiv ukrainoznavstva* (dali Zb.TsDKU – avt.); 25–32.
- Булаховський, Леонід (ред.) (1929) *Курс української мови для службовців*. Харків: ДВУ. Bulakhovskiy, Leonid (red.) (1929) *Kurs ukrainskoi movy dlia sluzhbovtziv*. Kharkiv: DVU.
- Булаховський, Леонід (ред.) (1931) *Підвищений курс української мови*. Харків: Державне Видавництво України (далі ДВУ – авт.). / Bulakhovskiy, Leonid (red.) (1931) *Pidvyshchennyi kurs ukrainskoi movy*. Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy (dali DVU – avt.).
- Веселовська, Зинаїда (1929) „Український наголос у „Лексиконі” П. Беринди.” [В:] *ЗІФВ*. № 21–22; 7–28. / Veselovska, Zynaida (1929) „Ukrainskyi naholos u „Leksykoni” P. Beryndy.” [V:] *ZIFV*. № 21–22; 7–28.
- Галюн, Іван (1926, 1927) „Як досліджувано українські дифтонги.” [В:] *ЗІФВ*. № 9; 254–277. № 10; 99–115. № 12; 12–39. / Haliun, Ivan (1926, 1927) „Iak doslidzhuvano ukrainski dyftonhy.” [V:] *ZIFV*. № 9; 254–277. № 10; 99–115. № 12; 12–39.
- Ганцов, Всеволод (1923) *Діалектологічна класифікація українських говорів*. Київ: Друк. УАН. Узято з <https://library.vn.ua/e-library/katalog/ganczov-v-diyalektologichna-klasifikacziya>; 04.10.2024. / Hantsov, Vsevolod (1923) *Diialektolohichna klasyfikatsiia ukrainskykh hovoriv*. Kyiv: Druk. UAN. Retrieved from <https://library.vn.ua/e-library/katalog/ganczov-v-diyalektologichna-klasifikacziya>; 04.10.2024.
- Ганцов, Всеволод (1926) „До історії звуків української мови.” [В:] *ЗІФВ*. № 7–8; 74–85. / Hantsov, Vsevolod (1926) „Do istorii zvukiv ukrainskoi movy.” [V:] *ZIFV*. № 7–8; 74–85.
- Гладкий, Микола (1925) „Українська мова. Історичний нарис української мови.” [В:] *Комунар*. № 11. / Hladkyi, Mykola (1925) „Ukrainska mova. Istorychnyi narys ukrainskoi movy.” [V:] *Komunar*. № 11.
- Гладкий, Микола (1927) „Лексика наших газет.” [В:] *Червона преса*. № 6; 20–24. № 7; 69–74. / Hladkyi, Mykola (1927) „Leksyka nashykh hazet.” [V:] *Chervona presa*. № 6; 20–24. № 7; 69–74.
- Гладкий, Микола (1928) „Мова сучасного українського письменства.” [В:] *Життя й революція*. № 12; 139–156. / Hladkyi, Mykola (1928) „Mova suchasnoho ukrainskoho pysmenstva.” [V:] *Zhyttia y revoliutsiia*. № 12; 139–156.
- Грунський, Микола (1927а) „Український правопис (з приводу проекту нового українського правопису).” [В:] *ЗІФВ*. № 10; 328–351. / Hrunskiy, Mykola (1927a) „Ukrainskyi pravopys (z pryvodu proiektu novoho ukrainskoho pravopysu).” [V:] *ZIFV*. № 10; 328–351.
- Грунський, Микола, Сабалдир, Григорій (1927) *Українська мова. Фонетика. Морфологія. Синтакса. Фразеологічний словник. Порадник для самонавчання. 4-е випр.вид*. Київ: Час. Hrunskiy, Mykola, Sabaldyr, Hryhorii (1927) *Ukrainska mova. Fonetyka. Morfolohiia. Syntaksa. Frazeolohichnyi slovnyk. Poradnyk dlia samonavchannia. 4-e vypr.vyd*. Kyiv: Chas.

- Грушевський, Михайло (1925) *Всеукраїнська академія наук ВУАН. Хроніка*. <https://zbruc.eu/node/84594>; 01.10.2024. Hrushevskiy, Mykhailo (1925) *Vseukrainska akademiia nauk VUAN. Khronika*. <https://zbruc.eu/node/84594>; 01.10.2024.
- Данилевська, Оксана (2019) „Українські мовознавці як фундатори корпусної мовної політики за доби української революції 1917–1920 рр.” [В:] *Українська мова*. № 2; 53–64. / Danylevska, Oksana (2019) „Ukrainski movoznavtsi yak fundatory korpusnoi movnoi polityky za doby ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr.” [V:] *Ukrainska mova*. № 2; 53–64.
- Дем’янчук, Василь (1927) „Проф. Петро Бузук, Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії. У Києві. 1927.” [В:] *ЗІФВ*. №15; 231–245. / Demianchuk, Vasyl (1927) „Prof. Petro Buzuk, Narys istorii ukrainskoi movy. Vstup, fonetyka i morfolohiia, z dodatkom istorychnoi khrestomatii. U Kyivi. 1927.” [V:] *ZIFV*. № 15; 231–245.
- Дем’янчук, Василь (1928) „Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в.” [В:] *ЗІФВ*. № 16; 73–100. / Demianchuk, Vasyl (1928) „Morfolohiia ukrainskykh hramot XIV i pershoi polovyny XV v.” [V:] *ZIFV*. № 16; 73–100.
- Дложевський, Сергій (1927) „Проблема т.зв.„скорочених слів” в українській та російській мові.” [В:] *Записки Одеського ІНО*. Т. 1; 83–96. / Dlozhevskiy, Serhii (1927) „Problema t.zv. «skorochenykh sliv» v ukrainskii ta rosiiskii movi.” [V:] *Zapysky Odeskoho INO*. Т. 1; 83–96.
- Дложевський, Сергій (1928) „Де-що про природу речень типу „козаченька вбито” української літературної мови.” [В:] *Сб.статей в честь академіка Ал. Ів. Соболевського*; 285–288. / Dlozhevskiy, Serhii (1928) „De-shcho pro pryrodu rechen typu „kozachenka vbyto” ukrainskoi literaturnoi movy.” [V:] *Sb.statei v chest akademyka Al. Yv. Sobolevskoho*; 285–288.
- Жовтобрюх, Михайло (1991) *Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941)*. Київ: АН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. / Zhovtobriukh, Mykhailo (1991) *Narys istorii ukrainskoho radianskoho movoznavstva (1918–1941)*. Kyiv: AN Ukrainy, In-t movoznav. im. O.O. Potebni.
- Зборовець, Василь (1926) „З матеріалів до характеристики мови окремих сілських господарів с. Пановець, Кам’янецької округи.” [В:] *Видання Кам’янець-Подільського наукового при ІНО товариства*; 10–12. / Zborovets, Vasyl (1926) „Z materialiv do kharakterystyky movy okremykh silskykh gospodariv s. Panovets, Kamianetskoï okruhy.” [V:] *Vydannia Kamianets-Podilskoho naukovoï pry INO tovarystva*; 10–12.
- Зубченко, Валентина (2012) *Українське мовознавство 1918–1934 рр.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. / Zubchenko, Valentyna (2012) *Ukrainske movoznavstvo 1918–1934 rr.: dysertatsiia na zdobuttia naukovoï stupenia kandydata filolohichnykh nauk*. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. Drahomanova.
- Іваница, Григорій (1927) *Курс украинского языка в кратком практическом изложении с хрестоматиею*. Киев: Государственное издательство Украины. / Ivanitsa, Grigoriy (1927) *Kurs ukrainskogo yazyka v kratkom prakticheskom izlozhenii s khrestomatiyeu*. Kyiev: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Ukrainy.
- Ізюмов, Овсій (1926) „Фразеологія.Словник.” [В:] Його ж. *Техніка української мови*. Київ: Час; 94–188. / Iziumov, Ovsii (1926) „Frazeolohiia.Slovyk.” [V:] Yoho zh. *Tekhnika ukrainskoi movy*. Kyiv: Chas; 94–188.
- Йогансен, Майк (1923) *Украинский язык. Пособие для курсов самообразования*. Киев: Більшовик. / Yogansen, Mayk (1923) *Ukrainskiy yazyk. Posobiye dlya kursov samoobrazovaniya*. Kyiev: Bil'shovik.
- Йогансен, Майк (1927) „Фонетичні етюди.” [В:] *Наукові записки Харківської науково-дослідчої катедри мовознавства*; 19–55. / Yohansen, Maik (1927) „Fonetychni etyudy.” [V:] *Naukovi zapysky Kharkivskoi naukovo-doslidchoi katedry movoznavstva*; 19–55.

- Карікова, Наталія (2019) „Пуристичні погляди М. Сулими на вноормування української літературної мови.” [В:] *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Сер.: Філологія)*. № 43 (1); 20–23. / Karikova, Nataliia (2019) „Purystychni pohliady M. Sulymy na vnormuvannia ukrainskoi literaturnoi movy.” [V:] *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Ser.: Filolohiia)*. № 43 (1); 20–23.
- Кримський, Агатангел (1927) „Д-р Смаль-Стоцький. Правописна справа. „Україна”, 1926, кн. IV, с. 180–191.” [рецензія] [В:] *ЗІФВ*. № 12; 342–363. / Krymskyi, Ahatanhel (1927) „D-r Smal-Stotskyi. Pravopysna sprava. „Ukraina”, 1926, kn. IV, s. 180–191.” [retsenzii] [V:] *ZIFV*. № 12; 342–363.
- Кримський, Агатангел (1928) *Розвідки, статті та замітки*. I–XXVII, Київ: ДВУ. / Krymskyi, Ahatanhel (1928) *Rozvidky, statti ta zamitky*. I–XXVII, Kyiv: DVU.
- Кульбакин, Степан (1919) *Украинский язык. Краткий очерк исторической фонетики и морфологии*. Харьков: Печатное Дело. <https://archive.org/details/ukrainskamovakulbakin>; 04.10.2024. / Kul'bakin, Stepan (1919). *Ukrainskiy yazyk. Kratkiy ocherk istoricheskoy fonetiki i morfologii*. Khar'kov: Pechatnoye Delo. <https://archive.org/details/ukrainskamovakulbakin>; 04 Oct.2024.
- Кульчицький, Станіслав (ред.) (2015) *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)*. Колективна монографія: У 2 т. Київ: Інститут історії України НАН України. / Kulchytskyi, Stanislav (red.) (2015) *Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv nepu (1921–1928)*. Kolektyvna monohrafiia: U 2 t. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Курило, Олена ([1920] 2008) *Уваги до сучасної української літературної мови*. Київ: Видавництво Соломії Павличко „Основи”. / Kurylo, Olena ([1920] 2008) *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko „Osnovy”.
- Левченко, Валерій (2009) *Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.іст.н.* Одеса: Одеський національний університет ім.І.Мечникова. / Levchenko, Valerii (2009) *Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia k. ist. n.* Odesa: Odeskyi natsionalnyi univertyet im. I. Mechnyкова.
- Левченко, Микола (1928) „Про споріднення між формами множини „тые люди”, „тоє люди” і „тії люди.” [В:] *ЗІФВ*. № 18; 291–292. / Levchenko, Mykola (1928) „Pro sporidnennia mizh formamy mnozhyny „tyie liudy”, „toe liudy” i „tii liudy.”” [V:] *ZIFV*. № 18; 291–292.
- Лисиченко, Лідія, Лисиченко, Тетяна (2015) *Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції*. Харків: НТМТ. / Lysychenko, Lidiia, Lysychenko, Tetiana (2015) *Kharkivska filolohichna shkola. Linhvistychni tradytsii*. Kharkiv: NTMT.
- Любарський, Іван (1926a) „До словотворного питання.” [В:] *Записки науково-дослідчої катедри при Кам'янецькому ІНО*. Т. 1; 3-19 / Liubarskyi, Ivan (1926a) „Do slovotvornoho pytannia.” [V:] *Zapysky naukovo-doslidchoi katedry pry Kamianetskomu INO*. Т. 1; 3-19
- Любарський, Іван (1926b) „Сучасно-язикознавче висвітлення „coine.” [В:] *Записки науково-дослідчої катедри при Кам'янецькому ІНО*. Т. 1; 20–42. / Liubarskyi, Ivan (1926b) „Suchasno-iazukoznavche vysvitlennia „coine.”” [V:] *Zapysky naukovo-doslidchoi katedry pry Kamianetskomu INO*. Т. 1; 20–42.
- Любарський, Іван (1928) „Окремі язикові рівнобіжні.” [В:] *ЗІФВ*. № 13–14; 281–283. / Liubarskyi, Ivan (1928) „Okremi yazykovi rivnobizhni.” [V:] *ZIFV*. № 13–14; 281–283.
- Мироненко Михайло (1927) *Українська фразеологія (Приймєники та їх роля в речєнні)*. Київ: ДВУ. / Myronenko Mykhailo (1927) *Ukrainska frazeolohiia (Pryimennyky ta yikh rolia v rechenni)*. Kyiv: DVU.
- Наконєчний, Микола (1927) „Курс української мови для вчителів. Лєкції 6-9 (Словозміна).” [В:] *Народний учитель*. Додаток. Ч. 39–43. / Nakonechnyi, Mykola (1927) „Kurs ukrainskoi movy dlia vchyteliv. Lektsii 6–9 (Slovozmına).” [V:] *Narodnii uchytel. Dodatok*. Т. 39–43.

- Наконечний, Микола (1928) *Українська мова*. Харків: Рух. / Nakonechnyi, Mykola (1928) *Ukrainska tova*. Kharkiv: Rukh.
- Німчинів, Кость (1925) *Український язик в минулому й тепер. Підручна книга для усвідомлення фактів українського язика*. Харків: ДВУ. / Nimchyniv, Kost (1925) *Ukrainskyi yazyk v mynulomu y teper. Pidruchna knyha dlia usvidomlennia faktiv ukrainskoho yazyka*. Kharkiv: DVU.
- Німчинів, Кость (1926) „Про диспалаталізацію приголосних перед е, и в українській мові.” [В:] *ЗІФВ*. № 9; 246–253. / Nimchyniv, Kost (1926) „Pro dyspalatalizatsiiu pryholosnykh pered e, y v ukrainskii movi.” [V:] *ZIFV*. № 9; 246–253.
- Одарченко, Петро (1927) „«Die Weber» Г. Гейне в перекладі Лесі Українки.” [В:] *Записки НІНО*. № 7; 221–227. / Odarchenko, Petro (1927) „«Die Weber» H. Heine v perekladi Lesi Ukrainky.” [V:] *Zapysky NINO*. № 7; 221–227.
- Попович, Анжеліка (2018) „Студії О. Курило, О. Синявського, М. Сулими, С. Смеречинського як підвалини вивчення стилістичної граматики української мови.” [В:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. 6; 141–146. / Popovych, Anzhelika (2018) „Studii O. Kurylo, O. Syniavskoho, M. Sulymy, S. Smerechynskoho yak pidvalyny vyvchennia stylistychnoi hramatyky ukrainskoi movy.” [V:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. 6; 141–146.
- Рихлик Євген (1927) „3 етнографічних студій. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики.” [В:] *Записки НІНО*. № 7; 193–220. / Rykhlyk Yevhen (1927) „Z etnohrafychnykh studii. Selo Vilshanka na Zhytomirshchyni v svitli leksyky.” [V:] *Zapysky NINO*. № 7; 193–220.
- Рихлик, Євген (1928) „Адам Міцкевич. „Пан Тадеуш”. Переклад і вступна стаття М. Рильського.” [рецензія] [В:] *Червоний шлях*. № 9–10; 267–268. / Rykhlyk, Yevhen (1928) „Adam Mitskevych. „Pan Tadeush”. Pereklad i vstupna stattia M. Rylskoho.” [retsenziia] [V:] *Chervonyi shliakh*. № 9–10; 267–268.
- Селігей, Пилип (2008) „Українське академічне мовознавство за сто років (1918-2008).” [В:] *Мовознавство*. № 4/5; 3–17. / Selihei, Pylyp (2008) „Ukrainske akademichne movoznavstvo za sto rokov (1918-2008).” [B:] *Movoznavstvo*. № 4/5; 3–17.
- Семенов, Микола (1925) „Програм для збирання лексичних особливостей української мови доби 1914–1925.” [В:] *Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН*. Ч. 32; 268–269. / Semenov, Mykola (1925) „Prohram dlia zbyrannia leksychnykh osoblyvostei ukrainskoi movy doby 1914–1925.” [V:] *Visnyk Odeskoi komisii kraieznavstva pry UAN*. T. 32; 268–269.
- Синявський, Олекса (1922) *Порадник української мови, пристосований до буденного вжитку др-ом В. Сімовичем*. Київ–Берлін–Нью-Йорк: Космос. / Syniavskiy, Oleksa (1922) *Poradnyk ukrainskoi movy, prystosovanyi do budennoho vzhytku dr-om V. Simovychem*. Kyiv–Berlin–New York: Kosmos.
- Синявський, Олекса (1924а) „3 приводу книги П. Бузука „Коротка історія української мови” й полеміки П. Бузук – М. Сулима.” [В:] *Шлях освіти*. № 9; 255–259. / Syniavskiy, Oleksa (1924a) „Z pryvodu knyhy P. Buzuka „Kortotka istoriia ukrainskoi movy” y polemiky P. Buzuk – M. Sulyma.” [V:] *Shliakh osvity*. № 9; 255–259.
- Синявський, Олекса (1924b) „М. Гладкий. Практический курс украинского языка. Пособие для русских школ на Украине. Гос. Изд. Укр. 1924. Киев.” [рецензія] [В:] *Червоний шлях*. № 8–9; 352–354. / Syniavskiy, Oleksa (1924b) „M. Gladkiy. Prakticheskiy kurs ukrainskogo yazyka. Posobiye dlya russskikh shkol na Ukraine. Gos. Izd. Ukr. 1924. Kiyev.” [retsenziia] [V:] *Chervonyi shliakh*. № 8–9; 352–354.
- Синявський, Олекса (1931) *Норми української літературної мови*. Харків: Література і мистецтво. / Syniavskiy, Oleksa (1931) *Normy ukrainskoi literaturnoi movy*. Kharkiv: Literatura i mystetstvo.
- Смеречинський, Степан (1928а) „Куди йде українська мова. (До питання про предикативний номінатив та предикативний інструменталь в українській мові).” [В:] *ЗІФВ*. № 19; 185–203. / Smerechynskiy,

- Stepan (1928a) „Kudy yde ukrainska mova. (Do pytannia pro predykatyvnyi nominatyv ta predykatyvnyi instrumental v ukrainskii movi).” [V:] *ZIFV*. № 19; 185–203.
- Смеречинський, Степан (1928b) „Способи відносної сполуки.” [В:] *ЗІФВ*. № 25; 1–31. / Smerechynskiy, Stepan (1928b) „Sposoby vidnosnoi spoluky.” [V:] *ZIFV*. № 25; 1–31.
- Сулима, Микола (1924a) „Відповідь на відповідь, проф.Бузукові.” [В:] *Шлях освіти*. № 9; 253. / Sulyma, Mykola (1924a) „Vidpovid na vidpovid, prof. Buzukovi.” [V:] *Shliakh osvity*. № 9; 253.
- Сулима, Микола (1924b) „П.О. Бузук, професор української мови в Одеському ІНО, Коротка історія української мови.” [рецензія] [В:] *Шлях освіти*. № 6; 249–252. / Sulyma, Mykola (1924b) „P.O. Buzuk, profesor ukrainskoi movy v Odeskomu INO, Korotka istoriia ukrainskoi movy.” [retsenziia] [V:] *Shliakh osvity*. № 6; 249–252.
- Сулима, Микола (1927a) „Де-що про зниклі діеприкетники.” [В:] *Червоний шлях*. № 5; 145–167. / Sulyma, Mykola (1927a) „De-shcho pro znykli diiepryketnyky.” [V:] *Chervonyi shliakh*. № 5; 145–167.
- Сулима, Микола (1927b) *З історії української мови: популярний начерк*. Харків: Рух. / Sulyma, Mykola (1927b) *Z istorii ukrainskoi movy: populiarnyi nacherk*. Kharkiv: Rukh.
- Сулима, Микола (1928a) „Де-що про нормативно-мовну справу (Вимова, наголос, синтакса).” [В:] *Радянська освіта*. № 4; 15–48. / Sulyma, Mykola (1928a) „De-shcho pro normatyvno-movnu spravu (Vumova, naholos, syntaksa).” [V:] *Radianska osvita*. № 4; 15–48.
- Сулима, Микола (1928b) *Українська фраза. Коротенькі начерки*. Харків: Рух. / Sulyma, Mykola (1928b) *Ukrainska fraza. Korotenki nacherky*. Kharkiv: Rukh.
- Тимченко, Євген (1924a) „Льокатив в українській мові. (З української складні).” [В:] *ЗІФВ*. № 18. / Tymchenko, Yevhen (1924a) „Lokatyv v ukrainskii movi. (Z ukrainskoi skladni).” [V:] *ZIFV*. № 18.
- Тимченко, Євген (1924b) „Співрядне сполучення речивників.” [В:] *Записки Історичної Секції ВУАН*. № 19; 194–204. / Tymchenko, Yevhen (1924b) „Spivriadne spoluchennia rechivnykiv.” [V:] *Zapysky Istorychnoi Sektsii VUAN*. № 19; 194–204.
- Тимченко, Євген (1925) *Номінатив і датив в українській мові*. Київ: УАН. / Tymchenko, Yevhen (1925) *Nominatyv i datyv v ukrainskii movi*. Kyiv: UAN.
- Тимченко, Євген (1926) „Вокатив і інструменталь в українській мові.” [В:] *ЗІФВ*, № 45; 1-118. / Tymchenko, Yevhen (1926) „Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi.” [V:] *ZIFV*. № 45; 1-118.
- Тимченко, Євген (1927) *Курс історії українського язика. Вступ і фонетика*. Київ: ДВУ. / Tymchenko, Yevhen (1927) *Kurs istorii ukrainskoho yazyka. Vstup i fonetyka*. Kyiv: DVU.
- Тимченко, Євген (1928) *Акузатив в українській мові*. Київ: УАН. / Tymchenko, Yevhen (1928) *Akuzatyv v ukrainskii movi*. Kyiv: UAN.
- Ткаченко, Борис (1927a) „Курс української мови для вчителів. Лекція перша. Вступна частина.” [В:] *Народній Учителю. Додаток*. Ч. 29; 1-4. / Tkachenko, Borys (1927a) „Kurs ukrainskoi movy dlia vchyteliv. Lektsiia persha. Vstupna chastyna.” [V:] *Narodnii Uchytel. Dodatok*. Т. 29; 1-4.
- Ткаченко, Борис (1927b) „Лекція друга. Лексика та фразеологія.” [В:] *Народній учителю. Додаток*. Ч. 30–31; 1-12. / Tkachenko, Borys (1927b) „Lektsiia druha. Leksyka ta frazeolohiia.” [V:] *Narodnii uchytel. Dodatok*. Т. 30–31; 1-12.
- Томсон, Олександр (1927) „Лабіалізація українських звуків (німецькою мовою).” [В:] *ЗІФВ*. № 13–14; 253–263. / Tomson, Oleksandr (1927) „Labializatsiia ukrainskykh zvukiv (nimetskoiu movoiu).” [V:] *ZIFV*. № 13–14; 253–263.
- Томсон, Олександр (1928) „О дифтонгизации е, о в украинском языке.” [В:] *Сборник Отдела русского языка и словесности*. Т. 101. № 3; 318-322. / Tomson, Oleksandr (1928) „O diftongizatsii e, o v ukrainskom yazyke.” [V:] *Sbornik Otdela russkogo yazyka i slovesnosti*. Т. 101. № 3; 318-322.

- Томсон, Олександр (1929) „Замітки про південноруське і з о, е.” [В:] ЗІФВ. № 23; 25–29. / Tomson, Oleksandr (1929) „Zamitky pro pıvdennoruske i z o, e.” [V:] ZIFV. № 23; 25–29.
- Троян, Іван (1928) „Де-що про фонемі української мови й вимову.” [В:] Зб.ЦДКУ; 70–78. / Troian, Ivan (1928) „De-shcho pro fonemy ukrainskoi movy u vymovu.” [V:] Zb.TsDKU; 70–78.
- Червінська, Л., Дикий, А. (1930) *Показчик української мови*. Харків: Харківська державна бібліотека ім. Короленка. Відділ Україніки. / Chervinska, L., Dykyi, A. (1930) *Pokazhchyk ukrainskoi movy*. Kharkiv: Kharkivska derzhavna biblioteka im. Korolenka. Viddil Ukrainiky.
- Черемська, Ольга (2017) „Харківська та Київська лінгвістичні школи 20–30 рр. ХХ ст.: два підходи до формування літературного стандарту української мови з погляду Юрія Шевельова.” [В:] *Science and Education a New Dimension. Philology*. Vol. 34. Issue: 124; 19–22. / Cheremska, Olha (2017) „Kharkivska ta Kyivska linhvistychni shkoly 20–30 rr. KhKh st.: dva pidkhody do formuvannia literaturnoho standartu ukrainskoi movy z pohliadu Yurii Shevelova.” [V:] *Science and Education a New Dimension. Philology*. Vol. 34. Issue: 124; 19–22.
- Шахматов, Олексій, Кримський, Агатангел (1922) *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.* Київ: Друкар. https://chtyvo.org.ua/authors/Krymskyi_Ahatanhel/Narysy_z_istorii_Ukrainskoi_movy_ta_khrestomatiia/; 04.10.2024. / Shakhmatov, Oleksii, Krymskyi, Ahatanhel (1922) *Narysy z istorii ukrainskoi movy ta khrestomatiia z pamiatnykiv pysmenskoi staroukrainshchyny XI–XVIII vv.* Kyiv: Drukar. https://chtyvo.org.ua/authors/Krymskyi_Ahatanhel/Narysy_z_istorii_Ukrainskoi_movy_ta_khrestomatiia/; 04.10.2024.
- Шевельов, Юрій (1962) „Покоління двадцятих років в українськоу мовознавстві.” [В:] *Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою*. Париж–Чикаго: НТШ в Чикаго; 1–355 / Shevelov, Yurii (1962) „Pokolinnia dvadtsiatykh rokov v ukrainskou movoznavstvi.” [V:] *Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh znyshchenykh bolshevytskoiu Moskvoiu*. Paris–Chicago: NTSh v Chicago; 1–355.
- Шевельов, Юрій (1987) *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Нью-Йорк: Сучасність. <https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/15218-shevelov-yu-ukrayinska-mova-v-pershiy-polovini-dvadtsyatogo-stolittya-1900-1941-stan-i-status/>; 04.10.2024. / Shevelov, Yurii (1987) *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status*. New York: Suchasnist. <https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/15218-shevelov-yu-ukrayinska-mova-v-pershiy-polovini-dvadtsyatogo-stolittya-1900-1941-stan-i-status/>; 04.10.2024.
- Яблонська, Діана (2022) *Кам'янець-подільський інститут народної освіти у системі педагогічних вишів УСРР: історичний аспект (1921–1930)*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-подільський національний університет ім. І. Огієнка. / Yablonska, Diana (2022) *Kamianets-podilskyi instytut narodnoi osvity u systemi pedahohichnykh vyshiv USRR: istorychnyi aspekt (1921–1930)*: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-podilskyi natsionalnyi universytet im. I. Ohiiienka.

Інтернет-джерела

- Драчук, Сергій (2019) *20 найбільших новацій Українського правопису 2019 року*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>; 06.10.2024. / Drachuk, Serhii (2019) *20 naibilshykh novatsii Ukrainskoho pravopysu 2019 roku*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30025623.html>; 06.10.2024.
- Константінова, Надія (2021) *Український дубляж на телебаченні. Спроба № 2 його усунути зазнала провалу*. <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-i-zakon-ukrayinsky-dubliazh/31306757.html>; 06.10.2024. / Konstantinova, Nadiia (2021) *Ukrainskyi dubliazh na telebachenni. Sproba № 2 yoho usunuty zaznala*

provalu. <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-i-zakon-ukrayinsky-dubliazh/31306757.html>;
06.10.2024.

Комаренко, Тетяна (2005) “Інститути народної освіти (ІНО).” [В:] Смолій, Валерій (ред.) (2005) *Енциклопедія історії України*: Т. 3. Київ: Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Inst_nar_osvity; 04.10.2024. / Komarenko, Tetiana (2005) “Instytuty narodnoi osvity (INO).” [V:] Smolii, Valerii (red.) (2005) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 3. Kyiv: Naukova dumka. http://www.history.org.ua/?termin=Inst_nar_osvity; 04.10.2024.

Шпак, Анатолій, Юркова, Оксана (2010) *Національна Академія наук України*. http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalna_akademiiia; 12.02.2024. / Shpak, Anatolii, Yurkova, Oksana (2010) *Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy*. http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalna_akademiiia; 12.02.2024.

EWA SZPERLIK

Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology

ewaszper@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0755-4842

Yugoslavia as a Non-place in Prose Works about Transition by Rade Jarak (*Yu puzzle*) and Mirjana Novaković (*Tito je umro*) The Twilight of the Yugo-nostalgic Paradigm (?)

Abstract

This article examines the spatial representation of Yugoslavia – as a Bakhtinian chronotope, as a place of collective and individual memory, as geopoetics in the broadest sense, and, most importantly, as a non-place and a no-man's space (Marc Augé). Paradoxically, the country that formally no longer exists remains the object of various scholarly inquiries and references, functioning also as a literary and reading community. Two selected works situated in the field of literature on the transition of the post-Yugoslav region (*književnost o tranziciji*) are discussed: the Serbian writer Mirjana Novaković's crime story *Tito je umro* [Tito Has Died] and the Croatian author Rade Jarak's *Yu puzzle* [Yugoslav Puzzle].

Keywords: Yugoslavia, literature on transition, non-place, Yugo-nostalgia, Titoism

Introduction

After over three decades of the slow decomposition of Josip Broz Tito's Balkan federation, the topic of the disintegration of Yugoslavia has been pursued in countless multi-dimensional analyses, theses, and discussions conducted from a wide range of scholarly, scientific, and cultural perspectives. It is reasonable to assume that it will continue to be an inexhaustible subject for further interpretations and readings. One popular opinion is that the end of Yugoslavia came with the death of the legendary marshal (4 May 1980); in a more radical, almost prophetic approach, the project of a unified state of the South Slavs was doomed to fail from the outset, and 1 December 1918 was not only its beginning but also foreshadowed

its end.¹ Yugoslavia became a place of integration for “border societies,” in which cultural, linguistic, and religious differences, as well as discordant concepts of statehood, proved to be destructive factors (Markovina 2018: 33). Another paradox of history closely observed by researchers is the sense that, despite its dissolution, Yugoslavia, in some ways, endures to this day. For those who analyse the literature of the post-Yugoslav area, it is currently a considerable challenge to conceptualise the relations with – and perceptions of – Yugoslavia as a space that formally no longer exists.

In the structure of a literary work, the category of space occupies a significant place. In the wake of the post-structuralist turn, attitudes towards the phenomenon of space have undergone several groundbreaking shifts in literary theory and history, including Mikhail Bakhtin’s concept of the chronotope, introduced into literary studies in the late 1930s. Gaston Bachelard theorised this phenomenon through specific spatial metaphors (drawers, trunks, wardrobes), while Michel Foucault coined the term *heterotopia* to describe certain cultural, institutional and discursive spaces.

Geopoetics defined broadly as an approach examining the relationship between literary works and geographical space², together with concepts such as narrative maps, literature of idiolocality, toponomastic tropes, auto/bio/geo/graphies, imagined places, literature and reading as a geographical event, emotive topographies and literature as a site of memory (Rybicka 2014: 9) – has proved to be a valuable research tool for the hermeneutics of the literary text.

Marc Augé distinguishes between three types of place: identity-based, anthropological (understood as culture situated in space and time), and non-place³. In Augé’s model, the term *space* is more abstract than *place*, as space may refer to a myth or a site tied to a narrative (Augé [1992] 2012: 56). The category of non-place, applied to Yugoslavia as a rhetorical land (Vincent Descombes) evolving in the authors’ imagination, proves to be an interesting point of departure for studying contemporary literature of the post-Yugoslav region.

This category of non-place also relates to protagonists who embody different – also generational – attitudes of former citizens towards the state that no longer exists: ranging from critical-revisionist to (Yugo-)nostalgic, both approving and disapproving of the socio-political changes, which were reflected in contemporary literature on transition (*književnost o tranziciji*)⁴. For the purposes of this discussion, this literary trend is represented by two selected works: the novel *Tito je umro* (Tito Has Died, 2011) by the Serbian writer Mirjana Novaković, and *Yu puzzle* (Yugoslav puzzle, 2014) by the Croatian author Rade Jarak.

In the early 1990s, a dangerous tendency to inject national-utopian ideas into almost every national imaginarium emerged in political discourse in Yugoslavia; the post-socialist transformation was

-
- 1 It is worth recalling that as early as 5 December 1918, mass demonstrations by Croatian opponents of unification took place in Zagreb’s Ban Jelačić Square. A decade later, the events in the Belgrade *Skupština*, including the assassination of Stjepan Radić, fuelled discontent (Jajčinović 2013: 31, 140).
 - 2 Robert Packard used the term *refraction*, borrowed from optics, assuming that literature acts as a prism transforming authentic *loci* into literary places; for more on this topic, see Rybicka (2014: 36).
 - 3 *Non-place* (*non-lieux*), by which Marc Augé understands a no-man’s space – not due to the absence of an owner, but owing to the lack of emotional connection between the space and people; it denotes the attitude and the way this (non-)place is perceived, cf. Augé ([1992] 2012).
 - 4 *Transition* is a political science term originally referring to the political, social, and economic changes in South American countries in the 1980s; later, the term came to be applied to the so-called Eastern Bloc, the transformation of which was initiated by the collapse of the USSR.

interrupted by war and the bloody disintegration of the state, with all its consequences. The memory of Yugoslavia took extreme forms – from radical negation and institutional silence, through peaceful modification, to uncritical nostalgia for bygone times, which were perceived as a period of relative stability and prosperity against the background of other Eastern bloc countries. With the consent of contemporary policymakers, a significant Yugo-nostalgic discourse⁵ emerged as an expression of disapproval of the slow disintegration of the South Slavic federation. The idea of homogenous nation-states resulted not only in territorial fragmentation but also in fragmentation of citizens' identities. This Yugo-nostalgic discourse is the voice of Yugoslav dissidents, writers, and intellectuals born and raised in Tito's state, for whom the dismemberment of the state was unacceptable, as was the policy of "cleansing the space" of nation-states of all undesirable symbols of the Yugoslav past, for example in Croatia, by demolishing about 3,000 monuments to the anti-fascist struggle, changing street names, or eliminating Cyrillic books from circulation (Markovina 2018: 77). The breakup of space, linked to the disintegration of the identity of anthropological places, constitutes an indispensable aspect of Yugo-nostalgic prose. For many residents of Yugoslavia, being born and growing up in Tito's state was a natural part of their self-identification: "the inhabitant of an anthropological place lives in history but does not deal with history" (Marc Augé [1992] 2012: 36).

Recalling the peculiar atmosphere of the second half of the 1990s, it is worth mentioning that, on the Croatian cultural scene, artists who gathered around FAK – that is, Festival Alternativne Književnosti Jugoslavije (Festival of Alternative Literature of Yugoslavia) – made a rather successful attempt to resuscitate Yugoslavia as a community of people (writers and readers)⁶. Even the term "FAK generation of writers and critics" (*jakovska generacija pisaca i kritičara*) gained a foothold (Pogačnik 2006: 6). The festival and the concept of alternative literature signified an attempt to resist Franjo Tuđman's cultural policy – as well as the "state-and-nation-building" tendencies represented by, for example, Ivan Aralica's works or the literary magazine *Hrvatsko slovo* with its nationalising messages.

As the phenomenon of the literary festival grew in popularity, critical voices soon emerged and denounced this way of promoting literature as allegedly trivialising it, taking it to the stage, and manipulating the media (Visković 2006: 11). The undeniable fact that, although Yugoslavia disintegrated, it continues to function uninterrupted as a linguistic community and a significant literary audience (amounting to a reading market of several million people) remains one of FAK's most enduring legacies.

Yugoslavia has endured, even though it has disintegrated, because in the "literature of the region" it continues to appear as a metaphor, an ephemeron, a myth, a point of reference for the modernity of the countries that emerged after the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. It is difficult to say unequivocally whether the attitude towards the Yugoslav past is generational. Different age groups of Yugoslavians, born in successive decades of the creation and reconstruction of the common state, represent different experiences. The attitude towards Yugoslavia also stems from personal and regional

5 Cf. Magdalena Ślaska (2013) *Proza autobiograficzna pokolenia jugonostalgików*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe Atut.

6 The FAK, which had been running since 1999 and was launched in Osijek by Borivoj Radaković and Nenad Rizvanović, came to an end in December 2003. Its aim was to establish a new relationship between authors and readers; it was a "travelling" festival performance across the cities of the former Yugoslav republics. Around 80 writers, invited foreign guests, and local audiences participated in events where individual authors read excerpts from their works on the stages of clubs and theatres. The club atmosphere, the spontaneous communication with the audience, and the highlighting of shared social problems in the territories of all the former Yugoslav republics sustained the impression of an enduring community.

experiences (of the inhabitants of the individual republics), often conditioned by particular family micro-histories, social status, or ideological entanglements resulting from the complicated history of the area.

In the literature on transition, Yugoslavia as a chronotope becomes a common link between the past (the country of childhood) and the present (the negative effects of socio-political changes, the experience of brutal war); moreover, we also observe the twilight of the Yugo-nostalgic paradigm and the confrontation of the past with post-transformation reality in, among others, Croatia and Serbia. The characters in this prose are embedded in both urban and rural settings. For the next generations, who grew up after the disintegration of the federation and deal with the current problems of globalisation and liquid modernity, Yugoslavia is no longer an anthropological place (Augé), but has become a non-place.

The past as a puzzle

With regard to the transition process in Croatia, Marius Søbørg, a Norwegian historian, outlined a case study, distinguishing three main phases: 1) democratisation, independence, and war (1989–1995); 2) the illusory awakening (1996–1999), and 3) the second attempt – the second transition (ongoing since 2000) (Søbørg 2006: 35–64). These processes are also apparent in the other countries that emerged as nation-states on the ruins of Yugoslavia. Similar mechanisms stemming from neoliberal tendencies can be observed in these states – for example, corrupt privatisation, already evident in the second phase (illusory awakening); the emergence of flea-market capitalism; fledgling capitalism after the collapse of the socialist economy and central planning. This was accompanied by overarching narratives of nation-states deemed ethnically, culturally, and religiously homogenous. The third phase – the second post-war transition – has been strongly reflected in contemporary literature, in which markers of transformative reality are evident, i.e. sites typical of the Yugoslav socialist era. Often, the socialist past present in the layer of the plot is the main causal factor behind current events, usually with negative consequences.

In the novel *Yu Puzzle* by Rade Jarak, a renowned Croatian writer and art historian born in Dubrovnik in 1968, the Yugoslav jigsaw puzzle – a scattered jigsaw puzzle that the reader has to piece together – is a chronologically and spatially shredded miniature of the fate of the influential Serbo-Croatian Romić family. The mosaic (jigsaw puzzle), based on the themes of tragedy, love, and war, as well as complex human relationships in turbulent times, is set against the backdrop of the vision of the Balkans as “a powder keg” – due to the entanglement of the region’s inhabitants in ideological and political conflicts, as well as the turmoil of war. The multi-generational and multi-ethnic Romić family (Yugoslavia in a nutshell) is not only a witness to history but also its victim.

In addition to the ethnic–religious–national mix of Jarak’s characters, there are also such culturally distinct figures as Zoran Romić’s Japanese wife (whose mysterious disappearance casts another shadow over the family’s history) and the black offspring of the boxing coach who worked at a Zagreb sports club during the period of the Independent State of Croatia (1941–1945). In the conservative setting, recurring family stigmas include the homosexuality and suicides of some members of the Romić clan, among them partisans, Ustashes, artists, businessmen, and even a combatant in the Spanish Civil War.

In Jarak’s work, the mapping of the space in which the characters operate extends well beyond Yugoslavia. The plot covers the period from 1931 to 2012, reaching Spain, countries in the Far East (especially Japan), and Madagascar. The migrations of almost all members of the Romić family are

sometimes driven by the desire to flee the Yugoslav space, marked by “an excess of history.” Belonging to the Yugoslav “Balkan powder keg” becomes a burden for them and destroys their individual identity.

The writer addressed this issue most explicitly through the character of Milena (the last of the Romićs), who not only survived the last war (1991–1995) but also, in a broader sense, escaped the tragic fate that marked so many members of her family. The protagonist chooses Madagascar as the place of her existence:

Every story has an end. Mine paused here for a while. I had to run far away. I could no longer stand the homeland, the Croats and Serbs, their endless war, quarrelling, jostling. My father is Serbian and my mother is Croatian. What am I supposed to do? Shall I follow in the footsteps of my other family members and take my own life? Oh, no. [...] The post-war mentality has drained me of all hope. [...] I want to belong to the whole world, not just to them. Let them be cursed. (Jarak 2014: 235)

Under transformative conditions, identity is also subject to (self-)creation – the process often involves the swapping or concealment of ethnicity and serves as a form of camouflage or mimicry, which guarantees survival in the new circumstances. Driven by a self-preservation instinct, Milena decides to break with the past and the geographical space that has engulfed the lives of her loved ones – and she chooses a life without roots, on the other side of the world. In the narrative, Jarak does not avoid controversial topics in the history of Yugoslavia, showing how ideological and worldview conflicts often placed its inhabitants on opposite sides of the barricade:

The accumulated energy finally exploded when war was declared and Yugoslavia surrendered in April 1941. [...] Zoran Romić survived the war. He distinguished himself in combat, and as an intellectual, he quickly climbed the partisan hierarchy – at the end of the war, he was a battalion commissary [...]. He knew about the partisan crimes committed on Daksa Island in 1944 when the partisans occupied the town. He also knew about other later crimes – throwing the dead into the sea through an opening in the southern part of the city walls. [...] He felt that there was something wrong with communism. The original idea had apparently been distorted, drowned in blood. (Jarak 2014: 70, 84, 113–114)

Dorđe Romić, serving as an officer of the Yugoslav People’s Army, took part in operations against the Ustashas and fascist collaborators on the road to Bleiburg. In Slovenia in May 1945, Romić witnessed an act of partisan reprisal: soldiers digging ditches for the liquidated Ustasha troops, Ante Pavelić’s allies, and anyone who attempted to cross the border with Austria. Partisan crimes tarnished the myth of the defenders and builders of the Titoist state. Additionally, the end of the Second World War and the communist takeover of power only intensified policies of revanchism against those regarded as bearers of Ustasha ideology – a label often applied to the Croatian people as a whole.

So, there will never be real peace. [...] He remembered the huge columns of refugees. It’s said that there were tens of thousands of them. Now, towards the end of the war, the enemy lost its demon face, which it had when it was more powerful. More and more, he saw those people as a collection of miserable, lost human beings. He did not support such revenge. He asked himself whether Tito would bury them all. “It’s impossible”, he consoled himself, “there’s not that much land”. (Jarak 2014: 132–133)

The worldview and ideological differences in *Yu Puzzle* fracture family ties and cause further conflicts, division, and mutual resentment. Almost all of the Romićs died tragically or disappeared in

unexplained circumstances. The family's gradual decline set in during the 1980s; in the next decade, another war arrived and plunged them – as well as the people of Yugoslavia – into further turmoil. One of the tragic events is the bombing of Dubrovnik in 1991: “The air smelled of coffee. Flakes of ash were falling from the sky. And grenades. Burning shells from the anti-aircraft guns on Srđ Hill glowed in the darkness. The port warehouse in Gruž, full of coffee, was on fire” (Jarak 2014: 204).

What emerges from Jarak's novel is a picture of Yugoslavia with its entire inventory of painful memories, ideological conflict, Ustasha crimes, partisan crimes, and oscillation between grand historical narratives and intimate family micro-histories, in which questions of the past and identity are sensitive issues.

Palimpsest-places

Mirjana Novaković is a popular Serbian writer, born in Belgrade in 1966. She is the author of short stories *Dunavski apokrifi* [Danube Apocrypha] (1996), the novel *Strah i njegov sluga* [Fear and Its Servant], for which she was awarded the Isidora Sekulić Prize in 1999, and *Johann's 501* (2005); her works have been translated into French, English, and German.

In the prose work *Tito je umro*, written in the mode of a detective story, Novaković interweaves narrative strands set in Tito's Yugoslavia with contemporary events. At the centre of the plot is an encrypted message published in *Politika* in the 15 November 1968 issue (interpreted as a threat or a signal to potential killers). The message concerned the death of Josip Broz, who died on 4 May 1980, and coincided with the actual date of the Yugoslav leader's death. In the cultural events column, in the review of the play *Death and the Dervish* (based on a well-known work by Meša Selimović), a mysterious person with the initials M. N. posted an acrostic forming the message: TITO JE UMRO, with a further suggestion that Tito's death would occur on 4 May 1980.

Trying to unravel the mystery from years ago, an ambitious journalist conducts her own investigation. In line with her assumptions, she finds that this surprising discovery is closely linked to the equally mysterious death (from an overdose – murder?) of a young Serbian politician. Exposing the picture of post-transformation Serbia, Novaković, through her main character, freely refers to life in Yugoslavia, the land of her childhood and youth, as a dictatorship. Her recollections of Tito's state do not bear the hallmarks usually associated with Yugo-nostalgic narratives. Both Yugoslavia, as a failed project, and the current situation, resulting from poorly implemented and unfinished reforms, are criticised.

In the plots of the selected literary works, the phenomenon of transition and the current perception of Yugoslavia take various forms. It manifests itself in the way political, social, economic – and even identity – changes are situated and described. It often shows characters moving up or down the social ladder; those who rise and those who are pushed down as a result of systemic transformation (unemployment, migration, forced relocation due to political circumstances, change in social status – the life of former communist dignitaries, tycoonisation,⁷ and the emergence of a narrow group of the so-called *nouveau riche*).

7 The word *tycoon* has a historical etymology in Japanese and refers to a shogun, a wealthy nobleman; in the former Yugoslavia, *tycoonisation* is synonymous with getting rich quickly as a result of unsupervised and non-transparent privatisation, often involving illegal dealings. The tycoons (*nouveau riche*) form a narrow elite group of influential and wealthy citizens.

In Novaković's novel, these themes are embodied by:

[...] residents of two kinds: the well-off Belgradeans from before the Second World War, though not wealthy enough for the communists to seize their flats in 1944, and the petty red bourgeoisie from the lower party ranks, far away from the villa on Dedinje; more accurately, both groups have long since died and their heirs, in defiance of their grandfathers, grandmothers, and parents, became supporters of the Democratic Party – and developed a passion for wandering around hipster cafés, convinced that they are the most progressive and most modern part of Serbian society. (Novaković 2011: 180)

A common phenomenon among the *nouveau riche* is “Susies,” namely young Slovak women (after the most common name Susanna), who clean the flats of wealthy Serbs. Particularly noteworthy is the metamorphosis of space – most clearly visible in cities, but also present in the provinces. Once again, as a result of post-socialist transformation, the city appears as a palimpsest, in which old symbols are erased from the landscape (statues, cafés, drab housing estates, shops, *etc.*); new ones take their place, and the former symbols gain the status of “obnoxious”:

I was walking past the Syndicate House, which no longer exists, just as no real syndicate exists nor the square that once bore that name. But the cinema remains, just because nobody goes to the cinema any more. And from here to Moše Pijade street – I don't know what it's called now. Has my whole life passed me by amid all these changed, banned and forgotten names? Not because I supported communism – when it was in power, I was against it – but because my youth unfolded under socialism. (Novaković 2011: 330)

The city is changing, and with it – the neighbourhood, the street, its toponyms, and the homes of its characters. In addition to the mapping of space, motifs from the socialist Yugoslav past play a significant role as signs of cultural memory, confronted with the rushing current of change:

The Sava shopping centre provoked a kind of grim fascination in me every time; its glass structure hasn't been renovated and it looks like it hasn't been cleaned for several decades; whoever built it, reasonably foresaw that next generations would treat it with disgust, so he designed it in the most disgusting way. Even its dark green colour turned out to be perfect as it effectively covers the dirt. (Novaković 2011: 45)

In prose on transition, the question of ownership – the state of possession, the means of acquiring or multiplying wealth, real estate and housing (whether owned, rented, or, as was once the case, allocated by workplaces or granted as prestigious residences to party VIPs or JNA officers) has been given special attention. So has the appearance and standard of the interiors described. This seemingly trivial aspect proves to be interesting as a category for assessing and determining the state of society (in the past and now):

It was one of those old villas; I could only guess if the Babić family ran the pre-war bourgeoisie off it and moved in as distinguished communists, and then gave the building to their daughter, so that she, in turn, would act as bourgeois in it? Or did the Kovačević family buy it thanks to their shrewdness and entrepreneurial corruption? The only recently renovated two-storey house, just like the fence installed to resemble an anti-tank barrage in war zones, only confirmed the rule that the biggest thieves always enjoy the greatest protection: the military, banks and politicians. (Novaković 2011: 355–356)

In the novel, moving through the city is an excellent way of documenting, nostalgia, and the personal musealisation of memories and space. In Novaković's work, we find the "cult of the café" and social gatherings over coffee, typical of Balkan culture and often described in the scholarly literature: "In their articulation of identity, urban café spaces traditionally reflect the heterogeneity of the city's sociocultural groups" (Koroman 2013: 135). Krešimir Nemeč introduces the notion of: "The cult of the café as an authentic urban space, a place for hedonistic entertainment and creative leisure activities" (Nemeč 2010: 10). Ines Sabotič makes a sociological distinction by pointing out that: "the inn is a democratic hospitality venue and the café is a place for the bourgeoisie" (Sabotič 2007: 166)⁸.

Novaković's novel repeatedly portrays contemporary Serbia in the post-transition period as seen from the vantage point of a café:

The Šumatovac café became a paradigm of successful transformation as progressive forces imagined it; a recent dive bar, where the *Politika* journalist once drank himself senseless, has now been transformed into a fancy expensive restaurant where foreigners, temporarily employed workers in Serbia, directors of banks and other oligarchic companies, mid-level members of political parties, those who paid lip service to European integration, assistants (namely, high-end prostitutes), and everyone else who wanted to impress their business or love partners, or, in the worst case, themselves. (Novaković 2011: 36)

A popular chain of well-known pizzerias becomes an object of sociological inquiry and change in the Belgrade landscape of the late 1990s:

Pizza Hut was yet another model of a successful transformation. During the socialist era, there was a café called *Pod lipom* here; later a pizzeria of the same name, [...]. Pizzas are much worse than they used to be – salty and greasy – but they are now branded products, unlike in the past, which is sufficient evidence of the successful transition. The restaurant has undergone a transformation, and with it, so has the pizza. (Novaković 2011: 37)

As if in opposition to the inevitable changes, a kind of sentimental bazaar of souvenirs and traces of the former state – in this case the old Belgrade café (*kafana*) Brankovina – became an important object of transformative comparison in Novaković's work:

[...] into which, if someone who had been dead since, say, 1984 were to enter now as a vampire or resurrected, they would think that the world hadn't changed at all. The furniture, the menu in shredded plastic cover, the curtains of an obscure dark colour, the chequered tablecloths and concave tin ashtrays, the waitress in Boro slippers (which were discontinued before any of the wars), the guests (still debating if Tito was a dictator or not; or if King Alexander should have united Yugoslavia or expelled all other nations to create Great Serbia), the soda syphons, the glasses and cutlery, the plates with a blue rim, everything made in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, nothing made in China – all together declared one thing: around June 1980, time stopped in the Brankovina café. (Novaković 2011: 136–137)

In works describing the transition period, the narrator's social status and function are important – in Novaković's work, the story is mediated through a privileged narrator. The narrator is characterised by

8 The cult of cafés and nightlife, important for the Balkan bohemia, was perhaps best described by Stanislav Vinaver (1891–1955) in the now canonical essay *Kafane*, included in the volume of essays, stories, and travel journals *Gromobran svemira* (Belgrade 1921).

subjectivity, the ability to take a revisionist view of the past, and to assess its significance for the present. The privileged narrator is usually a representative of the intellectual elite: a journalist, a writer, a professor, *etc.* (Koroman 2013: 141). The knowledge of the context of socialist reality is reinforced by the fact that both Novaković and Jarak represent the generation of Yugoslavians born in the 1960s.

In Novaković's novel, the protagonist is competent to express an accurate, albeit subjective, assessment of past and current realities:

In the later days of Tito's rule, i.e. when the party had successfully neutralized its political opponents and the regime had relaxed somewhat, those who dared to continue to show their discontent were neither killed nor sent to prison (though there were exceptions); rebellious professors were transferred from universities where they had an audience, to institutes where there was no one to hear them; the so-called dissidents were issued passports so that they could voice their grievances in Western Europe and America. It was clear how much criticism of the regime could be allowed on television, on the radio, in one newspaper or another, and in books – the smaller the audience of a medium, the more leeway it had. Ultimately, the common punishment was to take the audience away from the enemy. (Novaković 2011: 175–176)

However, in the new long-awaited conditions of state independence, there emerge further systems of entanglement and dependency for average citizens, what Viktor Ivančić refers to as “new cages”: the state, the church, and the nation (Ivančić 2005: 19). A considerable dose of criticism is directed at the growing role of the Catholic Church in Croatia and the Orthodox Church in Serbia, which benefited from the process of political, economic, and also ideological transformation; additionally, they positioned themselves as institutions defining the national-religious identity of citizens. The sphere of religiousness began to define declarative belonging and identity recognition.

For Novaković's protagonist, this rise in religiosity signals a world turned askew. In relation to the Yugoslav past, in which – due to top-down party-state policy – a completely secularised society was the organising principle – in the new reality, the characters are keen to expose their Orthodox identity: the biggest former communists go to church, wear devotional clothes; prostitutes and gangsters from the underworld, if they plan to get married, do so only in an Orthodox church, with great pomp.

The End of the Narrative of the Land of Socialist Happiness and Prosperity

In the discussed works about the Yugoslav transition, the socialist past is usually approached with criticism, exposing the hypocrisy, façade-like power, and illusory prosperity of Tito's Yugoslavia. Jarak's narrator, however, adopts a more measured tone and portrays the vicissitudes of 20th-century Yugoslav history through a lived, everyday perspective of several decades of one family's turbulent fate. In works whose leitmotif is the transformation of the post-Yugoslav space, the past is rarely framed as a time of carefree and happy childhood, or the so-called good old days. The 1990s (including the events of the war) are presented as bad times – a collective trauma and a collapse of civilisational values in this part of Europe.

In the context of transition, criticism is also directed at the policies of contemporary leaders, Franjo Tuđman and Slobodan Milošević, whose efforts to realise the myth of a homogenous nation-

state concealed the policies of plunder, tycoonisation, and corruption, alongside the simultaneous pauperisation and unemployment of the wider masses of society. Croatia at the turn of the century appears as a “Potemkin village” (Rešicki 2010: 16–19), especially at the time of regular presidential or parliamentary elections, when citizens are once again enticed and deceived by familiar political promises.

The oppression attributed to the (Yugo-)communist regime persisted into the new independent states after the break-up of Yugoslavia, when its citizens became enmeshed in the discourses of revived nationalisms, triggered by the demons of the past. In the literature on transition, Croatia and Serbia of the late 20th and early 21st centuries appear as oppressive and authoritarian states. Contrary to the historical breakthrough and the metanarrative about national revival, frequent elements of the new (also literary) reality include organised crime groups, criminality, the underworld, the mafia, drugs, the hardship faced by ordinary citizens, unemployment and poverty, migrations, devastated cities and villages, exile, the flight of dissidents, “cleansing of space and language,” collective trauma, and many thousands of victims.

A long-term Greek correspondent, journalist, sociologist and great enthusiast of Serbian culture, Leonidas Hadžiprodromidis, pointed out that the bloody break-up of Yugoslavia did not solve the problem, but pushed one and a half million people to the brink of existence, and left millions of workers surviving on starvation wages. Moreover, in 1991 the disintegrating Yugoslavia was dependent on external financial aid and loans, and the situation was further aggravated by Slobodan Milošević’s policies, due to which the country lost its credibility. What emerged from the turbulent process was a picture of a state acting against its citizens:

The mindset of those in power perceived the overall history and its anonymous masses solely as an object of manipulation. [...] The peculiarities of “national” homogenisation in Serbia carried with it the tragic originality of ideological nihilism of Milošević’s ruling circle, whose sole strategic objective was to stay in power regardless of any national, economic, social, and historical price for the country. (Hadžiprodromidis 2004: 15)

The titles of the works cited above, *Tito je umro* and *Yu puzzle*, become a metaphor for Yugoslavia as a non-place, a space that is now a no-man’s land; the works suggest the death/end of the state, of which the undeniable embodiment was Josip Broz Tito, and his passing caused the federation to disintegrate into small elements: “When Tito was gone, so was security in Yugoslavia” (Jarak 2014: 158).

For younger generations, as well as for those that remember life in Tito’s federation mainly in terms of oppression and everyday scarcity, Yugoslavia is no longer a point of reference. It survives in memory (individual and collective) as a rhetorical land that [for the protagonist] “ends where his interlocutors no longer understand the rationale he communicates through his actions and gestures, nor the accusations he makes, nor the admiration he expresses” (Marc Augé [1992] 2012: 74).⁹ This happens in one of the scenes of *Tito je umro* when, due to transformational changes, communication between the characters – and the way they perceive the same (?) reality – becomes disrupted: “The taxi driver looked barely of age, which is probably why he didn’t know where Lola Ribar Street¹⁰ was, because he’d been born after it had been renamed after some monastery; I can’t remember which one” (Novaković 2011: 155).

9 Marc Augé cites the thought of the French philosopher: Vincent Descombes, *Proust, philosophie du roman*, Paris: Éditions de Minuit (1987: 179), which is a study on the works of Marcel Proust.

10 Ivo Lola Ribar (1916–1943), a communist politician and partisan.

Yugoslavia functions as an echo of the past, a blurred and heterogeneous memory, a no-man's place, a myth; and in the collective imagination, it survives through the word, the story of a certain space, and as a "landscape-text" (Marc Augé [1992] 2012: 64–70). The narrative led by the Serbian author is dominated by sharp language and scathing remarks; the writer aptly describes the reality of the unfinished transition, which consists of corruption, violence, the world of politics intertwined with the semi-secular, the environment of tycoons, local celebrities, the police community, and criminals. The retrospection to the times of Yugoslavia is also marked by a critical analysis of the past, dominated by the atmosphere of the Cold War, intra-party jostling (denunciations, conspiracies, espionage, the security apparatus – *Ured Državne Bezbednosti*) and the deteriorating situation of ordinary people. The Yugoslavia evoked in the memoirs becomes a phantasm, a myth, a rhetorical land, a dream that disappears just after waking up:

[...] we cannot return to the idyll (paradise), we cannot return to socialism, to youth, [...] to the first months of being in love, [...] to childhood joy, [...] a happy past, [...]; this is not because it has passed and time travel is impossible, but because we have idealised it [...]. It has always been bad for us and it always will be; at best we managed, now and then, to trick creditors into granting us loans. (Novaković 2011: 250, 252)

The protagonist of Novaković's novel spares no bitter epithets against the former state, describing the country of her childhood and youth as: "our hallucinatory mixture of imagination and memories" (Novaković 2011: 57). The communist system had to collapse – the socialism in which the *prvoborci* (those who fought on the front line, here: the partisans, later the builders of Yugoslavia) believed but never managed to bring into being. The ideals of fraternity, unity, and equality were swapped for villas on Dedinje, ambassadorial nominations, Mercedes cars, and overseas studies for the children of party VIPs. State land is now being sold off for next to nothing to the businessmen who bankroll political parties. Yugoslavia as a collective hallucination is also illustrated by the words:

when Tito died, there was no cotton wool nor coffee, and there were constant power cuts; then, before the war, we got loans and we lived well; and then the war broke out and there was nothing, [...] no, we never had anything, only sometimes we believed we had something. (Novaković 2011: 329)

Attitudes towards Yugoslavia are far from one-dimensional. The joint state project did not succeed in eliminating the issues of cultural differences or inter-ethnic tensions. The SFRY is sometimes perceived through the lens of totalitarianism, examples of which were the events of 1968 (the suppression of the student demonstrations) and the events of the Croatian Spring: "When Tito dealt with Croatian nationalists in 1971" (Novaković 2011: 50). The positive image of the country from Vardar to Triglav comprised narratives about the social and technological advances brought by socialism (jobs, housing, a higher standard of living in Yugoslavia than in other countries of the Eastern Bloc, later – popular and consumerist culture, the opening to the West).

The literary representation of the past in contemporary works with Yugoslavia as their backdrop assumes an ambivalent character. The Macedonian researcher of the transition period in the Balkans, Angelina Banović-Markovska, compares the peculiarities of the social and political changes there to the shedding of snake skin, which, in the case of the former Yugoslav countries, took place too early, when the "new incarnation" was not yet ready (Banović-Markovska 2013: 266). And while memories of the past remain vivid, for some people they function as nostalgia for the lost illusion of stability and security,

for others as a kind of frustration and a conviction that post-communism is the only thing worse than communism.

References

- Augé, Marc ([1992] 2012) [*Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris.] Translated into Polish by Roman Chymkowski. *Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności*. Warszawa: PWN.
- Banović-Markovska, Angelina (2013) "After The Fall of the Wall: tranzicijska iskustva postsocijalističkog Balkana." [In:] Maša Kolanović (ed.) *Komparativni postsocijalizam: Slavonska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola; 265–272.
- Hadžiprodromidis, Leonidas (2004) [Η δολοφονία της Γιουγκοσλαβίας/I dolofonía tes Gioungkoslavías], a selection of articles from the Greek daily "Eleftherotipija" (1991–1999). Translated into Bosnian by Zoran Mutić. *Umorstvo Jugoslavije*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Ivančić, Viktor (2005) *Vita activa*. Sarajevo: Dani Biblioteka.
- Jajčinović, Milan (2013) *Od Jugoslavije do Euroslavije*. Zagreb: Večernji edicija.
- Jarak, Rade (2014) *Yu puzzle. Ratovi, sprovodi i nestanci*. Zagreb: Profil.
- Koroman, Boris (2013) "Predodžba prostora u suvremenoj hrvatskoj prozi: prostori tranzicije kao mjesta postsocijalističke artikulacije." [In:] Maša Kolanović (ed.) *Komparativni postsocijalizam: Slavonska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola; 125–146.
- Markovina, Dragan (2018) *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918.–2018) – od euforije do tabua*. Zaprešić: Fraktura.
- Nemec, Krešimir (2010) *Čitanje grada. Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Novaković, Mirjana (2011) *Tito je umro*. Beograd: Laguna.
- Pogačnik, Jagna (2006) *Proza poslije FAK-a*. Zagreb: Profil.
- Rešicki, Delimir (2010) *Demoni u tranzicijskoj špilji. Oglеди, polemike, kritike*. Zaprešić: Fraktura.
- Rybicka, Elżbieta (2014) *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas.
- Sabotič, Ines (2007) *Stare zagrebačke kavane i krčme – S kraja 19. i početka 20. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Søberg, Marius (2006) "Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije." [In:] Sabrina Petra Ramet, Davorka Matić (eds.) *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Alinea; 35–64.
- Ślawska, Magdalena (2013) *Proza autobiograficzna pokolenia jugonostalgiów*. Wrocław: Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe Atut.
- Visković, Velimir (2006) *U sjeni FAK-a*. Zagreb: v/b/z.

ADRIAN JAN ZASINA

Charles University, Institute of Czech and Deaf Studies

adrian.zasina@ff.cuni.cz

ORCID: 0000-0001-9348-5833

The Representation of Taiwan in Czech Online Media Discourse between 2017 and 2020

Abstract

This paper examines the representation of Taiwan in Czech online media discourse between 2017 and 2020 using a corpus-based approach to discourse analysis. Drawing on the ONLINE1 corpus, which includes news, social media, and discussion data, the study analyses the collocational profiles of the noun *Tchaj-wan* (“Taiwan”) and the adjective *tchajwanský* (“Taiwanese”). The findings show that *Tchaj-wan* is predominantly associated with political and geopolitical contexts, referring to international relations, official visits, and East Asian countries, while *tchajwanský* collocates mainly with business and technology terms, reflecting Taiwan’s role in economic cooperation. Across media types, Taiwan is represented as both a democratic political partner and a technological ally. The study highlights a predominantly positive image of Taiwan in Czech online media discourse, which reflects the strengthening of Czech–Taiwanese relations during the period under examination.

Keywords: collocation analysis, corpus linguistics, Czech–Taiwanese relations, discourse analysis, media discourse, Taiwan

Introduction

Taiwan is a state recognised mainly by island countries and by one European state, the Holy See, where the Republic of China (ROC) maintains an embassy as of September 2025 (<https://www.taiwanembassy.org/>). Although the ROC was recognised as a state after the Second World War and was even a member of the United Nations until 1971, its seat was then taken by the People’s Republic of China (PRC) (Tanaka 2022: 125). Since that time, official recognition of Taiwan has gradually declined. However, the events surrounding COVID-19, originating in China, changed the situation and encouraged many countries to

deepen their relations with Taiwan. China's actions, such as its mistreatment of Hong Kong and Xinjiang (Chen: 2023: 38), have prompted many states to shift their focus from China towards Taiwan.

Between 2017 and 2020, the Czech Republic also renewed and strengthened its interest in Taiwan. For instance, the Mayor of Prague, Zdeněk Hřib, officially visited Taipei in 2019, and the President of the Czech Senate, Jaroslav Kubera, had planned to visit Taiwan before his death. Relations were further reinforced during the COVID-19 crisis, when Taiwan delivered medical supplies free of charge to the Czech Republic. This was followed by the official visit of the new President of the Czech Senate, Miloš Vystrčil, in September 2020. These events resonated with the general public and were widely discussed in the media.

This paper therefore seeks to examine the image of Taiwan in Czech online media between 2017 and 2020 and to comment on their typical thematic focus. For this purpose, it employs collocation analysis grounded in linguistic discourse analysis. This study addresses the following research questions:

- What are the most frequent collocates of the lexemes *Tchaj-wan* ("Taiwan") and *tchajwanský* ("Taiwanese") in Czech online media discourse between 2017 and 2020?
- How do these collocational patterns differ across the three data sources (discussions and fora, social media, and news)?
- What do these differences reveal about the representation of Taiwan and the nature of Czech–Taiwanese relations during this period?

The following section briefly introduces linguistic discourse analysis and outlines several examples of studies on discourse, media, and politics. After presenting the data, the research methodology is described. The results of the collocation analysis are then presented, including a comparison of the three different data sources. This is followed by a discussion of the main findings and concluding remarks.

Discourse analysis, media, and politics

In general, discourse analysis is an interdisciplinary perspective that enables researchers to uncover how social reality is constructed and maintained through language, social behaviour, and social perspectives (Sedláková 2015: 426–428). Combining discourse analysis with a corpus-based approach is not a simple quantitative procedure; rather, it involves numerous researcher choices and clearly defined analytical methods (Baker 2023: 221). Over time, this combination has crystallised into a standalone subdiscipline known as corpus-assisted discourse studies (CADS), which enables the analysis of an entire corpus rather than a single text that may reflect only a small and potentially biased part of the discourse (Gillings *et al.* 2023: 1). Analytical procedures may vary, and no universal guide exists for conducting discourse analysis (Sedláková 2015: 438).

In the Czech context, discourse analysis of media has been carried out, among others, by Renáta Sedláková (2015), who applies discourse analysis in the social sciences. With regard to corpus-based approaches to media, one of the first studies analyses media discourse through corpus-based representations of "Others" in relation to national minorities and immigrants in the Czech Republic (Fidler 2016). Another study examines adjectival collocations relating to minority groups (Roma, Vietnamese, and Ukrainian people) in the Czech Republic, showing that Ukrainians are more frequently

represented in a positive light than the other two groups (Elmerot 2019) and a corpus analysis of adjacent words may reveal how individuals or groups of people other than the sender (writer or speaker).

More recent analyses provide insights into other social groups. For instance, Anna Strakhova (2024) investigates Facebook discussions about three synonyms for *black person*, confirming that neutral and negative adjectives predominate over positive ones. The analysis of comments points to numerous xenophobic discussions, often accompanied by aggressive language and dehumanization of the target group based on ethnicity. Similarly, Irene Elmerot (2025) analyses sentiments towards three groups: nationalities, occupations, and gender. From a diachronic perspective, the results show that white-collar men represent the norm, while all other groups are represented as deviations from it. Irene Elmerot (2025: 16–19) also relates country names and their inhabitants to Gross National Income (GNI), noting that positive attitudes towards particular groups increase with higher GNI levels.

The issue of Taiwan is not commonly addressed in linguistics, whereas it is a frequently discussed topic in political science. Most often, it concerns the legal status of Taiwan as an independent territorial entity (Lin *et al.* 2022) or its relations with China and the geopolitical dynamics in the Taiwan Strait (Tanaka 2022). However, there are also studies devoted specifically to Czech–Taiwanese relations (Ian Tsung-Yen Chen 2023; Wen-Yu Chen 2023) which are key to understanding the broader context of political events relevant to linguistic analysis.

The present study combines media and political science with linguistic discourse analysis to shed light on the image of Taiwan through collocational analysis. It does not examine the representation of a social group or an individual, but rather that of a country name and lexical items denoting its origin. The study focuses on different data sources, analysing their similarities and dissimilarities. Therefore, this analysis shares features with political discourse studies (see Galasiński, Skowronek 2001), which examine issues concerning a country and its politics. An analysis focusing on one specific country has not yet been conducted, and these issues are therefore the subject of this study.

Data

For this analysis, the ONLINE1 corpus (Cvrček, Procházka 2020) was used. ONLINE1 is a monitoring corpus designed to capture evolving Czech internet content, including journalism, discussions, fora, and social media. It covers data from June 2017 to March 2021 and, in addition to online journalism, includes material from social media (Instagram, Facebook, Twitter), online discussions, and fora. Texts for the corpus were supplied by Dataweeps (<https://www.dataweeps.com/>).

The reason for using the ONLINE1 corpus was to capture a period rich in developments relating to Czech–Taiwanese relations. Another motivation was the availability of social media data, which are included only in this release. Social media platforms (Facebook, Twitter, Instagram) function differently from journalistic texts in terms of information dissemination; the most frequently reshared posts usually indicate greater public interest in a topic. Because Instagram data are available only up to December 2020, the present study is limited to the years 2017–2020.

The corpus contains more than seven billion tokens, summarised in Table 1, which presents both absolute and relative frequencies expressed as numbers of tokens (a token being a string of characters separated by spaces) for each year and each media source. Within individual media types, absolute

frequencies vary considerably; therefore, relative frequency expressed in instances per million (i.p.m.) is also included to allow for comparisons across groups of differing absolute sizes.

Table 1. ONLINE1 corpus structure by years.

Year	Frequency	Media source						Total
		Discussions	Facebook	Fora	Instagram	News	Twitter	
2017	absolute	212,374,784	631,737,259	166,483,383	34,711,842	313,649,929	248,646,999	1,607,604,196
	i.p.m.	132,106.39	392,968.16	103,559.93	21,592.28	195,103.95	154,669.29	1,000,000
2018	absolute	237,738,511	277,594,211	169,801,930	123,094,426	470,612,538	277,229,494	1,556,071,110
	i.p.m.	152,781.26	178,394.30	109,122.22	79,105.91	302,436.40	178,159.91	1,000,000
2019	absolute	170,184,084	264,799,566	111,245,663	233,080,049	477,988,531	317,443,283	1,574,741,176
	i.p.m.	108,071.15	168,154.34	70,643.78	148,011.66	303,534.66	201,584.42	1,000,000
2020	absolute	270,528,478	635,927,253	96,860,871	50,246,753	460,970,713	463,678,300	1,978,212,368
	i.p.m.	136,754.01	321,465.61	48,963.84	25,400.08	233,023.88	234,392.58	1,000,000
2021	absolute	60,485,450	506,887	20,028,504	0	109,177,764	145,885,060	336,083,665
	i.p.m.	179,971.41	1,508.22	59,593.80	0.00	324,852.93	434,073.64	1,000,000
TOTAL	absolute	951,311,307	1,810,565,176	564,420,351	441,133,070	1,832,399,475	1,452,883,136	7,052,712,515

This study examines two Czech lexemes: the noun *Tchaj-wan* “Taiwan” and the adjective *tchajwanský* “Taiwanese,” along with all existing spelling variants of both lexemes (*Tchaj-wan*, *Taiwan*, *Tchajwan*, *Tchai-wan*, *Tajvan* and *tchaj-wanský*, *tchajwanský*, *taj-wanský*, *tajwanský*, *tajvanský*, *thaj-wanský*, *thajwanský*, *thajvanský*, *thai-wanský*, *thaiwanský*, *thaiwanský*, *thaiwanský*, *thaiwanský*), taking into account possible variation in upper- and lower-case spelling. Other names for Taiwan, such as *Republic of China* (ROC) or *Formosa*, are not examined due to their low frequency.

Searches were carried out using the KonText interface (Machálek 2020) at <https://www.korpus.cz>. A total of 105,830 hits for *Tchaj-wan* and 17,284 for *tchajwanský* were obtained².

Methodology

In the first step, the top 100 collocation candidates for each analysed lexeme were identified. The KonText tool was used to extract collocation candidates based on the LogDice³ measure; candidates were searched for by lemma⁴ rather than by word form. Collocates were identified within a span of two words to the left and two words to the right, ensuring the extraction of the most relevant collocates of the lexemes under

1 Data are provided till March 2021.

2 For comparison, the lexeme *Hongkong* “Hong Kong” appeared only 17,717 times.

3 LogDice is an example of an association measure used to identify collocations (<http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=en:manually:kontext:kolokace&rev=1533545959>). Accessed 22.09.2025).

4 A lemma is the canonical form representing all word forms of a given lexeme. For instance, *jet*, *jede*, *jel*, *jedou* are word forms of the lemma *jít* “to go.”

examination. The minimum collocate frequency in the corpus, as well as the minimum frequency within the span, was set at three occurrences.

Afterwards, the collocates were divided into part-of-speech (POS) groups and categorised into semantic categories. For categorisation, only autosemantic words (nouns, adjectives, and verbs) were considered. Some collocation candidates received high LogDice scores due to their frequent repetition on social media, which may have biased the results. While some of these were connected with frequently discussed topics (e.g. *plicní* “lung,” referring to lung ventilators donated by Taiwan during the COVID-19 outbreak), others were, for example, Twitter account names (e.g. *@ZdenekHrib*) repeatedly reposted with the same message. However, reposting is typical behaviour on social media; therefore, for clarity, these collocates are retained in Tables 1 and 2 and are marked in grey. Collocates assigned to more than one category are shown in italics.

Collocation candidates were assigned to seven categories based on their predominant context: business, cooperation, geolocation, politics, statehood, sport, and reporting. The business-related category includes business events, company names, or their products (e.g. *TSMC*, *polovodič* “semiconductor”). The cooperation category covers Czech–Taiwanese relations, mostly concerning Taiwanese assistance during the COVID-19 outbreak (e.g. *dar* “gift,” *poděkovat* “to thank”). The geolocation category comprises geographical terms and neighbouring countries, mainly in Southeast and East Asia (e.g. *průliv* “strait,” *Japonsko* “Japan”). The politics category includes political events, politicians’ names, and actions (e.g. *delegace* “delegation,” *návštěva* “visit”). The statehood category concerns the question of Taiwan’s existence as a country (e.g. *samostatnost* “autonomy,” *vlajka* “flag”). The sport category includes sporting events and athletes’ names (e.g. *Šu-wej* “Su-wei,” *spoluhráčka* “teammate”). The final category, reporting, covers reports on events concerning culture, travel, news, and related topics (e.g. *výlet* “trip,” *oolong* “oolong tea”).

Table 2 represents lemmas collocating with the lexeme *Tčaj-wan* across all seven semantic categories. The largest categories are politics and geolocation. These include the most prominent topics appearing during the years 2017–2020, such as visits by Czech representatives to Taiwan, the expulsion of a Taiwanese representative from a meeting at the Czech Ministry, President Tsai, tensions between China and Taiwan, Tibet, Hong Kong, the (non-)recognition of Taiwan as part of China, and Southeast and East Asian countries in the context of the economy and the COVID-19 situation.

Table 2. Semantic categories of lemmas collocating with the lexeme *Tčaj-wan*.

Semantic category	Collocates
	Nouns
business	<i>delegace</i> “delegation,” Semiconductor, Manufacturing, <i>mise</i> “mission,” <i>součástka</i> “component,” <i>vztah</i> “relation.”
	Verbs
	<i>obchodovat</i> “to trade,” <i>investovat</i> „to invest.”

Semantic category	Collocates
cooperation	Nouns
	dar “gift,” Satanasi ⁵ , poděkování “thanks,” pomůcka “equipment,” ventilátor “ventilator.”
	Adjectives
	nezištný ⁶ “disinterested,” bezplatný “free,” slíbený “promised,” ochranný “protective,” plicní “lung,” poskytnutý “provided”.
	Verbs
	ne/poděkovat ⁷ “not/to thank,” darovat “to donate.”
geolocation	Nouns
	Tibet, Hongkong “Hong Kong,” Korea, Singapur “Singapore,” Čína “China,” Macao, Japonsko “Japan,” ČLR “PRC,” Vietnam, Taiwan, ostrov “island,” Tchaj-pej “Taipei,” Tchaj-wan “Taiwan,” Filipíny “Philippines,” Peking “Beijing,” Taipei, Thajsko “Thailand,” Malajsie “Malaysia.”
	Adjectives
	pevninský “mainland,” nedílný “integral,” jižní “south,” čínský “Chinese,” ostrovní “island.”
politics	Nouns
	Vystrčil “Miloš Vystrčil,” @Vystrcil, Kubera “Jaroslav Kubera,” <i>delegace</i> “delegation,” <i>návštěva</i> “visit,” <i>cesta</i> “journey,” činitel “official,” prezidentka “(female) president,” senát “senate,” @SenatCZ, zástupce “representative,” @ZdenekHrib, @PavelFischer, odmítnutí “rejection,” <i>mise</i> “mission,” @Telicka, <i>výlet</i> “trip,” @KantorLumir, <i>vztah</i> “relation,” @andpolescuk, vykázání “expulsion.”
	Adjectives
	Vystrčilův “Vystrčil’s,” doněcký “Donetsk,” klukovský “boyish,” demokratický “democratic.”
	Verbs
	<i>navštívit</i> “to visit,” <i>letět</i> “to fly,” <i>jet</i> “to go,” přirovnávat “to compare,” vystrčit ⁸ “to push out,” obdržet “to receive,” vypravit [se] “to go.”

5 A nickname appearing in the discussion section.

6 The collocation tool produced the lemma *zištný*, which occurred only in negated contexts. Therefore, the negated form is included in the table.

7 The collocate *poděkovat* appeared in the data both with and without negation. To indicate this, a slash with the negation prefix is used.

8 This collocate is mostly used as a noun referring to Miloš Vystrčil. However, a few examples show wordplay, where it is used as a verb but retains the meaning referring to Miloš Vystrčil.

Semantic category	Collocates
statehood	Nouns
	nezávislost “independence,” samostatnost “autonomy,” uznání “recognition,” provincie “province.”
	Adjectives
	samostatný “independent.”
sport	Verbs
	ne/uznávat ⁹ “not/to recognise,” ne/uznat “not/to recognise,” považovat “to consider.”
reporting	Nouns
	Šu-wej “Hsieh Su-wei,” Hsieh “Hsieh Su-wei.”
	Nouns
	cesta “journey,” návštěva “visit,” soutěž ¹⁰ “competition,” výlet “trip,” zemětřesení “earthquake,” odlet “departure,” WHO, impérium “empire.”
	Adjectives
antivirový “antiviral.”	
reporting	Verbs
	navštívit “to visit,” letět “to fly,” syntetizovat “to synthesise,” jet “to go,” odletět “to fly away.”

Table 3 presents lemmas collocating with the lexeme *tchajwanský* across all seven semantic categories. The largest categories are politics and business. In addition to the political events already mentioned in connection with *Tchaj-wan*, the politics category also includes the launch of a direct China Airlines flight between Prague and Taipei, the re-election of Taiwan’s president, and military manoeuvres in the Taiwan Strait. In the business category, the emphasis is on Taiwanese companies, particularly those involved in IT technologies and the semiconductor industry, as well as their investments.

Table 3. Semantic categories of lemmas collocating with the lexeme *tchajwanský*.

Semantic category	Collocates
business	Nouns
	Foxconn, TSMC, Foxconn, Airlines, HTC, Asus, <i>Chino</i> ¹¹ , DigiTimes, CviLux, MediaTek, Bioorganic, přepravce “carrier,” investor, výrobce “producer,” Wistron, Computex, polovodič “semiconductor,” SafeDX, Economic, investice “investment,” Kymco, Chieftec, Sym, <i>mise</i> “mission,” NCC, Giant, <i>zástupce</i> “representative,” Acer.
	Verbs
ozývat [se] “to contact.”	

9 The collocates *uznávat* and *uznat* appeared in the data both with and without negation. To indicate this, a slash with the negation prefix is used.

10 In the data, it appears as a hashtag without Czech diacritics.

11 In fact, it is part of the company name China Airlines. The word *China* was automatically lemmatised as *Chino*.

Semantic category	Collocates
cooperation	Nouns
	Autoland, technolog, ¹² ventilátor “ventilator,” dar “gift,” bohemista “student of Czech studies,” převzetí “takeover,” <i>protějšek</i> “counterpart.”
	Verbs
	přednést “to present.”
geolocation	Nouns
	Tchaj-pej “Taipei,” průliv “strait,” úžina “strait,” metropole “metropolis,” Taiwan[ský] ¹³ “Taiwanese,” Kao-siung “Kaohsiung,” Taipei, Šanghaj “Shanghai.”
politics	Nouns
	Cchaj “Tsai Ing-wen,” prezidentka “(female) president,” vykázání “expulsion,” <i>aerolinka</i> ‘airline,’ Chung-I “Wang Chung-yi,” Jou “Jou Si-kun,” @EvaSelepova, <i>Chino, aerolinie</i> “airline,” Tsai “Tsai Ing-wen,” oblak “cloud,” zásilka “shipment,” diplomat, Vystrčil “Miloš Vystrčil,” recepce “reception,” Kennedy, delegace “delegation,” špión “spy,” Vystrčilův “Vystrčil’s,” zákonodárce “legislator,” parlament “parliament,” diplomacie “diplomacy,” <i>mise</i> “mission,” Joanne “Joanne Ou,” čínština “Chinese,” telefonát “phone call,” velvyslanec “ambassador,” špión “spy,” zastoupení “representation,” @KantorLumir, uvěznění “imprisonment,” @SenatCZ, <i>zástupce</i> “representative,” <i>protějšek</i> “counterpart,” velvyslanectví “embassy.”
	Adjectives
	pokrokový “progressive,” znovuzvolený “re-elected,” vzdušný “air.”
	Verbs
	proplout “to pass through,” ne/blahopřát ¹⁴ “not/to congratulate,” přivítat “to welcome,” prášit “to dust,” vykázat “to expel.”
statehood	Nouns
	vlajka “flag,” separatismus “separatism.”
	Adjectives
	tibetský “Tibetan.”
sport	Nouns
	Sie “Hsieh Su-wei,” spoluhráčka “(female) teammate,” Čchan “Chan Yung-jan,” partačka “(female) partner,” CPBL “Chinese Professional Baseball League,” partnerka “(female) partner,” Strýcová “Barbora Strýcová,” tenistka “(female) tennis player.”
reporting	Nouns
	<i>aerolinka</i> “airline,” <i>aerolinie</i> “airline,” podporovatelka “(female) supporter,” oolong “oolong tea,” skauting “scouting,” Zantovsky “Michael Žantovský.”

12 In fact, this refers to the company name Autoland Technology Co., Ltd.

13 This is an error in automatic lemmatisation, as the item functions as an adjective in context.

14 The collocate blahopřát appeared in the data both with and without negation. To indicate this, a slash with the negation prefix is used.

The noticeable difference between the collocates of the noun *Tchaj-wan* and the adjective *tchajwanský* lies in the business semantic category, where the collocates with the adjective focus more on Taiwanese companies and their investments, than on expressing a general business context as in the collocates of the noun. In terms of cooperation, besides references to support during the pandemic, cooperation with Taiwanese students of Czech studies also appears among the collocates of the adjective. The geolocation category emphasises regional situations and tensions between China and Taiwan among the noun collocates, whereas the adjective collocates place greater emphasis on Taiwanese geography in a more localised sense. Taiwanese statehood is discussed more in terms of independence among the noun collocates, while the adjective collocates underline negative connotations associated with separatism. For a more detailed examination, this categorisation is further applied in the analytical section, where it is explained in greater depth.

The ONLINE1 corpus includes distinctly different data sources, i.e. internet news, Facebook posts, Twitter posts, Instagram posts, web discussions, and fora. To better understand the influence of data source on collocation profiles, these were divided into three groups: (1) discussions and fora (hereinafter DIS), (2) social media (Facebook, Instagram, Twitter; hereinafter SOC), and (3) internet news (hereinafter NEWS).

The 50 most frequent collocation candidates were extracted for each group using the same procedure as for the top 100 collocates: selection based on the LogDice measure, the same minimum collocate frequency, and the same minimum span frequency of three occurrences. The calculation was again carried out by lemma, and collocates were identified within a span of two words to the left and two words to the right. Only autosemantic words (nouns, adjectives, and verbs) were taken into account.

As a result, 48 collocates were obtained for DIS, 48 for SOC, and 47 for NEWS for the lexeme *Tchaj-wan* after excluding other POS, and 50 collocates respectively for DIS, SOC, and NEWS for the lexeme *tchajwanský*. These collocates were then subjected to further analysis.

The following section discusses the comparison between the three groups, highlighting their similarities and differences in terms of the most frequent collocates. Each subsection also provides an in-depth analysis of the collocates in relation to the semantic categories, while commenting on events that may have influenced their occurrence.

Comparison of three different data sources

The comparison of the three groups, DIS, SOC, and NEWS, reveals both similarities and differences in terms of data sources. Tables 4 and 5 present the most frequent collocates for each group. Collocates with more than half of their occurrences resulting from reposting are marked in grey. However, these may differ from those highlighted in the previous section or across the three groups, as they are not always repeated in all of them. Collocates that are underlined represent lemmas appearing among the most frequent collocates in all three groups.

The lexeme *Tchaj-wan* has ten collocates that appear across all data sources (see Table 4): *Vystrčil*, *Tibet*, *Singapur*, *Hongkong*, *Vystrčilův*, *Korea*, *delegace*, *Kubera*, *Čína*, and *návštěva*. These fall into three semantic categories: geolocation, politics, and reporting. Half of them concern geolocation, referring to Southeast and East Asian countries and the so-called Asian Tigers, or highlighting economic and

technological development. Singapore and South Korea also appear in a positive context, particularly in relation to their successful handling of the COVID-19 pandemic. Taiwan, Tibet, and Hongkong are mostly discussed in terms of their international recognition as independent states. These countries frequently appear alongside China within the framework of the One China Policy, where commentary often addresses international economic relations and potential conflicts regarding declarations of independence.

Five collocates, *Vystrčil*, *Vystrčilův*, *delegace*, *Kubera*, and *návštěva*, belong to the semantic category of politics. The most frequent contexts relate to the visit of the President of the Czech Senate, Miloš Vystrčil, to Taiwan in September 2020. This visit was widely discussed in the media before, during, and after the event, in all data sources. A similarly prominent topic was Jaroslav Kubera, the former President of the Czech Senate, who had planned to visit Taiwan but passed away in January 2020 before the visit could take place. The lexeme *návštěva* also falls into the category of reporting. Beyond its political meaning, it appears in the context of travel to Taiwan, often in reports on Taiwanese customs and notable sightseeing opportunities.

The discussed topics can be considered independent of the data source, as they occur across all three groups and fall into three semantic categories: geolocation, politics, and reporting. Some lemmas included in the data were reposted multiple times, which led to their duplication and, consequently, to higher frequency and collocation scores. Nevertheless, these lemmas were retained in the analysis, given the nature of online data, which are often shared or re-shared by users when there is increased interest in a topic. To account for issues associated with such duplication, these lexemes are marked and commented on separately.

As might be expected, the greatest duplication occurs within the SOC group, where re-sharing behaviour is most prevalent (16 lemmas). However, the DIS and NEWS groups also contain duplicated lemmas (10 in DIS and 5 in NEWS). Since these duplicated lemmas are not shared across all three groups, they are discussed in detail within the respective subsections for each group.

Table 4. Comparison of data sources based on the most frequent lemmas collocating with the lexeme *Tchaj-wan*.

No	DIS			SOC			NEWS		
	lemma	Freq	logDice	lemma	Freq	logDice	lemma	Freq	logDice
1.	Satanasi	227	8.51	Vystrčil	2 562	9.26	Šu-wej	416	8.74
2.	syntetizovat	217	8.43	Vystrcil	963	8.39	Vystrčil	888	8.11
3.	antivirový	217	7.90	ne/poděkovat	1 581	7.36	Tibet	281	7.27
4.	činitel	487	7.19	nezištný	319	7.12	Macao	141	7.03
5.	Vystrčil	327	6.84	Tibet	375	7.07	nezávislost	553	6.93
6.	slíbený	174	6.76	delegace	473	7.05	Hongkong	295	6.82
7.	Tibet	136	6.54	Kubera	519	6.91	Tchaj-pej	111	6.75
8.	součástka	118	6.20	doněcký	282	6.90	Semiconductor	104	6.70
9.	ČLR	65	5.64	SenatCZ	258	6.75	Kubera	334	6.64
10.	zakročit	61	5.49	návštěva	2 106	6.58	delegace	255	6.62
11.	Singapur	70	5.44	prezidentka	329	6.38	Manufacturing	92	6.56
12.	Taiwan	57	5.34	klukovský	165	6.36	Singapur	166	6.40

<i>No</i>	DIS			SOC			NEWS		
	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>
13.	Honkong	24	5.27	Vystrčilův	166	6.36	Hsieh	76	6.31
14.	uznávat	171	5.10	ZdenekHrib	296	6.36	Filipíny	112	6.31
15.	Hongkong	73	5.02	dar	724	6.30	Jüng-žan	66	6.15
16.	dar	238	4.92	cesta	5 531	6.09	čina	420	6.14
17.	Vystrčilův	21	4.92	bezplatný	299	6.06	Vystrčilův	69	6.04
18.	Hong	27	4.85	přirovnávat	175	6.05	pevninský	81	5.86
19.	Formosa	16	4.78	Hongkong	235	6.04	Vietnam	181	5.86
20.	Korea	163	4.75	Macao	129	5.98	Korea	370	5.85
21.	vystrčit	35	4.74	poděkování	288	5.93	Malajsie	80	5.83
22.	samostatnost	45	4.72	PavelFischer	175	5.91	Yung-jan	45	5.60
23.	delegace	58	4.70	darovat	432	5.81	uznávat	259	5.60
24.	Kuberoval	17	4.64	letět	659	5.78	návštěva	1019	5.59
25.	Kubera	74	4.63	Singapur	154	5.72	Peking	175	5.56
26.	čina	139	4.63	ne/uznávat	328	5.70	Cooperative	43	5.54
27.	virus	221	4.62	senát	844	5.66	neoddělitelný	48	5.53
28.	luskoun	16	4.49	vystrčit	125	5.57	Thajsko	107	5.53
29.	obchodovat	61	4.44	Taiwan	126	5.53	Japonsko	264	5.49
30.	Vietnam	56	4.35	Korea	338	5.52	ČLR	73	5.46
31.	Čína	673	4.31	KantorLumir	85	5.48	Chuang	38	5.35
32.	provincie	56	4.30	soutez	98	5.47	ostrovní	57	5.28
33.	Tchaj-wan	53	4.26	odmítnutí	146	5.47	plicní	118	5.27
34.	zoranzověť	11	4.26	ochranný	467	5.44	univerziáda	37	5.26
35.	nedílný	26	4.25	ČLR	108	5.37	darovat	256	5.25
36.	Čankajšek	11	4.22	Čína	1 399	5.31	Taipei	35	5.18
37.	Filipíny	19	4.16	Telicka	135	5.28	navštívit	512	5.17
38.	tibet	12	4.15	andpolescuk	105	5.21	Čao-cchun	33	5.17
39.	pevninský	18	4.12	navštívit	536	5.14	ventilátor	122	5.15
40.	uznání	49	4.10	Taipei	68	5.14	Indonésie	56	5.00
41.	pomůcka	117	4.07	zástupce	804	5.13	zástupce	699	4.99
42.	návštěva	348	4.07	poskytnutý	99	5.12	cesta	2 497	4.96
43.	Japonsko	88	3.99	vypravit	121	5.08	Čína	1 044	4.93
44.	samostatný	114	3.99	impérium	103	5.06	tchajwanský	43	4.93
45.	ROC	9	3.98	představující	71	5.05	prezidentka	89	4.90
46.	čina	14	3.96	sinopsicz	69	5.02	Tchaj-wan	90	4.85
47.	uznat	137	3.93	obdržet	254	4.98	samostatnost	59	4.84
48.	ostrov	144	3.89	ne/uznat	325	4.97			

Eleven collocates are shared across the three groups for the lexeme *tchajwanský* (see Table 5), i.e. *Foxconn*, *Autoland*, *Cchaj*, *úžina*, *TSCM*, *Tchaj-pej*, *Chino* (in fact *China*), *průliv*, *prezidentka*, and *tibetský*. They belong to four semantic categories: business, cooperation, geolocation, and politics. The business category includes Taiwanese company names such as Foxconn, Taiwan Semiconductor Manufacturing Company (TSMC), China Airlines, and China Times. These appear in Czech media in the context of the semiconductor industry, technological development, and corporate investment and turnover. China Airlines is mentioned in relation to the planned opening of a branch office in Prague. One company name, Autoland Technology, appears in the cooperation category. It is associated with assistance provided to the Czech Republic during the pandemic, as Autoland Technology delivered respirators free of charge as part of mutual cooperation.

Four collocates, *úžina*, *Tchaj-pej*, *průliv*, and *tibetský*, fall into the geolocation category. The lexeme *Tchaj-pej* most often appears as a reference to the capital of Taiwan in general, and more specifically in the context of the partnership agreement between the City of Prague and Taipei City. *Úžina* and *průliv* refer to the Taiwan Strait, which has been a source of tension between China and Taiwan since the end of the Chinese Civil War (Tanaka 2022: 122). This is largely due to Chinese manoeuvres in the strait as a show of force, which are countered by American manoeuvres in support of Taiwan's autonomy. The Taiwan Strait also appears in the context of meteorological conditions related to the typhoons that frequently pass through the area.

The lexeme *tibetský* mostly relates to the Tibetan and Taiwanese flags that were hung in windows opposite the hotel where the Chinese president stayed in Prague in 2016. This incident attracted media attention in connection with the unlawful police intervention and the removal of the flags. It was a manifestation of support for Tibetan and Taiwanese independence, demonstrating the solidarity of many Czech citizens with Taiwan and Tibet. Ultimately, the court ruled that the police intervention had been unjustified.

The last category, politics, includes the collocates *Cchaj*, *Chino* (in fact *China*), *prezidentka*, and *proplout*. The collocates *Cchaj* and *prezidentka* refer to former Taiwanese president Tsai Ing-wen, a representative of Taiwan's Democratic Progressive Party (DPP). She appeared in the Czech media in several contexts, the most prominent being the deterioration of relations between Beijing and Taipei following her election in 2016. She openly rejected rapprochement with mainland China. She also held talks with Czech representatives (Zdeněk Hřib, Miloš Vystrčil), which received extensive media coverage. Her congratulatory message to Donald Trump after his election was likewise reported, often in connection with a perceived weakening of relations with China. The collocate *Chino* is linked to China Airlines, which was used by Czech delegates travelling to Taiwan. The collocate *proplout* refers to manoeuvres in the Taiwan Strait, as discussed in the paragraph above.

The topics falling into the four semantic categories (business, cooperation, geolocation, and politics) can, as with the lexeme *Tchaj-wan*, be regarded as independent of the data source.

Lemmas exhibiting duplication occur more frequently with the lexeme *tchajwanský* than with *Tchaj-wan*. The SOC group contains most of these lemmas, with twice as many as in the *Tchaj-wan* group (31 lemmas). The NEWS and DIS groups contain 14 and 9 duplicated lemmas respectively. Within SOC, two lemmas are shared with the other groups but display a high number of duplicates only in SOC. Thus, lemmas showing duplication differ considerably across the groups.

Table 5. Comparison of data sources based on the most frequent lemmas collocating with the lexeme *tchajwanský*.

DIS			SOC			NEWS		
<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>
Foxconn	119	11.42	Autoland	284	10.08	Cchaj	283	9.96
Foxconn	28	6.98	Cchaj	132	8.89	Sie	274	9.47
Autoland	6	6.62	vykázání	186	8.70	Tchaj-pej	182	8.97
Cchaj	6	6.29	Foxconn	109	8.01	TSMC	175	8.79
úžina	9	5.77	prezidentka	571	7.95	Foxconn	180	8.71
skůtry	3	5.63	Airlines	163	7.69	průliv	253	8.45
grošík	3	5.51	technolog	154	7.59	spoluhračka	96	8.03
reexport	4	5.47	Chung-I	40	7.34	Čchan	64	7.93
čínština	10	5.24	EvaSelepova	42	7.29	prezidentka	491	7.73
TSMC	7	5.21	CPBL	35	7.11	HTC	121	7.27
Vystrčilův	5	4.84	Tchaj-pej	43	6.91	úžina	55	7.20
ZF	3	4.78	průliv	83	6.85	Autoland	32	6.90
Tchaj-pej	4	4.68	Bioorganic	25	6.70	DigiTimes	30	6.83
virolog	11	4.55	ozývat	197	6.56	CviLux	28	6.82
Chino	7	4.27	znovuzvolený	27	6.56	partačka	57	6.64
průliv	9	4.12	podporovatelka	28	6.50	proplout	41	6.57
prezidentka	32	3.93	aerolinka	124	6.47	MediaTek	27	6.46
proplout	3	3.75	TSMC	32	6.36	Asus	88	6.31
anabáze	3	3.67	oolong	20	6.33	Jou	33	6.25
Vyskoč	3	3.60	ventilátor	201	6.18	SafeDX	16	5.99
trpaslík	15	3.42	přepravce	39	5.91	Wistron	16	5.98
Airlines	6	3.35	aerolinie	30	5.89	partnerka	194	5.94
tibetský	8	3.20	pokrokový	68	5.88	Kao-siung	15	5.91
Asus	8	3.15	oblak	73	5.85	Chino	33	5.86
skřet	4	3.09	Jou	24	5.82	Economic	18	5.81
aerolinka	9	2.91	Zantovsky	14	5.76	Strýcová	58	5.78
Vystrčil	16	2.78	Tsai	13	5.68	Kymco	15	5.77
AZ	6	2.76	zásilka	169	5.65	Computex	15	5.76
kašpárek	4	2.72	skauting	28	5.64	bohemista	15	5.67
hongkongský	3	2.62	KantorLumir	12	5.51	aerolinka	70	5.64
čivava	4	2.56	ne/blahopřát	114	5.43	Chieftec	12	5.59
korejský	10	2.49	přivítat	173	5.42	NCC	12	5.58
KS	4	2.46	Sie	16	5.40	Chung-I	12	5.56
inaugurace	4	2.41	úžina	15	5.36	Joanne	13	5.47
delegace	8	2.22	Chino	23	5.35	Tsai	11	5.40
investice	57	2.12	dar	278	5.21	Sym	11	5.33

DIS			SOC			NEWS		
<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>	<i>lemma</i>	<i>Freq</i>	<i>logDice</i>
diplomat	12	2.03	Li-lin	9	5.20	aerolinie	20	5.29
Taiwan	3	1.76	Kennedy	31	5.14	vykázání	17	5.23
loterie	4	1.70	investor	262	5.10	polovodič	13	5.22
firma	236	1.59	uvěznění	16	5.09	recepce	53	5.21
protějšek	4	1.48	oolonzích	8	5.05	Giant	13	5.12
pozvání	8	1.40	přednést	33	5.05	Hingisová	10	5.12
přepis	3	1.23	tibetský	35	5.03	tenistka	65	5.03
investor	17	1.20	Lien	8	5.00	separatismus	11	5.02
sportovec	14	1.13	Taipei	9	4.96	metropole	125	5.02
provincie	5	1.10	prášit	22	4.94	Jüng-tchem	8	5.01
národnost	4	1.06	SenatCZ	22	4.86	PTT	8	4.99
vlajka	11	0.84	oolongy	7	4.85	tibetský	34	4.98
velvyslanec	7	0.81	wang	12	4.83	excellence	14	4.92
elektronika	4	0.69	proplout	12	4.82	36letý	10	4.90

This section has provided a general description of the lemmas included in Tables 4 and 5 and has commented primarily on the similarities between the individual data sources. The differences are discussed in the following three subsections, which focus on the typical collocates for the DIS, SOC, and NEWS groups.

Discussion and forum group

The DIS group contains fora and discussions beneath online press articles. It represents a dynamic mode of communication that occurs multidirectionally between participants (see Cvrček *et al.* 2021: 358–359). Consequently, this group typically reflects people’s opinions on individual events. Most collocates appear in topics related to politics, geolocation, and business (see Table 6).

Table 6. Semantic categories of lemmas collocating with the lexemes *Tchaj-wan* and *tchajwanský* within the DIS group.

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
business	Nouns	
	součástka “component,” <i>delegace</i> “delegation.”	Foxconn, Foxconn, skútry ¹⁵ “scooters,” reexport, TSMC, ZF, Airlines, Asus, AZ, investice “investment,” firma “company,” investor, elektronika “electronics.”
	Verbs	
	obchodovat “to trade.”	

15 The lemma is written in a non-standard spelling; the correct form should be skútr.

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
cooperation	Nouns	
	dar "gift," Satanasi.	Autoland.
	Adjectives	
	slíbený "promised."	
geolocation	Nouns	
	Tibet (also tibet), Singapur "Singapore," ČLR "PRC," Taiwan, Hongkong (also Hong Kong), Formosa, Korea, Vietnam, Čína "China" (also čína, čina), Tchaj-wan "Taiwan," Filipíny "Philippines," Japonsko "Japan," ROC, ostrov "island."	úžina "strait," Tchaj-pej "Taipei," průliv "strait," tibetský "Tibetan," hongkongský "Hongkongese," korejský "Korean," Taiwan.
	Adjectives	
	pevninský "mainland," nedílný "integral."	
politics	Nouns	
	činitel "official," Vystrčil "Miloš Vystrčil," delegace "delegation," Kuberová "Věra Kuberová," Kubera "Jaroslav Kubera," Čankajšek "Chiang Kai-shek," návštěva "visit."	Cchaj "Tsai Ing-wen," grošík "penny," čínština "Chinese," Chino "China Airlines," prezidentka "(female) president," anabáze "anabasis," Vyskoč "Pepek Vyskoč," trpaslík "dwarf," skřet "goblin," aerolinka "airline," Vystrčil "Miloš Vystrčil," kašpárek "clown," čivava "chihuahua," KS "Comunist Party," inagurace "inauguration," delegace "delegation," diplomat, protějšek "counterpart," pozvání "invitation," velvyslanec "ambassador."
	Adjectives	
	Vystrčilův "Vystrčil's."	Vystrčilův "Vystrčil's."
	Verbs	
vystrčit ¹⁶ "to push out."	proplout "to pass through."	
statehood	Nouns	
	provincie "province," samostatnost "autonomy," uznání "recognition."	národnost "nationality," vlajka "flag," provincie "province"
	Adjectives	
	samostatný "independent."	
Verbs		
ne/uznat "to recognise."		
sport	Nouns	
		sportovec "sportsman"

16 This collocate is mostly used as a noun referring to Miloš Vystrčil. However, a few examples show wordplay, where it is used as a verb but retains the meaning referring to Miloš Vystrčil.

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
reporting	Nouns	
	virus, luskoun “pangolin,” pomůčka “equipment.”	virolog “virologist,” loterie “lottery,” přepis “transcription.”
	Adjectives	
	antivirový “antiviral.”	
	Verbs	
	syntetizovat “to synthesise,” zakročit “to intervene,” zoranžovět “to turn into orange.”	

This section focuses on collocates that are typical of the DIS group. In the business category, collocates for the lexeme *tchajwanský* occur more frequently than those for *Tchaj-wan*. Taiwanese investments in the Czech Republic are discussed in comparison with Chinese investments (collocates: *reexport, investice, firma, investor, součástka, obchodovat*), which, according to the commentaries,¹⁷ surpass Chinese investment levels. The commentaries also refer to Taiwanese company names and their technologies (collocates: *Asus, elektronika, AZ, ZF, skútry*). A discussion concerning China Airlines (collocate: *Airlines*) notes that the company is of Taiwanese origin and appears in the context of Vystrčil’s delegation to Taiwan (collocate: *delegace*).

All collocates within the cooperation category relate to a single event: Taiwan’s assistance during the pandemic through the supply of ventilators (*dar, slíbený*). The company Autoland Technology produced the ventilators intended for the Czech Republic. The nickname *Santasi* appears as a duplicate in identical messages commenting on free Taiwanese assistance, in contrast to China, which did not provide anything free of charge.¹⁸

The geolocation category includes a list of Southeast and East Asian countries (collocates: *Vietnam, Filipíny, Japonsko*), referring either to events in the region or to countries (collocates: *Taiwan, Vietnam, Japonsko*) cited as examples of successful pandemic management. Other collocates (*ČLR, ROC, pevninský, ostrov, nedílný*) concern Taiwan–China relations, particularly Taiwan’s status as a state and Taiwanese national identity. The country name *Taiwan* is also discussed in the context of Czech spelling, as it appears in two forms: *Tchaj-wan* and *Taiwan*. The former is typically used in official references to the Republic of China. The collocate *Formosa* appears both in its historical sense and as another designation for the island. The adjectives *hongkongský* and *korejský* indicate origin from those respective countries.

Within the semantic category of politics, many collocates refer to Vystrčil. His pejorative portrayal is evident in online discussions, where he is compared to various fictional characters (collocates: *Vyskoč, trpaslík, skřet, kašpárek, čivava*) or mocked for his supposed greed for Taiwanese money (collocate: *grošík*).

17 Corpus excerpt example: “(...) tchajwanské investice u nás do konce r. 2017 činily 5,7 miliardy Kč, zatím co ty čínské byly jen 410 miliónů Kč = 14 krát méně!” (Taiwanese investments in our country by the end of 2017 amounted to 5.7 billion CZK, while Chinese investments were only 410 million CZK = 14 times less!). <https://www.korpus.cz/kontext/view?q=~investments>. Accessed 19.09.2025.

18 Corpus excerpt example: “*Tchaj-wan nám poslal “jen” 25 ventilátorů, ale Čína, které lezeme do zadku, zadarmo ani prd*” (Taiwan sent us “only” 25 ventilators, but China, up whose arse we are crawling, does not give a damn for free). <https://www.korpus.cz/kontext/view?q=~Santas>. Accessed 19.09.2025.

Further comments relate to his delegation to Taiwan and his pro-Taiwan stance. As an act of sympathy and support for democracy, he declared the sentence “I am Taiwanese” in Chinese during his official speech in Taiwan (collocates: *Vystrčil, Vystrčilův, Kuberová, delegace, čínština, anabáze*).

Another political issue concerns the expulsion of the Taiwanese ambassador from a meeting at the Czech Ministry of Industry and Trade, as well as discussions about the removal of a Taiwanese diplomat during the Prague mayor’s New Year gathering (collocates: *diplomat, velvyslanec, inaugurate*). The next group of collocates (*činitel, protějšek, pozvání*) refers to international relations and tensions between China and the Czech Republic arising from the official state visit to Taiwan. There are also comments about the Communist Party (collocate: *KS*) operating in Taiwan, which seeks to unify China, and historical references to the state leader Chiang Kai-shek, who fled to Taiwan (collocate: *Čankajšek*). The collocate *proplout* appears in the context of an American flotilla passing through the Taiwan Strait.

Many discussions on Taiwan’s statehood included collocates such as *provincie, samostatnost, uznání, národnost, vlajka, ne/uznat*. Contributors express their views on whether Taiwan should be recognised and what such recognition might imply for the future. The sport category is represented by a single collocate, *sportovec*, which also appears as a duplicate. It refers to comments on Taiwan’s participation in the Olympic Games, where it competes as Chinese Taipei. The final category, reporting, mostly concerns the pandemic, with discussions on vaccination, viruses, medical equipment, and related topics (collocates: *virus, pomůcka, virolog, antivirový, syntetizovat, zakročit*). Other themes include animals donated to Prague Zoo (*luskoun*), Taiwanese cultural items such as the invoice lottery (*loterie*), and the transcription of Chinese names (*přepis*).

Social media group

The SOC group consists of data from social media platforms such as Facebook, Instagram, and the former Twitter. These data are dynamic, and the resharing of information is common. Consequently, this group contains the highest number of lemmas showing duplication. Most lemmas fall within the semantic categories of politics, reporting, and geolocation (see Table 7). There are no examples from the business or sport categories for the lexeme *Tchaj-wan*, and, conversely, no examples from the statehood category for the lexeme *tchajwanský*.

Table 7. Semantic categories of lemmas collocating with the lexemes *Tchaj-wan* and *tchajwanský* within the SOC group.

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
business	Nouns	
		Foxconn, Airlines, Bioorganic, TSMC, přepravce “carrier,” Chino “China Airlines,” investor.
	Verbs	
	ozývat [se] “to contact.”	

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
cooperation	Nouns	
	poděkování “thanks,” @sinopsiscz, dar “gift.”	Autoland, technolog, ventilátor “ventilator,” dar “gift,” Li-lin “Li-Lin Kuo.”
	Adjectives	
	nezištný “disinterested,” bezplatný “free,” ochranný “protective,” poskytnutý “provided.”	
	Verbs	
ne/poděkovat “not/to thank,” darovat “to donate,” <i>obdržet</i> “to obtain.”	přednést “to present.”	
geolocation	Nouns	
	Tibet, Hongkong “Hong Kong,” Macao, Singapur “Singapore,” Taiwan, Korea, ČLR “PRC,” Čína “China,” Taipei.	Tchaj-pej “Taipei,” průliv “strait,” úžina “strait,” tibetský “Tibetan,” Taipei.
politics	Nouns	
	Vystrčil “Miloš Vystrčil,” @Vystrcil, delegace “delegation,” Kubera “Jaroslav Kubera,” @SenatCZ, <i>navštěva</i> “visit,” prezidentka “(female) president,” @ZdenekHrib, <i>cesta</i> “journey,” @PavelFischer, senát “senate,” @KantorLumir, @Telicka, @andpolescuk, zástupce “representative.”	Cchaj “Tsai Ing-wen,” vykázání “expulsion,” prezidentka “(female) president,” Chung-I “Wang Chung-yi,” @EvaSelepova, <i>areolinka</i> “airline,” aerolinie “airline,” pokorokový “progressive,” oblak “cloud,” Jou “Jou Si-kun,” Tsai “Tsai Ing-wen,” zásilka “shipment,” @KantorLumir, ne/blahopřát “not/to congratulate,” Kennedy “John Kennedy,” uvěznění “imprisonment,” Lien “Lien Chan,” @SenatCZ, wang “Wang Mei-hua.”
	Adjectives	
	doněcký “Donetsk,” klukovský “boyish,” Vystrčilův “Vystrčil’s,” odmítnutí “rejection.”	znovuzvolený “re-elected.”
	Verbs	
přirovnávat “to compare,” <i>letět</i> “to fly,” vystrčit “to push out,” <i>navštívit</i> “to visit,” vypravit [se] “to go,” <i>obdržet</i> “to obtain.”	přivítat “to welcome,” prášit “to dust,” proplout “to pass through.”	
statehood	Verbs	
	ne/uznávat “not/to recognise,” ne/uznat “not/to recognise.”	
sport	Nouns	
		CPBL “Chinese Professional Baseball League,” Sie “Hsieh Su-wei.”
reporting	Nouns	
	<i>navštěva</i> “visit,” <i>cesta</i> “journey,” <i>letět</i> “to fly,” soutěž ¹⁹ “competition,” impérium “empire.”	podporovatelka, <i>areolinka</i> “airline,” oolong “oolong tea,” oolongzích “oolong teas.”
	Adjectives	
	představující “presenting.”	<i>aerolinie</i> “airline,” Zantovsky, sakuting, <i>Chino</i> “China Airlines,” oolongy “oolong teas.”
Verbs		
<i>navštívit</i> “to visit.”		

19 In the data, it appears as a hashtag without Czech diacritics.

The business semantic category is primarily associated with the lexeme *tchajwanský*, where company names appear in relation to their products and investments (collocates: *Foxconn, Airlines, Bioorganic, TSMC*). There are also comments referring to China Airlines and Vystrčil's delegation to Taiwan, but China Airlines likewise appears in discussions about direct flights between Prague and Taipei. The collocates *investor* and *ozývat* show a high number of duplicates; they relate to Taiwanese investment in the Czech Republic and to a single reposted tweet containing information about a business activity.²⁰

As in the previous subsection, all collocates within the cooperation category relate to Taiwan's support through the delivery of ventilators during the pandemic. The popularity of Z. Hřib's tweet about the Taiwanese donation²¹ is particularly notable. Other reposted social media content concerns the businessman Li-Lin Kuo, who donated respirators. The geolocation category, in addition to topics similar to those in the DIS group, includes information about the pandemic situation in Asian countries (collocates: *Macao, Singapur, Korea*) and expressions of praise for Taiwan's management of the coronavirus crisis. Taiwan also appears in discussions about its legal status as a country, while *Tchaj-pej* occurs in references to the capital, the Taipei 101 tower, the zoo, or simply as part of an address.

The topics within the politics category overlap with those discussed above. However, no pejorative expressions about Vystrčil appear here. Based on the reposted collocates, it seems that the most prominent topics on social media concerned the official Czech visit to Taiwan and the expulsion of a Taiwanese representative from a meeting at the Czech Ministry of Industry and Trade. Attention was also given to the re-election of President Tsai. The question of Taiwan's statehood was associated with only two verbal collocates (*ne/uznávat* "to recognise," *ne/uznat* "to recognise"), which appeared both with and without negation, but only in combination with the noun *Tchaj-wan*. This indicates that public opinion is divided regarding the recognition of Taiwan.

The lexeme *tchajwanský* relates to two sporting events. The first concerns a baseball team in the Chinese Professional Baseball League (CPBL) and its results. The second relates to the tennis match between Barbora Strýcová and Sie Šu-wej. The reporting category includes information about tourism (collocates: *návštěva, cesta, letět, navštívit, aerolinka*), where tips and comments on travelling to Taiwan can be found. Taiwanese culture (collocates: *oolong, oolonzích, oolongy*) is represented by Taiwan's national tea, described as a high-quality product. The newspaper *Deník* organised a contest to win a trip to Taiwan, which contributed to the frequency of the collocate *soutěž*, appearing as a hashtag.

News

The NEWS group covers internet news sources, including, for instance, mainstream, tabloid, analytical–investigative, and anti-system media. Compared with the SOC group, it contains fewer collocates showing duplication and is less expressive than those in the DIS group found in discussions and forum comments.

20 @jirkkus: "Už včera se mi začali ozývat první tchajwanští investoři, kteří mají zájem o české nanotechnologie" (Yesterday, the first Taiwanese investors began contacting me; they are interested in Czech nanotechnologies); <https://x.com/jirkkus/status/1302287296973148164/>. Accessed 20.09.2025.

21 @zdenekhrib: "Plicní ventilátory z tchaj-wanského daru budou zachraňovat lidské životy v nemocnicích v Praze!" (Lung ventilators from a Taiwanese donation will save lives in hospitals in Prague); <https://x.com/ZdenekHrib/status/1247877661604679681/>. Accessed 20.09.2025.

In comparison with both of the other groups, it includes more collocates related to sport, while business, geolocation, and politics are also important (see Table 8).

Table 8. Semantic categories of lemmas collocating with the lexemes *Tchaj-wan* and *tchajwanský* within NEWS group.

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
business	Nouns	
	Semiconductor, <i>delegace</i> “delegation,” Manufacturing, <i>Cooperative</i> .	TSMC, Foxconn, HTC, DigiTimes, CviLux, MediaTek, Asus, SafeDX, Wistron, <i>Chino</i> “China Airlines,” Economic, Kymco, Computex, Chieftec, NCC, SYM, polovodič “semiconductor,” Giant, PTT, excellence “excellence.”
cooperation	Nouns	
	ventilátor “ventilator.”	Autoland.
	Adjectives	
	plicní “lung.”	
geolocation	Verbs	
	darovat “to donate.”	
	Nouns	
	Tibet, Macao, Hongkong “Hong Kong,” Tchaj-pej “Taipei,” Singapur “Singapore,” Filipíny “Philippines,” Čína (also čína) “China,” Vietnam, Korea, Malajsie “Malaysia,” Peking “Beijing,” Thajsko “Thailand,” Japonsko “Japan,” ČLR “PRC,” ostrovní “island,” Taipei, Indonésie “Indonesia,” tchajwanský “Taiwanese,” Tchaj-wan “Taiwan.”	Tchaj-pej “Taipei,” průliv “strait,” úžina “strait,” Kao-siung “Kaohsiung,” metropole “metropolis,” tibetský “Tibetan.”
Adjectives		
	pevninský “mainland.”	
politics	Nouns	
	Vystrčil “Miloš Vystrčil,” Kubera “Jaroslav Kubera,” <i>delegace</i> “delegation,” <i>návštěva</i> “visit,” <i>Cooperative</i> , zástupce “representative,” <i>cesta</i> “journey,” prezidentka “(female) president.”	Cchaj “Tsai Ing-wen,” prezidentka “(female) president,” Jou “Jou Si-kun,” <i>Chino</i> “China Airlines,” <i>areolinka</i> “airline,” Chung-I “Wang Chung-yi,” Joanne “Joanne Ou,” Tsai “Tsai Ing-wen,” <i>aerolinie</i> “airline,” vykázání “expulsion,” recepce “reception,” Jüng-tchem “Lee Yung-te.”
	Adjectives	
	<i>Vystrčilův</i> “Vystrčil’s.”	
	Verbs	
<i>navštívit</i> “to visit.”	proplout “to pass through.”	

Semantic category	Collocates	
	Tchaj-wan	tchajwanský
statehood	Nouns	
	nezávislost “independence,” samostatnosť “autonomy.”	separtismus “separatism.”
	Adjectives	
	neoddělitelný “inseparable.”	
	Verbs	
	ne/uznávat “not/to recognise.”	
sport	Nouns	
	Šu-wej “Hsieh Su-wei,” Hsieh “Hsieh Su-wei,” Jüing-žan (also Yung-jan) “Latisha Chan,” Chuang ²² “Yu-Ting Huang,” univerziáda “Universiade,” Čao-cchun “Cheng Chao-tsun.”	Sie “Hsieh Su-wei,” spoluhráčka “(female) teammate,” Čchan “Chan Yung-jan,” partačka “(female) partner,” partnerka “(female) partner,” Strýcová “Barbora Strýcová,” Hingisová “Martina Hingis,” tenistka “(female) tennis player.”
reporting	Nouns	
	návštěva “visit,” Chuang “Chia-Chun Chuang,” cesta “journey.”	bohemista “student of Czech studies,” areolinka “airline,” aerolinie “airline.”
	Adjectives	
		36letý “36-year-old.”
	Verbs	
	navštívit “to visit.”	

Business-related topics concern high-tech companies involved in the semiconductor industry (collocates: *Semiconductor*, *Manufacturing*, *TSMC*, *HTC*, *MediaTek*, *polovodič*), electronic components (*Foxconn*), automobiles (*Kymco*, *SYM*²³), computer hardware (*Asus*, *Wistron*), and other companies (*Cooperative*,²⁴ *Cvilux*, *Chino*,²⁵ *Chieftec*, *Giant (Bicycles)*, *NCC*²⁶) and portals (*DigiTimes*, *Economic (Daily)*, *PTT*) of Taiwanese origin. The media most often report on companies’ new products, sales growth, or innovations in technology and production. News items also cover the Taiwanese Computex trade fair (collocate: *Computex*). The duplicates of the collocate *exelence* relate to the Taiwanese Excellence Gold Awards.

The cooperation semantic category, as in the two previous groups, concerns Taiwan’s support in supplying ventilators to the Czech Republic. In terms of the geolocation category, besides a list of Southeast Asian countries and references to COVID-19, some collocates appear in the context of China’s territorial claims in various parts of the South China Sea (collocates: *Filipíny*, *Vietnam*, *Malajsie*, *Indonésie*).

22 This collocate appears only once and was included in the data due to the identical spelling of the sportswoman’s name Chia-Chun Chuang.

23 Sanyang Motor.

24 Taiwan Cooperative Bank (TCB).

25 China Airlines.

26 National Communications Commission (NCC).

The topic of tension between China and Taiwan is also present, with China regarding Taiwan as an integral part of its territory and accusing it of being a rebel province (collocates: *Čína, Peking, ostrovní*).

The official visits of Czech delegates to Taiwan and the expulsion of the Taiwanese ambassador from a meeting are the most prominent topics within the politics semantic category. In addition to the previous groups, a meeting between Miloš Vystrčil and representatives of the Taiwan Cooperative Bank is mentioned, concerning the establishment of a Taiwanese branch in the Czech Republic (collocate: *Cooperative*). The statehood category includes collocates relating to Taiwan's independence (*nezávislost, samostatnost*) and questions regarding its sovereignty (*neoddělitelný, ne/uznávat*). The duplicates of the collocate *separatismus* reflect Taiwanese tendencies framed as a threat of separatism.

In contrast to the two previous groups, the NEWS group comments much more extensively on sport. The focus is mainly on tennis matches and their players (e.g. *Hsieh, Yung-jan, Chuang, Strýcová, tenistka*). There is also information about the World Universiade held in Taiwan in 2017 (collocate: *univerziáda*). In addition to information about tourist visits to Taiwan or the Taiwanese China Airlines, reports include visits by Miloš Vystrčil or Václav Havel to Taiwanese students of Czech at National Chengchi University (collocate: *bohemista*). Furthermore, an incident involving a Taiwanese traveller who lost her life in the mountains appears as a duplicate (collocate: *36letý*).

Discussion and concluding remarks

This study has sought to examine how Taiwan is represented in the Czech online media captured in the ONLINE1 corpus during the period 2017–2020, and to identify the most common topics associated with frequent collocations. The results indicate that the prevailing themes in this period were: visits of Czech delegates to Taiwan; Taiwanese assistance during the COVID-19 crisis; and questions concerning relations between China and Taiwan, particularly in relation to Taiwan's statehood. The comparison between the three data groups – discussions and fora, social media, and news – reveals topics that can be considered either data-source-independent or data-source-dependent. Data-source-independent topics include:

- Southeast and East Asian countries and their handling of the COVID-19 pandemic,
- international recognition of Taiwan, Tibet, and Hong Kong as independent states,
- discussions concerning the One China Policy,
- the visit of the President of the Czech Senate to Taiwan,
- travel-related and cultural information about Taiwan,
- Taiwanese companies in the context of the high-tech industry and technological development,
- Taiwan's support provided to the Czech Republic during the pandemic,
- the Taiwan Strait as a strategic location,
- the display of Tibetan and Taiwanese flags opposite the Chinese president's hotel in Prague,
- the visibility of former Taiwanese president Tsai Ing-wen,
- China Airlines' business presence and the introduction of a new flight connection with Prague.

A comparison between the noun and adjective under examination also indicates a stronger emphasis on business within the collocates of the adjective, and a stronger emphasis on geolocation within the collocates of the noun. Both the noun and the adjective emphasises political issues.

The differences between the three groups show that the discussion-and-fora group is characterised by more opinion-driven expressions of people's views (for example, pejorative descriptions of Miloš Vystrčil). The social media group, by contrast, relies heavily on reposted content, which signals heightened public interest in single, high-profile topics (e.g. the official Czech visit to Taiwan). The news group is comparatively balanced, with varying levels of expressivity and duplication across topics such as sport, business, geolocation, and politics.

The collocation analysis has shown that the most frequent collocates of the noun *Tchaj-wan* ("Taiwan") are primarily associated with political events, international relations, and geolocation terms, including references to Czech political representatives (Miloš Vystrčil, Jaroslav Kubera), visits and delegations, and East Asian countries (China, Hong Kong, Singapore, and Korea). This suggests that the noun is most often used in contexts that frame Taiwan as a political and geopolitical actor situated within broader international and regional debates.

In contrast, the adjective *tchajwanský* ("Taiwanese") frequently co-occurs with company names and economic terminology (e.g. TSMC, Foxconn, MediaTek, *investice* "investment"), reinforcing Taiwan's image as a technologically advanced and economically significant partner. This indicates that while *Tchaj-wan* evokes primarily political and diplomatic dimensions, *tchajwanský* reflects economic cooperation and technological development.

Taken together, these findings show that Czech online media between 2017 and 2020 portrayed Taiwan through two complementary lenses: as a democratic political partner and as a technological and economic ally. The representation is predominantly positive, emphasising cooperation, shared democratic values, and mutual benefit. This framing corresponds to the gradual strengthening of Czech–Taiwanese relations during the period in question, particularly in the context of the COVID-19 pandemic and high-level political visits.

The results indicate that the relationship between the Czech Republic and Taiwan is reciprocal, leading to deepened cooperation between 2017 and 2020, a trend that aligns with findings from other, mainly political science, studies (I. T.-Y. Chen 2023; W.-Y. Chen 2023). Nevertheless, the Czech Republic proceeds cautiously, balancing its political relations with both China and Taiwan, despite belonging to a group of countries less dependent on China (Chen 2023: 51). The pandemic demonstrated a further shift of Taiwan towards the Czech Republic. At the same time, Taiwan increasingly appears in Czech media not only as a political partner but also as a technological and economic collaborator, a representation that supports Taiwan's efforts to strengthen its position in the global high-tech supply chain (Chen 2023: 55).

Several limitations should be acknowledged. The study is confined to a specific time period (2017–2020) and focuses exclusively on the Czech language and media environment. Although it includes various online sources, it does not analyse user-generated content in depth, such as reader comments or reposting behaviour, which could provide additional insight into public sentiment. Moreover, as the study sought to identify the most frequent collocations relating to Taiwan, less frequent topics may not have been captured.

Future research could extend this analysis in several directions. A longitudinal approach covering a longer timespan would help identify both stable themes and occasional, time-specific topics. An updated

investigation of the representation of Taiwan in Czech online media could reveal whether ties between the Czech Republic and Taiwan continue to deepen and whether Taiwanese visibility in Czech digital discourse has increased. Comparative studies involving other Central or Eastern European countries could also determine whether similar patterns can be observed elsewhere.

Acknowledgements

This paper was written as part of the Supply Chain Resilience Center project between Charles University and National Chengchi University.

References

- Baker, Paul (2023) *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Bloomsbury Academic.
- Chen, Ian Tsung-Yen (2023) “The Czech Republic’s Indo-Pacific Strategy and the Challenges and Opportunities for Taiwan in Europe. [In:] *Taiwan Strategists* No. 7; 37–56.
- Chen, Wen-Yu (2023) *Changes in Taiwan-Czech Relations* [thesis, Charles University]. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/186816>. Accessed 19.10.2025.
- Cvrček, Václav, Zuzana Komrsková, David Lukeš, Petra Poukarová, Anna Řehořková, Adrian Jan Zasina (2021) “From extra- to intratextual characteristics: Charting the space of variation in Czech through MDA.” [In:] *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 17(2); 351–382.
- Cvrček, Václav, Petr Procházka (2020) *ONLINE1: Monitoring corpus of online Czech*. Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>. Accessed 19.09.2025.
- Elmerot, Irene (2019) “Drunkards and Miniature Mutes: Czech Subjectivity Revealed Through Corpus-Based Discourse Analysis.” [In:] *Scando-Slavica*, 65(2); 127–145.
- Elmerot, Irene (2025) *Social Group Representation in a Diachronic News Corpus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fidler, Masako (2016) “The Others in the Czech Republic: Their image and their languages.” [In:] *International Journal of the Sociology of Language*, 2016(238); 37–58.
- Galasiński, Dariusz, Katarzyna Skowronek (2001) “Naming the Nation: A Critical Analysis of Names in Polish Political Discourse.” [In:] *Political Communication*, 18(1); 51–66.
- Gillings, Mathew, Gerlinde Mautner, Paul Baker (2023) *Corpus-Assisted Discourse Studies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/elements/corpusassisted-discourse-studies/37A2C82178A5554D9EB2BAF43FBBA74D>.
- Machálek, Tomáš (2020) “Kontext: Advanced and flexible corpus query interface.” [In:] *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille: ELRA; 7003–7008.
- Sedláková, Renáta (2015) *Výzkum médií: Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada Publishing.
- Strakhova, Anna (2024) *Korpusová kolokační analýza internetových diskusí na sociální síti Facebook ve vztahu k lidem negroidní rasy, spojená s protesty hnutí ‘Black Lives Matter.’* [Bachelor’s thesis, Charles University]. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/195073>. Accessed 12.09.2025.
- Tanaka, Yasuto (2022) “Taiwan and Pacific Command.” [In:] Motohiro Tsuchiya, Denny Roy (eds.) *U.S. Indo-Pacific Command: Implications for East Asia* (2022); 121–141.

TABLE OF CONTENTS

MARCIN MAKSYMILIAN BOROWSKI Psychopaci Fiodora Dostojewskiego (casus Nikołaja Stawrogina)	7
OLGA CZERNIKOW Between Laughter and Horror: Humour and the Grotesque in Karel Michal's <i>Bubáci pro všední den</i> [<i>Everyday Spooks</i>].....	19
MAŁGORZATA FILIPEK Portugal in the Notes from Radovan Vučković's Travels.....	31
BOHUMIL FOŘT Czech Structuralism between Semiotics, Linguistics, and Aesthetics.....	43
ERIK GILK Olbracht's Literary Portrayal of Subcarpathian Ruthenia and Its Jewish Community.....	53
ILONA GWÓZDŹ-SZEWCZENKO When Mme de Rênal was Kissing Julien's Feet, the Whole Revolution Cinema in Ústí Roared with Laughter:Eroticism and Sex in the Times of Real Socialism and After the Political System Transformation in Vladimír Páral's Prose.....	67
ANTON IVASHCHUK L'état Actuel et les Perspectives de L'enseignement de la Traduction Médicale en Ukraine : Analyse Statistique et Orientations de Développement	79
PRZEMYSŁAW JÓZWIKIEWICZ Oficjalne nazwy grzybów makroskopijnych z komponentem kolorystycznym „czerwony, żółty, niebieski” w języku ukraińskim i polskim.....	89
JOANNA KULA Cultural Identity of the North Caucasus in Contemporary Russian Literature (A Study of Alisa Ganieva's Novels)	107
MAGDALENA MATKOWSKA-JERZYK Bat'a – storytelling a narracja kulturowa. Perspektywa lingwistyczna – uwagi wstępne.....	119
LENKA PŤAK Polish and English Equivalents of Czech Negative Adjectives Ending in -telný in the Multilingual Parallel Corpus InterCorp	135
JULIA RYSICZ-SZAFRANIEC Українські мовознавчі осередки 20–х років XX століття. Представники, праці, дискусії	149
EWA SZPERLIK Yugoslavia as a Non-place in Prose Works about Transition by Rade Jarak (<i>Yu puzzle</i>) and Mirjana Novaković (<i>Tito je umro</i>)The Twilight of the Yugo-nostalgic Paradigm (?)	167
ADRIAN JAN ZASINA The Representation of Taiwan in Czech Online Media Discourse between 2017 and 2020	179

*Academic
Journal
of
Modern
Philology*

*Polish Academy
of Sciences
Wrocław Branch*